

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanır. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of Strategic and Social Researches indexed by

İ2or, ResearchBib, Google Scholar

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR malikaraman@hotmail.com

Editör | Editor

Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Yardımcı Editör | Associate Editor

Andreea STOIAN KARADELI

Yayın Kurulu | Editorial Board

Amire Turbiç- Hadzagic (Prof. Dr.)

Esmâ İGUS (Doç. Dr.)

Gürsoy ŞAHİN (Prof. Dr.)

Nurhodja AKBULAEV (Yrd. Doç. Dr.)

Redzep SKRIJELJ (Prof. Dr.)

Sevcan YILDIZ (Doç. Dr.)

Ümit AKÇA (Prof. Dr.)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

Dr. Barış MUTLU

Prof. Dr. Cenk DEMİRKIRAN

Doç. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN

Dr. Hakan CEYLAN

Prof. Dr. Hasan BABACAN

Dr. Hilal KILIÇ

Dr. Murat KILIÇ

Prof. Dr. Mustafa ORAL

Dr. Mustafa SİVRİ

Prof. Dr. Osman KÖSE

Dr. Senem ALTAN

Dr. Sevda DEMİR

Dr. Sibel AKOVA

Dr. Ufuk BİRCAN

Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

Dr. Yusuf ESMER

Sekreteryaya | Secretary

Umut Sergen DAL (Arş. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye)

Kapak Tasarım | Cover designed by

Doğukan Celal ÇETİN

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Servet AVŞAR

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA CASUSLUK OKULLARI, CASUSLUK
UYGULAMALARI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN CASUSLUĞU ÖNLEME
FAALİYETLERİ

*The Espionage Activities, Schools and Prevention of Ottoman
from Those Activities in World War One (WWI) ss. 1-46*

Mevlüt KAYA

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA EYNESİL YÖRESİNDE RUS İŞGALİNİN ANILARA
YANSIMALARI

*The Reflections of Russian Occupation in Eynesil in First World War on Memoirs
ss. 47-68*

Behset KARACA & Tete Jean-Philippe GUNN

TOGO'DA DEKOLONİZASYON DÖNEMİNDE DEVLETİN İNŞASI (1945-1960)
State's Building during The Decolonization in Togo (1945-1960) ss.

69-85

Pelin ÜGÜMÜ AKTAŞ

TOPLUMSAL CİNSİYETE DAİR DEĞİŞİMLERİN REKLAMLARA
YANSIMASI: KADINLARA YÖNELİK REKLAMLARA GÖSTERGEBİLİMSEL
BİR BAKIŞ

*Reflection of Changes in Social Gender on Advertisements: A Semiotic View on
Advertisements for Women ss. 87-101*

R. Özgün KEHYA & Cihan SERDAROĞLU

REPRESENTATION OF POOR PEOPLE IN TELEVISION SERIES: LOST LIVES
IN EXTREME REPRESENTATIONS

Televizyon Dizilerinde Yoksul İnsanların Temsili: Aşırı Temsillerdeki Kayıp Yaşamlar

ss. 103-123

Mehmet Nizar ARSLAN & Sibel AKOVA

KÜLTÜREL MARKALAŞMA UYGULAMALARINDA ALGI YÖNETİMİNİN
ÖNEMİ

The Importance of Preception Management in Cultural Branding Practices ss.

125-136

Senem ALTAN

ÖRGÜTSEL YAPIYA BAĞLI STRES KAYNAKLARI VE ÖRGÜTSEL STRESİN
NEDEN OLDUĞU BAŞLICA SORUNLAR

The Sources of Organizational-Related Stress and Major Problems Caused

by Organizational Stress ss. 137-158

Süleyman Enes HACİBEKTAŞOĞLU

İNŞAAT SEKTÖRÜNDE YAŞANAN İŞ KAZALARININ ANALİZİ VE BU
KAZALARA NEDEN OLAN ETKENLERİN İNCELENMESİ

Analysis of Work Accidents in Construction Industry and Investigation of the Causes of

These Accidents ss. 159-177

S. Ertan TAĞMAN

BİLİMSEL AÇIKLAMININ TARİHSEL-FELSEFİ TEMELLERİ BAĞLAMINDA
PLATON'UN İDEALAR KURAMI

Plato's Theory's of Forms in the Context of Historical And Philosophical Foundations

of Scientific Explanation ss. 179-190

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA CASUSLUK OKULLARI,
CASUSLUK UYGULAMALARI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN
CASUSLUĞU ÖNLEME FAALİYETLERİ**

*The Espionage Activities, Schools and Prevention of Ottoman from
Those Activities in World War One (WWI)*

Servet AVŞAR*

Öz: Hiç şüphesiz casusluk gibi “kapalı kutu” bir mesleğin kendine özgü, karmaşık ve ne kadar araştırılırsa araştırılırsın gizli kalacak yanları vardır. Bu casusluğun doğası gereği normal karşılanması gereken bir durumdur. Ama sonuçta hepsinin ortak bazı noktaları, geçtikleri bazı evreler ve kullandıkları araçlar vardır. Her casus işlevi ne olursa olsun belli kurallara göre bilgi toplar ve “istihbarat Kaynakları”na başvurur.

Birinci Dünya Savaşı'nda da casusların uygulamış oldukları teknikler farklılıklar arz etse de hemen hemen hepsi kullanılan yöntemler hakkında bilgi sahibidirler. Görevlendirdikleri iş ve bölgeye göre değişik casusluk yöntemleri kullanmışlardır. Bu yöntemler de bir casusun sahaya çıkmadan almış olduğu eğitimin başarısına göre şekillenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Casus, Casusluk, Casusluk Okulları, Casusluk Uygulamaları, Karşı Casusluk, İstihbarat, Birinci Dünya Savaşı, İttifak Devletleri, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti.

Abstract: It is sure that espionage is like an inscrutable box and has its own complex structure, so that some parts can still be unknown through researches. This is nature of espionage. But still, espionage has some common points and instruments. What ever the content is, a spy will gather informations according to some rukes and will need an intelligence source.

Even in WWI although the spies applied different techniques, they also knew the different techniques that were applied by different spies. In espionage activities according to duty and region different techniques were applied. These techniques took form according to the success of spys education.

Keywords: Spy, Espionage, Espionage schools, Espionage activities, Cross Espionage Activities, Intelligence, World War One (WWI), Central Powers, The Entente Powers, Ottoman Empire.

*Dr., Gazeteci-Yazar ve Tv Programcısı / İstanbul.

Giriş

Savaşlar daima meydanlarda yapılmaz; hükümetler ve silahlı kuvvetler, düşmanlarının neler planladığını öğrenmek amacıyla gizli bir savaş yürütürler². Bu gizli savaş sırasında, casusluk ve istihbarat toplamak sıklıkla görülen önemli bir iştir. Bu nedenledir ki, her iki iş de bütün savaşların ayrılmaz birer unsurudur.

Bir savaşın seyrinin değişmesinde önemli bir unsur olarak görülen casusluk ve istihbarat³, insanların topluluklar hâlinde yaşamaya başlamasından günümüze kadar, tarihin hemen her devrinde devletlerin vazgeçilmezi olmuştur⁴.

Dünyada insanoğlu var oldu olalı keşfedilmiş ve kıyamete kadar da keşfedilebilecek en güçlü silah “bilgi” silahıdır. Bilgiyi elinde tutan, geliştiren ve en uygun şekilde kullanmayı başaranlar gücü ve hâkimiyeti de ellerinde bulundururlar.

Tüm bu nedenlerle, istihbarat bilgi edinme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Casusluk da bunun zorunlu neticesi olmuştur. İstihbarat, devlet ve toplumlar için hem iç güvenlik hem de dış güvenlik noktasında önem arz eden bir unsurdur. Aynı zamanda sosyal, siyasî ve iktisadî açıdan da gerekliliği inkâr edilemez. Tarih boyunca devletler bu ihtiyacı hissetmişler ve çeşitli şekillerde giderme yolunu tutmuşlardır⁵.

² Ann Kramer; *Dünya Savaşlarında Kadın Casuslar*, Çeviren: Tülin Er, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.15.

³ Dünya literatüründe casusluk kelimesinin karşılığı “espionage”dir. İstihbarat ise “intelligence” olarak kullanılır. Espionage Fransızca “espier” “gizlice gözlemek” (observer sec-rectment) kelimelerinden türetilmiştir. Casusluk mesleği gerçekte istihbaratçılık alanında yer alan birçok daldan sadece birisidir. Bu nedenle her casus bir istihbaratçı değildir, bu durumun tersi de öyledir. İstihbaratçılık özel eğitimi olan, özel teknolojileri ve bilgileri kullanan, bilimi esas alan bir disiplindir. Gizlilik ilkesine dayalı çok meşakkatli ve çok yıpratıcı bir meslektir. Bu konuda bkz. Aytunç Altındal; *Türkiye’de ve Dünyada Casuslar*; Truva Yayınları, İstanbul, 2008, s.28; Casusluk, bir devletin sırlarını bir başka devletin hesabına gizlice öğrenmeye çalışmaktır. Bu işle görevlendirilen kişiye de “casus” denir. 1907 Lahey Konferansı’nda casus şöyle tarif edilmiştir: “ Muharip bir devletin harekât sahasında, düşman tarafına bildirmek amacıyla bilgi toplayan ve bunu gizli usullerle ulaştırın veya ulaştırmaya çalışan şahıs”. Bu tanımlama daha ziyade savaş zamanında yapılan askerî casusluğa aittir. Barış zamanında yapılan askerî, siyasi, iktisadi, teknolojik, ticari casusluklar bu tanıma girmemektedir. Bu konuda bkz. Mustafa Ersöz; *Dünyanın Yörüngesini Değiştiren Casuslar*, Yason Yayıncılık, Ankara, 2015, s.5; Nurullah Aydın; *İşte İstihbarat*, Kum Saati Yayın Dağıtım, İstanbul, 2008, s. 45. Casusluk faaliyetleri ile istihbarat faaliyetleri arasındaki fark; istihbarat faaliyetleri; gazete, dergi, film, konferans, seminer, her türlü davet gibi % 90’ı açık veya yarı açık kaynaklardan temin edilirken casusluk faaliyetleri istihbarat faaliyetleri ile temin edilemeyen %10’unu temin etmek için yapılan gizli faaliyettir. Bu bakımdan açık veya yarı açık kaynaklardan temin edilemeyen kapalı kapılar arkasında ya da şifreli kasalarda saklanan bilgi ve belgelerin gizli tekniklerle temin edilmesi casusluk faaliyetinin konusunu oluşturmaktadır. Bu konuda bkz. Serdar Tezsever; *Millî Güvenliğimiz İçinde İstihbarat-Türkiye Cumhuriyeti ve İstihbarat Olgusu*, İstanbul, 1999, s.101-102. Osmanlı Devleti “casus” kelimesinin diğer devletlerce nasıl tanımlandığını ve bu devletlerin kanunlarına nasıl yansıtıldığını sorgulamıştır. Bu sorgulamalarda en çok İngiltere’nin nasıl tanımladığı ön plana çıkmıştır. İstihbarat subaylarınca kaleme alınan bir raporda, casus kelimesinin İngiltere Hükümetince anlamı şu şekilde verilmiştir: “Düşmanın işine yarayabilen bahri ve berri ma’lumati, kanunen salâhiyettar olan zevatin müsaadesi olmaksızın toplayan, kayd eden, tab’ iden veyahut düşmana muavenet maksadıyla muharebede bulunan her bir şahıs (casus)dur. Kezalik (casus) ta’rifinin İngiltere adaları üzerinde ikamet etmeyen ve şüphe altında bulunan bir şahısla nizam ve kanuna muhalif olarak muhabere iden veyahut muhabereye tasaddi eyleyen kimseye de şumulü vardır. İngiltere adaları üzerinde veyahut haricte bulunan ve düşmana mahsus evrak-ı muhabereyi elde etmek üzere kullandığı şüphe edilen herhangi bir adres casus add olunur. Kezalik salâhiyet haricinde olarak üniforma giymek veya tedarik etmek nişan veya yakalık ve omuzluk alametleri ta’lik etmek veya tedarik eylemek bir cünha teşkil eder...” Bkz. Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (K): 383, Dosya (D): 390/ 1521, Fihrist (F): 004-01.

⁴ Servet Avşar; Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Aşiretler ve Casusluk Faaliyetleri, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 52, Ankara, 2002, s.129. Ümit Özdağ; *İstihbarat Teorisi*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2008, s. 40.

⁵ Hikmet Zeki Kapıcı; Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü’nün İstihbarat Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, *The Journal of Academic Social Science Studies*, no.3, Ankara, 2015, s. 262.

Casusluğu askerlik doğurmuştur; silahlı mücadele için eskiden beri her yerde varlığı gerekli olan yardım vasıtası; düşman içindeki casuslukla tamamlanan iyi bir araştırmadır. Düşmanın maksadını, hedefini ve durumunu bilmemek, tanımamak; bu konuda herhangi bir şekilde yanılmak; genellikle hükümet ve milletin talihini değiştirecek olan harplerde başarısızlığa yol açacak olan tehlikelerin birdenbire çıkmasına sebep olur⁶.

Hiç şüphesiz casusluk gibi “kapalı kutu” bir mesleğin kendine özgü, karmaşık ve ne kadar araştırılırsa araştırılsın gizli kalacak yanları vardır. Bu casusluğun doğası gereği normal karşılanması gereken bir durumdur. Ama sonuçta hepsinin ortak bazı noktaları, geçtikleri bazı evreler ve kullandıkları araçlardır. Her casus işlevi ne olursa olsun belli kurallara göre bilgi toplar ve istihbarat kaynaklarına başvurur⁷.

Birinci Dünya Savaşı’nda da casusların uygulamış oldukları teknikler farklılıklar arz etse hemen hemen hepsi de kullanılan yöntemler hakkında bilgi sahibidirler. Görevlendirdikleri iş ve bölgeye göre değişik casusluk yöntemleri kullanmışlardır. Bu yöntemler de bir casusun sahaya çıkmadan almış olduğu eğitimin başarısına göre şekillenmektedir.

Birinci Dünya Savaşı’nda gizli servislerin casuslarını çok kapsamlı ve ağır bir eğitimden geçirdikleri ve donanımlı bir hâle getirdikleri bilinmektedir. Bu noktada İngiliz gizli servisi vermiş olduğu eğitim ile ön plana çıkmaktadır.

“Intelligence Service”in gizli ajanları özel bir okulda üç senelik bir eğitim görürler.

Ajanların “Devonshire” mektebi denilen bu okulda başarılı olmalarını müteakip alanda görevlendirilmelerine karar verilir. Okulun ilk iki senelik öğrenim döneminde vücut ve zekânın gelişimine tahsis edilmiş, üçüncü senede de gerçek casusluk sanatı bütün kuralları ve incelikleriyle uygulanmıştır.

Diğer yabancı gizli servislerin, “Devonshire” mektebinde uygulanan ve öğretilen bazı kurallar hakkında elde edebildikleri bilgi bu okulun uğraşısına dair bir fikir verebilir.

Mesela; bir düşman istihkâmının vaziyetini, top ta’biye⁸ mevzilerini, mühimmat depolarının mahallerini göstermek için bir sarmaşık yaprağı ve bazı birliklerin cephedeki durumları ve konuşmalarını tespit için kelebekler çizdirilir.

Haberleşme için kullanılan usuller çok değişiktir. Ajanların merkezlerle aralarında önceden belirlenmiş bir anahtar sayesinde en basit bir cümlenin anahtardaki eşinin mühim bir ihbara denk geleceği tespit edilir. Belirlenmiş bir meseleyi incelemek için bu mahalle gönderilen bir casusun çekeceği (mektup alamıyorum merakıyım) veyahut (sıhhatinizin iş’arı⁹) şeklinde iki telgrafın birinin mevzubahis tahkikatın müspet ve diğerinin menfi olarak neticlendiğini bildirmek için çekildiğini anlamak güçtür. Bu tür haberleşme geçici bir vazife ile görevlendirilmiş olan bir casus için şayet başka bir suretle hakkında suçlayıcı bir şey elde edilmemiş ise tehlikeli olmaz¹⁰. Dolayısıyla sahada görevlendirilen bütün casuslar önceden belirlenmiş bu yöntemler dâhilinde toplamış oldukları bilgi ve gelişmeleri bağlı oldukları gizli servise aktarma gayreti içindedir.

Aynı şekilde Almanya’nın da casus yetiştirmeye yönelik okulları vardı. Savaş başlamadan çok daha önce Fransız basını Alman Genelkurmayının “Fransız ulusunu içeriden çökertmek” amacıyla casus “eğittiği” esrarengiz okullardan bahsetmişti. Bu konuda gazeteler ilginç örnekler veriyor, bu “hayaletler topluluğu”nun korkunç niyetlerinden ve imkânlarından bahsediyordu.

⁶ Emrullah Tekin; *Alman Gizli Operasyonları ve Türkler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.118.

⁷ Atilla Akar; *Casuslar Derin Savaşın Sıradışı Neferleri*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2005, s.21.

⁸ Askerleri bir arazide düşmana karşı tam tedbir ve nizam üzere yerleştirme.

⁹ Yazı ile haber vermek. Anlatmak, bildirmek.

¹⁰ 1928 yılında Milli Emniyet Hizmetleri tarafından istihbarat alanındaki gelişmeleri ilgililerine anlatmak üzere Osmanlıca olarak hazırlanan ve tarafımdan günümüz Türkçesine çevrilmiş basıma hazır, *İstihbarat, Birinci Kitap*, s.12.

Ancak Almanya'nın bu "casus okulları"¹¹ savaşın uzamasıyla ortaya çıktı. Bunlar Alman Genelkurmayına bağlı resmî örgütlerdi. Ajanlarını süratli ve yoğun bir eğitimden geçirerek yetiştiriyorlardı. Savaş insanları çok çabuk tükettiği için, casusluk eğitiminde mümkün olduğu kadar çabuk davranılması gerekiyordu.

Casusluk öğrencileri ordu ve donanma gönüllüleri arasından, zekâ ve dil yeteneklerine bakılarak seçilen kimselerdi. Özellikle, yetenekli olan elemanlar, özgürlüklerini kazanma sözü verilerek cezaevlerinden çekilip alınıyorlardı. Alman casusluk okullarında dersler, bu okulların sürekli öğretmenleri tarafından veriliyordu. Zaman zaman, gizli servis sorumluları konferanslara geliyorlardı. Savaş sorunlarıyla ilgili genel bir eğitimin dışında subaylar, matematik, istihkâm ve topografya dersleri veriyorlardı. Bu okullardan yetişen ajanlar müttefik karşı-casus örgütlerinin içine sızmakta kullanılıyordu¹².

Bu casusluk okullarında yerine getirilecek ilk formalite, öğrenciye sahte bir kimlik hazırlanması ve bundan sonraki süreçte bir dizi testle eğitimin başlamasıdır: Zekâ testi, bellek testi, düşünce testi, sonra adsız profesörler, yönetimli bireysel bir öğretim. Düşmanın özel birliklerini, rütbelerini, toplarını, ulaştırma gereçlerini, uçaklarını, savaş gemilerini, güdümlü silahlarını, ayırt etmek için belgeler ve renkli planlar...

Öğrenci verilen eğitimler sonucunda, casus kimliğini ele vermeden soru sorarak gözlem yolu ile düşman birliklerini teşhis etme ve onların savaş yeteneklerini ölçebilme imkânını kısa bir süre içinde kazanmaktadır. Bu temel öğretim sonunda teknisyenler tarafından gizli haberleşme yöntemlerinin gösterilmesi; görünmez mürekkepler, bu mürekkeple yazılan yazıları gizleme yolları, görünmez mürekkeplerle akla gelmeyecek yüzeyler üzerine yazı yazma, özel kodlar, şifreleme yöntemleri vb... uygulamalar.

En sonunda bir dizi "pratik çalışma" bu çalışmalarda casus adayı, içinde bulunması ihtimali olan durumlara göre hazırlanıyor ve yanılırsa refleksleri biçimleninceye kadar çalışmaya devam ediliyor, eğer öğrenci bu noktada başarısızlığa devam ederse ve yeteneğini istenilen şekilde gösteremezse o zaman hiç acımadan saf dışı bırakılmaktadır. Bu süreçte bazen aşırı sertlikte kesin ölçüler uygulanmaktadır. Okul yöneticileri bilinen amaçla görev alacak öğrencilerin yetiştirilme biçimlerini bizzat kendileri kontrol ediyor, öğrencileri alıştırtıyor, onlara önderlik ediyor, güven veriyor, kontrolü bir an bile elden bırakmıyorlardı.

Tecrübeli casuslar düşman toprakları üzerinde yeni ajanları gözaltında bulunduruyor ve gerektiğinde bu çırakları ortadan kaldırmakta tereddüt göstermiyorlardı. Sınırdaki casus öğrencilerin dönüşleri bekleniyor ve istenilen hedefe ve beklenen kalıba girdiklerine kanaat getirilince, Alman Gizli Servisi III-B'ye teslim edilerek casus olarak girişleri yapılıyordu. Burada da Gizli Servisin deneyimli yöneticisi Albay Nikolay'ın yönetiminde müttefik karşı-casusluk uygulamaları ile görevlendiriliyorlardı.

Albay Nikolay ajanların gizli servisteki rollerini anlatırken; "Bütün ajanlar çoğu kez dikkatli bir eğitim ve çıraklık döneminden geçerler. Ama kazandıkları bilgi, daima özel çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Ajanların ne kadar çok şeyi bilmelerine dikkat edilirse onları sık sık yenilemenin gerekliliği de o kadar kaçınılmaz bir hâl alır. Casus okulları sürekli değişim hâlinde olan insanlar topluluğu olarak görünür. Alman örgütü, güvenilir bile olsa, tek kaynağa, tek soruşturmaya dayanan bilgiye, kendi kalburundan geçen ayrıntıların sabırla, yöntemle, âdeta bilimsel bir seçme ile alınmış bilgiden çok daha az güvenir" demektedir.

¹¹ Anvers'teki Alman Casus Okulunu idare eden ve casusları eğiten "Fraulein Doktor" dur. Birinci Dünya Savaşı kadın casusluk tarihindeki en etkileyici hikâyelerinden biri "Fraulein Doktor"unkidir. Kaplan göz, Casuslar Kraliçesi, Sarışın Leydi ve başka pek çok adla da bilinir. "Fraulein Doktor" hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte, çoğunlukla savaş sırasında Anvers'te, İngiltere ve Fransa'ya sızacak Alman casusları eğiten bir Alman casus okulunu idare ettiği kabul edilir. Bu konuda bkz. Ann Kramer; a.g.e., s. 37-38.

¹² Ercan Arıklı; Başlangıcından Bugüne Kadar Dünya Casusluk Tarihi, Artel Yayınları, İstanbul, 1974, c. I, s.80.

Bu kalabalık topluluktan büyük ölçüde fire verilmesine rağmen 1917 yılı sonunda, müttefik karşı- casusluk örgütünün hesaplarına göre, Fransa'ya yalnızca İsviçre sınırından 4000'den fazla casusun sokulduğu sanılıyordu¹³.

Yine köklü bir casusluk teşkilâtı olan Çarlık Rusyası'nın Casusluk Teşkilâtı'nı Kazım Karabekir Paşa Gizli harp İstihbarat isimli kitabının casusluk bölümünde; "1905 Japon Savaşı'nın ardından Ruslar, Japon casusluğundan faydalanarak, Almanya, Avusturya- Macaristan ve Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk faaliyetlerini artırdılar. Teşkilâtın esası şöyleydi:

En az iki yıl kıtada hizmet etmiş olan subaylardan isteyenler "Dil Okulu"na alınır. Burada üç yıl gidecekleri ülkeyi ve dilini öğrenirler. Mesela Türkiye'ye gelecek casusları ele alalım: Bunlara bu okullarda Türkçe ile birlikte, Türk tarihi, Türk Coğrafyası, Türk Dini (İslamiyet'in temel kuralları), Türk Gelenekleri, Türk ahlakı, Türk siyaseti, Türk ekonomisi... Kısaca Türklere ait ne varsa sırasıyla öğretilir. Böylece Türkiye'yi öğrenen subay, Türklerle ilgili her şeyi öğrenmiş ve bunlar üzerine Türkçe tartışabilir duruma getirilmiştir. İran'a, Afganistan'a ve Almanya'ya gönderilecekler de bu şekilde yetiştirilir.

Sınavda başarılı olamayanlar orduya geri gönderilir. Bunlar da az çok dil öğrenmiş olduklarından karargâhlarda çeviri işlerinde kullanılırlar. Başarılı olanlara casus okullarında birkaç ay casusluğa ait tarihi ve teknik bilgiler verilir. Bundan sonra gidecekleri ülkelerin Büyükelçiliklerine gönderilir. Fakat gizli değil elçilik memuru gibi.

Mesela Osmanlı Devleti'nin Beyoğlu'ndaki Çarlık Rusyası elçiliğine gelen bu yeni hariciye memurları görünüşte buradaki Rus diplomasi heyetinin birer organı gibidir. Fakat onun öğrenimi henüz bitmemiştir. İki yıl da elçilikte Türkçeyi ve Türkiye'yi öğrenir. Aynı zamanda bu subaylara; kırsallar, birlikler, okullar, hükümet daireleri, siyasi şahsiyetler, meclisler, şahsiyetleri, görüşme usulleri, iktidar ve muhalefet taraftarı, gazeteleri, liderleri, ülkenin ileri gelenlerinin bilgi ve ahlak durumları, ülkedeki siyasi ve ekonomik akımlar, halkın durumu, kamuoyu, aydınların hayat ve bilgileri... kısaca Beyoğlu barları ve fuhuş haneleri ve kumarhanelerin müdavimlerine varıncaya kadar her şey!...

Esasen sivil veya asker büyük mevkileri işgal edenlerin elçiliklerde gizli sicil defterleri vardır. Her taraftan alınan düzenli bilgiler bu defterlere işlenir. Böylece Rusya Hükümeti Osmanlı Devleti Hükümdarlarının, Nazırlarının, Komutanlarının, Daire Başkanlarının ve Kurmay Subaylarının ahlak ve bilgi seviyelerinin iç yüzleriyle öğrenmiş olurlar. İşte elçilikte yetişen casus öğrenci bu şekilde İstanbul'da bulunmayan şahsiyetler hakkında da bilgi sahibi olurlar. Ayrıca kendileri her gün elçiliğe gelen gazetelerden bir iktidar bir de muhalefet yanlısı gazete okumaya ve bunlardan çıkardığı sonuçları öğretmenlerine bildirmeye de mecburdurlar. Mükemmel Türkçesi ve mükemmel tanıma gücüyle yalnız başlarına da gazinolara, salonlara, pastane ve birahanelere ya da İstanbul yakasındaki muhallebici, aşçı, berber, hamam, tiyatro, sinema, herhangi bir inşaat... Hâsılı her yere girip çıkabileceğinden halk arasında kendine uygun bir meslek seçerek onların arasına karışabilecek bir yetenek kazanır.

Şifre çözmek, belge çalmak ya da fotoğrafını çekmek, eczalı mürekkep kullanmak, bilgi sızdırmak gibi casuslukla ilgili mesleki, tam ve pratik bilgiler de öğrenmişlerdir.

Casus adaylarının bu noktaya kadar ki eğitimi maddidir. Bunun bir de manevî yönü vardır. Casus vatan ve milleti uğruna en tehlikeli ve en nazik görevleri üzerine alacağından içki, şehvet ve para karşısında yumuşayarak görevini ihmal etmemesi gerekir. Bunun için psikolojik etki yapacak konuşmalar yapılır. Tarihten örneklerle aydınlatılır. Bir taraftan da özel hayatı sürekli kontrol altında tutularak güçlü bir karaktere sahip midir? Geniş bir bakış açısı var mıdır? Kısacası yabancı bir ülkede vatani ve milleti uğruna çalışabilecek midir? Diye incelenir ve tespit edilir.

¹³ Ercan Arıklı; *a.g.e.*, c. I, s.80-81.

Böylece iki yıl bir sıkı eğitim ve öğretimden geçirildikten sonra başarılı olanlar casus sınıfına ayrılırlar. Olmayanlar da dışişlerinde görev alırlar ve elçiliklerde ya da konsolosluklarda Türkiye işlerinde çalıştırılırlar.

Casus sınıfına geçen subaylar için Türkiye'de beş yıl çalışma zorunluluğu vardır. Bu sırada gerek kendisi gerek ülkesindeki ailesi için bol maaş alır. Ailesi onun yerini bilmez fakat birbirlerinin sağlık haberlerini alırlar. Süresi dolan casus isterse görevde kalır, isterse ülkesine döner. Önemli miktarda para, arazi ve mesken ikramiyesi alır. İsterse ülkesinde dışişlerinde veya genelkurmayda bu gibi işlerde görev alır. Bunlara bu kadar imkân verilmesinin sebebi beş yıl çok tehlikeli bir hayat içinde çalışmış olmalarıdır. Çünkü ele geçerlerse cezası çok ağırdır. Savaş halinde ise kurşuna dizilirler¹⁴ şeklinde bütün açıklığı ile anlatılmaktadır.

Osmanlı Devletinde de casusların seçimi genelde iyi dil bilen subaylar arasından seçildiği; bunların zeki, cesur, sır saklamayı bilen ve iyi ahlaklı kişiler olmaları, görgü kuralarını bilen ortamına göre nasıl hareket etmesini bilen işini severek yapan ve casusluk mesleğinin gereklerine sahip bir fiziki ve beyni yeterliğe sahip olmaları gibi pek çok şart aranmış ve evli olmamaları istenmiştir. Bu niteliklere sahip olan subayların tespiti için gönderilen birliklere gönderilen kişiye özel şifre yazılarda; “ mümkün mertebede hıfz-ı havassı cami' olmaları mutlakdır. Zeki, aktif, ketum, cesur ve bunu ancak yerinde sarfedebilir müdekkik beyniyeti müşabih muhtemel birkaç lisana vakıf ve bu işlerde istidat-ı firi ve bir aşk-ı mahsusa malik, adab-ı muaşerete ve her mecalis ve her nevi şahsa karşı tarz-ı ülfete agâh ve tercüman gayr-i müteahhil olmalıdır” diyerek, görevlendirilecek subaylarda aranan nitelikler sıralanmaktadır¹⁵.

Görülüyor ki casusluk rastgele her adamın yapacağı bir iş değildir. Olağanüstü zor ve nazik bir iş olan casusluğun da kendi kuralları çerçevesinde mesleğe uygun olarak değerlendirilen subay veya sivil kişiler her devletin kendi imkânları ve beklentileri doğrultusunda işi ehli uzman casuslarca uzun bir eğitimden geçirilmiştir. Başta dil ve kendisine lazım olacak diğer teknik bilgilerle donatılarak sahaya gönderilmişlerdir. Osmanlı devletinde de bu iş diğerlerinden farklı yürümemiştir. Senelerce yetiştirilmiş subaylar ve elemanlar ve herhangi bir maksatla düşmana karşı göz ve kulak olacak ve bu maksatla kullanılacak halktan kişilerden istifade edilmiştir¹⁶.

Bütün bu anlatımlarımızdan sonra iyi bir eğitim ve teknik bilgilerle donatılmış casusların görevlendirdikleri yerlerde kendilerinden istenilen gizli bilgileri temin etme ve bunu bağlı oldukları servise ulaştırma yöntem ve yeteneğinin asıl önemli iş olduğunu söyleyebiliriz. Bütün casuslar sahalarında kendilerine öğretilen ve zekâlarının ürünü olan yeni şeytani tekniklerle haber ve bilgi kaçırmaya yoluna gitmişler ve gizli haberleşme tekniklerini uygulamışlardır.

Fakat casusların bu şekildeki haberleşmesi, gizli servislerin ilgisini çekmekten ve onların bilgisinden uzak kalmamıştır. Yapılan her türlü uygulama bir süre sonra bölgede faaliyette bulunan istihbarat servislerince tespit edilmiş ve önüne geçilmesi için önlemler alınmıştır¹⁷.

¹⁴ Kâzım Karabekir; *Gizli Harp İstihbarat*, Yayına Hazırlayan: Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s.33-36.

¹⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH, K:3617 D: 74, F:12-1; yazının diğer maddelerinde “Yalnız bu zabıtana vasi salahiyet bahş edileceğinden vazifesine sadık bu salahiyeti sui-istimal etmeyecek takımdan olmaları şart-ı azimdir. Başlıca vazifeleri memleketimizde casusları takip ve tevkif etmek lehimizde casus bulmak, elde edeceğü casusların isticvabatını yapmak ve bizzat casus olarak harici memalikte her nev'i mehallik içinde iş görmekten ibarettir.” diyerek yapacakları işlerde tanımlanmaktadır.

¹⁶ *a.g.a.*; BDH, K:3919, D:84, F: 3-5; *a.g.a.*; BDH, K:3919, D:84, F: 3-6; *a.g.a.*; BDH, K:3919, D:84, F: 3-7; *a.g.a.*; BDH, K:3919, D:84, F: 3-8'deki belgelerde; “ ... Esaslı ve daimi surette düşman hal ve hareketini anlamak ve haber almak bir ordu için katıyen lazım olduğundan, bu maksatla hayyız-ı fiile isali ise ancak casus teşkilatı ile mümkündür.” denilmektedir. Devamında ise, “Kemah'da ve Giresun'da birer casus heyeti teşkiline teşebbüs olunacağı, ancak böyle bir heyetin teşkili mümkün müdür? Ordumuzun hayırına hıdmat idecek şayan-ı itimat eşhas tedarik-i kabil midir?” diye sorulmakta ve görüş istenmektedir. Gelen cevabi yazılarda ise “şimdiye kadar muhbirlik ile buna benzer işlerde görevlendirilenlerden bir casus heyeti teşkil edebileceği” bildirilmektedir.

¹⁷ *İstihbarat, Birinci Kitap*, s.12.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin topraklarında ve diğer işgal bölgelerinde yürütülen istihbarat ve casusluk faaliyetlerini incelediğimizde Almanya'nın, İngiltere'nin, Fransa'nın, Rusya'nın ve daha birçok ülkenin çok ilginç casusluk olaylarını görebiliriz¹⁸.

Birinci Dünya Savaşı istihbarat ve casusluk açısından değerlendirildiğinde sadece Osmanlı topraklarının bir üs olmadığı, savaşın yaşandığı bütün ülkelerin casusluk (espionaj) ve karşı-casusluk (karşı espionaj) faaliyetlerinin merkezleri hâline geldiği söylenebilir. Bütün bu ülkelerde askerî istihbarat çok ön plana çıkmış ve önem kazanmıştır. Bu dönem savaşın geleceğini bile değiştirdiğine inanılan kahramanların, efsane casusların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Savaş boyunca efsane casuslar, İsviçre ve dünyanın en beceriksiz istihbarat örgütlerinden birine sahip olduğu ileri sürülen Belçika gibi tarafsız ülkelerin yanı sıra savaşın tarafları olan Almanya, İngiltere ve Fransa gibi pek çok ülkede yoğun bir faaliyet içinde olmuşlardır¹⁹.

Arşiv belgelerinde sıklıkla bu durum “*Düşman istihbârât memurlarının havâdis kaçakçılığı hakkında başvurdukları (...) aid elde edilen bilgi aşağıda yayımlanmıştır*”²⁰ şeklinde ifade edilerek, Osmanlı Devleti'nin topraklarında ve diğer işgal bölgelerinde yürütülen casusluk uygulamaları ile ilgili olarak örneklemeli bir şekilde istihbarat zabitleri ve sansür heyetleri ikaz edilmektedir.

I. CASUSLUK UYGULAMALARI

Tarih boyunca casusluk ve casusluk faaliyetleri birtakım araçlara gerek duymuştur. En yetenekli casuslar bile haberlerini, emin ve çabuk şekilde ulaştırmanın yollarını aramışlardır.

Bu ise istihbaratın kendine özgü bir teknolojisi, dili ve araçları olması sonucunu doğurmuştur. Modern haberleşme araçlarının (telefon, telgraf, telsiz vb.) geçmişinin en fazla bir yüzyılı bulunduğu düşünüldüğünde söz konusu faaliyetlerin yürütülmesinde oldukça zorlanıldığı aşîkârdır.

Bu gibi araçların en yoğun biçimde kullanıldığı ilk savaş Birinci Dünya Savaşı'dır. Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı hâlen klasik haberleşme araçlarından tümüyle vazgeçilmediği bir savaş olmuştur; (posta güvercinleri, özel yetiştirilmiş posta köpekleri, bisikletli kuryeler hatta siperden siperde koşan maratoncu posta erleri...) Bunun yanı sıra casusların sırlarını saklamaları da kolay olmamıştır. Bu konuda en bilinen yöntemlerden biri “görünmeyen mürekkep” denen kimyasal bileşimdir. Üzerine özel olarak hazırlanmış bir madde sürülmedikçe kâğıt üzerinde hiç yazı yokmuş hissi veren bu mürekkep o dönemde oldukça sık kullanılan bir yöntem olmuştur.

Ayrıca bu iş için özel olarak düzenlenmiş kriptolar (şifreler) ve kripto makineleri bütün gizli servisleri meşgul eden en önemli sorun olarak görülmüştür. Herkes birbirinin şifrelerini veya şifre çözücü makinelerini ele geçirmek için ayrıca bir uğraş vermiştir.

Kısacası “*casusluğun klasik dönemi*” diyebileceğimiz dönemde bu gibi faaliyetler insan kaynaklı ve insana dayalı olarak yürütülmüştür.

Casuslar daha çok birebir ilişki kurmak zorunda kalmışlar, kişisel yetenek ve kapasite ön plana çıkmış, bazen en basit görevleri yerine getirmek için bile olağanüstü riskler göze alınmış, çoğu kez işler şans faktörüne bağlı olarak yürütülmüş, birçok operasyon çıkan basit bir aksilikten dolayı ya iptal edilmiş veya birçok casusunun yakalanması ile sonuçlanmıştır.

Kısacası casusların zaten riskli olan meslekleri bu zorluklar yüzünden daha da riskli bir hâle gelmiş ve sonuçları da pahalıya mal olmuştur. En yetenekli casusların bile yeteneklerinin bir sınırı olduğu için böylesi durumlar istihbarat akışında bazı sorunlar doğurmuştur.

¹⁸ Servet Avşar; *a.g.m.*, s.129-142.

¹⁹ Nurullah Aydın; *a.g.e.*, s.53.

²⁰ *a.g.a.*; BDH, K:391, D: 39/1549, F:022.

Hedeflenen ve istenilen bilgi veya belgeye ulaşılsa bile bunun hızlı ve güvenilir bir şekilde istenilen zamanda yerine ulaştırılmasında sorun çıkmış, bazı bilgiler ancak iş işten geçtikten sonra yerine ulaşabilmiştir. Casusun temasta bulunduğu üstlerle veya kuryelerle irtibatının kopması çoğu kez onu yabancı ve güvencesiz bir ortamda tek başına ve çaresiz bırakabilmiştir²¹.

Bilgi ve belge denetiminin çok zor olduğu Birinci Dünya Savaşı'nda teknoloji ve istihbarat alanında ileri seviyede olan devletlerin gizli servislerinin geliştirmiş olduğu uygulamalar ve taktikler de ilgi çekicidir²². Tespit etmiş olduğumuz bu uygulama ve taktikleri şu başlıklar altında değerlendirebiliriz:

1. Gazeteler ile Casusluk

Bu yöntemlerden ilki gazeteler ile casusluk yöntemidir. Bununla ilgili güzel bir örnek İstanbul Haydarpaşa'da yaşanmıştır. Çok ilgi çeken bu olay şöyle gelişmiştir:

Birinci Dünya Savaşı esnasında Filistin'deki ordularımıza katılmak üzere Haydarpaşa'dan sevk edilen kıtaatımızın sınıf ve numaraları ve topların adedi şimendifer idaresi müstahdeminden biri tarafından düşmana ihbar edilmiştir.

Bu casusun haberleşmesini sağlamakta kullanmış olduğu yöntem sansürümüzün dikkatini çekmiştir. Sekiz on günde bir posta kutusuna bilinmeyen bir el "Osmanischer Lloyd" gazetesi atıyordu. Bu gazete İsviçre'de Zürih'te Mösyö Zurcher namına idi. Ve gazetenin bandrolü el yazısıyla olmayıp matbu idi.

Bandrol matbu olduğuna göre bu bir abone idi. Bu hâlde günlük olan bu gazetenin her gün gönderilmesi gerekiyordu. On iki on üç günde bir gönderilen bu gazetenin gönderiliş şeklindeki anlam ne idi?

Sansür heyeti sevkine müsaade etmediği iki nüsha gazeteyi takımıyla karargâh-ı umumî istihbarat şubesine göndermiştir. Kısım amiri olan yüzbaşı bu gazeteleri ve bandrolleri günlerce tetkik ve muayene etmiştir. Elektrik prizine taktığı bir ütü yardımıyla bandrolün arkasını, kâğıdı yakmaksızın hafif bir surette ütülemesi sonunda yavaş yavaş hafif bir surette kızarmaya başlayan kâğıdın üzerinde daha koyu bir yazı görünmeye başlamıştır. Sonuçta, aşama aşama gizlenen yazı okunmuştur. Yazıda; Haydarpaşa'dan hareket eden kıtaatımız hakkında malûmat veriliyor ve muhayyel²³ Eskişehir ve Konya muhabirinden güya alınmış olan istihbarat da verilmektedir. Her ne kadar bazı kıtaların hareketi hakkında verdiği bilgi doğru ise de diğerlerinin uydurma olduğu anlaşılmıştır. Sonuçta, alınan önlemler sayesinde casusun kimliği tespit edilmiş ve yakalanmıştır²⁴.

Yine bu konuda, Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti tarafından Karargâh-ı Umûmî İstihbârât İkinci Şu'be Müdüriyeti'ne 23 Temmuz 1331 (5 Ağustos 1915) tarihinde gönderilen bir bilgilendirme yazısında; "Romanya ve Bulgaristan'da Rus Hükûmeti hesabına çalışan komitenin Dedeâğaç'daki âdemlerinin gazeteleri iğnelemek sûretiyle mesela "Donanma Çıkdı" haberini vermek için her kağıt bir gazetenin birinci sütunundaki (d, v, n, e, n, m, e, e, h) harflerini bir toplu iğne ile delip gazete Dedeâğaç'a gidince delik harfleri bir araya toplayarak okumak sûretiyle muhâberede buldukları ve postahâneye bırakılan gazetelerin üzerlerindeki adreslerin diğerleriyle değiştirilmesi yeterli çâre olacağı Dedeâğaç Başkonsolosluğundan bildirilmekte olduğundan ilgililere gerekli bildirimlerde bulunulması rica olunur efendim." denilmektedir²⁵.

Yine bu konuda, Dedeâğaç Başkonsolosluğu ifadesiyle Emniyet-i Umûmiye'den, İstanbul Sansür Müfettişliğine gönderilen bir bilgilendirme yazısında; "Rus casus komitesinin yeni bir

²¹ Atilla Akar; *a.g.e.*, s.104-105.

²² Abdurrahman Bozkurt; *Birinci Dünya Savaşı Başlarında Casusluk Faaliyetleri, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, Sayı 36, Ankara, 2015, s.17.*

²³ Zihinde tasarlanmış.

²⁴ *İstihbarat, Birinci Kitap, s.12-13.*

²⁵ *a.g.a.*; BDH, K:391, D: 39/1549, F:003.

haberleşme yöntemi keşf edildi. Muhtelif adresler nâmına dışarıya gönderilen gazetelerde istedikleri ifâdeyi gösteren harfleri seçerek iğneliyorlar gazetelerin alıcıları bu iğnelenmiş harfleri toplayarak bu şekilde anlam çıkararak haberleşmeyi sağlıyorlardı. Buna karşı çare olmak üzere gazetelerin üzerindeki adreslerin diğerleriyle değişimi uygun görülmeyle birlikte buna her zaman dikkat etmek ve bu işle sürekli bir uğraşmak gerekir. Güvenilen gazetelere ayrı işlem yapılmalıdır.” denilmektedir.²⁶

Aynı konuda, Emniyet-i Umûmiye’den, Karargâh-ı Umûmî İstihbârat İkinci Şubesi Müdüriyeti’ne 24 Şubat sene 1331 (8 Mart 1916) tarihinde gönderilen gizli bilgilendirme yazısında; “Yabancı ülkelere gönderilen gazetelerin belirli bir sütûnda bulunan harflerin bazılarının üzerlerini iğnelemek sûretiyle casusluk yapıldığı bilginiz dâhilindedir. Sansür heyeti tarafından kontrol edilerek hangi gazete ile gizli haberleşme yapıldığını anlamak oldukça zor olacağından bu tarzda casusluk yapılmasını önlemek hârice gitmek üzere vatandaşlar tarafından verilen gazetelerin sevk olunmaması uygun görülmüştür. Buna göre sizce de uygun bulunduğu takdirde gereğinin yapılması ve haber verilmesi rica olunur efendim.” denilmektedir²⁷.

Gazeteler yolu ile yapılan casusluk örneğinin bir başkasına Merkez Komutanlığından Karargâh-ı Umûmî İstihbârat İkinci Şu’besi Müdüriyeti’ne 19 Ağustos 1332 (1 Eylül 1916) tarihinde gönderilen gizli bilgilendirme yazısında “Katolik papaslarından olup “Sen Benuva’da Sen Ceremi” hastahânesinde bulunan Mösyö “Vaşt” nâmında birinin dışarıdan gelmekte olan Almanca gazetelerin kâğıtlarına ilaç kullanılarak ve kimyasal maddeler ile yazılan yazıları burada çözümleyip ve İstanbul’dan da Almanca ve Fransızca gazetelere ve o sûretle yazı yazarak dışarıyla haberleşme sağladığı ve Mösyö “Vaşt”ın Şişli’de yerleşik Mısır komiser başkâtibi Hakkı Bey’le de ilişkide bulunduğu haber alınmış ve bu konu çok dikkatli bir şekilde izlenip gözetlenmek üzere polis müdüriyet-i umûmiyesine yazılı olarak bildirilmekle Mösyö “Vaşt” adına yabancı ülkelere gelen veya “Vaşt” tarafından yabancı ülkelere gönderilen Almanca ve Fransızca gazetelerin sansürce dikkatlice incelenmesi ve özel bir şekilde değişik kimyasal işlemlere tâbi tutulması gerekli personele emr ve tenbih buyrulmasını ricâ eylerim efendim.” denilmektedir²⁸.

İstanbul Sansür Müfettişliği’ne 21/6/1332 (4 Temmuz 1916)’da gönderilen bilgilendirme yazısında ise yukarıda belirtilen casusluk yöntemi detaylı biçimde anlatılmış ve istihbarat birimlerinin dikkati çekilmiştir²⁹.

Benzer bir durum, Çanakkale deniz ve kara muharebeleri sırasında yabancı gazetecilerin, çalıştıkları gazetelere gönderdikleri haber kâğıtlarının üzerinde seçilemeyecek bir şekilde iğne ile bilgilerin şifrelendiği ve özellikle Alman gazetelerinin iç sayfalarına rapor veya bazı bilgilerin saklanması şeklinde görülmüştür³⁰.

Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâletinin Üçüncü Ordu İstihbarat Zabıtlığına gönderdiği bir telgrafta ise İstanbul Beyoğlu’nda oturan Kosti Manos, Haydarpaşa Şimendifer

²⁶ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:003-01. Yazının altına ise; “Gazete harflerini iğneleyerek casusluk Rus casus komitesi usûlü. Çare: Gazete mürsel-i ileyh etiketlerini değiştirmek.” notu düşülmüştür; ileriki tarihlerde 8 Ağustos 1917 tarihinde Erkân-ı Harbiye’den Birinci Kafkas Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen bir yazıda da “Rusların muayyen bir sözleşme üzerine gazetelerle yapılan bazı neşriyat ile siyasi ve askeri vukuat hakkında tamamıyla izahat ve malumat neşrolunmaktadır.” diyerek Rusların gazetelerle yapmış olduğu casusluğa dikkat çekilmektedir. Bu konuda bkz. a.g.a.; BDH, K:3919, D:84, F: 2-6.

²⁷ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:003-04.

²⁸ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:003-005. Yazının altına düşülen notta ise; “Dersa’âdet Merkez Kumandanlığı’na: Bunu haber verenin etraftı ma’lûmât almak üzere şu’beye gönderilmesini ricâ ederim. Sansürlere dikkat için emr verilmiştir. 20/6/1332 (3 Temmuz 1916)” yazmaktadır.

²⁹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39-1549, F:003-005-01. Yazının altına düşülen notta ise; “Vaşt (Mösyö) Sen Benuva’da Sen Ceremi hastahânesinde katolik papaz. Gelen Almanca gazetelerin kimyevî yazılarını çözümleyiyor. Giden gazetelere de kimyasal yolla yazı yazıyor. Hakkı Bey (Mısır komiser başkâtibi.) Bu papas bu zâtla münâsebetde bulunuyor. İhbâr Merkez Kumandanlığından” yazmaktadır. Aynı konu a.g.a.; BDH, K:285, D:406/1165, F:024’te de verilmektedir.

³⁰ Burhan Sayılır; Çanakkale Kara Savaşları Sırasında Casusluk Olayları ve Türklerin Aldıkları Tedbirler, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, Ankara, 2006, s.100.

İstasyonu'nda Nikola Manos, Maryos Manos ve savaşın ilanı üzerine Romanya'ya giden ve orada ikamet eden Kendibas Teodosyadı'nın Osmanîşer Loyd Gazetesi'nin bandrolü içine gizli yazı ile Osmanlı Devleti'nin askerî harekâtı hakkında bilgi vermek suretiyle casuslukta buldukları yazmaktaydı. Ayrıca bu kişiler hakkında Divan-ı Harbi Örfî kararının gönderildiği belirtilmekteydi³¹.

2. Müzik Notaları ile Casusluk

Bu dönemde uygulanan casusluk yöntemlerinden bir diğeri de müzik notaları ile gerçekleşmiştir. Almanların uygulamış olduğu bu yöntem daha sonra diğer istihbarat servislerince de kullanılmıştır. Bu uygulama şöyle gelişmiştir:

Almanlar savaş zamanında, şifreli haberleşmenin, basit ve fakat akla gelmeyen bir şekli kullanarak Fransız gizli servisini aylarca uğraştırmışlardır.

Şifre olarak musiki notaları kullanılmış ve bu notaların her biri bir harfe denk gelecek şekilde belirlenmiştir. Etrafında harfler olan sabit bir dairenin üzerine notayı içeren yanıcı kâğıttan bir dairenin geçirilmesi suretiyle anahtarın gerektiğinde her hafta değişimine uygun olması da sağlanmıştır.

Fransızların almış oldukları her türlü önleme rağmen Alman istihbaratının Fransız birliklerinin her türlü harekâtından anlık olarak haberdar olması, Fransız İstihbarat Servisinin bu yeni haberleşme yöntemini bir an önce tespitine yöneltmiştir. Fransız gizli servisi aylarca süren araştırma ve incelemeler sonucunda; bu haberleşmenin musiki notasıyla gerçekleştirildiğini tespit etmiştir. Haberleşmede, notanın içeriği değişiyor fakat ismi her zaman aynı kalıyor idi. İncelemeler sonucunda bu durumun dikkat çekmesi üzerine Almanların müzik notaları ile yapmış olduğu casusluk uygulaması ortaya çıkartılmıştır³².

3. “Kanatlı Posta Erleri” Güvercinler ile Casusluk

Birinci Dünya Savaşı'nda casuslukta sıkça istifade edilen vasıtalarından birisi de barışın sembolü olan güvercinlerdir. Fransız Genelkurmayı, 1888 yılından itibaren posta güvercinleriyle çok başarılı denemeler yapmıştı. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı başlangıcında, Fransız müstahkem mevkiilerinde seferberlik planlarının bağlantılarını sağlamak için gerekli hayvanlar ve tesisleri hazırlanmıştır. İlk çarpışmalar sırasında süvari keşif birlikleri, askerî güvercinliklerden almış oldukları güvercinleri sepetleri içinde beraberlerinde taşımışlar ve bir irtibat ajanı olarak kullanmışlardır.

Alınan sonuçlar çok ilgi çekici oldu. Posta güvercini sadık ve güvenilir bir irtibat ajanıydı. Komutanlık önemli çarpışmalar sırasında yalnız güvercinler aracılığıyla birçok haberi tam zamanında alabilmiştir. Bu nedenle savaşta posta güvercinlerinden yararlanma yaygın bir hâl almıştır. “Kanatlı haberciler”, gözlemevlerinde, zırhlı birliklerde, keşif filotillalarında kullanıldı. Mesajların yerlerine ulaştırılması için güvercinlerin bir ayağına ince alüminyumdan hafif bir tüp³³, kroki ve haritalar için de özel bir poşet bağlanıyordu.

Güvercinlerin bir savaşın akışı boyunca haber ulaştırmada oynadıkları rol, en yoğun biçimiyle Vaux Tabyası hücumunda görülür. Bütün telefon tellerinin kesildiği ve ışıldaklarla irtibatın sağlanamadığı, irtibat ajanlarının cephe hatlarını geçemediği, büyük kayıpların yaşandığı bir sırada posta güvercinleri devreye girmiştir. Vaux Tabyası ile Fransız Genelkurmayı arasındaki bağlantı, 1916 yılının 2-5 Temmuzunda yalnız posta güvercinleri ile sağlanmıştır. 787.15 numaralı son güvercin, kuşatılmış bölgedeki erlerden orduya duygu dolu bir veda mesajını taşımıştır. Bu güvercin zehirli gaz bulutlarıyla kaplı bir bölgeden geçerek güvercinliği

³¹ a.g.a.; BDH, K:2888, D:362, F:2-2.

³² İstihbarat, Birinci Kitap, s.13-14.

³³ Sevilay Özer; Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Posta Güvercinleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c.55, Sayı: 2, Ankara, 2015, s.187'de Mösyö Deklerak'ın icadı mektup mahfazasının bir örneği verilmektedir.

geldiğinde ölmek üzere denilebilecek bir durumda idi. Bu nedenle “onur halkası” ile ödüllendirilmiş, günlük emirde de yararlığı övgü dolu sözler ile anlatılmıştır³⁴.

İngiltere’de casusların kullanabileceği iletişim araçlarını engellemek amacıyla evinde güvercin besleyen insanların da tutuklandığını bilinmektedir³⁵. Haberleşme güvercinlerinin Osmanlı Devleti topraklarında da etkin bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Savaşın başlamasından itibaren Osmanlı toprakları casusların uğraş alanı olduğu bir yer hâline gelmiştir. Özellikle; Irak, Suriye ve Filistin cephelerinde başta İngiliz istihbarat örgütü olmak üzere diğer ülkelerin istihbarat örgütlerine bağlı casusların haberleşme güvercini tekniğiyle faaliyet gösterdiğini görmekteyiz.

Bunun en güzel örneği Filistin cephesinde yaşanmıştır. 1915-1917 yılları arasında kurulan ve İngilizler lehine faaliyetlerde bulunan Yahudi casusluk örgütü olan “NİLİ”³⁶, toplamış olduğu istihbarat bilgilerini güvenli bir şekilde İngilizlere ulaştırılabilmek için yoğun bir uğraş vermiştir.

Bu amaçla, Kahire’deki İngiliz yetkililer Atlit’te telsiz ve telgraf göndermeyi düşünmüşler, fakat telsiz teknolojisi için aradaki mesafenin uzun olmasından iletişimin sağlanamayacağına karar verirler. Bunun üzerine Maganem gemisiyle kasalar içinde güvercinler getirilerek NİLİ casus teşkilatı sorumlusuna teslim edilir. NİLİ casus teşkilatı topladığı bilgileri kapsüller içine koyarak bu güvercinlerin ayaklarına bağlayıp İngilizlere uçuracaktı. EMSIB’in merkezinin bulunduğu Port Said ile Atlit’in arası 300 milden az olduğuna göre güvercinler rahatlıkla bu mesafeyi aşabilirlerdi. Bu vasıtanın pratikteki faydası ise NİLİ’nin temin etmiş olduğu askerî bilgileri 2 hafta yerine 1 günde Kahire’ye ulaştırabilmesi idi³⁷.

Yine NİLİ casusluk teşkilatının çökertilmesi ve üyelerinin yakalanması güvercinler sayesinde gerçekleşmiştir. NİLİ casuslarının haberleşmede kullandıkları kurye güvercinlerden bir tanesinin ele geçirilmesi neticesinde, daha doğrusu bu güvercinlerden birinin bir idarecinin güvercinleri arasına karışmasıyla bu örgütün faaliyetlerinden haberdar olunur. Yetkililer güvercinde bulunan mektuptaki bilgileri çözemeler dahi Aaronsohn kardeşlerden şüphelenirler. Bu gelişmeler üzerine örgüt yöneticisi tarafından bütün kurye güvercinleri öldürülür ve önemli belgelerin saklanması yoluna gidilir.

Olayın detaylı anlatımını yapan başka bir kaynakta; “...3 Eylül’de Athlit’teki merkezden uçurulan bir güvercinlerden bir tanesinin, ertesi gün öğleden sonra Türklerin eline geçtiği tespit edilir. Bu da şöyle olur: Athlit’in sahilinden birkaç kilometre uzaktaki Caesarea’da bulunan polis müdürü kendi güvercinlerini beslerken aralarında yabancı bir güvercini fark eder. Bu güvercini eline aldığı anda ayağına bağlanmış olan bir silindirin içindeki mesajı görür. Müdür, mesajı çözememesine rağmen bunun yakından gönderilen bir casus mesajı olduğunu anlar. Osmanlı yetkilileri ilk etapta yakınlardaki Yahudi yerleşim yerlerinde bir istihbarat örgütünün bulunduğu sonucuna varırlar. Bu haber Athlit’e ulaştığında örgüt yöneticisi Josef Lishansky

³⁴ Ercan Arıklı; *a.g.e.*, c. I, s.95.

³⁵ Ann Kramer; *a.g.e.*, s.23.

³⁶ Yafa sahillerindeki Siyonistlerin kendi aralarında kullanmış oldukları parola “İsrail’in geleceği hiçbir zaman engellenemeyecektir.” şeklinde İbraniceden Türkçeye tercüme edebileceğimiz “Netzah Israel Lo Ishakere”nin kısaltılmışı NİLİ’dir. Bu konuda Bkz. Mim Kemal Öke; *Siyonizm-Filistin Sorunu (1880-1923)*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2018, s.326.

³⁷ Necmettin Alkan; *Orta Doğu’da Casuslar Savaşı Nili*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 74-75. 1000 mil mesafeye kadar uçabilen güvercinler hem Avrupa’da hem de Orta Doğu’da yüzyıllardır kullanılmıştır. Haberlerin ulaştırılmasında güvercinlerin tercih edilme nedenleri hızlarıdır. Açık havalarda hızları mükemmeldir. Rüzgâr arkadan eserse hız dakikada 1.000-1.200 metre, rüzgâr karşıdan eserse hız dakikada 700-800 metre, rüzgâr hissedilmeyecek derecede ise hız dakikada 800-1.000 metredir. Yağmur, kar, sis güvercini oldukça rahatsız eder, yönünü şaşırır, hızının azalmasına sebep olur. Bununla birlikte ince bir yağmur veya hafif sis güvercinin aşabileceği engellerdir. Bu konuda bkz. Sevilay Özer; *a.g.m.*, s.169.

diğer güvercinleri öldürür ve gömer. İstihbarat raporları ve diğer vesikaları da imha eder.” Farklı anlatımlarla da olsa aşağı yukarı aynı bilgilerle anlatılmaktadır³⁸.

Osmanlı Devleti'nin bu ve buna benzer pek çok olaydan sonra güvercinle haberleşmenin önüne geçmek için harbin ilerleyen dönemlerinde birtakım önlemler aldığını görüyoruz.

Bu amaçla; Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından 2 Aralık 1914 tarihinde Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Hüdavendigâr, İzmit, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Hicaz, Halep, Diyarbakir, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuratülaziz³⁹, Musul, Van, Yemen, Urfa vilayetleri ile Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Asir, Karesi Kudüs-ü Şerif, Kal'a-i Sultaniye, Menteşe, Teke mutasarrıflığı ve Medine-i Münevvere Muhafızlığına gönderilen bir şifreli yazıda, “güvercinler vasıtasıyla yapılan casusluğun önünü almak için askeri harekâta geçit olan yerlerde, yani ordunun geçeceği mahallerde şüpheli şahısların hanelerinde bulunan güvercinlerin itlâf (yok) edilmesini ve güvercinlerle haberleşmeye teşebbüs eden kişilere gerekli uyarı ve ikaz yapıldıktan sonra da güvercin beslemeye devam ettikleri anlaşılan şüpheli kişilerin divân-ı harbe verilmesini” emretmektedir⁴⁰. Dâhiliye Nezareti güvercinle haberleşmenin önüne geçmek için harbin ilerleyen dönemlerinde de benzer emirler yayınlamıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Viyana'dan İstanbul'a geçen Avusturyalı Madâm Yozi Nastomer adındaki bir kadının kargosu içinde değişik cinsten yirmi kadar güvercin bulunmuş bunların ne maksatla getirildiği sorulduğunda Nastomer, Maltepe'de Ayazma civarında bulunan çiftliğine götüreceği cevabını vermiştir. Ancak kadının ifadesi şüpheli görüldüğünden hakkında gerekli muamelenin yapılması istenmiştir⁴¹.

Güvercinlerin Fransızlar tarafından Alman ordusuna karşı kullanıldığı, Alman cephe gerisinde yakalanan bir Fransız casusun sorgulanmasından sonra Ordu İstihbarat Subayı Fon Belov tarafından hazırlanan raporda; “7/3/1917 tarihiyle Batı Cephesinde bir Fransız casus sorguya çekilmiştir. Adı geçen, Alman hatları gerisinde esir edilmiş idi. İfadelerinden şunlar anlaşılıyor: Bu kişi diğer bir hemşehrisiyle “Bess” nâmında bir İngiliz yüzbaşısı tarafından casusluk görevine atanmış. Londra'da casusluk için eğitilmiştir. Amacı Alman hatları üzerinden uçmak bir casusluk yöntemi düzenlemek ve haberleşme güvercinleri ile ihbârâtda bulunmak imiş. İlk haberleşme güvercini yere indikten ve bir yere yerleştikten sonra bir işaret olmak üzere koyverilecek imiş. Bu haberin ulaşmasından sekiz gün sonra o günden başlayarak her on dört günde belirli konumlardan haberleşme güvercinleri keseleriyle uçurulacak imiş. Casus bizzat her beş günde kendi emrine verilmiş olan me'mûr tarafından getirilecek haberleri haberleşme güvercinleri ile gönderip ulaştıracaktı. 27/2/1917 tarihinde bir balonla hatlar üzerinden atmış ve derhâl esir edilmiştir” denilerek bu yönde güvercinler ile yapılacak casusluğa karşı önlem alınması Karargâh-ı Umûmî İkinci Şu'beye, Emniyet-i Umûmiye'ye ve ordudaki istihbârât subaylarına yazılması emredilmektedir⁴².

Bu konu ile ilgili olarak, Başkomutanlık Vekâletinden; Emniyet-i Umumiye Müdiriyyetine, Erkân-ı Harbiye Riyasetine ve 1, 2, 3, 4, 5, 6. Orduların istihbarat zabitlerine gönderilen 5 Mayıs 1917 tarihli resmî bir yazıda “Alman askerî delegasyonundan gelen ihbarnamenin bir sureti bilgi için ilişik olarak sunulmuştur. Alman askerî delegasyonuna gönderilen cevabi yazıda bilgi alınmış olduğu, durumun gerekenlere tebliğ edileceği belirtilerek gelen yazının kenarına geri gönderilmiştir”⁴³ notu düşülmüştür.

³⁸ Necmettin Alkan; a.g.e., s.85-86; Mim Kemal Öke; a.g.e., s.327; Murat Güztoklusu; *Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 92-93.

³⁹ Elazığ.

⁴⁰ BOA, DH. ŞFR,47/291; 2 Aralık 1914.

⁴¹ BOA, DH. ŞFR, 465/96; 19 Mart 1915.

⁴² ATASE Daire Başkanlığı Arşivi.; BDH, K:391 D: 39-1549, F:15-01.

⁴³ a.g.a.;BDH, K:391, D:39/1549, F:015; Yazının altına ise; “Sofya C.M. mevki'inden: Balon vasıtasıyla cephenin gerisine casus indirilmesi, güverciniyle mektup göndermek” notu düşülmüştür.

Alman askerî makamları tarafından ortaya çıkarılan bu durum karşısında Osmanlı Devleti Dâhiliye Nezareti; Edirne, Adana, Suriye, Trabzon, Kastamonu, İzmit, Bolu, Çatalca ve Cebel-i Lübnan Vilayetleri ile Karesi⁴⁴, Kale-i Sultaniye⁴⁵, Menteşe ve Teke Mutasarrıflıklarına 11 Mayıs 1917 tarihinde çektiği telgraflarla Alman ordusunda güvercinler vasıtasıyla casusluk yapıldığının ispat edildiği, bu durumun Osmanlı ülkesinde de görülmesinin muhtemel olduğundan güvercinlerin casusluk amacıyla kullanıldığının ispatı hâlinde güvercinlik bulunan yerlerin askerî kumandanlıklara iletilmesi gerektiği ve bu duruma karşı muhalefet eden kişiler hakkında gerekli yasal işlemlerin başlatılacağı bildirilmiştir⁴⁶.

5. Ordu Komutanlığı İstihbarat Şubesi tarafından, Başkomutanlık Vekâletine gönderilen 23/12/1333 (1917) tarihli telgrafta;

“Çanakkale Grubu Kumandanlığından bu defa alınan yazıda grup mıntkasında bir rastlantı sonucu öldürülen sığırcık kuşunun ayağındaki bağlı levhadan bunun bir haberleşme kuşu olduğu anlaşılmayla bundan böyle ordu mıntkasında rastlanacak bu gibi şüpheli kuş veya güvercinlerin hemen avlanmaları gereğinin emredildiği bilgi olarak sunulur.” denilmekte ve cephe mıntkasında bir rastlantı sonucu öldürülen sığırcık kuşu ve benzeri kuş ve güvercinlerin haberleşmede kullanılabileceği göz önünde tutularak kuşkulu bir durumda yok edilmesini emretmiştir⁴⁷.

4. “Dört Ayaklı Casuslar” Savaş Köpekleri İle Casusluk

Birinci Dünya Savaşı’nda, savaş köpekleri de haber taşıyıcısı olarak kullanılmıştır. İyi bir eğitimden geçirilen savaş köpekleri ateş hattının bir ucundan öteki ucuna haber taşımada kullanılmıştır.

Fransız ordusunda köpekler, Millerand’ın 25 Aralık 1915 tarihli bir kararnamesi ile resmen “**Savaş Köpekleri Servisi**” adıyla piyade dairesine bağlanmıştır.

Alman ordusunda da köpeklerin haber taşıyıcısı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Alman ordusunda savaş köpeklerine çok daha fazla önem verilmiştir. Ludendorff bu konuda genel bir emir hazırlamış ve “Alman Savaş Köpekleri Servisi” Genelkurmay’a bağlanmıştır. Bu nedenle de resmen haber alma servisinin bir parçası durumuna getirilmiştir. Berlin yakınlarında, Terptow’da, bu köpekler için büyük bir yer hazırlanmış ve sınıflandırılmaya tabi tutulmuşlardır⁴⁸.

5. Telsiz, Telgraf ve Telefon Yoluyla Casusluk

Birinci Dünya Savaşı boyunca ateş hattındaki muharip güçler düşmanların telefon konuşmalarını yakalamaya çalışmışlardır. Bu iş için uzman personel ve tercümanlardan oluşan bir sekreteryaya ile “telefon dinleme postaları” kurulmuştur. Düşmanın telefon şebekeleri üzerine “korsan” tesisler kurmak suretiyle karşı tarafın muhaberatını dinleme ve izleme imkânına kavuşmuşlardır.

Savaş sırasında bu iş kurnazlıklar ve dikkat ile yapıldığı kadar rastlantılar yolu ile de yapılıyordu. Örneğin düşmanın ilk hatlarında ihtiyatla dolaşan bir devriye, ansızın bir telefon hattı keşfediyor, bu hattan kendi siperlerine bir kablo çekiyordu; bu işle birlikte artık bir çeşit casusluk da başlamış oluyordu. Fakat bu güvenilir bir işlem değildi. Çünkü kablolar orada burada sürükleniyor çoğu kez telefon başındakileri şaşırtıyordu. Bazen birbirlerini dinleyen Almanlarla Fransızların telefonda karşılıklı küfürleştikleri de oluyordu.

⁴⁴ Balıkesir .

⁴⁵ Çanakkale.

⁴⁶ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:021-1; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da İstihbarat*; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2017, s.398-399.

⁴⁷ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:021-1.

⁴⁸ Ercan Arıklı; a.g.e., c.I, s.94-95.

Birinci Dünya Savaşı boyunca düşmanın dinlenmesi çoğunlukla, yer üstünde ve yer altında yapılan tesisler yoluyla gerçekleştiriliyordu. Alınan sonuçlar hiç de küçümsenecek şeyler değildi. Karşı taraf sığınaklarından birine ya da bir karargâha yaklaşmak amacıyla kazılan yer altı yolları, telefon konuşmalarından yakalanmasını sağlıyor ve buna benzer muharebeyi etkileyebilecek birçok değerli bilgi elde edilebiliyordu.

Buna karşılık düşman da mayınla yer altı yollarını ortadan kaldırıyor. Fakat topraktaki ufak titreşimleri sabırla tespit ederek iki tarafı ayıran ölü bölgede düşmanın yaşantı ve niyetlerini öğrenmek mümkündür. Tıpkı gözleri görmeyen köstebekler gibi düşmanın kendi düzeni içindeki en ufak hareketlerini, nöbetçilerin nöbet değiştirmelerini, erlerin moral durumlarını öğrenilebiliyordu.

Yer altındaki dinleme tesisleri, aynı zamanda, düşman bataryalarının yerlerini belirlemeye de yarıyordu. Kilometrelerce uzaklıktaki top atışları yer altından duyulabiliyordu. Çeşitli dinleme postaları tarafından kaydedilen ses dalgalarının yayılışına göre yapılan hesaplamalarla nirengi yoluyla bir bataryanın ya da topun yeri saptanabiliyordu. Böylece topçular düşman bataryalarına hedef olmaktan kurtulabiliyordu.

Ancak savaşta düşmanın daha hassas antenleri vardı. Savaşın başında radyo-ulaşım dinleme postalarından yararlanıldı. Bunlar aracılığı ile Fransız Genelkurmayı, Alman ordularının Belçika içinde ilerleyişini saati saatine izleme imkânına kavuşmuştur. Cephedeki gizli dinleme savaşında Almanların fazla şanslı olmadıkları görülür. Şifrelemede ve kendi telgraflarını ulaştırmada çok hata yaptıkları ve bu durumdan da Fransızların oldukça yararlandıkları görülmektedir. Ama bütün bunlara rağmen Almanlar da haberleşmeyi mümkün olduğunca gizlemeye gayret etmişlerdir. Buna güzel bir örnek olarak Almanların uluslararası telekomünikasyonlarını sağlayan Nauen Radyo İstasyonu'nun Müttefik kuvvetler tarafından izlenmesi sırasında görülecektir. İstasyonun yayınlarında, arada bir gariplik, arkası kesilmeyen gürültüler... vb. sesler izlenmektedir. Önceleri bu durumun istasyonda sistemli bir bozmanın sonucu olabileceği düşünülmüştür. Fakat mesajlar kısa mesajlardı. Bu mesajlar kaydedilip tek tek dinlendi. Sonuçta o zaman Güney Amerika'daki ajanlara verilen bir mesajın olduğu tespit edilmiştir. Bu tekniğin ise çok iyi düşünülmüş usta bir aldatmaca olduğu görülmüştür.

Doğu cephesinde ise Ruslar "Alman radyo dinleme postaları"ndan haberdardı. Bu sebeple de hileli mesajlar gönderiyorlardı. Hatta bu işi biraz daha ileri götürerek Almanların bile alayla okumalarına neden oluyor ve "bu mesaja önem vermeyin uydurma..." ikazını yapmalarına neden oluyordu.

Savaşın uzaması dinleme tekniklerinin de gelişmesine neden olmuştur. Radyogonyometri servisleri kurulmuştur. Zeplinler, gothalar (ilk ağır bombardıman taşıtları) elektromagnetik dalgaların kontrolünden kurtulamadı. Motorların gürültüleri, cephe boyunca sıralanmış gözetleme karakolları tarafından dinleniyordu.

Alman filotoları konusunda kusursuz bilgi sahibi olan Müttefik komutanlık, sürekli, dikkatli ve titiz bir şekilde Alman birliklerini dinliyor ve onların harekât ve planlamaları hakkında yeterli derecede bilgi sahibi oluyordu⁴⁹.

Bu kapsamda Osmanlı topraklarında da gizli telsiz ve telgraf merkezleri vasıtasıyla casusluk faaliyetleri icra edilmiştir. Daha savaşın başlarında Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı tarafından 16 Teşrinievvel 1330 (29 Ekim 1914)'da Harbiye Nezaretine gönderilen "İzmir'deki

⁴⁹ Ercan Arıklı; a.g.e., c. I, s.99-101. *Harb'de Fransız İstihbarat Şubesinin Dâhili Faaliyeti*, s. 49-57'de telsiz ve telefon dinlemelerinin nasıl yapıldığına ilişkin çok güzel açıklamalar yapılmaktadır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesince, 1925 yılında yayınlanmış olan "*Harb'de Fransız İstihbarat Şubesinin Dâhili Faaliyeti*" isimli bu kitap; Binbaşı Aziz Hüdayi tarafından Fransızcadan Osmanlıcaya tercüme edilmiş ve Piyade Tabur Kumandanı Ş. Paki tarafından da yazılmıştır. Tarafından da günümüz Türkçesine aktararak yayına hazır hâle getirilmiştir. Şu an basım aşamasındadır. Yine aynı konuda bk. Mehmet Tanju Akad; *Tarihten Günümüze İstihbarat, Kavramlar, Aldatma ve Örtülü Operasyonlar*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2018, s.220-227.

Eastern telgraf merkezinde haberleşmenin eskisi gibi Dupleks de Korder sistemiyle alınıp-verilmesinin gerekliliğine ilişkin.” yazısı ile mevcut sistem ile haberleşmenin tamamen söz konusu şirketin kontrolü dâhilinde yapıldığı üzerinde durularak bunun bir an önce seferberlik dolayısıyla kendimiz tarafından yapılması talep edilmektedir⁵⁰.

Rumların, özellikle Ruslara haber göndermek maksadıyla telsiz telefon haberleşmesinden büyük ölçüde yararlandıkları görülmüştür. Hatta bu konuda vilayet ve sancaklara gönderilen telgraflarda; telsiz telefon cihazlarının kurulumuna elverişli bina ve ormanlık alanların denetlenmesi ve bu cihazlara rastlanıldığı takdirde el konulması emri verilmişti. Bu emirlerin ardından yapılan aramalarda Heybeliada Rum Ticaret Mektebinde telsiz ve telgraf haberleşmesinde kullanılan araç gereçlere ulaşılmıştır. Ayrıca Samsun’da Doktor Altunyan adlı şahısta haberleşme araçlarına dinamo görevi sağlayacak nitelikte bir röntgen cihazı ele geçirilmiştir.

Bu olayların ortaya çıkarıldığı bir dönemde Berlin Sefaretine gelen ve uzun müddet İstanbul, İngiltere ve Mısır’da İngiliz ticarethaneleri adına komisyonculuk yaptığı belirlenen bir Alman’ın ifadesine göre Beyoğlu’nda Tünel Geçidi içinde İngiltere tebaasından McGill Rusya Hükûmetine ve Galata’da Osmanlı Bankası civarında kâğıtçı Benjamin Rawe ise İngiltere Hükûmetine Osmanlı Devleti’nin askerî ve siyasi faaliyetleri hakkında casusluk yapıyordu.

Ayrıca Wilcox namında bir İngiliz tarafından inşa edilen gizli bir telsiz-telgraf hattından bahseden bu kişi, bunları yukarıda zikredilen casuslardan işittiğini söylemekteydi⁵¹.

1914 yılında İstanbul’da Matbaa-i Askeriye tarafından basılan “*Telsiz ve Telgraf Vasıtasıyla Casusluk, Gizli Bulunan Telsiz ve Telgraf Teçhizatını Keşfe Hadim Rehber*” isimli eserin dağıtımını yapılarak bu yönde yapılacak casusluk faaliyetlerinin tespit ve önlenmesine çalışılmıştır⁵².

Osmanlı Devleti’nin bu yöndeki önleme çalışmalarına rağmen İtilaf devletleri adına çalışan casusların telsiz-telgraf sistemini kurmaktan vazgeçemedikleri görülmüştür. İstanbul’da Rus Postahanesi civarında oturan ve evinin altında saat ve fotoğraf araç gereçleri satan Vartan Bağosyan ile önceleri Merzifon ve sonrasında İstanbul’da Fransızca dersleri veren Agop Kalosyan’ın ve arkadaşlarından bir papazın Galata’da olduğu iddia edilen telsiz-telgraf cihazını kullandıkları Atina Sefaretinden gelen 14 Ağustos 1915 tarihli yazıdan anlaşılıyordu.

Ayrıca bu yazıda telsiz-telgraf cihazını çalıştırmak amacıyla kullanılan bir dinamunun varlığından söz edilmekteydi. Ancak İstanbul Polis Müdüriyetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 27 Eylül 1915 tarihli telgrafta Galata’da yapılan tüm aramalara rağmen Vartan Bağosyan adındaki şahsa ait bir dükkân olmadığı ve telsiz-telgraf cihazının bulunduğu dair herhangi bir delile rastlanmadığı bildirilmiştir.

Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâletinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine çekilen bir telgrafta ise Dedeğaç eski Fransız Mektebi Müdürü bir papaza ait İstanbul’da telgraf istasyonlarının bulunduğu ve bunlar vasıtasıyla düşmana bilgi verildiği, arama yapılsa dahi bu telgraf istasyonlarının bulunamayacak derecede gizli tutuldukları beyan ediliyordu. Aynı telgrafta Varna Osmanlı Başkonsolosluğu eski memurlarından olup İstanbul’da olduğu düşünülen Tartastan (Tartacıyan) adlı kişinin takibi ile ilgilenenlere ve arandığı bildirilen telsiz-telgraf aleti hakkında ilgililere gerekli uyarılarda bulunulması gerektiği beyan edilmiştir⁵³.

Kösten Adası’ndan 30 Nisan 1916 tarihinde bir kayıkla dönen polis memuru Fahri Efendi’nin ifadelerine göre de düşmanın Kösten Adası’nda bir taburdan fazla miktarda İngiliz piyadesiyle

⁵⁰ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:001.

⁵¹ BOA, HR.SYS. 2266/15.

⁵² BOA, DH, EUM, 6. Şb, 2/24. Abdurrahman Bozkurt; a.g.m., s.16.

⁵³ BAO, DH, EUM, 5. Şube 21/61-A.

çeşitli çapta birçok top ve firari Rumlardan oluşturulmuş ve tahmini 130 kadar kişiden oluşan bir çete, tayyare hangarı ile birlikte telsiz-telgraf istasyonu bulunmaktaydı⁵⁴.

Enez Casus Teşkilatının haberleşme ağında telsiz-telgraf hattı bulunmaktaydı. Bu komite, Enez'de bulunan telsiz-telgraf hattı ile ve Semendirek Adası'na olan kablo vasıtasıyla haberleşmeyi sağlıyordu. Bu iletişimin kurulmasında Enez halkının etkisi oldukça büyüktü⁵⁵.

Telsiz ve telgraf yoluyla yapılan casusluklar hakkında en dikkat çeken şüphesiz Anamur Telgrafhanesinde yaşanan şüpheli bir haberleşmenin yapılmasıydı. Bu haberleşmenin nasıl gerçekleştiği ile ilgili olarak XII. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'nın 6 Eylül 1918 tarihli telgrafında farklı detaylar üzerinde durulmuştur. Söz konusu telgrafta yapılan haberleşmenin Anamur Telgrafhanesinin sahile yakın olmasından dolayı düşman tarafından sahile çıkarılan bir telgraf makinesinin telgraf tellerine bağlanması suretiyle olabileceği gibi farklı harp cephelerinde telsiz-telgraf makinesinin sahilde bulunan bir düşman gemisinden veya telgraf hatlarından şamandıra şeklinde bir saç üzerinden sağlanabileceği ihtimali üzerinde durulmaktaydı. Bunun yanında Anamur Telgrafhanesinde tek başına kalan haber memuru tarafından düzenlenmiş olunabileceğinin de ihtimal dâhilinde olduğu belirtilmiştir⁵⁶.

6. Takma Dişlerin Damakları Üzerinde İstihbarat Bilgilerinin Yazılması Suretiyle Casusluk

Haber kaçırma casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de takma dişlerin üzerinde bazı önemli istihbarat bilgilerinin yazılarak gizlenmesi olmuştur. Bu örnekler daha çok İtilaf kuvvetleri adına yapılan casusluklarda görülmüştür.

İtilaf kuvvetleri adına casusluk yapanların kimi zaman başvurdukları saç ve damakların bazı bölümlerine istihbarat bilgisinin saklanması ve böylelikle ilgili yerlere aktarılması, İttifak devletlerini harekete geçirmiş ve bu konuda koordineli bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâletinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine ve İstanbul Sansür Müfettişliğine 14 Mart 1333 (14 Mart 1917)'te gönderilen telgraflarda; "Berlin'den bildirildiğine göre düşman istihbârâtına dâir takma dişlerin damakları üzerinde yazılmış bilgilerin sınırdan geçirilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Berây-ı ma'lûmât Emniyet-i Umûmiye'ye bildirilir"⁵⁷ denilmek suretiyle, Berlin istihbaratı kaynak gösterilerek düşman istihbaratının takma dişlerin damakları üzerine yazı yazarak haberleştiğini ve bu suretle gizlilik içeren bilgileri sınırdan geçirildiği bildirilmiştir.

Yine aynı konuda Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâletinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne 21/3/1333 (21 Mart 1917) tarihinde gönderilen bir yazı ile "Berlin'den bildirildiğine nazaran düşman istihbârâtına dâir takma dişlerin damakları üzerinde yazılmış bilgilerin sınırdan geçirilmekte olduğu Alman askerî delegasyonundan bildirilmiştir" denilmektedir⁵⁸.

7. Saç Büklümleri Arasında Görülmeyecek Şekilde İstihbarat Bilgilerinin Saklanması Suretiyle Casusluk

Haber kaçırma casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de saç büklümleri arasına gizli dereceli istihbarat bilgilerinin saklanmasıdır. Günlük istihbarat raporlarına düşen bu uygulama casusluğa karşı dikkat edilmesi gereken hususlar arasında gösterilmektedir.

⁵⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH, K:3468, D:135, F:1-1.

⁵⁵ a.g.a.; BDH, K:3456, D:91, F:12-2.

⁵⁶ a.g.a.; BDH, K:2706, D:326, F:12-9.

⁵⁷ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:011-01.

⁵⁸ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:011.

Casusluğa karşı dikkat edilmesi gereken tedbirler kapsamında saç bükümlerinin arasında görünmeyecek bir şekilde istihbaratın huduttan geçirildiği yönündeki bilgileri Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâletinin, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine ve Polis Müdüriyetine gönderdiği 9/4/1337 (9 Nisan 1917) tarihli tezkire yazısında “Bu yakınlarda istihbârâtın tamâmen bulunması imkânsız bir biçimde saç bükümleri arasında sınırdan geçirilmekte olduğu Alman askerî delegasyonundan bilgi notu olarak yazıldığı bilgilerimize sunulur efendim”⁵⁹ ifadelerinde görüyoruz.

Yine bu konuda, Sofya’dan 31 Mart 1917 tarihli gönderilen bir yazıda; 23 Mart 1917 tarih ve 70 numaralı “günlük istihbarat raporunda” aşağıdaki yayın bulunmaktadır:

1371 – Şimal – Vesil casusluğa karşı yerel önlemler alınması kapsamında 18/3/1917 –bu yakınlarda istihbârâtın tamâmen bulunması imkânsız bir biçimde saç bükümleri arasında sınırdan geçirilmekte olduğu konusuna dikkatleri çekilerek görevliler uyarılmıştır.”⁶⁰

Yine bu konuda, Alman istihbaratı tarafından kadınların saçlarının altında görünmeyecek şekilde nasıl taşıdıklarına dair detaylı bilgiler de gönderilmiştir⁶¹.

8. Tren Vagonları Üzerine Bazı İşaretler Koymak ve Rakam Yazmak Suretiyle Casusluk

Bu türden casusluk olayına ilk kez Sofya askerî polis kısmınca, tespit edilen “vagonların üzerine bazı işaretler koymak ve rakam yazmak suretiyle yapılan casusluk” isimli bir raporunda rastlamaktayız.

Başkumandanlık Vekâletine bilgilendirme amaçlı gönderilen bu raporda; “7 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1917’de Silivince İstasyonu’nda Sofya’dan Niş’e giden 232/36 numaralı trenin un, cephâne ve topçu silah ve aletleri ile yüklü olan ve Svistov’dan gelen bir Avusturya nakliye treninin vagonları üzerinde aşağıdaki işaretler görülmüş ve istasyon görevlileri tarafından kopya edilerek daha sonra silinmiştir.” denilmektedir⁶².

Başkumandanlık Vekâletinden, 16 Şubat 1917 tarihinde ilgili birimlere gönderilen bu rapor Şimendifer Şubesi, Menzil Müfettiş-i Umumiliği, Polis Müdüriyet-i Umumisi ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin dikkatini çekmiştir. Dâhiliye Nezareti de “vagonların üzerine bazı işaretler koymak ve rakam yazmak suretiyle yapılan casusluk” hakkında Sofya’dan gelen bu istihbarat üzerine Bulgar Hükûmeti ile birlikte çalışılması için bir emir yayınlamıştır⁶³.

Yine aynı konuda Berlin Polis Müdürlüğü Bülteni’nde yer alan ve Sofya’dan da vagonların üzerine bazı işaret ve rakamlar yazılarak casusluk yapıldığı bildirilmekte ve bu konuda dikkatli olunması konusunda Başkomutanlık Vekâletinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine 3 Mart 1917 tarihinde bir yazı gönderilmiştir⁶⁴.

9. Yazı Zuhuru⁶⁵, Limon Suyu Yoluyla Casusluk

Haber kaçırmada casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de belge veya zarfların belli kısımlarında kullanılan yazılar ile limon suyu kullanılmasıydı. Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâletinin casusluğun önüne geçilmesi amacıyla İstanbul ve Galata Sansür

⁵⁹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:012.

⁶⁰ a.g.a.; K:391, D:39/1549, F:012-01.

⁶¹ Bu bilgiler “Saçın altına çeşitli tarzlarda yaptırılan altlıklarla taşındığı, üç ila dört santimetre çapında hücrelerden ibaret olduğu, küçük yazılı kâğıt mektupları alabilecek büyüklükte oldukları” şeklindedir. Bu konuda bkz. BAO.DH.EUM. 5.Şube.31/1.

⁶² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH, K:391, D:39/1549, F:010.

⁶³ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:010-01.

⁶⁴ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da İstihbarat; s.401.

⁶⁵ Ortaya çıkması.

Müfettişliklerine gönderilen ve “Şimdiye kadar tebeyyün iden casusluklar” başlığını taşıyan bir yazıda tespit edilen casusluk yöntemleri 6 madde ile özetlenmiştir.

Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

1- Papazların haberleşmeleri.

2- Düşman devletlere mensup olanların tarafsız veya dost ülkelere gelen mektuplara ayrıca varakalar ilâştirilmesi.

3- Asıl metindeki yazılar arasına limon suyu ile yazılar ilave edilmesi.

4- Zarfın üzerindeki pullar altında yazı çıkması.

5- Zarfın iç ortasında yazılar çıkması.

6- Ermenilerin birçok hileler ile Rusya ile haberleşmeye çalışmaları.⁶⁶

Bu yazı ile de söz konusu haber kaçırma yöntemine dikkat çekilerek sansür işleri ile ilgili kişiler bu konuda daha titiz davranmaları için uyarılmaktadır. Sansür işlerine her iki taraf da büyük önem vermiş, burada değişik yabancı dillere vakıf alanında uzman personel görevlendirmiştir.

1917 yılına gelindiğinde İngiliz istihbaratı M19'da çalışan 3500 kadının bir kısmı Posta Sansür Şubesi'nde çalışıyordu. Burada çalışan kadınlar kâtip ve sansürcü olarak çalışmıştır. Yurt dışından gelen mektupları tercüme ve görünmez mürekkep ihtimaline karşı test etmişlerdir. Çok sayıda mektup elden geçiriliyor ve bunlar arasında, askerî olmayan gelen-giden postalar kadar transit posta denen, başka ülkelere giderken İngiltere'den geçen mektuplar da vardı. Sansür şubesinde çalışan kadınlardan biri, daha sonra çok ünlü bir yazar ve seyyah olan Freya Stark Sansür Departmanı'ndaki çalışmalarını anlatırken; “... şüpheli mektuplar ilginçti elbette: Bazıları emin olunabilecek türden şüphelerdi; örneğin kenarları mors alfabetiyle uygun kesilmiş pullar, zarf astarı ve anahtar kelimelere götüren süslü ve alt çizgili sözcükler. Ama genelde bana dikkatle bakmamı söyleyen bir tür içgüdüydü.” demektedir. Günde ortalama 150 mektup okuyabildiğini yazan Freya Stark, İngiltere tarafından bu işin ne kadar önemsendiğini de acı bir dille anlatmaktadır⁶⁷. Ancak bütün bunlara rağmen İngiliz istihbaratına bağlı casusların da bu yöntemi sıklıkla uyguladıkları bilinmektedir.

İngiliz istihbaratınca eğitilmiş olan ve İngilizler adına casusluk yapan Belçikalı kadın casus Elise Grandpez'in çalışmalarında bu yolla yapılan haber kaçırmalara rastlanmaktadır. O ve kız kardeşi geceleri Liège'e götürecekleri ambalaj kâğıtlarına ya da basılı dergi sayfalarının satır aralarına görünmez mürekkeple istihbarat raporları yazıyorlardı. Ocak 1917'de yakalanan ve idama mahkûm edilen kadın casus uzunca süre bu şekilde haber kaçırmıştır⁶⁸. Tüm istihbarat servisleri ve sansür heyetlerinin dikkatli ve titiz bir şekilde takip ettiği bu şekildeki haber kaçakçılığının daha pek çok örneği mevcuttur. Bu yöntemle her iki taraf casusları haber kaçakçılığı yapmışlardır.

10. Astarlı Zarfların Kâğıt ve Astarın Arasına Yerleştirilen Sigara Kâğıtlarıyla Yapılan Casusluk

Haber kaçırmada casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem astarlı kâğıt ve astarın arasına yerleştirilen sigara kâğıtlarıyla yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Suriye bölgesindeki sansür idarelerine bu konuda dikkatli olmaları emredilmiştir.

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetinden Karargâh-ı Umûmî İstihbârât İkinci Şu'be Müdüriyetine gönderilen 9 Teşrin-i sâni sene 1332 (22 Kasım 1916) tarihli gizli bir yazıda; “Şu sırada Mısır ve Amerika gazetelerinde Suriye ve Lübnan'a ilişkin birtakım zararlı ve kin güdücü ifadeler içeren yayımlar görülmekte ve bu gibi haberlerin kaynağı hakkında Amerika gazetelerinden

⁶⁶ *a.g.a.*; BDH, K:15, D:79/74, F:101.

⁶⁷ Ann Kramer; *a.g.e.*, s.67-68.

⁶⁸ *a.g.e.*; s.52.

birinde yer alan bir bölümde “astarlı zarf içinde bulunan renkli kâğıd ile asıl zarfı teşkil eden kâğıd arasına konulan kurşun kalemiyle yazılmış sigara kâğıdları aracılığıyla haberler alındığı” bigisi bulunmaktadır.

Astarlı zarflarla haberleşmenin yasaklandığı hâlde Suriye sansür idârelerinin bu konudaki kayıtsızlığa izin verilmeyeceğinden anılan görevlilerin bu konuya dikkati çekilerek “bundan sonra astarlı zarflarla mektûb kabûl edilmemesinin sağlanması dilenir efendim”⁶⁹denilmektedir.

11. Kartpostalların Bütün Yüzeyine Yapıştırılmış Resimler Vasıtasıyla Casusluk

Haber kaçırma casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de kartpostalların bütün yüzeylerine yapıştırılmış resimlerle yapılmıştır. Bu konuda dikkatli olunması hususunda ilgililere ve sansür heyetlerine sürekli olarak ikaz yazıları gönderilmiştir. Bu yazılardan bazıları şu şekildedir;

Başkomutanlık Vekâletinden İstanbul Sansür Müfettişliği’ne gönderilen 11 Kânûn-ı sâni 1332 (24 Ocak 1917) tarihli bir bilgilendirme yazısı ile “Sofya Casusluk Önleme Dâiresinden gelen rapor sûreti ilişik olarak gönderildi. İlgililerin dikkatlerinin çekilmesi gerekir”⁷⁰ denilmek suretiyle bu dairece gönderilen rapora işaret edilmekte ve ilgililerin bu konuda dikkatli olunması istenmektedir.

Yine aynı konuda, Sofya Casusluğu Önleme Dairesince 6 Ocak 1917 tarihinde gönderilen rapor, sansürcülere duyurulmak üzere çekilen telgrafta “27/12/1916 tarihli günlük bildirimlerin 330 numaralı nüshasında aşağıdaki yayın bulunuyor:

4972 Şark polis merkez mevki’i – Allah Neşayet (Doğu Prusya) 15 Kânûn-ı evvel 1916-9872

Bir süre önce esir kampındaki bir İngiliz esiri üzerinde İngiltere’den gelmiş bir kartpostal bulunarak el konulmuş ve bu kartın casusluğu önleme bakımından çok dikkat çekici olduğu görülmüştür. Bu kartpostal âdi bir kartpostal ve bunun üzerine yapıştırılmış bir resimden oluşmuştur. Resmin büyüklüğü kartın büyüklüğü kadardır. Resim kartpostalıdan ayrılmış ve fakat altından yazı veyahut diğer dikkat çekici bir şey bulunmamıştır.

Bununla beraber böyle kartların haberleşme aracı olarak kullanılma ihtimali ve imkânı vardır. Kartpostal üzerine yapıştırılmış resimle ilk bakışta dikkati çekici bir şey yoksa da açık bir biçimde anlaşıldığına göre bir film parçasından alınmış olan ve arz ettiği sahte ve gösterdiği kızın ve erkeğin yüzlerindeki ifade ve kızın bir adam tarafından tutulan bir kitâba doğru olan işareti ve fakat her şeyden evvel (İngilizce) (isteyiniz onu alacaksınız) ibâresi ile alıcının düşünmesi ve resmin yapıştırılmış olup bunun altına verilecek mesajın yazılabileceği sonucunun çıkarılabileceği amacını kapsayabileceği açıktır.

Bir düşman haberleşme işiyle bunların ulaştırılacağı yer husûsiyle harp esirleri arasında böyle kartlar kullanılarak bir casusluk aracı olarak kullanmak mümkündür. Kartpostal esâsen bir yemek paketi içinde bulunuyor ve sonra herhangi bir sebeple paketsiz olarak ve adresi kartpostal üzerinde belirtilmemiş olduğu hâlde anılan esirin eline geçmiştir. Esirlerin eğilim derecesine göre veyahut esir karargâhının coğrafi veyahut askerî konumuna özel bir önem verilerek esirleri de casusluğun bir parçasını oluşturmak üzere böyle yemek paketleri gönderilmiş olması teorisi olasılığını düşündürür.

Bu açılardan bakıldığında gönderenin alıcı tarafından tanınmış olması veyahut dostu olması pek de dikkat çekici olmayıp bu kartın bu konuda işe yarayan bir harp esirine verilmiş olması akla gelebilir. Esirlerin postası incelenirken yukarıdaki kartpostal örneğine dikkat edilmesi ve ona

⁶⁹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:007; Yazının altına ise; “Astarlı zarfların kâğıd ve astarları arasına mevzû ‘ sigara kâğıdlarıyla hâric matbû ‘âta havâdis-i memnû ‘a gönderilmesi.” notu düşülmüştür.

⁷⁰ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:008; Yazının altına ise; “Sofya C.M. mevki’inden:1- Kartpostalın bütün sathına yapıştırılmış resimler vasıtasıyla muhâbereden iştibâh.2- Üserâya gelen yemek paketlerinde bu türlü kartpostalların tedkiki” notu düşülmüştür.

benzer bir durum ortaya çıkarsa Brumberg askerî polis noktasına bildirimde bulunulması rica olunur”⁷¹ denilerek konunun önemine işaret edilmiştir.

12. Hediye Paketleri İçinde Ekmek ve Börekler İçindeki Şifreler Vasıtasıyla Yapılan Casusluk

Haber kaçırmada casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de hediye paketleri içinde ekmek ve börekler içinde saklanan şifreler olmuştur. Bu daha çok Fransız casuslarının denediği bir yöntem olarak görülmüştür. Daha sonraki dönemlerde Rusların da bu yöntemi denedikleri görülmektedir.

Başkomutanlık Vekâletinden Ordu İstihbarat Zabıtlarına 18 Nisan 1917 tarihinde gönderilen bir tezkirede “Fransa’dan Almanya dâhilinde bulunan Fransız harp esirlerine gönderilmekte olan hediye paketleri dâhilinde ekmek ve börekler içinde şifreler keşfedilmiştir. İşbu şifrelerde Fransız askeri birimlerinden verilmiş emirler ve yönergeler yazılı olup ziraat işlerinde görevli olan Fransız esirlerinin ekinleri ne şekilde kullanılmaz hâle getirecekleri detayıyla anlatılıyor ve gösteriliyor. Bilgilerinize sunulur”⁷² denilmek suretiyle ilgililerin hediye paketlerine karşı daha duyarlı olmaları istenmektedir.

Yine aynı konuda Başkomutanlık Vekâletinden Emniyet-i Umûmiye Müdüriyetine, İstanbul Sansür Müfettişliğine gönderilmiş olan 9 Nisan 1917 tarihli yazıda da yukarıda belirtilen hususlar dile getirilmiş ve bu hediye paketlerinin daha titiz bir şekilde kontrol edilmesi istenmiştir⁷³.

13. Kâğıt İpleri Yazıldıktan Sonra Bükerek Yapılan Casusluk

Haber kaçırmada casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de kâğıt iplikleri yazdıktan sonra bükülmesi ile olmuştur. Bu konudan Kimyager Yüzbaşı Mithat Cemal Bey’in ikazları sonucu bilgi sahibi olunmuştur.

Kimyager Yüzbaşı Mithat Cemal tarafından Karargah-ı Umumi İstihbarat Şu’besine 30/10/1332 (12 Kasım 1916) tarihinde gönderilen bir yazıda “Berlin’e ulaştığımın ertesi günü kendimi buradaki görevli kişilere takdim ettikten sonra Berlin Sansür Dâiresine devâma başladım. Burada işleri etraflıca incelemekte iken öncelikle göze çarpan – zannedersem – bizde kontrol işlemi yapılamayan bir şey var ise o da paketlere sarılan iplerdir. Bu iplerle en geniş ölçekte casusluk yapılmaktadır. Bu konuda dikkatinizi çekmeyi bir görev sayarak zât-ı âlilerine aşağıdaki bilgileri arz ederim:

1- Gerek iç kesimlere gerek dışarıya yollanan paketler üzerinde bulunan iplerin ne cins olduğuna özellikle dikkat etmek gerekir. İpler genellikle ketenden yapılmakta fakat bu sıralarda savaşan ülkelerde kâğıttan yapılıyor. İlk bakışta bunların cinsleri anlaşılır. Özellikle bizim ülkemizde Beyoğlu’ndaki mağazalar özel olarak bonmarşe⁷⁴ kâğıttan yapılan ipleri kullanıyorlar. Doğal olarak casusluk edecekler bu kâğıt iplerin içerisine yazıp yine büküyorlar. Örneği ilişik olarak sunulmuştur.

2- Ketenden veyahut kâğıttan yapılmış ipler üzerinde herhangi bir renkli mürekkeple olsun noktalar görülecek olursa her hâlde yüzde yüz şüpheli olarak sayılmalıdır. Çünkü Almanya bu hususa çok dikkat ediyor. Bunlardan başka her çeşit iskambil kâğıtları gerek dâhile ve gerek hârice olsun kesinlikle göndermek yasaktır. Çünkü bunlar vâsıtasıyla dahi Almanya’da

⁷¹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:008-01.

⁷² a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:013. Yazının altına ise; “Levâzımâta, birinci ordu istihbârât zâbitine tezkire diğerlerine şifre.1- Ekmek ve börekler (üserâ hediye paketleri içindeki) vâsıta” notu düşülmüştür.

⁷³ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:013-01. Yazının altına ise; “Üserâ tarafından ekinlerin ne sûretle tahribi fikrında levâzımât-ı umûmiyeye de bildirilmiş. 8/4/1332 (21 Nisan 1916) Hakkı Bey’in yazdığı gazete hülâsalarından çıkarılmıştır.” notu düşülmüştür. Kenar kısmında ise “Menzil Müfettişliğine dahi gönderilmiştir. 15/4/1333 (1917)” yazılmıştır.

⁷⁴ Süslü.

casusluk yapılmıştır”⁷⁵ denilerek Osmanlı sansür hizmetlerinde çok uygulanmayan “kâğıt iplerin içerisine yazılar yazılıp daha sonra bükülmek suretiyle gizlendiğine” dikkat çekmiştir. Daha sonrasında bu uyarı dikkate alınmış ve yayımlanan genelgelerle ilgililer uyarılmıştır.

Yine bu konuyla ilgili olarak Başkomutanlık Vekâletinden İstanbul ve İzmir Sansür Müfettişliklerine 1 Şubat 1917 tarihinde gönderilen bir yazıda yukarıda belirtilen casusluk yöntemi detaylı biçimde anlatılmış ve istihbarat birimlerinin dikkati çekilmiştir.⁷⁶

14. İnce Flora Kâğıtlar Vasıtasıyla Casusluk

Haber kaçırma casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de ince flora kâğıtlar ile yapılmıştır. Konu hakkında yapılan ikazlar sonucunda bilgi sahibi olunmuştur. Bu konuda yapılan ikaz yazıları şu şekildedir;

Başkomutanlık Vekâletinden Kafkas Grubu İstihbarat Zabıtlığına gönderilen 21/12/1333 (1917) tarihli bir yazıda; “Düşman istihbârât me’mûrlarının havâdis kaçakçılığı hakkında başvurdukları (...) aid elde edilen bilgiler aşağıda yayımlanmıştır”⁷⁷ denilerek, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine, Polis Müdüriyet-i Umûmiyesine, Merkez Kumandanlığına, Ordular İstihbarat Zâbitlerine, Askerî Pasaport Merkezi Riyâsetine tamim suretinin yayımlanması istenmiştir.

Yine bu konuda Avusturya-Macaristan Murahhaslığına⁷⁸ dayandırılarak yayımlanan genelge suretinde; “Düşman istihbârât me’mûrları yeni bir gayet ince (flora) kâğıdlarını rapor yazmak için kullanmaktadırlar.

Bu kâğıd (husûsî ince Japon kâğıdıdır) gâyet kolaylıkla yok edilebilir veyahud bükülebilir. Bu kâğıda her kangı bir lisânla yazılan raporlar bir kibrit çöpüne veyahud iğneye sarılır ve daha sonra gâyet ince (1:1,5 milimetre çapında) bir lastik zıvana içine koyuyorlar. Bu zıvanaları casuslar üst dudağın altı ile diş etleri arasına koyarak saklıyorlar. Gerek konuşurken ve gerekse bir şey içerken bu zıvana kesinlikle düşmüyor. Ancak çok detaylı bir biçimde yapılan araştırmalarla bulunabiliyor”⁷⁹ denilerek, ilgililerin dikkati çekilmiştir.

15. İpek Kâğıtlar Üzerine Yazılan Yazılar Vasıtasıyla Casusluk

Haber kaçırma casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de ipek kâğıtlar ile yapılmıştır. Konu hakkında yapılan ikazlar sonucunda bilgi sahibi olunmuştur. Bu konuda yapılan ikaz yazıları şu şekildedir;

Başkomutanlık Vekâletinden; Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine, Polis Müdüriyet-i Umûmiyesine, Merkez Kumandanlığına, Ordular İstihbarat Zâbitlerine, 6/1/1334 (1918) tarihli şifreli yazısında; “Almanya sınır gözetleme yerlerinde aşağıdaki keşifler dikkati çekmiştir: “Düşman casusları istihbârâtı mâddî raporları ipekli kâğıtlar üzerine yazarak kâğıdın büyüklüğünde toplu iğne kutuları içine konularak **pantolon askısı** veya **pantolon kemerlerine** saklamak sûretiyle hudûddan kaçırılmaktadır”⁸⁰ denilerek, ipek kâğıtlarla yapılan casusluk yöntemine dikkat çekilmiştir.

Yine bu konuda Başkomutanlık Vekâletinden, Avusturya- Macaristan Murahhaslığına dayandırılarak Kafkas Grubu İstihbarat Zabıtlığına gönderilen 29/1/1334 (1918) tarihli bir

⁷⁵ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:009-01; Yazının altına ise; “Şu’be 2/35754 19/5 İstanbul Sansür Şu’besine Ta’mim ve iki adet numune” notu düşülmüştür.

⁷⁶ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:009; Yazının altına ise; “Buna pek dikkat edilsin.” notu düşülmüştür. Kenar kısmında ise; “Kâğıd ipleri yazdıktan sonra bükerek muhâbere. Kimyager Midhat Cemal Bey’den 6/30 K-12/3 E/ Kısım II Sansür, Dosya 44/13 Sansür mu’âmelâtı münferid” yazılmıştır.

⁷⁷ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:022.

⁷⁸ Delegasyonuna.

⁷⁹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:022-01.

⁸⁰ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:025-01.

yazıda da bu ilginç casusluk yöntemi ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve istihbarat birimlerinin dikkati çekilmiştir⁸¹.

Yine bu konuda Başkomutanlık Vekâletinden, Berlin Posta Müdürlüğü günlük bilgilendirme bültenine dayandırılarak 3344 Şimal Tedabir-i Mania Mevkii, (Kuzey önleme yerleri) Vezel (Almanya) 30 Haziran 1917-39895. Haberlerin sınırdan ne şekilde kaçırıldıkları konusunda ikazda bulunmaktadır. Bu ikazlarında; “Raporlar ince ipek kâğıtlar üzerine yazıldıktan sonra iyice katlanarak kulağa konulmakta ve üzerine pamuk tıkanmaktadır”⁸² diyerek, “**kulak içerisinde ince ipek kâğıtlara yazılan yazılarla haber kaçırma**” yöntemine dikkat çekilmektedir.

16. İp, Sicim ve Kırnap Vasıtasıyla Casusluk

Haber kaçırma casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de ip, sicim ve kırnap ile yapılmıştır. Konu hakkında yapılan ikazlar sonucunda bilgi sahibi olunmuştur. Bu konuda yapılan ikaz yazısı şu şekildedir;

Üçüncü Ordu Kumandanlığı Ordu Karargâhı'ndan Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığına 29/1 /334 (1918) tarihinde gönderilen çok gizli bir yazıda “cepheden gelen ve casus olduğu söylenen bir Rus casusuna adet ve özellikle birlik numaralarını ip vasıtasıyla kaydedilmesi hakkında gizli bir yöntemin öğretildiği” söylenerek bu gizli yöntemin detayları şu şekilde anlatılmaktadır: “ herhangi bir ip ve sicim kırnap-veyahut tire üzerine aynı mesafede üç büyük düğüm yapılarak bunların arasında küçük düğümlerle ahat (birler) ve aşarat (onlar) miad (yüzler) haneleri kaydolunur. Miad (yüzler) hanesi 1.ile 2. düğüm arasında, aşaret (onlar) hanesi 2. ve 3. düğüm arasına ve ahât (birler) hanesi de 3. düğümün gerisine konulur⁸³. Bu şekilde birliklerimizin sayısı ve numaraları belirlenmek istenmiştir.

17. Sahte Mühür Yapımı ile Casusluk

Birinci Dünya Savaşı'nda görülen ilginç bir casusluk yöntemi de damga ve mühür suretlerinin çıkartılmasıdır. Damga ve mühür suretlerinin zarı çıkarılmış ve sıcak bir hâlde bulunan yumurtanın mezkûr kabuğu üzerine uygulanması suretiyle düşman casusları tarafından alındığı tespit edilmiştir. Bu suretle gerekli olan tüm uğraşılara rağmen asıllarına uygun birçok taklitler yapılabilir. Toparlık damga suretleri düz kesilmiş yumurta akı veyahut pişirilmiş ve sıcak bir hâlde bulunan patatesin tatbiki suretiyle elde edilebilir⁸⁴.

Bu yöntemden Rus casusların özellikle istifade ettikleri 3. Ordu Karargâhından Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığı'na gönderilen 29 /1/334(1918) tarihli çok gizli bir yazıda bahsedilmektedir⁸⁵.

18. Yakalıklar ve Boyunbağı ile Casusluk

Başkomutanlık Vekâletinden, Avusturya- Macaristan Murahhaslığına dayandırılarak Kafkas Grubu İstihbarat Zabıtlığına gönderilen 8/8/1333 (1917) tarihli bir yazıda da bu ilginç casusluk yöntemi hakkında şu bilgi verilmektedir: “ mektuplar için katlanarak yakalığın içine konduğu ve bunun üzerine de boyunbağı bağlamak” suretiyle gizlice sınırdan çıkarılmaktadır⁸⁶ denilerek bu yönteme dikkat etmeleri için istihbarat birimleri uyarılmaktadır.

19. Şemsiyeler İçinde Plan ve Resimlerin Saklanması İle Casusluk

Berlin Merkez Mevkii Polis Riyasetinin 3/7/1917 tarih ve 155 numaralı “İhbarat-ı Yevmisi'nde” (günlük bildirimlerinde) ; 3344 Şimal Tedabir-i Mania Mevkii, (Kuzey önleme yerleri) Vezel

⁸¹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:025; a.g.a.; BDH, K:3919, D:84, F: 2-12.

⁸² Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat; s.401.

⁸³ a.g.a.; BDH, K:3919, D:84, F: 2-12.

⁸⁴ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:025.

⁸⁵ a.g.a.; BDH, K:3919, D:84, F: 2-12.

⁸⁶ a.g.a.; BDH, K:3919, D:84, F: 2-6.

(Almanya) 30 Haziran 1917-39895. Haberlerin sınırdan ne şekilde kaçırıldıkları konusunda ikazda bulunmaktadır.

Bu ikazlarında; “ Şemsiyeler içine plan ve resimler saklanmaktadır. Şemsiyenin sahibi paso kontrolünde imza etmek mecburiyetinde bulunduğu sırada bir diğer arkadaşına teslim ettiği” söylenerek şemsiyeler ile haber kaçırma yöntemine dikkat çekilmekte ve bu konuda ilgililer uyarılmaktadır⁸⁷.

20. Sigara Kâğıtları Vasıtasıyla Casusluk

Haber kaçırma casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de ince sigara kâğıtları ile yapılmıştır. Konu hakkında yapılan ikazlar ve verilen örnekler sonucunda bilgi sahibi olunmuştur. Bu konuda yapılan ikaz yazıları şu şekildedir;

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı boyunca en fazla muharebeye şahit olduğu Çanakkale Cephesi'nde, Saros Grubu Kumandanı, 7 Haziran 1915 tarihli muharebede esir düşen ve ölü olarak ele geçirilen düşman askeri üzerinde çok miktarda Osmanlı sigara kâğıdının ele geçirildiğini beyan etmiştir.

Ele geçirilen bu sigara kâğıtlarının Galata'da Voyvoda'da Makri Hanı'nda A. Anastasyadi Kumpanyası tarafından üretildiği hâlde savaş esnasında düşman askerî birlikleri üzerinde bol miktarda bulunması ilk olarak sahil muhafızlarının gözetlemelerine rağmen karaya çıkıp tedarik edilmiş olabileceği düşüncesini akla getirmiştir.

Ancak harp mıntıkasında ele geçirilen esirlerin ifadelerinden düşman askerlerinden Türkçeye ve mahalli duruma hâkim olanların Osmanlı askeri kıyafeti giyerek geceleyin sandallarla sahile bırakıldığını ve bu suretle nerelerde ne biçimde konuşlanmış Osmanlı askeri bulunduğunu öğrenmekte oldukları ve sonra yine sandallarla geri döndükleri anlaşılmıştır.

Saros Grubunca oldukça önem arz eden bu duruma meydan verilmemesi için sahilin sıkı bir şekilde gözetim altında tutulması konusu gerekli görevlilere bildirilmiştir. Ayrıca Osmanlı sahillerinde bulunan muhafızlar ile Polis Müdüriyet-i Umumiyesinin bu konuya dikkat çekmeleri istenmiştir⁸⁸.

Benzer bir durum, Karargâh-ı Umumi Merkez Kumandanı tarafından 5 Haziran 1918 tarihli telgrafta bildirilmekteydi. Bu telgrafa göre Beyoğlu'nda Taksim mevkiinde oturan Katolik milletinden Jozef Karg'ın Marşen isimdeki oğlu, seferberlikten önce İngiliz kulübünde müfettiş iken seferberlik münasebetiyle askere alınarak Erenköy İhtiyat Zabıt Namzetleri⁸⁹ Talimgâhına kaydedilmiştir.

Ancak, gerek Rusya'ya firar eden Ermeniler ile yakinen temasta bulunmak amacıyla gerekse babasının ricası üzerine Erzurum taraflarına yakın olan Havran'da bir askerî birlikte hizmette bulunan Marşen, babası ile düzenledikleri bir şifre ile sigara kâğıtlarının içine Osmanlı ordusunun güçlü ve zayıf yönlerini yazmaktaydı. Bunları da izinli olarak gelen subay, asker ve memurlar ile gönderiyordu.

Ayrıca, Jozef'in İspanya Sefarethesindeki İngiliz memuriyetine malûmat verdiği, arkadaşı Mutu'nun dahi seferberlik ilanı sırasında yabancı postahanelerinden iade edilen bir mektubunun açılması ile Fransa Hükûmetine casusluk ettiği anlaşılmıştır⁹⁰.

21. Rus Şekerleme Etiketli Kapların İçine Yazılan Yazılarla Casusluk

Haber kaçırma casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de şekerleme etiketli kapların içine yazılan yazılarla ile yapılmıştır. Konu hakkında yapılan ikazlar sonucunda bilgi sahibi olunmuştur. Bu konuda yapılan ikaz yazıları şu şekildedir;

⁸⁷ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat; s.401.

⁸⁸ a.g.a.; BDH, K:3437, D:21, F:34-01.

⁸⁹ Yedek subay.

⁹⁰ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/ 1549, F:28.

Başkomutanlık Vekâletinden; Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine, Polis Müdüriyet-i Umûmiyesine 3/5/1333 (1917) tarihinde gönderilen bir tezkirede; “Alman Askerî Murahhaslığından gelen ihbârnamenin bir sûreti ilişik olarak sunulmuştur. İlgililere durumun bildirilmesini ricâ ederim.” ve “İstanbul Sansür Müfettişliğine (tezkire) Alman Askerî Murahhaslığından gelen ihbârnamenin bir sureti ilişik olarak gönderilmiştir.”⁹¹ denilerek, Rus şekerleme kaplarının içine yazılan yazılarla yapılan casusluğa dikkat çekilmektedir.

Sofya Casusluğu Önleme Merkezi tarafından 23 Nisan 1917 tarihinde gönderilen günlük ihbarlarda bu konuya dikkat çekilmektedir. Bu yazı içeriği, 6. Kolordu Komutanlık Vekâletine bilgilendirme yazısı olarak gönderilmiştir. Yazıda; “(silik) âtiye ile haberleri gönderilmekte olduğuna ilişkin dikkat çekilir. Rus şekerlemeleri külâhlar içine konulup mezkûr külâhların geliş tarafları resim ve fabrika markalarıyla donatılmıştır. Zarfların iç tarafından yazılı haberleşme konusunda yararlanılmakta olup alınan önlemlere karşın sınırlardan kaçak şekilde geçirilmektedir.” bilgilendirilmesi yapılarak ilgililerin daha dikkatli olması istenmektedir⁹².

22. Şişe Postası Yöntemiyle Casusluk

Haber kaçırmada casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de şişe postası ile yapılmıştır. Konu hakkında yapılan ikazlar sonucunda bilgi sahibi olunmuştur. Bu konuda yapılan ikaz yazıları şu şekildedir;

Başkomutanlık Vekâletinden; Erkan-ı Harbiye Riyasetine, 1.2.3.4.5.6'ncı Ordu İstihbarat Zabıtlarına ve Karargâh-ı Umumi Şimendifer Şubesi Müdüriyetine gönderilen 12/5/1333 (1917) tarihli bir yazıda bu konuyla ilgili olarak, “Avusturya-Macaristan Murahhas-ı Askerîliğinden gelen ihbârnamenin bir sûreti bilgi için ilişikte sunulmuştur.”⁹³ denilmektedir.

Yine bu konuyla ilgili olarak Başkomutanlık Vekâletinden, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine, Polis Müdüriyet-i Umûmiyesine ve Merkez Komutanlığına 2/5/1333 (2 Mayıs 1917) tarihinde gönderilen yazıda da; Avusturya-Macaristan Murahhas-ı Askerîliğinden alınan bilgiye vurgu yapılmıştır. Yazının devamında da Karargâh-ı Umûmî Menzil Müfettiş-i Umûmîliğine ve İstanbul Sansür Müfettişliğine yazılan tezkirelerde “Avusturya-Macaristan Murahhas-ı Askerîliğinden alınan bilgi anlatılmıştır⁹⁴.

Başkomutanlık Vekâletinden, Karargâh-ı Umumi 2'nci Şubeye 16 Nisan 1917 tarihinde gönderilen gizli yazıda şişe postası ile nasıl casusluk yapıldığına açıklama getirilmektedir. “sınır mıntıklarındaki halk ve savaş esirleriyle sivil esirler casusluk haberleri göndermek üzere özel deyimlerle ‘şişe postası’ istihdâm etmektedirler. Şişeler içine raporları koyuyorlar ve nehir akıntısına bu şişeleri atarak İtilaf devletlerine haber gönderiyorlar.” denilerek şişeler yoluyla yapılan casusluğa dikkat çekilmektedir⁹⁵.

Şişe postası ile yapılan casusluğa güzel bir örnek olması açısından Filistin cephesinde İngilizlere hizmet eden NİLİ casusluk teşkilatındaki Yahudi casusların haber kaçırma yöntemini gösterebiliriz.

NİLİ casusluk şebekesinin elemanlarının sorgulanması sırasında Filistin Nasıra Mıntıka Komutanınca gönderilen telgrafta; “*Üsteğmen Şerif tarafından Samuel Anna adında bir casus daha yakalandı. Evvelce yakaladığımız Abraham Habon ile yüzleştirdik: Düşman gemilerine*

⁹¹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:016; Alt kısmında ise; “*Menzil müfettiş-i umûmîliğine: (...) kumandanlarına ta'mim için Alman murahhas-ı askerîliğine (derkenâr)Keyfiyet icâb edenlere tebliğ kılınmıştır. İ'âdeten takdîm*” notu düşülmüştür. Kenar kısmında ise; “*Sofya C.M. Mevki'nden Rus şekerlemelerinin etiketli kaplarının içine muhabere yazılması. 16/30 Görüşdürüldü. 9/5/1333 (1917) tercüme tashih olunacak. Tashih ettirildi. Tevfik Beyefendi de etti. Suretler çıkarılmıştır. E/ Kısım II Casus Dosyası 44/5 Fransızca yazılacak gönderildi.11/5/1333 (1917)*” yazısı bulunmaktadır.

⁹² a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:016-01.

⁹³ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:017.

⁹⁴ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:017-01.

⁹⁵ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:017-02.

bilgi vermekte olduklarını itiraf ettiler. Fakat bunun cephe durumuyla ilgisi olmadığı konusunda ısrar ediyorlar.

Hakikat şudur ki... Bu adamlar geniş ve düzenli bir teşkilata mensup olup her gün kıtalarımız hakkında aldıkları haberleri şişeler içerisinde denize atmakta ve bu şişeler düşman gemisinden sahilin boş bir noktasına indirilen bir sandalla alınmaktadır. Samuel Anna, affedileceği sözüne inanarak bunları Üsteğmen Şerif'e itiraf etmişse de teşkil ettiğim heyet huzurunda inkâr yoluna sapmıştır. Mıntika Komutanlığı bu uğurda çalışmaktan ve hakikati meydana çıkarmak için, her türlü fedakârlıktan çekinmeyecektir.”⁹⁶ diyerek casusların topladıkları bilgileri şişe postası yoluyla düşman gemilerine ulaştırdıklarını itiraf etmelerine rağmen daha sonra bunu inkâr ettikleri bilgisi verilmektedir.

Yine NİLİ casus şebekesinin yakalanan casuslarından Jozef Tobin sorgulamasındaki ifadesinde; “Ben ve Nauman Belkent, sık sık İngilizlerin tarafına geçerek oradan aldığımız emir ve talimatı Arason’un bu taraftaki vekiline getiriyorduk. Üçüncü ve dördüncü derecedeki ajanlarımızın topladığı bilgileri de bildiğiniz şekilde şişeler içinde İngilizlere yetiştiriyorduk”⁹⁷ itirafında bulunmuştur. Bu şekilde hem toplamış oldukları haberleri İngilizlere verdiklerini hem de şişe postası yöntemini kullandıklarını itiraf etmiştir.

Yine NİLİ casus şebekesinin Şalon isimindeki bir casusu sahil jandarmaları tarafından Cebel-i Lübnan’da Amyon kasabası merkezinde yakalandıktan bir hafta sonra Şam’a gönderilir. Şam’daki sorgulamasında kendisine yöneltilen “*Muhabere yalnız denize bırakılan şişelerle mi yapılıyordu?*” sorusuna, “*Hayır. Abraham Blum’da lambalı bir makine var. Fırsat bulunca onunla da konuşuyor. Bazen de İzodor Eron kayıkla gidip haber veriyor.*”⁹⁸ diyerek şişe postasını kabul ettiği gibi buna ek olarak helyosta makinesi ile haberleşmeyi ve kayıklarla karşıya bizzat gitmek suretiyle yüz yüze görüşülerek toplanan haberlerin ve belgelerin teslim edildiğini itiraf etmiştir.

İhbarlar ve sorgulamalardan çıkan sonuçlar; Jozef Tobin, Nauman Belkent isimindeki bu Yahudi casuslar arasında asıl başkan olan yeni genç ve güzel Madam Sara adındaki bir kadını işaret ediyordu. Bu casuslar İngilizlerden sağladıkları çeşitli muhabere araç ve vasıtalarıyla, başta Şam’daki Simi Simon olmak üzere, Beyrut’taki Şurşon ve başka yerlerdeki benzeri casuslardan gizlice aldıkları bilgileri her akşam, belli bir saat lamba ile işaret vererek kıyından geçen İngiliz gemisine, şişe içinde gönderiyorlardı. Bu şekilde gizli çalışma, aylarca sürmüş ve bu suretle Filistin’deki İngiliz Orduları Başkumandanları Mareşal Allenby’nin de sonraları açıkça itiraf ettiği şekilde Türklerin bütün sırlarına vakıf olarak harbi kazanmışlardır⁹⁹.

23. Gece Yarısı Sahilden Kibrit Yakarak Casusluk

Kibrit yakmak suretiyle muhabere örneğine NİLİ casusluk şebekesinin takibi sırasında rastlanmıştır. Şebeke mensupları gece yarısı sahilden kibrit yakarak İngiliz gemileriyle irtibatı sağlıyorlardı.

Bu konuda Nasıra Mıntika Komutanı Yunus Haydar Bey tarafından 8. Kolordu Komutanlığına gönderilen bir şifre yazıda “*Takım merkezine gitmekte olan bir jandarma eri, Zimmarin köyü sahili hizalarında dolaşan bir şahsın, gece karanlığında, kibritle bazı işaretler vermekte olduğunu görerek onu yakalamış.*”

Abraham Habon adındaki bu Yahudi, Komutanlığımıza getirilmiştir. Alınan ifadesinde, hiçbir şeyden haberdar olmadığını ısrarla gizleyen bu şahsın burada oluşturulacak bir divanharpthe mahkemesinin yapılmasına ve bu suretle suç ortaklarını da elde etmemize yüksek

⁹⁶ Cevat Rifat Atilhan; *Filistin Cephesinde Yahudi Casuslar Suriye’nin Mataharisi Simi Simon*, Üstün Eserler Neşriyat Evi, Güven Basımevi, İstanbul, 1947, s.32. Necmettin Alkan; *a.g.e.*, s.86.

⁹⁷ Cevat Rifat Atilhan; *a.g.e.*, s.41.

⁹⁸ *a.g.e.*; s.55.

⁹⁹ Feridun Kandemir; *Fahreddin Paşa’nın Medine Müdafası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2018, s. 331-332; Necmettin Alkan; *a.g.e.*, s.77.

emir ve müsaadelerinize arz ederim.”¹⁰⁰ diyerek NİLİ casusluk şebekesi casuslarının elde ettikleri bilgileri gece karanlığından istifade ile kibrit ile işaretler vermek suretiyle muhabere yaptığını söylemiştir.

24. Helyosta Muhabere Makinesi İle Casusluk

Helyosta makinesi Fransız yapısı Hanjen marka, gündüz güneşle, gece petrol lambası ile haberleşme yapılan bir alettir¹⁰¹. Birinci Dünya Savaşı'nda istihbarat ve casusluk faaliyetlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Biz İngilizler adına casusluk yapan Yahudi casusluk teşkilatı NİLİ'nin çökertilmesine yönelik yapılan sorgulamalarda, şebeke casuslarının haberleşmesinde helyosta makinesini kullanıldığını görmekteyiz.

Şam'da bulunan 8 inci Kolordu Karargâhının Birinci Şube Müdürü olarak, cephenin emniyeti ile cephe gerisinin ağır sorumluluğunu taşıyan ve bölgedeki Yahudi casuslarla amansız bir mücadele veren Cevat Rifat (Atılhan), Nili casusluk şebekesinin önemli üyelerinden biri olan Abraham Blum'un sorgulamasını anlatırken; “*Karşımızda gururla Siyonizmin müdafaasını yapan ve faaliyetine ait en ufak bir sırrı bile ifşa etmeyen bu dev cüsseli casusu söyletmek için her çareye başvuruldu. Evinde yapılan detaylı aramalarda bir helyosta makinesinden başka bir şey elde edilememişti. Anlaşılan, topladığı malûmatı her gece düşman gemilerine bu makine ile bildiriyor ve kâğıtları da yakıyordu. Abraham Blum aleyhinde topladığımız delilleri kesinlikle inkâr etmiyor. Fakat idare ettiği teşkilata ait ağzından bir laf almak mümkün olmuyordu.*”¹⁰² diyerek helyosta makinesi ile yapılan casusluğa işaret etmektedir.

Yine NİLİ teşkilat mensuplarının muhaberede sıklıkla helyosta makinesinden istifade ettiği, bir başka casus olan Şalom'un sorgulamasında; “*Abraham Blum'da lambalı bir makine var. Fırsat bulunca onunla da konuşuyor*”¹⁰³ ifadesinden de anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰ Cevat Rifat Atılhan; *a.g.e.*, s.27; Necmettin Alkan; *a.g.e.*, s.77.

¹⁰¹ Kalın sacdan yapılmış, iki bölmelidir. Ön tarafında kalın bir mercek arka bölmede petrol lambası konacak bir yer var. Lambanın tam arkasında büyütücü bir ayna yer almaktadır. İki bölmenin ortasında ise bir delik ve dışarıdan idare edilen yaylı kollu bir kapak bulunur. Maniple...

Bu helyosta aleti sağlam bir sehpanın üzerine yerleştiriliyor. İki sandık ve bir sehpadan oluşuyor. Posta üç kişidir. Sandığın birisinde alet, diğerinde gaz bidonları, gündüz haberleşmesi için aynalar ve güneş saati bulunmaktadır.

Lambanın şişesi sacdan yapılmış, fitilin geldiği yerin her iki tarafı delik pencerelidir. Cam takılmak için tertibatı bulunmaktadır. Herhangi bir taraftan gelecek hava cereyanının lamba alevini oynatmaması için makinenin üzerinde ayrıca bir tertibatı da yer almaktadır. Maniple makinenin sağ tarafında bulunur. Gece lambanın ışığından yararlanmak ve telgrafi yazmak için Sol tarafında camlı yuvarlak bir pencere bulunmaktadır.

Helyostalar, önlerindeki merceklerin çapları ile adlandırılır. 10 santim çapında merceği olanlar 10'luk, 24 santimlikler, 24'lük, 30 santimliklere de 30'luk denir. 24 ve 30'luk helyostaların mercekleri çifttir. Yani arka arkaya konulmuş iki mercek bulunur... Her makinede uzun bir dürbün vardır. Bununla hem karşıdaki alet bulunur hem de ışık az geldiği zaman istifade edilir.

Haberleşme sistemi ise gündüz ve gece olarak değişir. Gündüz güneşli bir havada yapılan haberleşmede önce karşıdaki makineye göre ayar yapılır. Gaz lambası ve arkasındaki çukur ayna yerinden çıkarılır. Makinenin arkasındaki deliğe, bir boru (kovan) yerleştirilir. Bunun ucuna mahsus aynası konur. Makinenin üstündeki tertibata önce güneş saati kurularak yerleştirilir. Mahsus yerlerine de iki yuvarlak ayna konur. Bu aynaların içine güneş alınır ve makinenin arkasındaki boruya takılan aynaya yansıtılır. Artık makine haberleşmeye hazırdır. Akşama kadar aynaları güneşe göre ayarlamaya gerek yoktur. Saate takılan aynalar, her zaman güneşle birlikte hareket ederler ve güneş ışığı makinenin içindedir. Manipleye basıldığında, aynalardan yansıyan güneş ışığı karşıdaki merkezden görülür ve Mors alfabesi ile haberleşilir...

Gece haberleşmesinde ise saat ve aynalar çıkarılıp sandıktaki yerlerine konur. Lamba ve büyütücü ayna yerlerine konur. Fitilin keskin tarafı, büyütücü aynaya karşı getirildikten sonra haberleşmeye başlanır. Gündüz hava kapalı ise lamba ile haberleşilebilir. Eğer mesafe uzaksa ışık dürbünle görülür. Lamba ile haberleşmede en önemli nokta, lamba fitilinin keskin tarafının, büyütücü aynanın tam ortasına gelmesidir. Alet sandığında; yedek lamba camları, makas ve yedek aletler bulunur. Bkz: Levent Alpat; *Bir Osmanlı Askerinin Anıları, Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş'a*, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Mehmetefendioğlu- Ozan Arslan, Şenocak Yayınları, İzmir, 2010, s.44-45.

¹⁰² Cevat Rifat Atılhan; *a.g.e.*, s.52.

¹⁰³ *a.g.e.*; s.55.

25. Yanıp Sönen Fener Yöntemiyle Casusluk

Fenerle haberleşme örneğine Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ruslarla olan mücadelesinde Rıza Bey cephesinde rastlanmıştır. Savaş başlangıcında Rus taarruzuna uğrayan bu bölgede Rıza Bey teşkil ettiği çetelerle kuvvetlerini istediği gibi kullanmayı başarmıştır. Karadeniz hadisesinin ardından savaşa girdiğimiz hakkında Trabzon'dan gelen telgraf haberi ile bu çetelerin hemen hududu geçerek Rus arazisine girmesi planlanmıştır.

Muhsin Bey kumandanlığındaki çete, sahili takiben yürüyecek ve Kamil Bey'in çetesi ise biraz daha doğudan Sultan Selim Dağı'nı aşarak Rus topraklarına girecekti. Muhsin Bey'in çetesi sahili takiben Hopa'ya ulaşmış ve bir müddet dinlendikten sonra sınıra doğru ilerlemeye başlamıştı. Hedefleri şafak vaktiyle birlikte sınırdan içeriye girmekti. Bu nedenle yürüyüşlerini gecenin sessizliğinden istifade ederek ve buradaki Rus casuslarına görünmeden sınırı aşmayı planlamışlardı. Almış oldukları emniyet tedbirleri sayesinde Rusların haber almasının önüne geçilmek istenmiştir.

Muhsin Bey alınan bu karar gereğince son gece sınıra yaklaşırken sahile doğru inen tepelerden birinde arada sırada uzun ve kısa aralıklarla bir fenerin yanıp sönmekte olduğunu görmüştü. Gece yarısından sonra oralarda köylülerden birisinin dolaşması ve özellikle elinde de feneri olması çok sık görülen bir şey değildi. Sonuç olarak bir casus tarafından düşmana işaret veriliyordu.

Müfrezeyi idare edenler o bölgede kendi teşkilatlarına mensup hiç kimsenin bulunmadığını bildiklerinden fener ışığının görüldüğü yerde mutlaka bir Rus casusunun karşı tarafa bir haber vermek üzere olduğuna derhâl kanaat getirerek onu yakalamak için gerekli önlemleri almıştı. Muhtelif noktalardan o tepeye çıkarılan birkaç kişi casusun bulunduğu yeri abluka altına alarak ölü veya diri olarak ele geçirmek için harekete geçmiştir.

Casusu tevkif için sevk edilen müfrezenin bulunduğu noktadan ayrılmasından on beş dakika bile geçmeden dağın tepesinden bir çocukla birlikte geri dönmüşlerdir. Dağın tepesinde bu çocuktan başkasına rastlanmamıştı. Abasının içerisine takarak sakladığı bir elektrik fenerini aralıklarla yanıp söndürürken çete efradı birdenbire üzerine gittiği zaman çocuk korkusundan feryat etmeye başlamıştı.

Bu çocuğu orada sorgulamaya ve ondan malûmat almaya imkân ve vakit olmadığından sorgulanmak üzere karargâha gönderilmiştir. Yakalanan bu çocuk yerli Gürcülerdendi. Güzel Türkçe de konuşuyordu. Karargâha getirildiği zaman Teşkilat-ı Mahsusa'nın Divan-ı harbi toplanarak onu sorgulamaya başlamıştır. Ancak sorgulanmasından bir sonuç alınamamıştır¹⁰⁴.

26. Parola Yöntemiyle Casusluk

Filistin cephesinde NİLİ casusluk şebekesinin İngiliz birlikleri ile Türk ordu hareketlerinin en ufak ayrıntılarına kadar bilinmesi için kararlaştırılan birtakım gizli parola ve işaretlerden istifade ettiği tespit edilmiştir. Bu casusluk şebekesinin plan ve parolası şu şekilde açıklanmıştır:

Harp sahasının gerisinde, düşman tarafından görülebilecek bir yerde, üç küme hâlinde bulunmak, sağdaki küme bizim sağ kanadımızın, soldaki bizim sol kanadımızın, ortadaki de merkezimizi gösterir. Sağdaki tepede on kişinin ayakta durması, ötekinin yere yatması Türk sağ kanadının ilerlediğini, ikisinin birden ayakta durması Türk sağ kanadının bir taarruza geçmek üzere olduğunu gösterir.

Merkezde üç casus vardır. Birinin ayakta durması, Türk kuvvetleri merkezinde hafif bir ileri harekât olduğu, iki kişinin ayakta durması merkez kıtalarımızın taarruza geçtiğini, üçünün birden ayağa kalkması takviye kıtalarımızın ve ihtiyatlarımızın cepheye sokulduğunu gösterir.

¹⁰⁴ Arif Cemil Denker; *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, s. 104-106.

Soldaki tepede bulunanların işaretleri, diğerlerinin işaretleri ile aynıdır. Yalnız bunlar Türk sol kanadının hareketlerini gösterir.

Her üç tepede kimse görülmezse bu cephemizde bir hareket olmadığına işarettir. Her üç tepede birer kişinin çömelerek oturması, ordumuzun geri çekildiğine işarettir.

Bütün bunlar casusların, düşmanın batarya dürbünüyle görebilecekleri noktalardan verdikleri parolaların esaslı noktalarıdır. Ordu hareketlerinin en ufak tafsilatına kadar bilinmesi için kararlaştırılan daha birçok işaret vardır¹⁰⁵.

27. Uçurtmalar ile Casusluk

Uçurtmalar ile haberleşmeye ilişkin olarak 20 Nisan sene 1331 (3 Mayıs 1915) Polis Müdüriyetine gönderilmek üzere hazırlanan taslak yazıda; “Dün Beyoğlu ve civarında birçok uçurtmaların uçurtulduğu ve bunu yapan çocuklar arasında birçok da erkeklerin mevcûd olduğu ve hatta bazı uçurtmalarda özel işaretleri andırır fazla şeyler bulunduğu görülmüştür. Bunun düşman tayyareleriyle işaret alış-verişine âlet olarak kullanılmış olunduğu zannını doğurmaktadır. Bundan dolayı Boğaz civarında hiçbir biçimde uçurtmaya izin verilmemesi hususunun polis merkezlerine emr ve tenbîhi ve bu konuda sıkı bir gözetim ve ta’kîbin ihtârı ricâ olunur”¹⁰⁶ denilerek uçurtmalarla yapılan casusluğa işaret edilmekte ve düşman uçaklarına işaret verildiği düşüncesiyle Boğaz civarında hiçbir suretle müsaade edilmemesi Polis merkezinden istenmiştir.

28. Şifreleme Yöntemiyle Casusluk

İstihbarat çalışmalarında, elde edilen ve muhataplarından başka kimsenin öğrenmemesine dikkat edilen bilgilerin sağlıklı ve gizli bir şekilde ilgili birimlere veya istihbaratın merkezine aktarılmasında uygulanan yöntemlerden birisi de yazıları şifrelemektir.

Şifrelemek suretiyle hazırlanan istihbarat raporlarında ve casus notlarında sadece rakamlara yer verilmiştir. Her bir rakam veya sayı bir harf veya bir kelimeye denk gelmektedir. Rakamlar ve harfler arasındaki bağlantı ise daha önceden hazırlanan bir cetvelle tanzim edilmektedir. Bu bağlantı ve cetveli sadece şifrelemeyi yapan kaynak ve muhatapları bilmektedir. Bu sayede gönderilen raporlar istenmeyen şahıs veya istihbarat örgütlerinin eline geçse bile hangi bilgileri içerdiğini anlamadıkları veya anlayamayacakları için söz konusu faaliyetlerin güvenliği de sağlanmış oluyordu¹⁰⁷.

Bu duruma Birinci Dünya Savaşı süresince sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle, Alman Genelkurmayından Başkomutanlık Vekâletine gönderilen “casusluğun önlenmesine” yönelik günlük bilgilendirme notlarında düşman casuslarının şifreli yazışmalarına dikkat çekilmektedir.

Şifrelemeye güzel bir örnek olarak Başkomutanlık Vekâletinden; Ordular İstihbarat Zâbitlerine, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine, Menzil Müfettiş-i Umûmiliğine, İstanbul Sansür Müfettişliğine, yazılan 6/4/1333 (1917) tarihli şifrede; “Alman Ordu Erkân-ı Harbiye Vekâleti Reîsi’nden gelen ihbârnamenin örneği ektedir. Düşman casuslarının haberleşme yöntemlerine ilişkin bu ihbârname içeriğinin önemi üzerine özel bir biçimde dikkatinizi çekerim”¹⁰⁸ denilerek, düşman casuslarına ait şifreli haberleşme yöntemine vurgu yapılmaktadır.

Ordu Erkân-ı Harbiye Vekâleti Reîsi tarafından gönderilen 19 Mayıs 1917 tarihli bu yazı 2. Şubeye bilgilendirme amaçlı sunulmuştur. Yazının içeriğinde şifreleme yöntemiyle yapılan casusluğun yeni boyutlarına değinilmiştir.

¹⁰⁵ Feridun Kandemir; *a.g.e.*, s.341-422.

¹⁰⁶ *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:003.

¹⁰⁷ Ahmet Yüksel; *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s.207.

¹⁰⁸ *a.g.a.*; BDH, K:391, D:39/1549, F:018. Yazının altında ise “Emniyet-i umûmiyeye: Şâyân-ı tedkikdir. Menzile: Me’ûrîn-i âidelerinin nazar-ı dikkatlerinin celbini ricâ ederim. Gönderildi 15/6/1333 (1917)- E Kısım II” notu bulunmaktadır.

“Posta sansürü hakkında

Düşman istihbârât işlerinin kullandığı bir şifre bu defa meydana çıkarılmıştır. Bu şifrenin kullanıldığı şimdiye kadar 10 olayda gerçekleşmiştir. Bu şifre için içeride ve dışarıda elde edilmesi mümkün olan (Feller)in Almanca-Fransızca veyahud Fransızca-Almanca) ceb sözlüğünün 1915 senesi baskısı alınır ve aşağıdaki gibi kullanılır ve şifre oluşturulur:

Bildirilecek haberin her kelimesi, sözlüğün sahîfe ve satır numarasıyla her iki numara berâber olmak üzere ayrılır. Meselâ:

“Bugün piyade alayı üç ve yetmiş şarka müteveccihen trene irkâb edilmiştir.”

“Bugün” 164’ncü sahîfede ve 78’inci satırda, “piyade” sahîfe 173, satır 87’de “alay” sahîfe 266, satır 92 ve devamında bulunuyor. Şu hâlde yukarıdaki haber adetle aşağıdaki gibi gösterilir:

3656407603266921738716478

03892324701072512321531155

Lügatin sahîfeleri 1000’den az ve her sahîfede 98 satır olduğundan bu adedler a’zamî olarak 5 hâneli olur. Şifrenin halli için her kelimenin 5 adede ifâdesi lâzım gelir. 5 hânenin doldurulması için bir sıfır ilave edilir. Yukarıdaki adetlerin sağdan dördüncüsüyle karşılaştırılsın. “07603”

Yukarıdaki adetleri göze çarpmayacak bir biçimde bildirmek için casus bu adetleri kararlaştırılmış bir tarzda örneğin aşağıdaki gibi ikişer ikişer düzenler:

786471381792663260076564

531531153212250701479232

38” denilerek şifrelemeye dikkat çekilmektedir. ¹⁰⁹

Bu konu ile ilgili İstihbarat’a ve Sansüre (Emniyet’e) Menzil’e- yapılan bilgilendirme yazısında; “Şimdi bu adedlerin bir mektûb metninde kelimelere dönüştürülmesine gelir. Bunun için casus yukarıdaki çift adedlerin tesâdüf ettiği sahîfelerden gelişi güzel bir kelime seçer ve bu kelime ile mektûbuna başlar ve diğer her adedin tesâdüf ettiği sahîfeden mektûbuna uygun bir kelime seçer ve bu şekilde seçilen kelimeler mektûb metninin satırlarının ilk kelimelerini teşkil eder.

Meselâ: İlk 78 adedinin tesâdüf ettiği sahîfeyi yani 78 numaralı sahîfeyi açar ve o sahîfede mektûb metnine muvâfık bir kelime intihâb eder ve diğer satırlar için de böyle mu’âmele eder. Sahîfe 78’de “mâh” kelimesini, sahîfe 64’de “eshâm” kelimesini, sahîfe 71’de “v” harfini seçer.

“içinde bulunduğumuz ayın 3’ü tarihli mektûbuma ilâveten göndereceğiniz

“eshâmın lâzım gelen mu’âmele-i hesâbiyesini icrâya hâzır olduğumu

“ve bu sûretle zât-ı âlîlerine bu vesîle ile de hizmet etmekle onur duyacağım

“arz ederim. Buna mukâbil olarak hakk-ı âcizîde de lütf-ı âlîlerini

“dirîğ buyurmayacağınızı ümîd ederim. Ağustosda, zannıma göre

“mâh-ı mezkûrun vasatına doğru avdet edeceğimi ümîd eder ve o zamân

“nisbeten daha az ehemmiyetli olan umûrla iştigâl edeceğimi

“ümîd eylemekteyim. Müşterilerime ne derece merbût olduğumu ve mevcûd

“nükûdumu ilah.”

¹⁰⁹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:018-01. Yazının altında ise; “İstihbarata ve sansüre (emniyete) menzile- Tarz-tevzi’ yazılacak” notu düşülmüştür.

Mürsel-i ileyh mektûb metninin satırlarının ilk harflerini toplar ve kendisinde de bulunan aynı lügatde o kelimeleri arar ve o kelimelerin buldukları sahîfe numerolarını kararlaştırılmış olduğu vechile ikişer ikişer yazar ve yukarıdaki 5 adedi meydana çıkarır. Sonra bu adedleri beşer beşer ayırır ve her beş adedin ilk üçünü teşkil eden adedlerin sahîfe ve diğer iki adedin satır numarası olduğunu göz önünde bulundurarak kelimeleri arar ve yukarıdaki haberi elde eder.

Bu şekilde düzenlenen mektûb ustaca düzenlenirse o mektûbda şifre bulunduğunu meydana çıkarmak kâbil olmaz. Burada bir düşman casusunda bulunmuş olan örnekte satırların düzensiz bir biçimde uzun veyahud kısa olması ve içeriğinin anlamsız bulunması dikkati çeker.

Bu tarzda şifre kullanan casusların ehemmiyetden ârî metinler intihâb ettikleri ve bu husûsa mecbûr oldukları tecrübelerle sâbit olduğundan metince iktisâden veyahud diğer bir açıdan önemli görülmeyen mektûbların ayrıca incelenmesi ve mektûblar gönderici ve alıcının güvenilir kişiler olmadığı takdirde bu mektûbların gönderilmemesi şâyân-ı tavsiyedir.”¹¹⁰ denilerek şifreleme konusunda dikkat edilmesi ve önemsiz görülen mektupların bile bu husus dikkate alınarak yeniden incelenmesi ve şüphelenilen durumlarda mektupların gönderilmemesi istenmektedir.

29. Şarkılar Arasına Cümleler İlave Etmek Suretiyle Casusluk

Haber kaçırmada casusların sıklıkla kullandıkları bir diğer yöntem de şarkılar arasına cümleler ilave edilerek yapılmıştır. Konu hakkında yapılan ikazlar sonucunda bilgi sahibi olunmuştur. Bu konuda yapılan ikaz yazıları şu şekildedir;

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesince Karargâh-ı Umûmî İstihbârât Şu‘besi Müdüriyetine gönderilen 21/9/1333 (1917) tarihli bir yazıda;

“1- Banknotlar hakkında incelemelerde bulunulmak üzere görevlilere bildirimde bulunulmuştur. 2- Tepebaşı belediye bağçesinde varyete kumpanyasında oyun sergileyen Fransız tebe‘asından (d e l m t) nâm-ı diğer Korpe’nin Türkçe ve Almanca deyimleri alaya alma değil de şarkılara kendiliğinden bazı cümleler eklemek sûretiyle şarkı söylemesinden dolayı bir aydan beri sanatını yapmasını yasak getirilmiş olduğu ortaya çıkarılmıştır efendim”¹¹¹ denilerek Tepebaşı Belediye bahçesinde şarkılar söyleyen Fransız sanatçının şarkılara kendiliğinden bazı cümleler ekleyerek kendisini dinlemeye gelen Rumlara bir şeyler söyleme ihtimaline karşı bir aydır yasaklı olduğu ifade edilmiştir¹¹².

30. Osmanlı Banknotlarından ve İkiye Bölünebilir Madeni Paralardan İstifade İle Casusluk

Pasaport Merkezinde görevli olan Yüzbaşı Ali Şefik tarafından 9 Eylül 1917 tarihinde yazılan bir raporda “Bizim Osmanlı banknotlardan lira çaryekleri, beş guruşluklar, guruşlar ve yarım liralıklarla mecîdiyeliklerin arkaları yazısız olduğundan bunları muhâbereye son derece elverişli görüyorum. Gizli mürekkeplerle yazılarak yolcular yanlarında bulundurmaları veyahud posta ile dâhil ve hâric memlekete sözlü olarak gönderilmeleri de mümkün ve uygundur”¹¹³ denilerek ilgililerin dikkati çekilmektedir.

¹¹⁰ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:018-02.

¹¹¹ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:019.

¹¹² a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:019-01; a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:019-02’de ise;

“Tepebaşı bahçesinde oynayan tiyatro kumpanyası direktörü İsviçreli bir Fransız’dır. Şişhanece tahminen elli yaşlarındadır. Şanode rumuzlu latifelerle Almanca ve Türkçe istilâhâtı tezyîf ediyor. Buna her tarafda rast geliyorum. Dâimâ önüne bakar ve lâkayd ve ekseriya fındık gibi şeyler yiyerek her tarafı geziyor. Şanoya çıktığı zamân Rumlardan tarafından fevka’l-âde alkışlanıyor”. Fi 9 Eylül sene 1333 (1917)- Pasaport Merkezinde Yüzbaşı Ali Şefik.” yazmaktadır.

¹¹³ a.g.a.; BDH, K:391, D:39/1549, F:019-02.

Bunun dışında casusların, ikiye bölünebilir madeni paralar içinde mikrofilmler veya zehir kapsülleri taşıdıkları da tespit edilmiştir¹¹⁴.

Rus casusların da sınırdan kaçırdıkları çok miktardaki para için genellikle kâğıt para kullandıkları ve bunları da yeleşin arka tarafında ve omuz başlarına dikilerek sınırdan geçirdikleri ve bunların arasında bilgileri de gizledikleri tespit edilmiştir¹¹⁵.

31. “Topuk Çivisi” Yöntemi ile Casusluk

Casusların birbirlerine mesaj iletmede kullandıkları bir diğer yöntem de “topuk çivisi” idi. Özel olarak hazırlanan bu çiviler paslanmaz ve su geçirmez şekilde imal ediliyor, casuslar da bunların içine yerleştirmiş olduğu mesajları önceden belirlenen bir nokta da fark ettirmeden ayağı ile yere saplıyordu. Ağaç kovukları ve köprü vidaları bu işe yarıyordu¹¹⁶.

32. Seyahatler Yolu ile Yapılan Casusluk

Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti aleyhine yapılan casusluk faaliyetlerinin en önemli araçlarından birisi de kuşkusuz yapılan seyahatlerdir. Araştırmacı kimlikli (kimselerin yaptığı) seyahatlerle bölgeyi tanıma (orada bir araya geldikleri) subayların özel görevlerini öğrenmenin iyi bir yoluydu ve büyük güçlerin hemen hepsi de bu yöntemi kullanmıştır.

Bu kapsamda Almanya Max von oppenheim ile Avusturya Macaristan Alois Musil ile Arap aşiretlerinin yaşadığı bölgelerde yoğun bir araştırma seyahati içinde olmuşlardır¹¹⁷. Buralardaki çalışmaları ile Suriye ve Filistin Cephesinde kendi ülkelerinin çıkarlarını sağlamaya yönelik istihbarat ve casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Seyahatleri boyunca gördükleri ve duydukları her şeyi raporlamışlar ve istihbarat birimlerince kullanılmak üzere ilgili yerlere göndermişlerdir. Bunların dışında İngilizlerin oluşturmuş olduğu etkin istihbarat ağı kapsamında kendine bağlı yerel nüfustan ajanların da bu yönde seyahatleri olmuştur.

Örneğin; NİLİ casusluk teşkilatı casuslarından Aaron, Filistin’in kuzeyine yaptığı seyahatlerden bir tanesi sırasında gördüklerini not almış ve tam üç not defteri doldürmüştür. Bu notlarının arasında bölgede bulunan toprakların konumları, askerî birliklerin ve ekipman trenlerinin rotaları ve programları, askerî birliklerin eğitim seviyeleri, yolların ve demir yollarının durumu yer alıyor.

Yeni yapılan yollardaki ilerlemeleri, hububat fiyatlarını ve Türklerin kullandıkları boğa türlerini de tespit etmiştir. Bütün bu çalışmaları sırasında tedbiri elden bırakmaz. Herhangi bir şekilde polis veya asker tarafından durdurulması durumunda notlarından bir şey anlaşılmasın için bir kısmını şifreli yazmıştır. Benzer bir seyahati yine NİLİ casusluk teşkilatı casuslarından Absalom Filistin’in güneyine yaparak istihbarat toplamıştır. Demir yolları, askerî üsler, yollar ve telgraf hatları, ikmal depoları, hastanelere dönüştürülen okullar ve faydalı olabilecek askerî diğer mekânlar toplanan istihbarat bilgileri arasındadır. Toplanan bütün bu bilgiler tarım istasyonunda bir deri kasada saklanmıştı.

Yine NİLİ casusluk teşkilatı casuslarından Sarah da aynı şekilde seyahatlerle bölgedeki istihbarat faaliyetlerine devam etmiştir. Bazen gündüzleri kokulu, beyaz renkli dantelle bezenmiş elbisesiyle elinde şemsiyesi ile köyün sokaklarında Türk subaylarıyla heyecanlı konuşmalar yaparken yavaş yavaş dolaşır. Bazen de koyu mavi elbise giyerek otomobille eğlenmek için Kudüs’e gittiği görülürdü. “Eğlenceye düşkün kadın, Alman kurmay subaylarıyla flört etmek için şehrin şık otellerine inerdi. Türk garnizonu yakınlarında oturan arkadaşlarını da sık sık ziyaret ederdi.”¹¹⁸ Yine NİLİ casusluk şebekesinin seyahatler sırasında elde ettikleri

¹¹⁴ Atilla Akar; *a.g.e.*, s.105.

¹¹⁵ *a.g.a.*; BDH, K:3919, D:84, F: 2-6.

¹¹⁶ *a.g.e.*; s.105.

¹¹⁷ Mim Kemal Öke- M.Lütfullah Karaman- Emir Turan- Mithat Baydur- Orhan Koloğlu; *Kutsal topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.36-37.

¹¹⁸ Necmettin Alkan; *a.g.e.*, s.73.

bilgilerin önemine ilişkin başka bir örnek “temin ettikleri bir haritada Kudüs'te bulunan tahkim edilmiş noktaları, toprak ve makineli tüfeklerin bulunduğu yerler ile askerî birliklerin hareketleri, komutanların değişmesi ve Türklerin sağlam olmayan yönleri gibi bazı bilgiler yer almaktaydı. Şam ile Kudüs arasında seyahat ederken ise buralarda yapılan yeni köprüler, yolların durumları, Türklerin cephanelik ve mühimmat bulunan depolarını da tespit ederler. Yolculuk sırasında aktif bilgi sağlayan ve daha fazla gündelik kaynakla casuslara destek veren NİLİ üyelerine yeni görevler verilir. Elde ettikleri en önemli bilgi ise Türklerin Gazze şehrinden Birüssebi istikametine kadar uzanan hat boyunca pozisyonlarını kuvvetlendirdikleriydi...”¹¹⁹

NİLİ casusluk şebekesinin Filistin bölgesindeki bu çalışmaları, “İngilizlerin Türk arka saflarındaki gözleri ve kulakları” yorumunun yapılmasına neden olmuş hatta biraz daha ileriye götürülerek “Aaronshonların istihbaratı olmasaydı, Allenby zaferi kazanamazdı.” itirafı yapılır.¹²⁰

33. Sebzevatçılar Yoluyla Casusluk

Casusların haber kaçırma yöntemleri arasında çok ilginç bir örneğine Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekâletinin 13 Mayıs 1331 tarihinde Polis Müdür-i Umumiliğine gönderilen bir yazıda rastlamaktayız. Bu yazıda; “Hergün Maltepe, Yedikule ve İstanbul haricindeki bahçelerden gelen Müslim ve gayr-i Müslim “sebzevatçılar” vasıtasıyla birçok mektupların dağıtıldığı ve hatta Mayıs'ın 8. günü Maltepe'de Bağçivan Yanyalı İsmail'e Mercan yokuşunda Rusça konuşan ve uzun boylu, siyah elbiseli ve ayağında Rus çizmesi bulunan birisi tarafından bir paket kâğıt verildiğinin haber alındığı söylenmektedir.

Yazının devamında söz konusu sebzevatçıların geceleri İstanbul'a arabaları ile girmeleri ve yine geceleri dönmeleri, sebze küfelerinin otlarla kapatılmış bir şekilde gidip gelmesinin her türlü şeyin gizlice kaçırılmasına uygun olduğu ifade edilmektedir.

Yine aynı yazıda “Sebzevatçılar Eminönü pazarında alışveriş vesilesi ile çok güzel bir haberleşme vasıtası olabilirler.” denilerek sebzevatçılar yoluyla yapılacak haber kaçakçılığına işaret edilmekte ve sebzevatçıların sık sık kasaba haricinde üstleri, başları ve küfelerinin ansızın takip ve kontrol edilmesi istenmektedir. Aynı konuda yapılan yazışmalarda söz konusu haber kaçırma yöntemine dikkat edilmesi konusunda uyarılar yapılmıştır.¹²¹

34. Vapurlar ve Kayıklar Vasıtasıyla Casusluk

Birinci Dünya savaşı boyunca farklı sahil bölgelerinde yolcu taşıyan İngiliz vapurlarında ve kayıklar ile bu vapurlar arasında irtibat sağlanarak casusluk faaliyetleri yürütülmüştür.

Bazı gayr-i Müslim tebaanın da iştirakinin de sağlanması ile Osmanlı ordusu hakkında istihbarat alınma yoluna gidilmiş. Sahil bölgesindeki filolarımızın hareketleri ve bu bölgelerde yapılan askeri yığınak ve değişiklikler buradaki casuslar vasıtasıyla anında İngilizlere yetiştirilmiştir. Adalara gelen kayıkların birçoğu İngilizler tarafından kiralanarak casuslukla görevlendirilmişlerdir.¹²²

Osmanlı devleti sahil bölgelerinde yaşanan bu casusluk faaliyetlerinin önüne geçilmesi için Dördüncü Kumandanlığı tarafından yayımlanan bir emirde “Ancak ordunun emriyle dışarıya gidebilmek veya dışarıdan da memlekete gelecek olanlar vapura binmeden veya vapurdan çıkmadan önce çok dikkatli ve mükemmel bir şekilde aranacaktır.

Bu aramanın mükemmel ve aynı zamanda usûle uygun olması için özel tedbirler alınacaktır. [husûsî mu'âyene salonları, kadınları mu'âyene için kadın me'mûrlar... ilah] Bu gibi yolcuları

¹¹⁹ Necmettin Alkan; *a.g.e.*, s.77.

¹²⁰ *a.g.e.*; s.92.

¹²¹ *a.g.a.*; BDH, K:289, D:1177, F:020; *a.g.a.*; BDH, K:289, D:1117, F:020-01.

¹²² BOA.DH.EUM.5.Şb.84/3.

vapura götürecek veya vapurdan sâhile getirecek kayıkçılar dahi her def'asında dikkatle aranacaktır" denmektedir¹²³.

Yine aynı emirde "Vapurlara kayıkçıların bizzat çıkmaları yasaktır. Kâ'ide-i vapurda polis me'mûrları girecekler ve kayıkçılar yalnız gömlek giyecekler ve ayakları çıplak olacaktır. Bundan maksad mektûb gizlenmesini engellemektir. Her bir kayıkçının üzeri aranacaktır." Ayrıca "yolcuların eşyası arama sonrasında numaralandırılmış olarak hükümet tarafından vapura gönderilecektir. Vapurda numara sahibine teslim edilmesi", "yabancı ülkelerden memleketimize gelecek şahısların üzerinde aleyhimizde mektuplar bulunursa tutuklanması, aleyhimizde olmayıp da düşmana ait bazı bilgileri içeren ve bizce bilinmesi faydalı görülen mektupların kopyalarının alınması" istenmektedir¹²⁴. Bütün bu tedbirlerle yapılacak casusluğun engellenmesi amaçlanmıştır.

35. Yataklı Vagonlarla "Pulsuz Mektup" Taşımak Suretiyle Casusluk

Osmanlı Devleti'nin casuslukla mücadelede tespit ettiği haber kaçırma yöntemlerinden birisi de yataklı vagonların tercih edilmesidir.

Yataklı vagonlarda seyahat eden bazı kişilerin kondoktörlerle yataklı vagon memurlarının ekserisinin Rum olması nedeniyle bunlardan istifade edildiği, bu kişiler vasıtasıyla başka isimle polislerinin dikkatini çekmeden İstanbul'dan gizli mektuplar alıp dışarı çıkardıkları ve çıkarabilecekleri tespit edilmiştir. Trenlerdeki mevcut sivil ve polislerin memurlarının bu yönde dikkatli olmaları ve bu yönde şüphe duydukları kişilerin memuriyetten çıkartılması yoluna gidilmiştir. Bu şekilde Pulsuz mektup nakledecekler için sansür talimnamesinin 37. Maddesinin uygulaması yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nden dışarıya ve dışarıdan içeriye gelen giden yolcuların çoğunlukla Yahudi olması dikkatleri çekmiştir. Bu yolcuların izlenmesi neticesinde; ilk olarak Bulgar istasyonu olan Eski Mustafa Paşa'ya gelir gelmez taşıdıkları mektupları Bulgar pullarıyla pullayarak posta trenine teslim ettikleri görülmüştür. Geceleri her trende İstanbul'dan Bulgar sınırına kadar sivil inzibat memurlarıyla polis memurları gönderilse de bunlar paso ve diğer tren görevlilerince bilinmekte olup gizlilikleri bir işe yaramamaktadır. Bununla birlikte yolcu isimlerinin alınması ve bunlar arasında şüpheli olanların ya Yeni Mustafa Paşa'ya kadar olan istasyondan birine teslimleri ya da teslim edemedikleri takdirde isimlerinin ayrıntılı olarak alındıktan sonra dönüşlerinde aynı muameleye tabi tutulmaları istenmiştir¹²⁵.

Özellikle de Dedeâğaç Bulgar Postası ile İstanbul treninin geçtiği Kuleli- Burgaz İstasyonu ile Edirne arasındaki güzergâhta bu yönde birçok gizli mektup alınabileceği gibi daimi şüpheli adamların da bulunma ihtimalinin fazla olduğu bildirilerek trende bulunan Zabıt memurlarının da son derecede dikkatli olmaları ve özellikle Yahudi yolcuları kontrol altında bulundurmaları emredilmiştir¹²⁶.

36. "Posta Kutusu" Yöntemi ile Kadın Kuryelerle Yapılan Casusluk

İşgal altındaki topraklarda casusluk yapmak, tanımı gereği son derece tehlikelidir; yakalanma, hapsedilme, işkence ve çoğunlukla ölüm risklerini de beraberinde taşır. Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı boyunca işgal altındaki bölgelerde binlerce cesur kadın ve erkek müttefik askerler

¹²³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; a.g.a.; BDH, K:383, D:390-1521, F:002-13.

¹²⁴ a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-14; "1330 sansür ta'limâtnameşinin 32'inci maddesinin me'âlîne kıyasen hâricden Sûriye ve Filistin için gelen mekâtib yalnız Beyrut'da sansür edilecektir. Binâen aleyh Beyrut'dan mâ'adâ bütün Suriye iskelelerinde herhangi devlete mensûb olursa olsun hiçbir sefineden posta çantası ve müteferrik evrâk ve gazeteler kabûl olunmayarak Beyrut'a gönderilmesi lüzûmu kapudana ihtâr olunacak ve yine Beyrut limanından mâ'adâ hiçbir limandan hârice mektûb ve gazete vesâire gönderilmeyerek postahanesinden doğruca Beyrut'a sevk olunacaktır." denilmektedir.

¹²⁵ ATASE Daire Başkanlığı Arşivi; BDH, K:247, D:404/1024, F:010.

¹²⁶ a.g.a.; BDH, K:247, D:404/1024, F:010-01.

için kaçış şebekeleri kurdu ve İngiliz gizli servisi için casusluk yaparak çok değerli askeri bilgileri toplayıp aktardı.

Özellikle, işgal edilmiş Belçika ve Kuzey Fransa'da faaliyet gösteren gizli casusluk örgütlerinden biri La Dame Blanche'ye mensup değişik meslek guruplarından kadınların istihbarat raporlarına kuryelik ettikleri ve **“posta kutusu”** görevi üstlendikleri görülmektedir. Bu kadınlar istihbarat için teslimat noktaları sağladılar ve bilgiyi bir sonraki kuryeye iletiler.

Bu bölgede demir yollarını izleyip Alman birliklerinin ilerleyişini takip ve kaydetmek La Dame Blanche'in birinci öncelikli işi idi. Alman kuvvetlerinin manevraları ve gücü konusunda İngiliz istihbaratına çok önemli askeri bilgiler sağlıyordu. Savaşın sonuna gelindiğinde her biri ayrı numaraya sahip elliden fazla tren izleme noktası vardı. Bu casusluk işi gece gündüz sürüyordu ve dönüşümlü bir şekilde çalışarak demir yolları haftanın yedi günü, günün yirmi dört saati izleniyordu. Bu vardiyalı olarak çalışma görevini genellikle aileler üstleniyorlardı. Örneğin Felix Latouche, Eylül 1917'den savaşın sonuna kadar karısı ve 13 ve 14 yaşındaki iki küçük kızıyla birlikte, Kuzey Fransa Fourmies'deki, Hirson- Mézières demir yolu hattına tepeden kuşbakışı bakan kulübelerini bir **tren gözetleme noktası** olarak kullanmışlardır. **Gece ve gündüz trenlerin geçişini izlemişler ve gözetleme görevi yapmışlardır.** Elde ettikleri bilgileri gizlemek için ise bunları gıda maddeleri olarak yazmışlardır. Askerler için fasulye, atlar için hindiba, toplar için kahve çekirdeği vb. şeklinde şifreli olarak yazıyorlar ve listeler tamamlandıktan sonra bir kurye gelene dek mutfak duvarına yaslı duran **“sapı içeriden oyulmuş bir süpürge”** saklıyorlardı.

Aile grupları ayrıca ajanlar için güvenli evler ve sadece istihbarat almak için değil eldeki istihbaratı şebekedeki başka bir gruba veya üyeye iletmek için de kullanılan **“bilgi teslimat noktaları”** sağlıyorlardı.

Ülke içinde genelde erkeklerden daha rahat dolaşabildikleri için, kuryeliği çoğunlukla kadınlar yapıyordu. “Posta kutusu” ve kuryelik görevini genellikle yaşlı kadınlar, ebe, hemşire, hastabakıcı, rahibe vb. gibi rahat dolaşabilen ve Almanların dikkatini çekmeyen kadınların üstlendiklerini görüyoruz¹²⁷.

İngiliz istihbaratına casusluk yapan Belçikalı bir başka kadın casus Marthe McKenna'nın casusluk faaliyetlerinde bunun güzel bir örneğine rastlıyoruz. Marthe'nin casusluk faaliyetlerine iki kadın ajanın yardımcı olduğunu görüyoruz. Bunlardan biri meyve sebze satmak için Roulers'e sık sık gelen, Almanların zararsız olarak gördüğü 70 yaşlarındaki bir kadındı. Marthe'ya İngiliz istihbaratının talimatlarını ulaştıran bu kadın, “Kantin Anne (Canteen Ma)” adıyla biliniyordu. “No 63” olarak bilinen diğeri ise onların **“posta kutusu”** ydu ve kuryelerin Hollanda'ya taşıdığı istihbaratı gizlice yurt dışına çıkarıyordu. Marthe'nin kod adı “Laura”ydı; ona verilen teslimat topladığı **her türlü bilgiyi şifreleyip** hiç tanışmadığı “ajan 63”e ulaştırmaktı. **Şifreli mesajları küçük kâğıt parçalarına yazar, onları sıkıca sarar ya saçının içine ya da eteğinin dikişine saklar ve geceleyin mesajları ajan 63'ün penceresinden içeri atardı.**

Sokağa çıkma yasağından sonra dışarıda dolaşabilmek için geçiş izni gerekli idi. Kendisi bu iznine güvenmektedir. Yine de kasabada sık sık devriye gezen Alman askeri polisinden gizleniyordu. Zaman zaman Roulers'e başka ajanlar da gelip Marthe ile bağlantıya geçmişlerdir. Bunlar **“çengelli iğne adamlar”** olarak anlatılır. Bunlar kendilerini yakalarının altına çaprazlama taktıkları iki çengelli iğne ile belli ederlerdi.

37. “Kafe Kızı” ve Fahişeler- Metreslerle Casusluk

Aşk ve Paranın bazı düşününlerin ağzından ve koynundan her türlü sırrı çalabilecek en güçlü silah olduğu örnekleriyle sabittir. İşgal ordularının geçtikleri yerlerdeki meyhaneler, gelen evler

¹²⁷ Ann Kramer; *a.g.e.*, s.42-47.

ve barlar önemli birer casus yuvaları olabildikleri kadar ordu mensuplarına frengi aşılama için birer bozgun yuvasıdır.

İşte Birinci Dünya Savaşında bu tür casuslardan da geniş ölçüde yararlanılmıştır. Savaş çıkar çıkmaz Balkan ülkelerine de kadın ve para akını da başladı. Özellikle Romanya hükümet ve ordu mensupları arasına yüzlerce güzel Fransız kadını yayıldı. Bol para ile aşk ve kumar âlemlerinde siyasi entrikalara başladılar. Beyoğlu'nda da bu türden âlemler görülmüyordu. Bu alanda diğer taraf ülkeler de çalışıyorlardı¹²⁸. Fransızlar daha çok sömürge askerleri kasabalardan, şehirlerden geçerken yüzlerce güzel Fransız kadını bunların boyunlarına atılarak öptüler ve kendilerini de öptürdüler. Bir takım fahişeler vasıtasıyla bu askerler ara sıra tatmin edilerek maddi refahları gibi ruhi ihtiyaçları da sağlanmaya çalışıldı¹²⁹. Görüldüğü gibi ismi ve şekli değişik de olsa tüm taraf ülkelerin bu yöntemlerden istifade etmişlerdir.

Bu noktada, bilgi toplamada ve elde edilen bilgileri merkezine taşımada sıklıkla müracaat edilen yöntemlerden birisi de “kafe kızı” denen güzel ve genç kızlar ile metres ve fahişelerden yararlanmaktır. Özellikle İtilaf devletlerinin casusluk çalışmalarında sıklıkla görülebilir. Bu türden casusluk faaliyetine “**posta kutusu**” ile casusluk konusunda bahsettiğimiz Marthe'nin çalışmalarında rastlamaktayız.

Marthe, anne ve babasının işlettiği Roulers'deki Carillon Cafè'ye gelen Alman askerlerden haber toplamaktadır. Alman askerleri kendilerine ikram edilen sert içkinin etkisiyle konuşmakta ve bu şekilde pek çok faydalı askerî bilgiyi açıklamaktadır. Elde edilen bu bilgiler daha sonra bahsettiğimiz yöntemle İngiliz istihbaratına ulaştırılmaktadır. “**Kafe Kızı**” olarak istihbarat terminolojisine geçen bu casusluk yönteminin farkına varan Almanlar, durumlarından şüphelendikleri ve askerlerden bilgi toplamaya çalıştıklarından kuşku duydukları “**kafe kızı**” denen pek çok kişiyi tutuklamışlardır¹³⁰.

Yine İngiliz istihbaratına çalışan NİLİ casus şebekesi de Filistin cephesinde Alman ve Türk subaylarından bilgi almak için fahişelerden, metreslerden ve güzel kadınlardan istifade etmişlerdir. Bu duruma güzel bir örnek olarak Cevat Rifat (Atılhan), Nili casusluk şebekesinin önemli üyelerinden biri olan Simon'un, Madam Rabinoviç'in Alman ve Türk subaylardan bilgi alması için kendisine yaptığı baskıyı şu şekilde anlatmaktadır “ ... demek bana gösterilen ihtimam ve kıymet bir gün beni haince harcamak içinmiş. Türk ve Alman subaylarına peşkeş çekiliyor ve onların ağzından bilgi almak için görevlendirilmiş bulunuyordum. İstediklerini yapmazsam, vücudumun bir anda ortadan kaldırılacağına ihsas etmişti. Hayatta ilk defa Allah'tan korkmayan bir mahlukat karşısında kaldım. Bir şeytanın dahi tasavvur edemeyeceği fenalıkları yapmaya muktedir bu korkunç kadın, gün geçtikçe üzerime biraz daha yükleniyordu. Size bütün mukaddesatım üzerine yemin ediyorum ki, bu alçak kadının işine yarayacak en ufak bir bilgi dahi edinmeden, her fırsatta onu atlatmağa başarılı oldum. Tanıştığım subaylar arasında o derece temiz insanlar vardı ki bunlar ve bunlar gibi binlerce günahsız ve mert kimselerin kanlarına girmek için hiçbir geçerli sebep bulamıyordum.”¹³¹ Simon'un bu ifadelerinden de görüldüğü üzere savaşın kaderini değiştirecek önemli askerî sırların en kolay alınabileceği yöntem olarak güzel kadınların cazibesinden yararlanmak istenmiştir¹³². Bu güzel kadınlar hedefteki komutanlara ve yetkililere sunulmuş ve onların ağzından bilgi alma yoluna gidilmiştir.

Bu örneğin bir benzeri yine NİLİ casusluk şebekesinde görülmektedir. NİLİ casusluk teşkilatının en önemli üyelerinden biri olan Sarah'ın özel hayatı ile ilgili önemli bir iddia Cemal Paşa ile yakın ilişkisi ile alakalıdır. NİLİ liderlerinden Sarah'ın Cemal Paşa'yı Dördüncü Ordu

¹²⁸ Kâzım Karabekir; *a.g.e.*, s.32-33.

¹²⁹ *a.g.e.*; s.78-79.

¹³⁰ Ann Kramer; *a.g.e.*, s.58.

¹³¹ Cevat Rifat Atılhan; *a.g.e.*, s.46-47.

¹³² Filistin'de Yahudi casusların cazibeli genç Musevi kızlarının Osmanlı zabitleriyle yakın ilişkiler kurup önemli bilgiler aldıkları ve bunları ilgili yerlere aktardıkları anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. Mim Kemal Öke; *a.g.e.*, s.328;

Karargâhında sık sık ziyaret ettiğini, aynı masada oturduklarını ve irtibat hâlinde olduklarına dair iddialara rastlanmaktadır. Bunun dışında daha başka imalarda da bulunulmuştur. Diğer Yahudi kadınların paşaya olan “büyük” alakasından ve paşa için yapılan sabahlara kadar yapılan içkili eğlencelerden bahsedilmekte ve bu tür eğlencelerin “Yahudi ve Arap kadınlarıyla Türk yetkililer arasındaki yakınlaşmalara neden” olduğunu söyleyerek bu eğlence ortamının istihbarat faaliyetleri için uygun bir zemin sağlandığı iması yapılmaktadır¹³³. Her ne maksatla olursa olsun bu tür iddialarda mutlaka bir gerçeklik payı olur buradaki gerçeklik payı da NİLİ casus şebekesinin bu eğlence ortamından istihbaratî kazanç sağlama amacıdır. Muhtemel Cemal Paşa da aynı maksada yönelik olarak hareket etmiştir.

Yine bu NİLİ casus şebekesinin Kudüs'te de benzer faaliyetler yürüttüğünü görüyoruz. Örgütün liderlerinden olan Sarah ve Josef'in kendilerine bağlantılı diğer ajanlarla görüşmeyi müteakiben General von Kressenstein subayların kaldıkları Fast Oteli'ne yerleşirler. Alman subayları zamanlarının çoğunu içki içip kadınlar ve savaş hakkında konuşarak geçiriyorlardır. Josef barda bunların konuşmalarını arasına karıştır. Bunların birinden, Filistin'de 50.000 Alman askerî kuvvetinin bulunduğunu, bir başka kaynaktan bunların nerelerde mevzilendiklerini öğrenir. Sarah ise locada oturarak subaylardan duyduklarını kaydeder¹³⁴. Bu ve bunun gibi pek çok örneğe rastladığımız eğlenceli ve içkili ortamın olduğu yerlerde bulunan kadın casuslar aracılığıyla Alman ve Türk subaylarından bilgi almışlar ve bunu İngiliz istihbaratına göndermişlerdir.

Yine bunun güzel bir örneğine fahişelerin düşman kuvvetleri adına istihbarat yaptıkları ve casusluk faaliyetlerinde bulduklarına ilişkin pek çok yazışmaya rastlamaktayız¹³⁵. 6 Kasım 1916 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen bir yazıda casusluk yaptıkları haber alınan fahişe ve metresler listelenmiştir¹³⁶. Bazı Alman subaylarının metresi olduğu istihbaratı alınan bir kısım bayanın ismi de verilmektedir. Bunların Rus ve Romen olmaları da ayrıca dikkat çekmektedir¹³⁷.

Yine bu konudaki başka bir yazıda da düşman devletlerin vatandaşı olan fahişelerin Osmanlı ülkesinde casusluk yaptıkları haber alındığından bunların sınır dışı edilmek üzere olduğu, bu sebeple dışarıdan bu sıfatla Osmanlı ülkesine gelecek olanlara, tarafsız devlet vatandaşı olsalar bile pasaport verilmemesi veya pasaportlarının vize edilmemesi hususunda Osmanlı Devleti'nin Bükreş Büyükelçiliğinden Bulgaristan Konsolosluğuna gönderilen 29 Nisan 1916 tarihli bir yazı ile istenmektedir¹³⁸.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere istihbarat servisleri söz konusu yöntemleri sıklıkla kullanmışlar ve elde edilen bilgileri çok güzel bir şekilde değerlendirmişlerdir.

Buraya kadar olan kısımlarda anlattığımız “Birinci Dünya Savaşı'nda casusların haber kaçırmada kullanmış oldukları ve tespit edilen birbirinden ilginç casusluk uygulamaları İtilaf devletlerince titizlikle yapılmaya çalışılmıştır.

Casuslukta görevlendirecek ve görevlendirilen tüm personeli iyi bir eğitimden geçirmiştir. Bu maksatla casusluk okulları kurulmuş ve bu okullardan yetişen casuslar savaştaki ilgili cephelere görevlendirilmiştir. Deneyimli ve özel donanımlı personelin bilgiye ulaşma ve elde ettiği bu bilgiyi kendi ülkesinin istihbarat birimlerine ulaştırması da zor olmamıştır.

¹³³ Necmettin Alkan; *a.g.e.*, s.36-37.

¹³⁴ *a.g.e.*; s.76.

¹³⁵ *a.g.a.*; BDH, K:285, D:406/1165, F:049; Osmanlı Ordusu Başkumandanlık Vekaleti'nden İstanbul Sansür Müfettişliğine 26 Şubat 1917 tarihinde gönderilen bir yazıda; “*Daha önce Şehzadebaşı'nda ikamet ederken şu an Atina'da bulunan Sâime Belkis ile Bebekli Makbule isimindeki iki fahişenin düşmanlarımıza casusluk yaptıkları haber alınmıştır. Bu nedenle bunlar adına gönderilen veya onların imzasıyla gelecek tüm mektupların takip ve bildirilmesi*” istenmiştir.

¹³⁶ BOA, HR.SYS.2267/45.

¹³⁷ BOA, DH. EUM. 5.Şube 61/26.

¹³⁸ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*; s.394-395.

Diğer taraftan Osmanlı ve müttefikleri olan Almanya, Avusturya Macaristan artan bu casusluk faaliyetleri karşısında duyarsız kalmamışlardır. Bu casusluk faaliyetlerinin yöntemleri ve engellenmesine yönelik olarak genel emirler ve günlük bilgilendirme raporları yayımlamışlardır. İstihbarat birimlerince casusluk faaliyetleri hakkında ayrıntılı paylaşımlarda bulunarak ilgili tüm personel sık sık ikaz edilmiştir.

İkinci bölümde bu casusluk uygulamalarına karşı toprakları âdeta casus yuvası hâline gelen Osmanlı Devleti tarafından casusluğu önlemeye ve karşı casusluk anlamında neler yapıldığı anlatılacaktır.

II. OSMANLI DEVLETİ'NİN CASUSLUĞUN ENGELLENMESİ İÇİN YAPTIĞI FAALİYETLER

Bir savaş çıkması durumunda ordumuzun nerelerde toplanma ihtimali varsa casuslar orada yoğunlaşarak ülkede mükemmel bir casus ağı kurmuşlardır. Bu casusların daha çok aydınlar, memurlar ve subaylarla temas edebilecek şekilde yerlerini belirlemişler; eğitime ve manevralara giden askerlerimizi sezdirmeden gözetlemek için onların yolu üzerinde iş bulmuşlardır.

Aldıkları bilgileri yakın yerlerdeki elçiliklere ya da konsolosluklara gönderdikleri gibi Osmanlı sınırının genişliği ve araçların azlığı dolayısıyla daha hızlı ve daha kolayca sınır ötesindeki casusluk yuvalarına göndermişlerdir.

Osmanlı ülkesinde casusluk diğer ülkelere göre daha kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Bunun üç önemli sebebi vardır:

1. Türk olmayan unsurların Türk düşmanlığı ve para kazanma hırsları
2. Türklerin mühtedilere gelenek halini alan güven ve itimatları
3. Kapitülasyonlar dolayısıyla gelişemeyen sanayi ve ticaret alanında yabancı şirketler ve ajanların hâkimiyeti dolayısıyla ülkedeki yabancı etkisinin ve gayr-i Müslim nüfusun çokluğu. Her madde başlı başına casusluğu istediği gibi kolaylaştıracak bir etkidir.¹³⁹

İşte durumun çok hassas olduğu böyle bir ortamda, Birinci Dünya Savaşı'nda casuslar açısından gözde bir ülke olan Osmanlı Devleti birçok casusluk olayına maruz kalmıştır. Âdeta bir casuslar ordusu ile pek çok cephede mücadele etmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Kafkasya, Irak, Suriye- Filistin, Çanakkale, Hicaz ve Yemen, Makedonya, Galiçya ve Romanya cephelerinde âdeta espionaj ve karşı-casusluk (karşı espionaj) faaliyetlerinin merkezleri hâline geldiği söylenebilir.

Bu nedenle Osmanlı Devleti de kendisi için bir tehlike olarak gördüğü bu casusluk faaliyetlerini çok yakından takip etmiş ve önleyici bir takım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Alınan tedbirlerin bir kısmı, yaşanan casusluk olaylarının analizi sonucunda yapılırken, bir kısmını da müttefiklerinin ikaz ve talepleri doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda alınan tedbirler değerlendirilmek istenirse, şu dört ana başlıkta incelenebilir:

1- Casusluğun Kapsamının Belirlenmesine Yönelik Hukuksal ve İdari Düzenlemelerin Oluşturulması İçin Yapılan Çalışmalar

Bu kapsamda; Genelkurmay Başkanlığı, savaşın başlamasıyla birlikte, Avrupa ülkelerinde bulunan sefaretler¹⁴⁰ vasıtasıyla, buldukları ülkelerde uygulanmakta olan casusluk kanunlarının temin edilerek gönderilmesini istemiştir¹⁴¹.

Bu istek, güvenlik tedbirlerinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar içerisinde değerlendirileceği gibi aynı zamanda Avrupa'daki muhtemel gelişmelerin diğer bölgelerde de yaşanabileceği

¹³⁹ Kâzım Karabekir; *a.g.e.*, s. 36-37.

¹⁴⁰ Büyükelçilikler.

¹⁴¹ *a.g.a.*; BDH, K:243, D:1010/30, F:1; *a.g.a.*; BDH, K:243, D:1010/30, F:1-2; *a.g.a.*; BDH, K:243, D:1010/30, F:1-4; *a.g.a.*; BDH, K:243, D:1010/30, F:1-5

düşüncesiyle ön almak amacıyla yapıldığı değerlendirilebilir. Çünkü casusluk kanunları istenen ülkeler, dünyanın muhtelif bölgelerinde birbirleri ile rekabet içinde bulunan ülkelerdi¹⁴².

Yine aynı amaçla, Askerî Ceza Kanunu'na eklenmesi için askerî sırları ifşa edenler, casusluk ve savaşlarda hainlik yapanlar hakkında hazırlığı yaparak bunu 29 Ekim 1914 tarihinde çıkardığı “*Esrar-ı Askeriyeyi İfşa ve Casusluk ve Hiyanet-i Harbiye Hakkında Askerî Ceza Kanunu'na Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat*” 4 Kasım 1914 tarihinde uygulama alanına konulmuştur¹⁴³. Bu kanun, yabancı bir hükümet menfaatine faaliyette bulunan bir şahsa, askerî gizliliği olan bilgiyi vermek niyeti ile ilişkiye girenlerin üç aydan az olmamak üzere hapsini istemekte idi.

İlgili kanun uyarınca seferberlik sırasında düşman kuvvetlerine yardım etmek veya Osmanlı ve Müttefiklerinin askerî kuvvetlerine zarar vermek amacıyla belli suçları işleyenler, hain kabul edilerek idam cezasına çarptırılacaklardı.

Ancak, cezayı hafifletmeyi gerektiren sebep ve durumların ortaya çıkması hâlinde suçlu ömür boyu veya on seneden az olmamak üzere geçici olarak kürek cezasına çarptırılabilir.

Askerî gizliliği açıklayan, casusluk ve hainlik ile ilgili suçları işledikleri kesinleşen kişiler memur ise memuriyetten çıkarılarak ömür boyu memuriyet ve rütbelerinden mahrum edilecektir. Suçun işlenmesi karşılığı herhangi bir şey almışlarsa bunlara da el konulacaktır.

Seferberlik sırasında askerî gizliliği açıklama, casusluk ve hainlik yapanlar her kim olursa olsun Dîvân-ı harplerde yargılanacaklardı. Olağan dönemlerde askerî sıfatı olmaya sivil kişilerce işlenen suçlar ise Osmanlı Devleti'ne ait sivil mahkemelerce değerlendirilecekti¹⁴⁴.

2- Düşman Devletlerin Vatandaşları Tarafından Yapılan Casusluk Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Çalışmalar

Ülke genelinde casusluğa karşı alınan tedbirler incelendiğinde birçok metodun uygulandığı görülür. Her şeyden önce, casus faaliyeti görülen bölgelerde, güçlü bir istihbarat ağı oluşturularak düşmanın hareket tarzı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu istihbarat ağı yalnızca yurt içinde değil casusluk faaliyetlerinin yoğunlaştığı dış bölgelerde de yapılıyordu. Bütün bu çalışmalar son derecede dikkatli ve titiz bir şekilde yapılmıştır¹⁴⁵.

Savaşın ilk günlerinden itibaren düşman devletlerle ve gizli servisleri ile temasa geçebilecek kişilere ve özellikle de gayrimüslim vatandaşlara karşı son derecede dikkatli yaklaşılmıştır. Konsoloshanelerde tercümanlık vb. görevler yapan gayrimüslimler takip edilmiş ve casusluk

¹⁴² Servet Avşar; *a.g.m.*, s.138. *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-15. Bu istek doğrultusunda, Osmanlı Ordu-yı Hümayûnu Başkumandanlığı Vekâleti Erkân-ı Harbiyesi, Harbiye Dâiresi Riyâsetine gönderilen 31 (Mayıs 1915) tarihli bir yazıda; “*Askerî casusluğuna karşı Almanya, Fransa ve İtalya hükümetlerince müttehid ve mer’î kânûnnâmelerin sûret-i mütercemeleri leffen takdîm kılınmıştır. Askerî cezâ kânûnnâme-i hümayûnunda husûs-ı mezkûra dâir mevcûd 77, 78, 81, 82, 83 ve 84’üncü maddeleri, yalnız cezâ-yı i’dâmî müstelzim cerâim-i cinâiyeye münhasır kalarak bu derece cezâ-yı şedîdi müstelzim olmayan if’âl hakkında bir günâ bir sarâhat bulunmamakta ve bu ise üserâ-yı askeriye’nin temâmî-i muhâfaza ve âdem-i ifşâsını tatmîn edememektedir. Binâen âlâ zâlik cerâim-i cinâiyenin dîvânında bulunacak cerâim hakkında da gerek mehâkim-i askeriye ve gerekse dîvân-ı harb-i örfice i’tâsî hükm ve karâra esâs olabilecek bir kânûnnâmenin melfûf kânûnnâmeler sûret-i mütercemelerinin kânûn şu’besince ser’îan tedkikiyle ihtiyâca muvâfık bir sûrette tanzîmi istihbaratıyla harbiye dâiresi riyâsetine takdîm kılınur.*” denilmektedir; *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-20’de ise Üçüncü Ordudan Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesi İstihbarât Şu’besi Müdüriyeti’ne gönderilen 20 Teşrîn-i evvel 1332 (2 Kasım 1916) tarihli ve 3406 numarolu şifre ile “*Casusluğa karşı itihâz olunan tedâbîrle casusluk hakkında ta’lîmât mevcûd bulunursa lütfen irsâli ve ecnebî ordularından bu husûsa dâir ma’lûmât mevcûd ise iş’ârî temennî olunur*” denilmektedir.

¹⁴³ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı da İstihbarat; s. 377-381.

¹⁴⁴ Abdurrahman Bozkurt; *a.g.m.*, s.8-9.

¹⁴⁵ Servet Avşar; *a.g.m.*, s.138.

yaptıkları tespit edilenler Dîvân-ı harplere gönderilmiştir. Yine düşman kuvvetlerine katılarak kılavuzluk ve casusluk yapanlar da en ağır cezaya çarptırılmıştır¹⁴⁶.

Osmanlı Devleti'nin casusluğun önüne geçmek için aldığı tedbirlerden birisi de savaş başlamadan önce yabancı devletlerin konsolosluklarındaki görevli olan müstahdem, kavas ve tercümanların sıkı bir denetim ve gözetim altında bulundurulmasıdır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti aleyhine casusluk yaptıkları tespit edilenler ve hâlâ bu devletlerden maaş aldıkları anlaşılana önce Bağdat'a daha sonra da Kayseri'ye ve daha güvenli olduğu değerlendirilen iç bölgelere sürgün edilmişlerdir¹⁴⁷.

İstanbul'da ikamet eden Selanik doğumlu bazı Musevilerin doğum yerlerini gerekçe gösterip Yunanlı olmaları gerektiğini iddia ederek Yunan Konsolosluklarından aldıkları Yunan pasaportuyla Fransa, İtalya vs. düşman ülkelere haber taşıdıkları, Osmanlı pasaportuyla da Avusturya, Almanya gibi Müttefik ülkelere gittikleri haber alındığından Osmanlı konsoloslarının bunların casusluk yapma ihtimaline karşı dikkatli bulunmaları konusunda uyarılmaları için Hariciye Nezaretinden Osmanlı Devleti'nin Berlin, Viyana, Atina, Sofya, Bükreş, Bern, Stokholm ve Lahey Büyükelçiliklerine gönderilen genelge ile uyarılmıştır¹⁴⁸.

Bu konuda Osmanlı Devleti'nin yurt dışındaki temsilciliklerine önemli vazifeler düşüyordu. Ancak bu görevin tam bilincinde olmayan Hariciye memurlarının ciddi hataları, casusların Osmanlı topraklarına kolaylıkla girerek ve buralarda rahat bir şekilde casusluk faaliyetlerini yürütmesine neden olmuştur.

Savaş sırasında, bölgede seyahatlerin artması ve sivil şahısların sürekli yollarda bulunmaları, dikkat çekmiştir. Özellikle, İtilaf devletlerine mensup olanların bir yerden başka bir yere gidip gelmelerinin Dâhiliye Nezaretine bağlı olması nedeniyle bu şekilde yolculuk edenlerden izni olmayanların engellenmesi genel bir kuraldı. 1918 yılı Temmuz ayında, sivil şahısların seyahatlerinde artış olmuştur.

Mesela, Pozantı'da böyle bir problem yaşanmaktaydı. Pozantı İstasyon Komutanının fazlaca seyahat belgesi vermesi, sıkıntılara sebep olmuştur. Her şahsa ayrı ayrı verilmesi gereken izin, çok sayıda kişi için bir belge düzenlenerek hazırladığı görülüyordu. 8 Temmuz 1918'de 36 kişi için bir adet belge verilmişti. Üstelik hazırlanan bu belgede, şahısların isimleri de yoktu. Şüphesiz ki bu durum casusların rahatlıkla yer değiştirerek fazla yorulmadan bilgi edinmelerini kolaylaştırıyordu. Bu durumun engellenmesi için istasyon komutanlıklarına yeni emirler gönderilmiştir¹⁴⁹.

Casusluk faaliyetlerinde konsoloslukların etkinlikleri takip edilerek özellikle Ermeniler üzerindeki ayrılıkçı faaliyetlere olan desteklerinin ve diğer gayrimüslim tebaa üzerindeki etkilemelerinin önüne geçilmiştir. Örneğin; Çanakkale Cephesi'nde Rus Konsolos'un Divan-ı harbe verildiği, Almanya, Avusturya'ya ait konsoloslukların kapatıldığı ve Amerikan Konsolosluğunun da aynı gerekçelerle kapatılması istenmektedir¹⁵⁰.

4 Ağustos 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekâletinden Dördüncü Kolordu Komutanlığına bildirilen bir şifre yazıda; "Bize hıdmet için Bağdad'a celb edilmiş iken şüpheli tavırlarından dolayı Bağdad'dan Haleb'e uzaklaştırılan Hüseyin Han Ahter nâmındaki İranînin bu günlerde memleketine dönme arzusunu dile getirmesi bunun bir casus olduğundaki şüpheyi artırdığını haber aldım. Bir def'a bunun İran'a gitmesine kesinlikle izin verilmesin. Mahallince yaptıracağınız araştırma bu şüpheyi destekliyorsa ya Halep'te veyahud başka bir yerde habs olunsun." denilmektedir¹⁵¹.

¹⁴⁶ Abdurrahman Bozkurt; *a.g.m.*, s.35-36.

¹⁴⁷ *a.g.m.*; s.13-14.

¹⁴⁸ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*; s. 390-393.

¹⁴⁹ Servet Avşar; *a.g.m.*, 2002, s.139.

¹⁵⁰ Burhan Sayılır; *a.g.m.*, s.100.

¹⁵¹ *a.g.a.*; BDH, K:403, D:386/1588, F:010;

19 Ağustos 1915'te gönderilen bir diğer şifre yazıda; “Bağdad’dan Haleb’e sürgün edilen ve mahallince yapılacak tahkikâta nazaran casusluğu ortaya çıkar veya hiss edilirse Haleb’de veya başka bir yerde hapsini 22 Temmuz sene 1331 (4 Ağustos 1915) tarihli şifre ile bildirdiği İranî Hüseyin Han Ahter 1 Ağustos sene 1915 tarihli telgrafına el-ân bir cevâb verilmediğinden Cuma sabahı kesinlikle yola çıkacağını Almanya sefâretine telgrafla bildiriyor. Bu adam kuşkuya yer vermeyecek şekilde casustur. Hiçbir tarafa gitmesine izin verilmesin ve hakkında derhâl soruşturma açılınsın.” emri verilmiştir¹⁵².

Bu emirden sonra bu konudaki yazışmalar da devam etmiştir. Söz konusu şahsın bir yere gitmediği ve gözetim altında tutulduğu¹⁵³ söylenmektedir. Daha sonraki yazışmalarda da “Haleb’de bulunan İranlı Hüseyin Ahter Han İran Konsoloshanesinden geceleyin şapka ve tek gözlükle çıkarken tevkif olunmuştur. Nereye sevki münâsib olacağını istîzân eylerim. Bu adam Haleb ve Şam İran konsoloslarının akrabası olsa gerek zîrâ onlar da Ahter ailesindedirler.” bilgisi verildikten sonra yazının devamında “Haleb İran konsolosunun evine zararlı şahıslar ve Ermeni muhâcîrlerini kabul etmekte olduğu bildirilmesi üzerine men’ini emr etdim konsolosun bu gibi hareketlerden tamamıyla sakınmaz ise dördüncü ordu mıntikasından ihrâca mecbur olacağını İran sefirine ihtâr buyrulmasını ricâ ederim.” denilmektedir¹⁵⁴.

3- Osmanlı Vatandaşlarının Casusluk Faaliyetlerini Engellemek Amacıyla Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Devleti’nin savaşın başlaması ile birlikte yabancı istihbarat servisleri ile irtibatla olabileceklerini düşündüğü kişilere ve gayrimüslim vatandaşlara karşı son derecede dikkatli yaklaştığı onların sürekli olarak gözetim altında tuttuğu görülmektedir.

Bu kapsamda yabancı devletlerin konsolosluklarında müstahdem, kavas ve tercümanlık yapan gayrimüslim vatandaşlar sıkı bir denetime tâbi tutulmuştur. Bunlardan casusluk yaptıkları tespit edilenler derhâl Dîvân-ı harbe¹⁵⁵ veriliyorlardı.

Silahlı Kuvvetlere katılarak kılavuzluk ve casusluk yapan gayrimüslimler de tespit edildikleri vakit en ağır cezalara çarptırılıyordu. Orduda görevli olan gayrimüslimlerin işledikleri suçlar arasında birinci sırada askerî sırları ifşa etmek geliyordu. Bu kapsamda özellikle Ermeniler gözetim altında tutulmuştur. Özellikle 1915 yılı ortalarından itibaren casusluk faaliyetlerindeki görülen artış hem iç hem de dış güvenliği tehdit edecek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu nedenle Ermenilerin yapmış olduğu yazışmalar yakın takibe alınmıştır.

Osmanlı topraklarını iyi tanımalarından ve yabancı dil bilmelerinden dolayı casusluk faaliyetlerinde yoğun olarak Ermenilerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu durumun önüne geçmek için Sevk ve İskân Kanunu’nun 2. maddesinde askerî yetkililere, “casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri” köy ve kasabaların ahalisini tek veya toplu olarak diğer mahallelere sevk ve iskân etme yetkisi verilmiştir¹⁵⁶.

¹⁵² a.g.a.; BDH, K:403, D:386/1588, F:010-01.

¹⁵³ a.g.a.; BDH, K:403, D:386/1588, F:010-02.

¹⁵⁴ a.g.a.; BDH, K:403, D:386/1588, F:010-03.

¹⁵⁵ Casusluk faaliyetlerine bir karşı tedbir olarak düşünülen divan-ı harbe sevk ve ağır cezaların uygulanması casusluk faaliyetlerinin azalmasında etkili olmuştur. Özellikle yerli halktan olanlar ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır. Ayrıca casusluk işleriyle ilgilenmek üzere sorgulama yapmak, sorgulama esnasında elde edilen bilgi ve belgeleri düzenleyip gereğini yapmak üzere Dîvân-ı harb-i Örfî heyetleri kurulduğu görülmektedir. Bunlar içte ve dışta belirecek casusluk işleriyle meşgul olmak üzere planlanmıştır. Bu konuda bkz. a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:006; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:006-01; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:006-03; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:006-09; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:006-09; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:006-09a; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:006-10; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:006-11; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:008.

¹⁵⁶ Abdurrahman Bozkurt; a.g.m., s.35-37.

4- Ordu Birlikleri İçinden ve Çevrelerinden Yapılacak Sızmaları Engellemeye Yönelik Çalışmalar

Casusluğun engellenmesi için öncelikle devlet görevlilerine çok iş düşmekte idi. Bunların devlet işleriyle ilgili her yerde uluorta konuşmamaları konusunda emirler yayımlandı. Özellikle cephe bölgelerine yakın görev yapanların düşman hakkında bilgi toplamaları ve ülke içindeki düşman girişimlerini resmî makamlara bildirmeleri istendi. Casusluk faaliyetleri hakkında aydınlatıcı bilgiler dağıtıldı. Bu konuda polis teşkilatına yurt içinde ve işgal altındaki bölgelerde görevler verildi.¹⁵⁷

Başkomutanlık Vekâletinde, ordu mensupları ile halkın casuslara duyarlılığını sağlamak için emirler ve beyannameler hazırlanmıştır. Hazırlanan bu beyannamelerden (küçük ve büyük olmak üzere) ordulara gruplar hâlinde dağıtımı yapılmıştır¹⁵⁸.

Merkez Komutanlığı ve asker alma şubelerinin memurları tarafından görülebilecek ve kolaylıkla okunabilecek sokak köşelerine, lokanta, kulüp, gazino, istasyon ve iskelelere, tramvay, tren, tünel ve vagon gibi yerlerde siyah boyalı sac levha veya tahta üzerine yazdırılması ve hükümlerine uyulması istenmiştir¹⁵⁹.

Casusların aynı zamanda düşmana da casusluk edebilecekleri göz önüne alınarak bunlar birliklerin içine alınmayacak ve birliklerin buldukları bölgelere getirilmeyecekti. Tespit edilen giriş noktalarından giriş için başvuracaklar ve gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra reddedilecek veya dâhile kabul edileceklerdi.

Bunların dışında Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın imzasıyla 27/7/1332 (9 Ağustos 1916) tarihinde casuslardan sakınmak için 8 maddelik mutlaka uyulması gereken bir emir yayımlanmıştır. Bu emirde casuslardan sakınmak için harfi harfine uyulması istenen çok dikkat çekici hususlara yer verilmiştir. Bunlar sırasıyla;

1- Askerî personelin apolet ve yakalarındaki alaya bağlı olduğunu gösteren numaralar işbu emrin gelişiyile birlikte derhâl kaldırılacaktır.

2- Birliklerin trenle bir mahalden diğer mahalle sevki sırasında yüklemeyi kolaylaştırma maksadıyla vagonlara birliklerin hangi fırka veya alaya bağlı olduğunu gösteren işaret ve numaralar bundan böyle yazılmayacak yalnız tabur ve bölük numaraları yazılabilir.

3- Karargâh-ı Umûmi veya ordu karargâhlarının özel yazılı izni olmadıkça bir askerî birliğin bindiği trene halktan kimsenin binmesine izin verilmeyecektir. Bu suretle ellerinde özel izinleri olsa bile asker ve zabitanın bulunduğu vagonlara giremeyeceklerdir.

4- Gerek tren gerek vapurlarla çeşitli cephelere sevk edilecek esliha, cephane, teçhizat vesair eşyâ-yı askeriye sandık ve balyalarına kolordu, fırka, alay numaraları yazılmayıp yalnız ordu ve grup numaralarının yazılması yeterli olunacaktır. Ancak sevkiyatın karışmaması ve gecikmelere meydan bırakılmaması için sevkiyata memur olan makâmât şimdiden bu hususta özel güvenlik önlemleri almalıdır.

5- En büyük amirinin yazılı iznine sahip olmayan askerî personelin evrâk ve muharrerât-ı askeriye dâire-i iştiğâl hâricine çıkarmaları ve üzerlerinde taşımaları kesinlikle yasaktır.

6- Sevkiyatın nereye ve hangi birliğe ait olduğunu gösteren sevk ilmühaberleri şimendifer memurlarına gösterilmeyecek ve bunlara gerekli olan bilgilerden başkası kesinlikle bildirilmeyecektir.

¹⁵⁷ Servet Avşar; *a.g.m.*, s.139-142. Mehmet Özdemir; "Birinci Dünya Savaşı'nda Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Ankara, 2004, s.64.

¹⁵⁸ *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:016-04; *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:016-07.

¹⁵⁹ *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:016-03; *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:016-04; *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:016-05; *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:016-06; *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:016-07; *a.g.a.*; BDH, K:383, D:390/1521, F:016-10; *a.g.a.*; BDH, K:4316, D:173/622, F:3; *a.g.a.*; BDH, K:4316, D:173/622, F:5-15.

7- Dâru'l-harekâtda bulunan mensûbîn-i askeriye ailesine ve tanıdıklarına yazacakları mektuplarda zaten faydası olmayan hangi mıntıka veya mevkiye bulduklarını ve kıta numarasını söyleyerek harekât ve askerî olayları kesinlikle bildirmeyeceklerdir. Bundan dolayı daha bidâyet-i harekette memuriyetlerini ve nereye gideceklerini gerek ailelerine ve gerekse sivil veya zabıt hiçbir kimseye bildirmemelerini onların vazifeye gösterdikleri ciddiyet ve aşk-ı merbûtiyetlerinden beklerim.

8- Gazino, kahve, tramvay, vapur vesâire gibi mecralarda askerî personelden bazılarının kıta ve kumandan isimlerini söyleyerek açıktan açığa askerî sohbetlerde bulduklarını ve bu şekilde bilmeyerek casusluk yapmakta olduklarını üzülenek haber alıyorum.

Aramızda çoklukla bulunan casuslardan en ucuz elde edilmiş beceriksizlerin bile bu gibi kayıtsız ve neticesiz hikâyelerden hiç yorulmadan ne kadar kolaylıkla bilgi topladıkları elde edilen deliller ile ispatlanmıştır.

Harekât-ı harbiyemizin selâmet ve emniyetle icrasına külliye zararlı görünen bu gibi ağız gevşekliğinin ortadan kalkmasını ve yukarıda sayılan maddelerin tamamıyla uygulanmasını herkesten şiddetle talep ederim.

Bunda yine kayıtsızlıkları görülenler, askerî sırları açığa vurmuşlar gibi cezalandırılacaklarını bilmelidirler¹⁶⁰.

Bütün bu maddeler düşmanın casusluk faaliyetlerinin bir analizi neticesinde o tarihe kadar olan casusluk olaylarının bir değerlendirilmesi neticesinde oluşturulmuştur. Tek tek incelendiğinde de hakikaten çok doğru tespitleri içerdiği görülür.

Bütün bunların dışında yakalanan casusların sorgulamaları ve bu sorgulamalar neticesinde onlara karşı önlemler ve karşı casusluk faaliyetleri de önemli bir yer teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin casusları sorgulamada **suggestion** ve **hipnonitizme** gibi modern yöntemleri de uygulamıştır. Bu konuda gayet de başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bunun örneğini casusluk faaliyetlerinin yoğunlukla yaşandığı Suriye'de Şam'da bulunan 8. Kolordu Karargâhında görmekteyiz. Yakalanan casuslar Ordu Sıhhiye Reisi Neşet Ömer (İrdealp) Bey'in gözetiminde Beyrut Tıp Fakültesi hocalarından Adil Muhtar Bey tarafından yapılmıştır¹⁶¹.

Yine karşı casusluk faaliyetleri kapsamında karşı taraf ülke orduları içinde temin ettiği casusları vasıtasıyla önemli askerî sırları ve kendisine yönelik olarak uygulanması muhtemel planları deşifre etmiştir. Bu konuda arşivde rastladığımız güzel bir örnekte Rus ordusu içinde görev yapan Müslüman bir askerın 15 Kolordu bölgesindeki Rusların planlamaları ve askerî durumu hakkında rapor ve krokileri karşılığında mükâfatlandırıldığı belirtilmektedir: "Vasıta her surette destekleniyor. Düşman hakkında vereceği bilgi gerçekleşirse kendisine nakden mükâfat verileceği vaat olunmuştur."¹⁶² Bu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti de savaşta kendisi aleyhine çalışan casuslara karşı boş durmamış ve kendi nam ve hesabına çalışabilecek casuslar teminine gitmiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı boyunca habere değer veren istihbarat servisleri iyi eğitim verilmiş casus şebekeleri kurarak ve bunları istenilen hedeflerdeki bilgileri elde etmek için uygun yerlerde görevlendirmişlerdir. Bütün savaş boyunca en çok özen gösterilen husus casus yetiştirilmesi ve askerî bilginin temini olmuştur.

¹⁶⁰ a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-22; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-23; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-24; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-25; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-26; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-27; a.g.a.; BDH, K:383, D:390/1521, F:002-28.

¹⁶¹ Cevat Rifat Atilhan; a.g.e., s.37. Mim Kemal Öke; a.g.e., s.329.

¹⁶² a.g.a.; BDH, K:4391, D:157, F: 3-43; a.g.a.; BDH, K:4391, D:157, F: 3-44; a.g.a.; BDH, K:4391, D:157, F: 3-45; a.g.a.; BDH, K:4391, D:157, F: 3-46; a.g.a.; BDH, K:4391, D:157, F: 3-47; a.g.a.; BDH, K:4391, D:157, F: 3-48. Tüm bu belgeler aynı konuyu içermekte ve Rus ordusu içindeki Murat isimli Müslüman askerın Osmanlı Ordusu nam ve hesabına yapmış olduğu casusluğu anlatmakta ve casusluk yapan asker "vasıta" olarak adlandırılmaktadır.

Taraflar casusluk faaliyetlerinde elde edebileceği bilgilerin çok seri bir şekilde ve sorunsuzca istihbarat birimlerine ulaştırılması amacıyla casusluk okulları açmışlardır. Böylelikle de istihbarat değeri olabilecek bilgilerin toplanmasını daha bilimsel ve kalıcı temellere oturtmaya çalışmışlardır.

Çünkü bazen küçük ipuçlarından önemli sonuçlar çıkarılabileceği bütün istihbarat servislerince çok iyi bilinen bir husustur. Birinci Dünya Savaşı boyunca tarafların gerek casuslar aracılığıyla gerekse başka kaynaklardan elde ettiği bilgilerin/ istihbaratın bir kısmı doğru ve/veya yararlı olmuştur.

Ancak muharebe alanı istihbaratının daha kritik öneme sahip olduğu savaşta yaşanan birçok örnek olayla ortaya çıkmıştır. Marne ve Doğu Prusya cephelerinde yaşanan gelişmeleri bu kapsamda değerlendirebiliriz.

Savaşın başlarında Süveyş Kanalı'na yapılan Türk taarruzu da bu konuya güzel bir örnektir. İngilizler bu taarruzu birçok kanaldan öğrenmişlerdir: Şam'da bulunan Yunan Konsolosundan, Sofya'daki kendi ataşelerinden ve Mısır Polis teşkilatında yakalanan bir Alman ajanından öğrendikleri gibi mülteciler de yapılan hazırlıklarla ilgili haberler getirmiştir. Bu bilgileri aldıktan sonra işin içine teknolojik imkânlar da katılarak uzun menzilli Fransız deniz uçakları ile Türk kuvvetlerinin ilerlemesi izlemeye alınmıştır¹⁶³.

Yine bu konuya güzel bir örnek olması açısından Filistin cephesinde NİLİ casusluk şebekesinin çalışmaları sonucunda İngilizlerin bölgedeki Türk askerî güçlerinin her hareketinden anında haberdar olması ve stratejisini geliştirmesidir. Gerçekten de Filistin cephesinde neredeyse Türk ordusunun nefes alışını bile takip eden NİLİ casusluk şebekesinin istihbaratı olmasaydı, Allenby zaferi kazanamazdı.

NİLİ casusluk şebekesince bütün casusluk vasıtalarından istifade ile elde edilen bilgiler anında İngiliz istihbarat yetkililerine ulaştırılmıştır. Diğer kaynaklardan da gelen bilgilerle analizi yapıldıktan sonra gerekli planlamalar yapılmıştır.

Bütün bu casusluk ve karşı casusluk faaliyetlerine sadece Osmanlı coğrafyasında değil savaşta bütün diğer ülkelerin sahalarında da görmek mümkündür. Cepheler ve cephelerde yapıldığı tespit edilen casusluk faaliyetlerinde ve casusların kullanımında İtilaf devletlerinin göreceli bir biçimde başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Savaşın sadece silahlı çatışmadan ibaret olmadığı gerçeği karşısında Osmanlı Devleti ve müttefikleri de karşı istihbarat ve casusluk faaliyetlerine hız vermiş ve elde ettiği bilgileri de ilgilileri ile paylaşarak zararı en aza indirmeye çalışmıştır. Askerî ve sivil personelin istihbarat ve casusluğun konusu olabilecek her şeye karşı duyarlı olması için bilgi amaçlı ve yer yerde çok sert emirler yayımlanmıştır. Böylelikle düşman kuvvetlerinin ve onlara hizmet eden diğer hain unsurların zararlı faaliyetlerinin önüne geçilmek istenmiştir.

¹⁶³ Mehmet Tanju Akad; *a.g.e.*, s.226-227.

Kaynakça

A- Arşiv Belgeleri

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi Belgeleri:

Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu

BDH, K:15, D:79/74

BDH, K:243, D:1010/30.

BDH, K:247, D:404/1024.

BDH, K:285, D:406/1165.

BDH, K:289, D:1177.

BDH, K:383, D:390/1521

BDH, K:391, D:39/1549

BDH, K:403, D:386/1588,

BDH, K:2706, D:326,

BDH, K:3437, D:21,

BDH, K:3456, D:91,

BDH, K:3468, D:135,

BDH, K:3617 D: 74,

BDH, K:3919, D:84,

BDH, K:4391, D:157

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti, Şifre Evrakı:

BOA, DH. ŞFR,47/291; 2 Aralık 1914.

BOA, DH. ŞFR, 465/96; 19 Mart 1915.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti, Siyasi Kalem Evrakı:

BOA, HR.SYS. 2266/15.

BOA, HR.SYS.2267/45.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube Belgeleri:

BAO. DH. EUM. 5. Şube 21/61-A.

BAO.DH.EUM. 5.Şube.31/1.

BOA, DH. EUM. 5.Şube 61/26.

BOA.DH.EUM.5.Şb.84/3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube Belgeleri:

BOA, DH, EUM, 6. Şb, 2/24

B- Araştırma Ve İnceleme Eserler

- Akad, Mehmet Tanju; *Tarihten Günümüze İstihbarat, Kavramlar, Aldatma ve Örtülü Operasyonlar*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Akar, Atilla; *Casuslar Derin Savaşın Sıradışı Neferleri*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2005.
- Alkan, Necmettin; *Ortadoğu'da Casuslar Savaşı Nili*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- Altındal, Aytunç; *Türkiye'de ve Dünyada Casuslar*; Truva Yayınları, İstanbul, 2008.
- Alpat, Levent; *Bir Osmanlı Askerinin Anıları, Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş'a*, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Mehmetefendioğlu- Ozan Arslan, Şenocak Yayınları, İzmir, 2010.
- Arikli, Ercan; *Başlangıcından Bugüne Kadar Dünya Casusluk Tarihi*, Artel Yayınları, c.I, İstanbul, 1974.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat*; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2017.
- Atilhan, Cevat Rifat; *Filistin Cephesinde Yahudi Casuslar Suriye'nin Mataharisi Simi Simon*, Üstün Eserler Neşriyat Evi, Güven Basımevi, İstanbul, 1947.
- Aydın, Nurullah; *İşte İstihbarat*, Kum Saati Yayın Dağıtım, İstanbul, 2008.
- Denker, Arif Cemil; *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- Ersöz, Mustafa; *Dünyanın Yörüngesini Değiştiren Casuslar*, Yason Yayıncılık, Ankara, 2015.
- Güztoklusu, Murat; *Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Harb'de Fransız İstihbarat Şubesinin Dâhili Faaliyeti*; Erkan-ı-Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesince, 1925 yılında yayınlanmış olan “*Harb'de Fransız İstihbarat Şubesinin Dâhili Faaliyeti*” isimli bu kitap; Binbaşı Aziz Hüdai tarafından Fransızcadan Osmanlıcaya tercüme edilmiş ve Piyade Tabur Kumandanı Ş.Paki tarafından da yazılmıştır. Tarafımdan günümüz Türkçesine aktarılarak yayına hazır hâle getirilmiştir. Şu an basım aşamasındadır.
- İstihbarat, Birinci Kitap*, Milli Emniyet Hizmetleri tarafından 1928 yılında, istihbarat alanındaki gelişmeleri ilgililerine anlatmak üzere Osmanlıca olarak hazırlanan kitap, tarafımdan günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Yayın aşamasındadır.
- Karabekir, Kâzım; *Gizli Harp İstihbarat*, Yayına Hazırlayan: Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kandemir, Feridun; *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafası Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kramer, Ann; *Dünya Savaşlarında Kadın Casuslar*, Çeviren: Tülin Er, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Öke, Mim Kemal; *Siyonizm-Filistin Sorunu (1880-1923)*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2018.
- Öke-Mim Kemal- Karaman, M.Lütfullah – Emir, Turan – Baydur, Mithat - Koloğlu, Orhan; *Kutsal topraklarda Casuslar Savaşı*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Özdağ, Ümit; *İstihbarat Teorisi*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2008.

Tekin, Emrullah; *Alman Gizli Operasyonları ve Türkler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Tezsever, Serdar; *Millî Güvenliğimiz İçinde İstihbarat-Türkiye Cumhuriyeti ve İstihbarat Olgusu*, İstanbul, 1999.

Yüksel, Ahmet; *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

C- Makaleler

Avşar, Servet; Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Aşiretler ve Casusluk Faaliyetleri, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 52, Ankara, 2002, s.129 -145.

Bozkurt, Abdurrahman; Birinci Dünya Savaşı Başlarında Casusluk Faaliyetleri, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM*, Sayı 36, Ankara, 2015, s.1-45.

Kapıcı, Hikmet Zeki; Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün İstihbarat Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, *The Journal of Academic Social Science Studies*, no.3, 2015, s. 262.

Özdemir, Mehmet; “Birinci Dünya Savaşı'nda Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Ankara, 2004, s.55-74.

Özer, Sevilay; Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Posta Güvercinleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.55, Sayı: 2, Ankara, 2015, 167-188.

Sayılır, Burhan; Çanakkale Kara Savaşları Sırasında Casusluk Olayları ve Türklerin Aldıkları Tedbirler, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, Ankara, 2006, s. 100-108.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA EYNESİL YÖRESİNDE RUS İŞGALİNİN ANILARA YANSIMALARI

The Reflections of Russian Occupation in Eynesil in First World War on Memoirs

Mevlüt Kaya*

Öz: Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Anadolu'da genel olarak ekonomik ve toplumsal düzen bozulmuştur. Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve mali bakımdan güçsüz düşmesi, Osmanlı toplumunun her kesimini derinden etkilemiştir. Ayrıca Avrupalı devletlerle birlikte Rusya'nın Anadolu üzerindeki planları, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında uygulamaya geçirilmiştir. Osmanlı askeri güçlerinin Kafkas harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca Ruslar, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'deki çoğu Türk Őehrini işgal etmişlerdir. Eynesil de Temmuz 1916'da Rusların işgaline maruz kalmıştır. Rus güçleri, Eynesil ve bağlı bulunduğu Görele yöresinde kendilerine direnen birçok sivil katletmiŐtir. İŐgalle birlikte yörede zulüm, işkence ve katliamların bilançosu hayli büyük olmuştur. Yörede işgal güçlerinin insanlık dışı eylemlerine maruz kalanlar yalnızca siviller değildir; meskenler, tarlalar, mezarlıklar ve hayvanlar da Rusların hunharca saldırılarının hedefi olmuştur. İŞgalin başlamasıyla Eynesil yöresinden batıdaki ilcelere göç hareketleri başlamıştır. Çoğu Eynesilli göç yollarında yaşamını yitirmiştir. Açlık, kıtlık ve salgın hastalıklar, halk arasında "muhacirlik yılları" olarak bilinen döneme en az savaş kadar etki etmiştir. Bu çalışmada Eynesil'de Rus işgali ve süreç içerisinde yaşanan gelişmeler irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eynesil, Görele, Rus işgali, muhaceret, açlık, salgın hastalıklar

Abstract: With the beginning of the World War I, financial and social system generally corrupted in Anatolia. Military, political and financial collapses of the Ottoman Empires affected the every segment of the Ottoman society. Furthermore, plans of Russia with the European countries about Anatolia were put into practice during and after World War I. Russians occupied the eastern Anatolia and the eastern Black Sea because of the fact that Ottoman military force failed in Caucasian Operation. Eynesil was also occupied by the Russian Army in July, 1916. The Russian armies killed a lot of civilians, who resisted to the Russian invasion in Eynesil and Görele region. With the occupation, it was seen torture and the massacres of the Russian the region. Not only the civilians were exposed to the subhuman acting's of occupation armies in the region; but the residences, fields, cemeteries and animals became a target of bloodthirsty attacks of Russians. Personal testimonies, letters and memories a on this period are important to show what was assured in these days. At the beginning of the occupation, the movements of migration from the Eynesil region to the western provinces began. Most of the migrants from Eynesil lost their lives on the migration routes. Hunger, famine and epidemics have affected the population of the region that this period is known as "years of emigration". In this work, important information on Eynesil under the Russian occupation will be studied.

Keywords: Eynesil, Görele, Russian occupation, migration, hunger, epidemic diseases

*Okutman, Giresun Üniversitesi, Eynesil Kamil Nalbant Meslek Yüksek Okulu, mevlut.kaya@giresun.edu.tr

Giriş

Eynesil yöresi eski çağlarda Hititler, Kimmerler, Dreller, Frigler, Miletoslar, Makedonlar, Sakalar, Kapadokyalılar, Tibarenler, Khaldailer, Pontoslar ve Romalıların hâkimiyetinde kalmıştır.¹ 11. yüzyılda Bizans egemenliğine son vererek Anadolu'ya akın etmeye başlayan Türk boyları, Anadolu'nun en ücra köşelerine dek ulaşarak geleneksel konargöçer yaşantılarını sürdürmeye çalışmışlardır. Malazgirt zaferinden sonraki yoğun akınlar sürecinde Ordu-Ünye'den Giresun-Trabzon kırsallarına kadar uzanan bölge, Kuşdoğan Bey öncülüğünde Çepni boyu tarafından fethedilmiştir.² Kuşdoğan Bey'in yöreyi 1301'den önce fethederek Türk iskânına açtığı bilinmekle birlikte, fethin tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır.³ Bu durum, bölgede ilk defa hâkimiyet sağlayan Türklerin tahrir tutma geleneği olmayışıyla ilgilidir. Ancak bugün yörede, Kuşdoğan Bey'e dair önemli kültürel kalıntılar mevcuttur. Giresun'un Dereli ilçesindeki Kuşdoğan Kalesi ve Kuşdoğan⁴ köyünün adı (bugün Kuşluhan Mah.)⁵ bu kalıntılara örnektir.

Giresun yöresi (Kürtün, Dereli, Tirebolu, Görele, Eynesil), Kuşdoğan Bey tarafından fethedildikten bir süre sonra, Trabzon Rum imparatoru I. Aleksios tarafından geri alınmıştır. Sonraki süreçte Türk akınları devam etmiş ve Giresun yöresinde yoğunlaşan Çepniler, Hacı Emiroğlu Süleyman Bey öncülüğünde 1397'de Giresun yöresini Rum imparatorundan tekrar geri almışlardır.⁶ Burada zikredilen Çepnilerin bir bölümü, yöreyi Türkleştirmede önemli faaliyetler yürüten ve Moğol istilasıyla Karadeniz'e çekilenlerden oluşmuştur.⁷ Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Giresun yöresindeki egemenliği 1397'de Türkler tarafından bitirilmiş ise de yöredeki siyasi istikrarsızlık yüzyıllarca sürmüştür.

Fatih Sultan Mehmet 1461'de Trabzon'un fethine çıktığında Tirebolu, Görele ve Giresun kaleleri Rum İmparatorluğu'nun egemenliğindedir. Kürtün, Eynesil, Görele, Dereli ve Giresun'un kırsal bölgeleri ise Çepni Türklerinin elindedir.⁸ Bugün Eynesil-Görele yöresindeki nüfusun çoğunluğunun Horasan, Batum, Kırım ve Kürtün üzerinden geldiğine dair rivayetlere halk anlatılarında sıkça rastlanmaktadır.⁹

15. yüzyıl seyyahlarından Clavijo'nun hava koşulları nedeniyle fazla kalamadığı için ayrıntılı bilgi alamadığı Eynesil-Görele yöresinde,¹⁰ azımsanamayacak bir Türk nüfus, kaza merkezinin hemen arkasında yerleşmiş haldedir.¹¹ 1461'de Trabzon'un fethinin¹² gerçekleşmesinde, yöredeki Çepni beylerinin önemli katkıları olmuştur. Çepniler, 1300'lü ve 1400'lü yıllarda Harşit vadisinin yukarı kesimlerine yerleşmişler, 1461'den sonra bölgenin Osmanlı egemenliğine dâhil olmasıyla yöre geneline yayılmışlardır.¹³

¹ Adem Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 86-99.

² Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Tarihinden İzler*, Fast Yayınları, İstanbul 2000, s. 39; Veli Saltık, *Çepniler ve Güvenç Abdal Ocağı*, Özdoğan Yayınları, Ankara 2016, s. 40.

³ Ahmet Gürsoy, "Giresun Kazası'nın Vilayet Oluşu", *Yeşilgiresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun (Sempozyum Bildirileri)*, Ümit Ofset, Ankara 2003, s. 98.

⁴ Faruk Sümer, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 73.

⁵ Necati Demir, "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepni Türkmenleri ile Güvenç Abdal Ocağı'nın Kuruluşu", *G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Sayı: 63, 2012, s. 86; V. Saltık, *a.g.e.*, s. 40.

⁶ Mevlüt Kaya, *Çepniler Tarihi Serüveni ve Giresun-Espiye Yöresinin Kültür Kökenleri*, Togan Yayınları, İstanbul 2011, s. 10-110; F. Sümer, *a.g.e.*, s. 1-145.

⁷ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Bilge Yayınları, Ankara 1997, s. 28.

⁸ Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon 2005, s. 14.

⁹ Akif Keskin ile yapılan görüşme, 17.04.2017.

¹⁰ Ruy Gonzales De Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Çeviren: Ö. Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 68.

¹¹ Ömer Akbulut, *Trabzon: Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler-I*, İstikbal Matbaası, Trabzon 1955, s. 66-67.

¹² Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 13; M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 18-46.

¹³ A. Gürsoy, *a.g.e.*, s. 98-102.

1515'te Eynesil-Görece yöresinde 79'u Müslüman, 702'si Hıristiyan olmak üzere toplam vergi nüfusu 781'di. 1583'te ise yörede vergi veren Müslüman hane sayısı 91'e yükselmişti. 1682'de Eynesil köyündeki Görece Kalesi'nde 51 asker bulunmaktaydı.¹⁴

1694'te Macaristan seferi için, Osmanlı Devleti tarafından Eynesil-Görece ve Tirebolu yörelerinden 300 asker toplanarak Edirne'ye gönderilmesi istenilmiştir.¹⁵ 1703'te ise Karadeniz kıyılarındaki pek çok kasabaya donanma için gemi yapmaları emredilmiş; Sinop'ta yapılacak gemi için yöreden ustalar gönderilmiştir.¹⁶ 1727'de ilan edilen bir fermanla, Sohum Kalesi'ne Giresun'dan 3, Keşap'tan 2, Tirebolu'dan 2 ve Görece-Eynesil yöresinden 2 deniz aracı sevk edilmiştir.¹⁷ 1729'da Eynesil'deki kale eşkıyalar tarafından topa tutularak tahrip edilmiştir.¹⁸ Bu olayla ilişkili olan bazı aileler Afyon-Sandıklı yöresine¹⁹ sürgün edilmişlerdi.²⁰

1780-1811 yıllarında Görece-Eynesil yöresi, voyvoda Kuğuzade Süleyman Ağa'nın siyasi egemenliğinin etkisindeydi. Bu tarihlerde, yöre siyasi yönden en karışık zamanlarını yaşamaktaydı. Hükümetle âyanlar arasında ciddi sorunlar çıkıyordu. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde çıkan Tuzcuoğulları isyanı, Görece-Eynesil yöresinde büyük bir kargaşaya yol açmıştı. Olayların şiddeti artınca Sultan II. Mahmut, 1816'da yöreye iki firkateyn ile bir korvet göndererek kargaşayı sonlandırdı.²¹

1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı'yla meşgul olan Osmanlı devlet idarecileri, ekonomik yetersizliğin giderilmesi ve ordunun iâşesinin sağlanması için halktan yardım talebinde bulunmuştur. Bu kampanya için Görece ve Eynesil yöresinden 19.900 kuruş yardım toplanmıştır.²²

Kırım Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte yörede, dönemin koşullarına ve sosyoekonomik değişkenlerine bağlı olarak yoğun bir nüfus hareketi yaşanmıştır. Söz konusu süreçte, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi buhranla, buhrana bağlı gelişen ıslahat girişimlerinin yanı sıra ölümcül salgın hastalıkların ağır yansımaları olmuştur.²³

Yukarıda özetlenen tarihsel bütünlüklerinden ötürü Görece ve Eynesil'in tarihini birlikte değerlendirmek gerekmektedir.²⁴ Çeşitli Türk boylarının yaşadığı kırsal yerleşimleri içeren bu iki yer, bölgede Türk kültürünün yerleşmesine önemli katkılar sağlayan bir havzayı teşkil etmiştir. Başka bir husus da bölgenin fiziki koşullarının dış etkilere kapalı olmasıdır. Kıyından itibaren başlayan sıradağlar, katmanlar halinde art arda dizilmiş olduklarından, iç bölgelere açılan geçitler azdır. Bu coğrafi gerçeklik, tarihsel süreçteki nüfus hareketlerini etkilediği oranda bölge tarihinin akışını da belirlemiştir. Fiziki yapısının oluşturduğu koşullardan dolayı bölge, tarihsel süreçte doğrudan bağlı veya yarı bağlı olduğu iktidarların kontrol

¹⁴ Ayhan Yüksel, "Görece: Coğrafyası, Tarihi ve Tarihi Şahsiyetleri", *Görece Kültür Sanat Sempozyumu (20 Aralık 2003 Bildiriler)*, Hazırlayan: S. Çiçek vd., Görece Dernekler Birliği Yayınları, İstanbul 2005, s. 6-7.

¹⁵ A. Yüksel, a.g.t., s. 7.

¹⁶ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Serander Yayınları, Trabzon 2000, s. 73.

¹⁷ M. Goloğlu, a.g.e., s. 75, 80.

¹⁸ Şükrü Çoban, "Görece-Eynesil Kalesi'nin Topa Tutulması", *Görece Ekspres*, 29.02.2016.

¹⁹ Harun Çetin ile yapılan görüşme, 08.05.2017.

²⁰ M. Goloğlu, a.g.e., s. 75, 80.

²¹ Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, Sayı: 5-6, 1953, s. 27-28; A. Yüksel, a.g.t., s. 10.

²² Besim Özcan, "Trabzon Eyaleti'nin Kırım Harbi'ne Katkıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, 2001, s. 251 (Kaynakta "Görece" olarak verilmiş ise de Eynesil bu dönemde Görece kazasına bağlı köy statüsünde olduğundan çalışmada "Eynesil-Görece" şeklinde aktarılmıştır).

²³ Zikredilen sürece dair bilgiler, çalışmanın ileriki bölümlerinde verileceğinden bu kısımda aktarılmamıştır.

²⁴ 1920 yılına dek Trabzon vilayetine bağlı bir ilçe olan Giresun; merkez kaza, Tirebolu ve Görece kazaları ile bunlara bağlı Bulancak, Espiye ve Keşap bucaklarından oluşmaktadır. 1923 yılında Giresun il olmuş, 1933'te Şebinkarahisar ve Alucra, Giresun'a bağlanmıştır. 1934'te Bulancak, 1945'te Keşap, 1957'de Espiye, 1958'de Dereli, 1960'ta Eynesil, 1987'de Yağlıdere ve Piraziz, 1990'da Çanakçı, Çamoluk, Doğankent ve Güce beldeleri ilçe statüsüne kavuşmuştur; Mustafa Cin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun (Sempozyum Bildirileri)*, Ümit Matbaası, Ankara 2003, s. 165-166.

mekanizmalarının en az işlediği yer olmuştur. Bir bakıma bölgenin, dönemin otoritesine bağlılığı siyasi iltihaktan öteye geçememiştir.

Görel-Eynesil havzasının kırsal yerleşimleri, etrafındaki sıradağlar sayesinde doğal bir emniyet sağlamışken, Karadeniz'e dayanan kıyıları korunaksız kalmıştır. Kıyıya yaklaşan korsanlar kasabalarda, geçmişte birçok kere yağma hareketinde bulunmuşlardır. Rus Kazakları'nın sahilden yaptığı saldırılar da Cenevizlilerin bölgedeki limanlara saldırıları da aynı coğrafi koşulların sonucudur.²⁵ Birinci Dünya Savaşı sırasında da benzer süreçler yaşanmıştır. Bölge 1916'da Rus işgaline uğramıştır. Bölgede eş zamanlı olarak yaşanan kıtlık, ölümcül salgın hastalıklar ve işgalcilerin neden olduğu maddi-manevi tahribatın izlerine bugün halâ yazılı ve sözlü anılarda rastlanabilmektedir. Eynesil yöresinde Rus işgali sürecinde yaşananları sözlü ve yazılı biçimde aktaran kaynaklar oldukça fazladır. Bu kaynakların bir kısmı, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Yöredeki Rus işgaline ışık tutan önemli kaynaklardan birisi de Köseoğlu Osman'ın hatıratıdır. Kaynağın önemine atfen çalışmada ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir.

1. Eynesil Yöresinde Rus İşgali'nin Başlaması

Birinci Dünya Savaşı, Avrupalı devletlerin sömürge politikaları neticesinde başlamıştır. Kaybettiği toprakları yeniden kazanma stratejisine temelli olarak güçlü bir müttefikle savaşa dâhil olan Osmanlı Devleti, askeri gücünü en üst düzeye çıkarmak zorunda kalmıştır. Devletin askerî ihtiyacına binaen ülkenin çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Rize, Trabzon ve Giresun'da da seyyar jandarma taburları kurulmuştur. Karadeniz Müdafaa Teşkilatı dâhilinde Amasya, Tokat ve Samsun seyyar jandarma taburlarının yanı sıra, Görel-Eynesil yöresinde kırk yaş üstü kişilerden bir müstahfiz birliği oluşturulmuştur.²⁶ Bu süreçte, Yunanistan'ın Ermenilerle birlikte Osmanlı'ya karşı mücadele planlarına Anadolu'daki kiliselerin büyük çoğunluğu destek vererek Ermeni gençlerini kışkırtmışlardır. Ermeni patriği Zaven Efendi, Doğu Karadeniz'deki Ermeni gençlerini Osmanlı'ya karşı mevzilenmeye çağırarak, Samsun ve Trabzon yörelerinin cephanesini dağıtım yerleri olduğunu söyleyerek buralarda yirmi yaşındaki gençleri Yunanistan'a yardım etmeleri için örgütlemiştir. Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi, Trabzon ve yöresinde de Ermeni-Rum komiteleri kurulmuş, komitelerin faaliyet alanları belirlenmiştir.²⁷

1914 yılı sonu-1915 yılı başlarında Batum-Çoruh arasında ciddi mücadeleler yaşanmıştı. Rus baskınları sonucunda, Ocak 1915'ten itibaren Erzurum yöresinden çevre şehirlere büyük göç hareketleri gerçekleşmişti.²⁸ 1916'da Erzurum yerlileri, Ermeni baskınlarından duydukları endişeden ötürü, açlık ve perişanlık içinde yerlerini terk ederek göç etmeye başlamışlardı.²⁹ Rusların Kafkasya'daki ağırlığı ve Sarıkamış Harekâtı'nda alınan başarısızlıklar neticesinde Ocak 1916'da Artvin üzerinden ilerlemeyi sürdüren işgalciler, Arhavi'ye ulaştıklarında 11 piyade taburu, 3 süvari bölüğü ve 24 topa sahiplerdi. Buna karşın Türklerin elinde, 7 piyade taburu, 1 süvari takımı ve 6 toptan oluşan sahil birliği bulunmaktaydı.³⁰ Farklı coğrafyalarda birçok cephede savaşmakta olan Türk ordusu, bölgede gerçekleşen işgale ve gündün güne ilerleyen işgal güçlerine karşı koyacak teknik güce sahip değildi. Ruslar Rize-Trabzon bölgesinde de yerli halka işgali en acı biçimde yaşatarak Giresun istikametinde ilerliyordu. Yerli halkın direnişlerine katliamla cevap veren Ruslar, Of'ta ve Sürmene'de de büyük bir direnişle

²⁵ Ö. Akbulut, *a.g.e.*, s. 131; M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 58; A. Yüksel, *a.g.t.*, s. 7.

²⁶ M. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 169.

²⁷ Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 235.

²⁸ Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16/30, 2016, s. 45.

²⁹ Volkan Aksoy, "Trabzon'da Rus İşgali ve Muhaceret (1916-1918)", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu (25-27 Eylül 2014)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 838.

³⁰ Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 24, 2014, s. 29-30.

karşılaşmışlardı. Araklı'daki direniş ve yaşanan acı olaylar,³¹ yörede Ruslara karşı verilen sivil mücadelenin niteliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Trabzon yöresinin tarihi, coğrafi ve stratejik önemine dikkat çeken Öksüz ve Usta,³² Rusların yayılma politikalarında Trabzon'un, "genelde ilk adım ya da atlama noktalarının başında" geldiğine dikkat çekmişlerdir. Rusların en büyük hedefleri arasında Trabzon'u alarak İstanbul'a kadar ilerlemek vardı.³³ Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Karadeniz sahillerindeki Osmanlı şehirlerini bombardımana tutan Rus taburları, Trabzon-Giresun yöresine gelinceye dek bölge genelinde birçok yerleşim yerinde işkence ve katliamlar gerçekleştiriyorlardı. Rus güçlerinden cesaret alan Ermeni çeteleri ve Pontusçu Rumlar da Trabzon yöresinde yağma ve katliam eylemlerine girişmekle birlikte,³⁴ yörede Rusların lehine casusluk faaliyetlerinde bulunmaktaydılar.³⁵ Öte yandan, Rus donanması bölgedeki Müslümanların moralini bozarak onları yerlerini terk etmeye zorluyordu.³⁶ İşgal altındaki Trabzon yöresinde Müslüman nüfus hızla azalıyordu. Genç'in konuya dair bir araştırmasında, dönemin tanıklarından Sadi Selçuk o anları şöyle ifade etmiştir: "Ara sıra evden çıkıp Trabzon'u dolaşıyordum. Türklerin büyük çoğunluğu hicret ettikleri için hasretini çektiğim bir hemşeriye tesadüf edemiyordum." Dahası, işgalciler Müslümanların camide ibadet etmelerini bile engellemeye çalışıyorlardı.³⁷

Sarıkamış taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanması ve Kafkas cephesinin çökmesiyle üstünlüğün işgalci Rus ordusuna geçmesi, ilerleyen zamanlarda Doğu Karadeniz halkı üzerinde, 1916-1918 sürecini kapsayan ve son derece dramatik olan hadiselerle yol açmıştır.³⁸ Ruslar, Trabzon kıyılarında batıya doğru ilerlerken, Müslümanların çoğunlukta olduğu köyleri ele geçirmeye çalışıyorlardı. Rus boyunduruğuna girmek istemeyen Müslüman halk, batıdaki sakin bölgelere doğru göç ediyordu.³⁹

Savaş, Eynesil-Görelle yöresine etkili bir kıtlık ve salgın hastalık dalgasını beraberinde getirmiştir. Savaşın başında Eynesil'de tuz bhranı başlamış, halk deniz suyunu kaynatıp yoğunlaştırarak tuz yerine kullanmaya çalışmıştır.⁴⁰ Öte yandan açlık ve hastalıklar, devlet idarecilerinin ve halkın en fazla çözüm aradığı sorunlar haline gelmiştir. Bu tarihlerde Trabzon Valiliği, Görelle Kaymakamlığı'nın muhtaçların iaşesi ve tedavilerine dair talebine olumsuz cevap vermiştir. Görelle Kaymakamlığı, aç ve hasta halkın sorunlarına çözüm üretmez duruma gelmiştir.⁴¹ Görelle-Eynesil yöresinde hayat giderek daha da zorlaşmıştır. Bir yandan kuraklık ve kıtlık, diğer yandan işgal süreci, eşkıya ve muhacir baskınları, çalışacak insan gücünün kalmaması, artan salgın hastalıklar ve ölümler yöreyi yaşanamaz hale getirmiştir.⁴²

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılının bitiminde, Rus ordusu tarafından tahrip edilen kayıkların bir kısmı onarılarak Görelle limanına getirilmiştir. Gıda maddesi taşıyan bu kayıkların bir kısmı Eynesil, bir kısmı da Görelleli kayıkçılara aittir.⁴³

³¹ Mehmet Akif Bal, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon-Araklı'da Yaşanan İşgal Olayları ve İşgal Acıları (1914-1918)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 15/30, 2016, s. 33-34.

³² H. Öksüz-V. Usta, *a.g.m.*, s. 25-51.

³³ Volkan Aksoy, *a.g.m.*, s. 834.

³⁴ Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, 2014, s. 154, 167, 170.

³⁵ Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz'de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki", *OTAM*, Sayı: 4, 1993, s. 94.

³⁶ H. Öksüz-V. Usta, *a.g.m.*, s. 28.

³⁷ Zafer Genç, "Rus İşgali Sırasında Trabzon ve Yöresinde Meydana Gelen Tahribat (18 Nisan 1916-24 Şubat 1918)", <http://www.zafergen.com/rus-isgali-sirasinda-trabzondaki-tahribat.pdf> (30.11.2017).

³⁸ V. Usta, *a.g.m.*, s. 137.

³⁹ S. Tekir, *a.g.m.*, s. 54.

⁴⁰ Mustafa Arslan, *Görelle*, San Matbaası, Ankara 1973, s. 40.

⁴¹ Ayhan Yüksel, *Giresun Tarihi Yazıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 111-112.

⁴² Bu konuda ayrıca bkz. Volkan Aksoy, "Birinci Dünya Savaşı'nda "Göç"ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4/5, 2018, s. 83-101.

⁴³ Kayıkçıların adları ise şöyledir: Eynesilli Mustafa Bey oğlu Ali, Eynesilli Mahmut oğlu Mustafa, Aralıkli Seyyid oğlu Mustafa, Eleğülü Ermenek Efendi, Eleğülü Tavacızaade Hüseyin Efendi, Eynesilli Dedeoğlu İsmail, Eynesilli

1916 yılı başlarında Anadolu'nun doğusundan itibaren Karadeniz Bölgesi'ne yönelen Rus birlikleri hızla ilerlemiş; Artvin, Rize ve Trabzon'daki yerli direnişçileri katlederek Giresun sınırlarına dayanmışlardır. İşgal güçleri Erzurum'dan itibaren ilerlemeye başladıklarında Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, Yoroç'un doğusundaki köy ve kasabaların boşaltılmasını emretmişti.⁴⁴ Bu emirden sonra, yerli halkın bir kısmı Trabzon'dan Giresun istikametine doğru göç etmeye başlamış, bir kısmı ise işgale direnmek için yerini terk etmemişti. Halk arasında "muhacirlik dönemi" olarak adlandırılan acılı bir işgal, kıtlık ve salgın hastalıklar dönemi başlamıştı. Yöre halkı yıllarca göç yollarında açlık ve sefaletle yaşamaya çalışmış, işgalin bitiminde hayatta olanlar yerlerine dönmeye başlamışlardı. Dönüşler iki şekilde gerçekleşmişti: Bir kısım halk kendi çabasıyla memleketine dönerken, bazıları da devlet desteğiyle dönmeyi tercih etmişti.⁴⁵

Ruslar, Trabzon ve Giresun yöresinin alınmasını, İç Anadolu'ya yapacakları olası yayılma için gerekli görmekteydi.⁴⁶ 1916 Nisan'ında Trabzon'u işgal ederek Akçaabat'ı bombardımana tutan Ruslar,⁴⁷ aylar sonra buradaki direnişi kırarak Eynesil'e girmişlerdir. Eynesil-Görece yöresi, 1916 Temmuz'undan itibaren Rus işgali altında kalmıştır. 2 Ağustos 1916'da Tirebolu Kaymakamlığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir şifrede, bir tabur kadar Rus askerinin Sis Dağı'nı geçtiği bildirilmiştir.⁴⁸ Yüksek sıcaklıkların yaşandığı 1916 Temmuz'u, Ramazan ayına tesadüf etmiştir.⁴⁹ İşgalin ilk günlerinde Rus donanması Eynesil merkezinde, bugünkü balıkçı barınağının bulunduğu yerde kasabayı bombardıman altına almış, bir Türk gemisini batırmıştır.⁵⁰

2. Eynesil Yöresinde Rus İşgali'ne Dair Anılar

2.1. İşgal Günlerinin Sözlü Anılara Yansımaları

Şair ve yazar Nihat Çelik Selimoğlu'nun işgal günlerini yaşayan Eynesillilerle 1990'lı yıllarda yaptığı bir röportaja göre Ruslar, 25 Temmuz 1916 günü Eynesil-Çavuşlu'ya⁵¹ doğru yol alan göçmen kafilesini top ateşine tutmuşlardı. Ateşin ardından ise 182 kişinin ölümünü bir zafer sevinci içinde izlemişlerdi. 1908 doğumlu Zeliha Bodur'un anlattıklarına göre, Ruslar Eynesil'de büyük katliamlar yapmıştı:

"Mahallede bulunan on sekiz-elli yaş arası eli silah tutan adamlarımızı öldürmüşler. Kimisini boğarak, kimisini süngüleyerek öldürmüşlerdir. Epeyce bir katliam yapmışlar. Ölülerin bir kısmını denize atmışlar. Denizde kalan cesetler şişmiş, gece karanlığında mahallenin sağ kalan sakinleri şehitleri tespit edip, alıp götürerek definini yapıyorlardı..."⁵²

Kakatoğlu Ali, Göreleli Haytaoğlu Mustafa ve ortağı Ali, Göreleli Yakupzade Osman ve ortağı Bayram, Köseli köyünden Kahyaoğlu Hacı Ali, Görece Çarşı'dan Cinoğlu Abdullah, Görece Çarşı'dan Raşidzade İbrahim, Eleğülü Pınaroğlu Hacı Salih; A. Yüksel, "Görece: Coğrafyası...", s. 16.

⁴⁴ Nihat Çelik Selimoğlu, *Doğu Karadeniz'de Kuva-i Milliye ve Mihenk Yeri ve Görece*, Eser Sahibinin Kendi Yayını, Trabzon 2011, s. 13.

⁴⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Volkan Aksoy, "Birinci Dünya Savaşı Hükümetin Trabzon Muhacirlerine Yaptığı Yardımlar ve Yörenin İçinde Bulunduğu Durum", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, 2014, s. 113-134.

⁴⁶ Mehmet Akif Bal, "Trabzon'un Rus Donanması Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 27/81, 2011, s. 548.

⁴⁷ Erden Menteşeoğlu, *Osman Ağa*, Yeşilgiresun Matbaası, Giresun 1991, s. 37.

⁴⁸ Murat Dursun Tosun, *Arşiv Belgelerinde Giresun Tarihine Yaşananlar ve Ayrıntıları*, Rihtim Dijital Matbaa, İstanbul 2017, s. 793-794.

⁴⁹ M. Arslan, *a.g.e.*, s. 40.

⁵⁰ *Şükri Çoban ile yapılan görüşme*, 03.05.2017.

⁵¹ N. Çelik'in röportajdan elde ettiği bilgiler, dönemin belgelerinde yer alan bilgilerle uyumaktadır. 20 Temmuz'da Eynesil'in bir yaylasında bulunan Rus taburunun, 5 gün sonra Eynesil merkezine inmiş olması dönemin koşullarına göre olağandır. Tirebolu'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Temmuz 1916 tarihli şifrede Rus taburunun Eynesil'in yaylası olan Sisdağı'nda bulunduğu haber verilmiştir; BOA, DH. ŞFR. Dosya No: 527, Gömlek No: 29, Tarihi: 20 Temmuz 1332; M. D. Tosun, *a.g.e.*, s. 793, 794.

⁵² N. Ç. Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 35-36.

Trabzon-Karadağ'daki cephelerinin bozulmasıyla batıya doğru çekilmeye başlayan Türk askerlerinin konuşmalarını, o anın tanığı olan Üzümlü (Şalpazarı) köyünden 1904 doğumlu Ali Rıza Karaçoban şöyle aktarmıştır: “Karadağ'daki birliğimiz bozuldu. Biz buradan Dizgine'ye çıkacağız. Oradan Çavuşlu Deresi'ni takiben Harşit nehri boyuna geçip Rus'a karşı cephe tutacağız!” Bunları söyleyen askerler, oradan gitmişler ve Çavuşlu Deresi'nde Rus askerlerine bir baskın yapmışlardır. Baskının sonucunu, Koyunhamza köyünden Civakoğlu Ali Efendi “işgal güçlerinin iki avcı taburunu derenin havzasında imha ettiler” şeklinde aktarmıştır. Buradaki Türk askerleri, daha sonra Harşit Çayı'ndaki görevlerinin başına gitmişlerdir.⁵³ Karaçoban'ın hatıralarındaki şu ifadeler, Eynesil halkının yaşadığı işgal acılarını açıkça ortaya koymaktadır:

“... Bir bölük kadar askerimiz, ağır ve hafif makineli tüfeklerle içlerine 8-10 tane kadar milis gücünden takviye almak suretiyle, silahlarını yarım saat kadar hiç susturmamacasına düşmana yaylım ateş ediyorlar. Rus işgal güçleri, neye uğradıklarını şaşırarak gerisin geri, Heri (Kekiktepe) köyü altına çekilmişler. O sırada Çavuşlu'da yerli halk çok az kalmıştır. Zira işgal kuvvetlerinin önünden batıya doğru hicret edip gitmişlerdi. Fakat Çavuşlu muhacirlerle doludur. Çavuşlu'da eli silah tutan ne kadar Türk halkı varsa, süvari, silahlı, yaya ve süngülü Rus saltatlar* nezaretinde, çift sıra yapılarak, Heri köyü altına, deniz kenarına yığıyorlar. O muhacir halkın tamamını ağır ve hafif makineli tüfeklerle tarıyorlar ve bir an deniz, şehitlerden akan kanlarla kıpkırmızı olmuştu. Biz muhacirlikte iki sene kaldık. Muhacirlikten dönüp oradan geçerken deniz dalgaları halen insan saçını çıkarıyordu. Orada şehit olan kadınların ve çocukların cesetleri, başları ve saçları denizde kuma karışmış. İki sene sonra dahi deniz dışarıya halen kafatası, çocuk ve kadın saçını atıyor derlerdi...”⁵⁴

Aralık ile Köseli köyleri arasındaki dereye işgalci Rus askerlerinden bazıları, Eynesilli direnişçilerce etkisiz hale getirilmiştir. Bu nedenle söz konusu mevkiye “Gâvur Öldüren” denilmiştir.⁵⁵

İşgalci Rus askerleri yerli Ermenilerle birlikte hareket ederek, işgale direnen sivil Türkleri kurşuna dizmişlerdir. İşgale karşı gelen Eynesillilerin büyük bir kısmı Gagullu mevkiinde Ruslarca katledilmiştir.⁵⁶ Türklerin tarlalarına, hayvanlarına ve hanelerine saldıran Ruslar, büyük bir kıırım ve tahribat gerçekleştirmişlerdir.

Yerli halkın anlatımlarına göre, Eynesil'de Bibercikumu sahilindeki kumul tepelerinde 1950-1960'lı yıllara dek her rüzgâr fırtınasından sonra Rus işgali döneminden kalma kurşunlar ortaya çıkmaktaydı. Bunları toplamak, zikredilen tarihlerde çocuklar için bir oyun haline gelmişti. Çocuklar kurşunları birbirleriyle yarışır biçimde toplayarak ailelerine götürmekte, sonra bunlar eritilerek bazı gündelik işlerde kullanılmaktaydı.⁵⁷

Eynesil'de işgal günlerinde Rus askerleri pek çok sivil esir ederek, angarya işlerini yaptırmaya zorlamıştır. Hilo Hüseyin, Hasan Sofu ve arkadaşları Tirebolu ile Akçaabat arasında silah taşırken Ruslarca esir alınmışlar, deniz yoluyla Rusya'ya götürülmek istenmişler, ancak bir şekilde işgalcilerin ellerinden kurtulmayı başarmışlardır. Rivayete göre, geri dönerken kayığı domuzların arkasına bağlayarak çekirmişler, kilometrelerce yol kat ettikten sonra Akçaabat yakınlarında karaya çıkmışlardır.⁵⁸ Yine bu tarihlerde Rus işgalcilerin, İshaklı köyünde Aliustaoğulları'ndan 1898 doğumlu İbrahim Kabakulak'ı yol yapımında çalıştırarak karşılığında bir miktar para verdikleri anlatılmaktadır. Daha sonra işgalcilere direnen Aliustaoğlu İbrahim Kabakulak (ölümü: 1980), istiklal gazisi unvanıyla madalya almıştır.⁵⁹

⁵³ N. Ç. Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 15-16.

* Doğrusu “soldat”tır (okunuşu “saldat”tır). Türkçe “asker” manasına gelmektedir.

⁵⁴ N. Ç. Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 32-36.

⁵⁵ *Akif Keskin ile yapılan görüşme*, 30.05.2017.

⁵⁶ Halil İbrahim Türkyılmaz, *Dünden Yarına Tüm Yönleriyle Eynesil*, Eynesilliler Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1995, s. 93.

⁵⁷ *Şükrü Çoban ile yapılan görüşme*, 03.05.2017.

⁵⁸ *Turan Çoban ile yapılan görüşme*, 17.06.2017.

⁵⁹ *Necip Kabakulak ile yapılan görüşme*, 06.07.2017.

Eynesil-Kekiktepe köyünden 1901 doğumlu Hüseyin Balta ise hatıralarında, işgal günlerini şöyle anlatmıştır:

“Rus işgal güçlerinin Eynesil-Aralık mahalleye girdikleri gün, büyükannem, annem, bacılarım ve kardeşlerimle köyü terk edip hicretle yola çıktık. Amacımız düşman içinde, düşmanın ayağının altında kalmamaktı. Köyümüzün altında, sahile indiğimizde, Rize, Trabzon, İskefiye ve Vakfikebir'den berisi, kadın erkek, çoluk çocuk, yaşlı hasta on binlerce insan yola düşmüş, Ordu-Samsun istikametine doğru, batıya sel gibi akıp gidiyorlardı. Bu esnada bir Rus gemisinden inip kalabalığı yararak gelen Rus subayı Türkçe ifadelerle buradaki Türklere ‘Ey Türk milleti! Kızılırmak’tan öbür tarafa gidiniz. Kızılırmak’tan bu tarafa, yani Samsun’dan Batum’a kadar bizimdir’ diye seslendi. Rus askerleri kendilerine direnen gençleri katlediyorlardı. Sadece insanları değil, hayvanları da katlettikleri oluyordu.”⁶⁰

Hüseyin Balta, Rus işgalcilerin yörede hayvanlara yaptıkları katliamı şöyle aktarmıştır: “Gâvur, ineğin başına büyük baltalarla bir defa vuruyor, ineğin başını kestikten sonra derisini yüzüyor ve hayvanın omurgasından ikiye bölerek dört parça yapıyordu...”⁶¹

Eynesil ile Görele arasındaki Çavuşlu, işgalin ilk haftalarında Ruslar tarafından ateşe verilmiştir. Saatler ilerledikçe ölü sayısı artmış, anlatılanlara göre gözleri önünde çocukları katledilen ebeveynler korkunç bir travma yaşamışlardır.⁶² Çavuşlu'nun Ruslarca yakılması hadisesi, Arslan'ın eserinde şöyle yer almıştır:

“Şeker bayramının birinci günü Çavuşlu'ya giren düşman, gece kasabayı bir uçtan öbür uca tutuşturdu. İki yıldır depolara dolup satılamayan fındıklar müthiş bir alev ve dumanla, durgun bir havada göklere doğru bir mantar gibi bir sütunla yirmi dört saat yandı. Düşman bununla da öcünü alamadı. Rastladığı erkekleri ya süngüledi veya kafasını kılıçla kesti. Mala, namusa da saldırıyordu. İnekleri, tavukları kesip yerken, öte tarafta kadınlara saldırıyordu o menfur emelleri için. Bir yerde on tane kadar kızı toplayıp kumandana götürürken, ismini açıklamam sakıncalı olan bir kadın hayatı pahasına, düşman askerlerinin elinden bu kızları kurtardı...”⁶³

İşgalin ilerleyen günlerinde, Ruslar Çavuşlu Mezarlığı'na saldırarak birçok mezar taşını parçalamışlar, mezarlığı da ateşe vermişlerdir. Çavuşlu Mezarlığı bir gün boyunca yanmıştır. Tahrip edilen mezar taşları bugün parçalar halinde mezarlıktadır.

1916 Ağustos'unda Rus taburları, Eynesil ile Çavuşlu arasında yaptıkları tahribatlardan sonra batıya doğru ilerleyerek Görele'yi bombalamışlardır. İşgal sahasındaki köylüler, Harşit istikametine sevk edilmişlerdir. Tirebolu Kaymakamlığı bu durumu valiliğe iletmış; 9 Ağustos 1916'da Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta, Rusların Trabzon'dan ayrılan bir kolunun 4 Ağustos'ta Harşit Nahiyesi'ni geçerek buradaki Manastır köyünü ve Görele'nin yarım saat doğusundaki Gemitaşı mevkiini işgal ettiğini bildirmiştir.⁶⁴

Ruslar batıya doğru ilerledikçe Türkler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Türk asker ve sivilleri Eynesil, Çavuşlu ve Görele'den sonra Çanakçı deresine, ardından 21 Ekim 1916'da Harşit'in batı yakasına çekilmişlerdir. Eynesil-Görele yöresinde işgale direnen Kara Mürtezaoğlu Deli Bilal, Kara Mürtezaoğlu Yakup, Memişoğlu Hasan, Koserli Mustafa, Palakoğlu Mustafa, Cebecioğlu Rüşan Ali (1894-1989), Tevfik Gül, Evcı, İslamoğlu, Topbaş Mustafa,⁶⁵ Cansızoğlu Hasan Çavuş, Daylı'dan Hüseyin oğlu Ali Bektaş, Kakaliçoğlu Muttalip, Kakaliçoğlu İsmail, Çakır Çavuş, Çakır Çoban, Cinoğlu Ali Osman, Bayıroğlu Hüseyin, Çürükvelioğlu Ali, Çürükvelioğlu Mustafa, Seyisoğlu Ömer ve Hıdıroğlu Tıp Osman gibi öncüler milis güçler oluşturarak halkı Rus işgaline karşı direnmeleri için örgütlemişlerdir.⁶⁶

⁶⁰ N. Ç. Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 63-66.

⁶¹ N. Ç. Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 63-66.

⁶² N. Ç. Selimoğlu, *a.g.e.*, s. 32-36.

⁶³ M. Arslan, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁴ M. D. Tosun, *a.g.e.*, s. 881-882.

⁶⁵ H. İ. Türkyılmaz, *a.g.e.*, s. 97-100.

⁶⁶ Şaban Kutlu, *Geçmişten Günümüze Her Yönüyle İnanca Köyü*, Melisa Matbaası, İstanbul 2007, s. 18-21; M. Arslan, *a.g.e.*, s. 42-43.

Eynesil-Görece halkı, 28 Temmuz 1916'dan itibaren Tirebolu istikametine doğru göç etmişti. Bu süreçte Rus torpidoları Tirebolu'yu bombardımana tutuyordu. Görece'nin batısındaki Karaburun'dan Tirebolu'ya kadar yol kıyılarında ölümler, yaralıları, hastalar ve terk edilmiş çocuklar bulunuyordu. Göç kitlelerinin Tirebolu'ya ulaştıklarında karşılaştıkları en büyük sorun Harşit Çayı'nı geçebilmektir. Bu tarihlerde Harşit Çayı'nda köprü olmadığından, dere ancak "kelek" denilen ilkel sallarla geçilebilmekteydi. Muhacirler, derenin karşı yakasına geçebilmek için yağmurda aç ve hasta halde günlerce beklemişlerdi. Çoğu muhacir kadının burada açlığına, hastalığına ve acılarına dayanamadığı için cinnet getirerek çocuklarını dereye attıkları anlatılmaktadır. Bu zor koşullarda Osman Ağa, 700 kişilik müfrezesiyle savaşa katılmış, gerilla hareketleriyle Rusları yıldırılmıştır.⁶⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri Eynesil-Görece yöresinde çok çabuk görülmeye başlamış, daha savaşın ilk haftalarında halk, gıda bulamaz hale gelmiştir. Yetkililer, Ziraat Bankası'nın yöreye 15 ton mısır dağıtmasını talep ettiyse de banka bu yardımı mevzuata aykırı bularak reddetmiştir. Banka yetkilileri, talebi ve talebin karşılanamama gerekçesini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.⁶⁸ Yöre insanı hem savaşla hem de açlıkla karşı karşıya kalmış ve kendini çok cepheli bir mücadelenin ortasında bulmuştur. Giresun gençleri askerlik için ülkenin en uç sınırlarına kadar gitmiş, aileleri ise Rus işgalcilere karşı savunmaya geçmişlerdir.

Eynesil-Görece yöresinde direnişçiler, Ruslara karşı ciddi bir sivil mücadele vermiş olsalar da onları durdurmaya güçleri yetmemiştir. Halkın büyük çoğunluğu yerlerini terk ederek muhacir olmuştur.⁶⁹ Muhacirlerin çoğu açlıktan, hastalıktan ve eşkıya baskınlarından dolayı hayatını kaybetmiştir. Hayatta kalanlar ise Tirebolu kırsallarından dolanarak Espiye çevresine, Yağlıdere içlerine, Keşap ve Bulancak'ın köylerine yerleşmişlerdir. Eynesil'in Aralık köyünden gidenlerin, Bulancak'ın Giresun yakasındaki boş bir Rum mahallesine yerleştikleri bilinmektedir.⁷⁰ Benzer bir göç hareketi de geçmiş dönemlerde "Palaklı" olarak anılan Yağlıdere ilçesine gerçekleşmiştir. Bu durum yer, mevki ve soyadı benzerliklerinden de anlaşılmaktadır.⁷¹

Eynesil'den bir grup muhacir, işgal yıllarında Espiye-Keşap arasındaki Armelit köyüne göç etmiş, grupta yer alanlar burada hastalıktan yaşamlarını yitirmişlerdir. Ölen Eynesillilerden üçü aynı ailedendir. Bunların mezarları bugün Eynesil'deki yakınlarınca hâlâ ziyaret edilmektedir. Armelit yolu üzerinde, Yolağzı'ndan itibaren iki üç kilometre kadar ileride, yolun sağındaki dikenlikte bulunan mezarların yalnızca taşları bulunmaktadır. Mezar taşlarında isim yoktur. Mezarlardaki kişilerden üçünün, Eynesil'deki Çetinoğulları'ndan Ali (Cin Ali) ile oğulları Hasan ve Mehmet olduğu bilinmektedir. Çetinoğlu Ali'nin kızı Eynesil'de hayatta iken bu üç mezarın yerini bilmekte ise de yakınlarından birine göstermeden yaşamını yitirmiştir.⁷²

Keşap'a bağlı Saraycık köyünde de Eynesilli muhacirlere ait mezarlar bulunmaktadır. Verilen bilgilere göre, Eynesil halkından Kavgacıoğlu Molla İbrahim'in hanımı, Çobanoğlu Hacı Tahir, Ekizaligilin Mehmed'in annesi, Fandikkızıoğlu Halil'in annesi ve Cansızoğlu İbrahim'in annesi, Saraycık köyünde "Garipler Mezarlığı" olarak anılan mezarlıktadır.⁷³

Eynesillilere ait muhacir mezarlıklarından biri de Espiye'ye bağlı Yeniköy'dedir. 1916'da Rusların Eynesil'i işgal etmesi sonucu yaylalardaki halk Eynesil'e dönememiş, Harşit-Gelevera hattındaki alternatif yollardan Espiye'nin yüksek köylerine gitmişlerdir. Buralarda hayvanlarını

⁶⁷ Teoman Alpaslan, *Topal Osman Ağa*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2007, s. 132-133.

⁶⁸ A. Yüksel, "Giresun Tarihi...", s. 110.

⁶⁹ Yörede işgalin zulmünden yer değiştirmek zorunda kalan, evlerinden ve yerlerinden olan insanların o dönemki psikolojilerini anlayabilmek açısından "Eynesi Ana" romanı okunabilir: Emine Özgenç, *Eynesi Ana*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.

⁷⁰ Mevlüt Kaya, *Eynesil Tarihi ve Kültürü*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 72.

⁷¹ "Palaklı", Eynesil ve Yağlıdere'nin yanı sıra Ağasar-Geyikli'de yaşayan bir sülalenin de adıdır; Abdullah Gülay, *Ağasar Çepni Kültürü*, Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 52.

⁷² Harun Çetin ile yapılan görüşme, 08.05.2017.

⁷³ Şükrü Çoban ile yapılan görüşme, 09.05.2017.

kışlatmak isteyen Eynesilliler, kendilerini ve hayvanlarını işgalin zulmünden kurtarmış olsalar da ölümden kurtaramamışlardır. O yıl taun salgını olmuş, Eynesil yaylalarından Espiye yükseklerindeki Yeniköy'e yerleşen aileler hastalanarak yaşamlarını yitirmişlerdir. Eynesilli Tohmanoğulları'ndan Temel,⁷⁴ Halil İbrahim'in babası ve annesi, Bektaşoğulları'ndan Ahmet Bektaş'ın babası Yeniköy'de hastalanarak ölenler arasındadır. Bunlar genellikle 1874-75-76 doğumlulardır. Mezarları, Yeniköy'de "Muhacir Mezarlığı" diye bilinmektedir.⁷⁵ Mezarların hangisinde, Eynesil'den kimin yattığı bilinmemektedir.⁷⁶

Rus işgali sürecinde Giresun'un yakın bölgelerine göç eden çoğunluk, Eynesilli ve Göreleli muhacirlerin dışında, Rize ve Trabzon'dan gelenlerden oluşmuştur. Anlatılanlara göre, kimi muhacirler aç kaldıkça yerli halkın mallarını gasp etmişlerdir. İnek, koyun, keçi, silah, para, elbise gibi ihtiyaç duydukları her şeyi yerlilerin elinden zorla almışlardır. Asker kaçakları da çoktur ve bunlardan bazıları, ellerinde orduya ait tüfeklerle gezip, eşkıyalık yapmışlardır. Savaş ortamında olduğundan asayiş yokluğu, eşkıyalık hadiseleri ve her türlü suç halkça doğal karşılanır bir hâl almıştır. Devletin kontrol mekanizması zayıfladığından, suç işleyenler kolayca tespit edilip cezalandırılmamıştır. Bu durum, suçların çoğalmasına ortam hazırlamıştır.⁷⁷

Ruslar, işgal sürecinde Eynesil-Harşit arasında birçok yerde yangın çıkararak büyük tahribatlar gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan işgalcilerin bölgedeki işkence ve katliamları aralıksız devam etmiştir. Ruslar Eynesil'deki büyük katliamlardan birini, ilçenin batısındaki Mançaba Deresi boyunda gerçekleştirmişlerdir. Anlatılanlara göre, onlarca Eynesilli işgale direndiği için burada Rus güçleri tarafından katledilerek dereye atılmıştır.⁷⁸ Rus askerleri hunharca bahçelere, ekinlere ve hayvanlara saldırmışlar; meyve, sebze ve hayvanları telef etmişlerdir. Bu sürecin önemli tanıklıklarından biri de askeri görevi esnasında Bağdat'ta İngilizlere esir düşen Göreleli Kâtip Rüstemzâde Abdülhamid Efendi'ye ailesi tarafından yazılan ve Rusların bölgede yaptığı zulmü anlatan mektuplardır.⁷⁹ Rusların saldırılarına maruz kalan birçok kadın intihar etmiştir. Halkın bir kesimi, işgalin ağır koşullarına rağmen yerini terk etmeyerek Rus askerine karşı direnmek için dernekler kurarak teşkilatlanıp mücadeleye girişmiştir.⁸⁰

Birinci Dünya Savaşı sürecinde bölge genelinde askeri teşkilatlanmaya ağırlık verilmiştir. Temmuz 1916'da Rus işgaline uğrayan yörede, Dizgine'ye karargâh kurulmuş ve karargâh, Rus askerlerinin çekilişine kadar burada kalmıştır. O günlerde kullanılan mevziler hala belirgin biçimde ortadadır.⁸¹

Rus işgali, yörede bir buçuk yıldan fazla sürmüştür. Bu süreçte Ruslar birçok kere Eynesil'i denizden bombardımana tutmuşlardır. Anlatılanlara göre, Rus güçleri işgalin ilk günlerinde kadınları erkeklerden ayırıp, yalnızca işgale direnen erkekleri kurşuna dizmişler, kadınlara kötü muamelede bulunmamışlardır. Ancak yörede kadın-erkek herkes işgale karşı direnmeye başlayınca Ruslar, yöre halkıyla çatışmaya başlamışlardır. Rusların Karadeniz kıyılarındaki bombardımanları, 1915'teki Çanakkale zaferinin intikamı olarak algılanmıştır.⁸²

Savaşın etkisinin artarak sürdüğü, bölgenin hâlâ Rus işgalinde olduğu 1917 yılında, Eynesil yöresinde büyük bir sel felaketi yaşanmıştır. Çok sayıda can ve mal kaybı olmuştur. Felakete dair tutanağa göre, Eynesil köylüleri büyük emekler vererek hazırladıkları tarlaları, bu afet

⁷⁴ Köseli Köyü'nden.

⁷⁵ Mustafa Çakır ile yapılan görüşme, 08.05.2017.

⁷⁶ Harun Çetin ile yapılan görüşme, 08.05.2017.

⁷⁷ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, *Ziya Köse Arşivi*, Yayınlanmamış, Eynesil 1964, s. 1-148.

⁷⁸ Nihat Çelik ile yapılan görüşme, 09.05.2017.

⁷⁹ Mevlüt Kaya, "Göreleli Rüstemzâde Abdülhamid'in Mektuplarında Askerlik ve Sosyal Hayat", *Uluslararası Tarih ve Gelecek Dergisi*, Sayı: 2/3, 2016, s. 117-144; M. Kaya, *Bağdat'tan Görele'ye Mektuplar*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 33-78.

⁸⁰ Şükrü Çoban ile yapılan görüşme, 08.04.2017.

⁸¹ Şükrü Çoban ile yapılan görüşme, 08.04.2017.

⁸² Mahir Aydın, "Rusya'nın Çanakkale İntikamı: Karadeniz Bombardımanı", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008) Bildiriler Kitabı-I*, Giresun Belediyesi Yayınları, Ankara 2009, s. 571-576.

sırasında kaybetmişlerdir. Derelerin taşmasıyla etrafındaki tarlalar yok olmuş, verimli topraklar derelere karışmış, tarlaların yerini taş ve çamur yığınları almıştır. Köprü ve değirmenler tahrip olmuştur. Selin sebep olduğu ziraî zarar, tahmini % 60 civarındadır.⁸³

Aralık 1917’de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Erzincan Ateşkesi’yle, Rus askerleri cepheden çekilmeye başlamıştır.⁸⁴ Rusya’nın Doğu Karadeniz’den askerlerini çekmesinin temel nedeni, Rusya’da gerçekleşen Ekim Devrimi’dir. Doğu Karadeniz’de Rusların ulaştıkları en son nokta Harşit Çayı (Tirebolu) olmuştur. Ancak Ruslar geri çekilirken, Doğu’da Ermeniler kendilerini Kürtlerden korumaları gerektiği bahanesiyle silahlanma çabasına girişmişler, kendi imkânlarıyla silahlanmışlardır. Silahlanan Ermeniler, silahlarını bahaneleri dışında kullanarak ülkenin çeşitli yerlerinde Türklere karşı ayaklanmışlar, sayısız işkence ve katliam gerçekleştirmişlerdir.⁸⁵

1918 yılı başlarında Ruslar bölgeden çekilmeye başlamışlardır. Rusların çekiliş sürecini hızlandırmak ve işgale bir an önce son vermek için Giresun ve Tirebolu’dan harekete geçen Türk birlikleri, Rus güçlerine karşı saldırıya geçmiştir. 13 Şubat’ta Görele, 14 Şubat’ta Eynesil, 15 Şubat’ta Vakıfkebir, 17 Şubat’ta Akçaabat, 24 Şubat’ta ise Trabzon Rus işgalinden kurtarılmıştır.⁸⁶

Çalışmanın ileriki kısımlarında ele alınan Eynesilli Köseoğlu Hüseyin’in (1874-1915) oğlu Osman’ın döneme dair hatıratında, Rusların çekilme kararı aldıktan sonra Görele’den gemilere binerek kaçtıkları yazmaktadır. Hatırata göre, Rusların çekiliş esnasında geride bıraktıkları birçok eşyaya ise yoksul halk tarafından el konulmuştur.⁸⁷

Yöre halkı, Rusların çekilişiyle birlikte adeta yeniden doğmuştur. Rus işgalinin yörede bıraktığı izlere bugün hâlâ rastlanmaktadır. Muhtelif yerlerde döneme ait Rus topları ve gülle kalıntıları bulunmaktadır. Ruslarla yapılan savaş, yer adlarına da yansımıştır: Savaş Boğazı (Çanakçı),⁸⁸ Savaş Deresi (Espiye),⁸⁹ Evliya Tepesi (Görele). Görele’nin yaklaşık beş kilometre güneyinde kalan Evliya Tepesi hakkında Hikmet Tanyu şunları aktarmıştır: “Evliya Tepesi denmesinin sebebi, söylentiye göre 1917 Rus işgalinde orada şehit düşen bir Müslüman askerinden dolayıdır. Bu askerın adı bilinmemektedir. Onun mezarı bu tepeye yakın bir yerdedir.”⁹⁰ İşgal ve savaşın yöre insanının belleğinde bıraktığı izler yer adlarının yanı sıra türkülere, destanlara ve halk inanışlarına da yansımıştır.

İşgal günlerinde Eynesil yöresinden göçen muhacirler Bulancak’a dek giderek yerleştikleri köylerden, memleketlerine dönmeye başlamışlardır. Ancak bunlardan bir kısmı geri dönmemiştir. Kimisi gittiği yerde yeni bir düzen kurmuş, kimisi de göç yollarında hastalanarak ölmüştür.

Eynesil yöresi, işgal sürecinde son derece verimsizleşmiştir. Tarla, bağ ve bahçeler atıl kalmıştır. Muhacirlerin terk ettikleri meskenler yıkılmış veya bir şekilde el değiştirmiştir. Muhacirler Eynesil’e döndüklerinde, işgal sürecinde Eynesil’in yaşanamaz hale geldiğini

⁸³ A. Yüksel, “Giresun Tarihi...”, s. 265.

⁸⁴ Nurcan Yavuz, “Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, 1995, s. 231.

⁸⁵ Halil Bal, “Brest-Livsk Antlaşması’ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 2012, s. 27-28. Ermenilerin Osmanlı’ya karşı silahlanma çabaları savaşın öncelerinde olduğu gibi ilk yıllarında da sürmüştü: “1915 yılı Şubat ayında Taşnak Kongresi’nde Ermenilerin silahlanması gerektiğine, Ermenilerin kısmen silahlanması çok etkili olmayacağı için daha sonra Ermenilere önemli hizmetler yapması öngörülen, daha fazla müfrezenin oluşturulması gerektiğine karar verildi”; *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917)-II*, Hazırlayan: Natalia Chernichenkına, Erzincan Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2017, s. 16, 29, 32.

⁸⁶ İsmail Hacıfettahoğlu, *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey*, Atlas Yayınları, İstanbul 2003, s. 30.

⁸⁷ M. Kaya, “Eynesil Tarihi...”, s. 333-372.

⁸⁸ Şaban Kutlu, *Yitik Kent Çanakçı*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2001, s. 173.

⁸⁹ Mevlüt Kaya, *Bir Çepni Köyü Tarihi ve Kültürü*, Yüksel Ofset, Samsun 2017, s. 6.

⁹⁰ Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1973, s. 63-64.

görmüşlerdir. Muhacirlerin göç yollarında yaşadıkları sıkıntılar, Eynesil yöresine döndüklerinde birkaç yıl daha sürmüştür. Sonraları tarla ve bahçelerin bakım ve onarımına başlayan halk, zamanla yöreyi yeniden verimli bir hale getirmiştir.⁹¹ Eynesil yöresinde yaşanan Rus işgali, halk edebiyatına da yansımıştır. Örneğin ağıtlarda Eynesil'in bombardımanına ilişkin veriler bulunmaktadır:

“Urusun gemileri
Ne dillidir ne dilli⁹²
Kaldım ateş içinde
Yetişsene Midilli”⁹³

2.2. İşgal Günlerine Dair Yazılı Bir Anı: “Köseoğlu Osman'ın Hatıratı”

1906'da Eynesil'de doğan Köseoğlu Osman, yaşamının son dört yılında çocukluğundan itibaren başından geçen olayları, yeni Türk alfabesiyle kaleme almıştır. Hatıratın yoğunlaştığı dönem Birinci Dünya Savaşı yılları olmakla birlikte, hatıratta Türkiye Cumhuriyeti döneminin ilk yirmi yılında yörede yaşananlar da ayrıntılı biçimde yazılmıştır. Köseoğlu Osman, hatıratında kendi sülalesi başta olmak üzere Eynesil, Görele, Tirebolu, Espiye ve Yağlıdere ilçelerindeki birçok sülale hakkında da bilgilere yer vermiştir. Hatırat, belli ölçüde son dönem Osmanlı dil ve üslubunu yansıtmakla birlikte, Eynesil ağzıyla kaleme alınmıştır. Bir deftere yazılmış olan hatırat 148 sayfa olup, Köseoğlu Osman'ın oğlu Ziya Köse arşivinden alınmıştır. Köseoğlu Osman, 1964'te Eynesil'de yaşamını yitirmiştir⁹⁴.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce, Eynesil yöresinde gündelik yaşam olağan bir şekilde devam etmektedir. Yaşantısını sonraki dönemlerde kaleme alacak olan on yaşındaki Köseoğlu Osman, ailesiyle birlikte 1914 Temmuz'unda Kanaş yaylasında geleneksel hayvancılık meşgalesini sürdürmektedir. Bu günlerde Birinci Dünya Savaşı çıkmıştır. Ancak iletişim olanakları son derece kısıtlı olduğundan, yayladakiler savaş çıktığını günler sonra öğrenebilmişlerdir.⁹⁵ Gün geçtikçe savaşın şiddeti artmıştır. Köseoğlu Osman ve ailesiyle birlikte tüm yaylacılar savaş başlayınca obalarını terk ederek Eynesil'deki köylerine inmişlerdir.⁹⁶ Askerliğe elverişli olanlar göreve çağrılarak cepheye gönderilmişlerdir. Köseoğlu Osman'ın ifadesiyle, “köyde işe yarar erkek kalmamıştır; kalanlar ihtiyarlar, çocuklar ve kaçaklardır.”⁹⁷

Genel seferberlik emriyle askere alınan Osman'ın babası Hüseyin, Erzurum'a gönderilmiş, kırk iki yaşında iken orada yaşamını yitirmiştir. Bu yıllarda yörede kan ve arazi davaları oldukça fazladır. Davaların çoğu cinayete dönüşmüş, birçok kişi hapse girmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla asker ihtiyacını karşılamak üzere bir kısım mahkûmlar hapisten çıkarılmış,⁹⁸ bunlardan bazıları Rus cephesine gönderilmiştir. Köseoğlu Osman'ın hatıratına göre 1914'te birinci seferberlik ilan edilmiştir. Seferberlik emrinden sonra, Eynesil'de nüfus

⁹¹ Mevlüt Kaya, “Giresun Tarihinde Bir Ayrıntı: Köseoğlu Osman'ın Hatıraları (1906-1935)”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3/1, 2017, s. 58-81.

⁹² “Dilli” sözcüğü yörede “sürekli ses çıkartan, konuşkan” anlamında kullanılmaktadır.

⁹³ *Akif Keskin ile yapılan görüşme*, 27.05.2017.

⁹⁴ Köseoğlu Osman'ın bir fotoğrafı ile hatıratının giriş kısmı, çalışmanın sonundaki “ekler” kısmında verilmiştir.

⁹⁵ Hatıratta anlatılanlara göre; savaş haberi yaylaya ulaşmak üzereyken Osman ve arkadaşları, obadan dört yüz metre kadar uzakta kuzu olatılmaktadırlar. Bir öğle vaktidir; hava aniden kararmaya başlamış, kısa sürede ortalık gece gibi olmuştur. Çobanlar, oba taraflarına doğru hızla kaçışmaya başlamışlardır. Karanlık, on beş dakika kadar sürmüştür. Bu, bir güneş tutulmasıdır. Dönemin bilge kabul edilen yaşlıları, güneş tutulmasını savaşa yormuşlardır. Beklenen olmuş, savaş çıktığı haberi yaylaya ulaşmıştır. Hatıratın geçen ve 1914'te Türkiye'den izlenen tam güneş tutulması hakkında bkz. Feza Günergun, “Türkiye’de Güneş Tutulması Gözlemleri Üzerine Notlar”, *Dört Öge*, Sayı: 1/1, 2012, s. 17-45.

⁹⁶ *Köseoğlu Osman'ın Hatıratı*, s. 12-14.

⁹⁷ *Köseoğlu Osman'ın Hatıratı*, s. 1-148; M. Kaya, “Giresun Tarihinde Bir Ayrıntı...”, s. 58-81.

⁹⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde, birçok mahkûm gönüllü olarak yurt savunmasında yer almak için telgraf göndererek Dâhiliye Nezaretinden tahliye talebinde bulunmuşlardır. Bu konuda bir örnek için bkz. Mehmet Arslan, “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Askere Alın İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 18, 2015, s. 233.

hızla azalarak üçte birine düşmüştür. Aynı yılın sonlarında, ikinci seferberlik emri duyurulmuştur. Bu defa on beş ile altmış yaş aralığındaki erkekler askere alınmıştır. Geride kalanlar yine kadınlar, engelliler, ihtiyar ve kaçaklardır⁹⁹.

Savaşın başlamasıyla yörede üretim durmuş, verimlilik en alt seviyeye düşmüştür. Kuraklık da başlamıştır. Tarla, bağ ve bahçeleri işleyecek insan gücü kalmamıştır. Hızla büyüyen bir kıtlık mevcuttur. Halkın elindeki fındık, satılamaz hale gelmiştir. Bu tarihlere kadar yörede üretilen fındıkları Ruslar satın almaktadır. Ruslarla savaş halinde olunması, fındık satışlarını durdurmuş, mahsul üreticinin elinde kalmıştır¹⁰⁰. Üreticiler, ani gelişen kıtlığın maruz bıraktığı açlıkla, ellerinde kalan fındıkları, kabuklu haliyle değirmenlerde öğütürerek un yapmışlar ve ekmeğe dönüştürerek tüketmişlerdir. Hatıratında aktarıldığı üzere, ekmeğe yapmak için eldeki fındıkları kullanmaktan başka çare kalmamıştır.¹⁰¹

Süreç ilerledikçe açlık, önüne geçilemez bir hâl almıştır. Kabuklu fındıklardan elde edilen unlar tükendiğinde, mısırı olanlar mısırlarını sapıyla karıştırarak öğütüp, un yapmışlardır. Böylelikle sapsız mısırlar değerlendirilmiş, eldeki gıda miktarı artırılmıştır. Çaresizlikler nedeniyle mısır ve sapsız mısırdan yapılan ekmeğe zamanla halk sağlığını bozmuş, çeşitli sindirim hastalıklarına sebebiyet vermiştir.¹⁰²

Açlık bir yandan devam ederken, yoksulluğun diğer göstergelerinden olan giysi kıtlığı ortaya çıkmıştır. Mevcut elbiseler eskিয়েnce yerlerine yenileri alınamamıştır. Her alanda üretim durmuş, tüketim ise yaşama tutunabilme sınırına inmiştir. Açlık ve sefalet neticesinde herkes hasta görüntüsünü almıştır. Savaş ve kıtlık bir neslin umutlarını yok etmiş, yüzlerini soldurmuş ve bedenlerini hızlıca eskitmiştir. Bu durum, Milli Mücadele yıllarında da sürmüştür.¹⁰³

Köseoğlu Osman, savaşın ilk günlerinde komşu köydeki çocuksuz bir aileye üvey evlat olarak verilmiştir. 1915 yılında üvey ailesiyle birlikte yaylaya gitmek üzere hareket etmişler, yol güzergâhında Tepealan denilen bir yerde geceyi geçirmek üzere mola vermişlerdir. Rus askerleri Doğu Karadeniz’de önemli bir ilerleme kaydetmişler, Trabzon’a kadar gelmişlerdir. Ruslar, Yozgat’un arkasındaki Karadağ’dan İskefiye Deresi’ne doğru cephe tutmuşlardır. Osman’la üvey ailesi konaklama esnasında makineli tüfek seslerinden uyuyamamışlardır. Ertesi gün erkenden yola koyulmuşlar, uzun bir yolculuktan sonra Küçük Barak yaylasına varmışlardır. Önce açlıklarını gidermek isteseler de kuraklıktan etkilenen tarlalarda yiyecek hiçbir şey bulamamışlardır.¹⁰⁴

Savaşın ilerleyen günlerinde hükümet, halkın elindeki yük ve binek hayvanlarını ordunun hizmeti için istemiştir. Köseoğlu Osman’ın üvey babası Mudal Kocaman, Osman’a aldığı küçük katırı da ordunun hizmetine vermek istemiştir. Ancak Osman’ın katırı henüz küçük olduğundan, yetkililer katırı “cephane taşıyamaz” diyerek ordu hizmetine kabul etmemişlerdir. Osman’la üvey babası Tirebolu’dan katırlara buğday yükleyerek Torul’a götürmüşlerdir. Torul’dan dönerken de katırlara mermi yüklemiş ve Tirebolu’ya nakletmişlerdir.¹⁰⁵

Rus güçleri, Osmanlı ordusunun Trabzon civarındaki cephelerini bozmaya başladığında, Köseoğlu Osman’ın aktarımıyla, Giresun yönüne doğru “Lâz muhacir akını” başlamıştır. Bu süreçte cepheden kaçan bazı askerler, ordunun silah ve mermileriyle birlikte Eynesil istikametinde yola koyulmuşlardır. Osman, savaş yıllarının yarattığı bu kargaşa ortamını hatıratında “insandan hatır gönül kalkmış, bir adamın değeri bir tavuk kıymetinden aşağı dereceye düşmüştü” cümlesiyle ifade etmiştir. Hatıratındaki aktarımlara göre, savaş halinden ötürü

⁹⁹ Köseoğlu Osman’ın Hatıratı, s. 14-17.

¹⁰⁰ Bu tarihlerde yörede yetiştirilen fındıkların önemli bir kısmı Rusya’ya ihraç edilmekteydi; Nişan Antrıyasyan, *Fındık Ziraatı ve Ticareti*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1331, s. 65.

¹⁰¹ Köseoğlu Osman’ın Hatıratı, s. 14.

¹⁰² Köseoğlu Osman’ın Hatıratı, s. 14.

¹⁰³ Köseoğlu Osman’ın Hatıratı, s. 48-52.

¹⁰⁴ Köseoğlu Osman’ın Hatıratı, s. 15-18.

¹⁰⁵ Köseoğlu Osman’ın Hatıratı, s. 15-18.

yörede sosyal düzen tamamen bozulmuştur; gücü yeten soygun yapmış, adam yaralamış veya öldürmüştür. Kimsenin kimseye bir yararı olmadığından, herkes başının çaresine bakmak zorunda kalmıştır. Mal ve can güvenliği yoktur. Yöreye gelen silahlı asker kaçakları eşkıyalığa soyunmuş, menfaat karşılığında paralı ve nüfuzlu kişilerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Köseoğlu Osman'ın ifadesiyle “gemisini yüzdüren kaptan”dır ve yoksul halk eşkıyalara karşı can güvenliğini sağlayamamaktadır. Seferberlikle askere alınan genç ve orta yaşlı erkeklerin, aileleri için yapabilecekleri bir şey kalmamıştır. Cephe gerisinde kalan aç, hasta, yaşlı ve bedenen niteliksiz kimseler ancak ilkel silahlarla can ve mal güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır. İşgalciler henüz yöreye gelmeden önce muhacirler ve eşkıyalar yerli halkın elindeki koyun, keçi ve inekleri haftalarca gasp etmişlerdir.¹⁰⁶

1916 Temmuz'unda Rus askerleri, Eynesil-Görece yöresini işgal etmeye başlamışlardır. Köseoğlu Osman ve ailesi Eynesil'i terk ederek muhacir olmuşlar, batıya doğru hareket etmişlerdir. İşgal sürecinde Espiye ve Bulancak ilçelerinde geçici olarak ikamet etmişlerdir.¹⁰⁷

1916'nın Temmuz ayı sonlarında, Rus işgalciler Tirebolu'daki Harşit Çayı'na kadar ilerlemişlerdir. Eynesil-Görece-Harşit bölgesindeki yerli halk, işgalcilerin işkence ve katliamlarına maruz kalmış, çoğu aileler bu zorlu süreçte yerinden edilmiştir. Bu süreçte, Espiye'de ikamet etmekte olan Osman'la ailesi Eynesil'e gitmek üzere Aslancık-Harşit istikametine doğru harekete geçmiş, uzun bir yolculuktan sonra Harşit'e ulaşmıştır. Bu esnada Harşit Çayı'nın kenarını tutmuş olan Türk askerleri, istihkâm kazmaktadırlar. Askerler, onlara Eynesil'in düşman elinde olduğunu söyleyerek Eynesil'e dönmelerine engel olmuşlardır. Onlar da tekrar Tirebolu yoluyla Espiye'ye dönmüşlerdir. Mevsimin yaz olması ve yüksek sıcaklıklar, salgın hastalıkların artmasına neden olmuştur. Yörede fındık toplama zamanıdır. Osman'la yanındakiler hasta olmuşlardır. Yörede “cuhar” diye adlandırılan zehirli sıtma, savaş yıllarının salgın ve ölümcül hastalıklarından biridir. Hastalığa yakalananlar, kolay kolay kurtulamamaktadır. Espiye'deki pirinç tarlaları da bu ölümcül hastalığa ortam hazırlamıştır.¹⁰⁸

Savaşın birinci yılında hükümet, yörede kargaşa çıkaran Rumları yerinden kaldırmıştır. Rumlardan kalan ekinlikler ve meskenler yöredeki ihtiyaç sahibi kimseler ve muhacirler tarafından kullanılmıştır. Hatıratında belirtildiğine göre, o yılki ağır kışı metruk meskenlerde geçiren muhacirler, sonraki yıl Rumlardan kalma tarlaları ekmemiş olduklarından açlık son haddine ulaşmıştır.¹⁰⁹

Hatıratına göre, yörede çoğu insan savaşın ilk zamanlarında sıtma ve tifodan yaşamını yitirmiştir. Özellikle muhacirlerin yüzde sekseni, yakalandıkları bu ölümcül hastalıklardan kurtulamamıştır. Köseoğlu Osman'ın askerden dönen ağabeyi Hamdi, tifoya yakalanmış, hastalıktan son derece zayıf düşmüştür. Bu sıralarda Hamdi, Harşit'e cepheye gitmiştir. Günler sonra Osman, Harşit'e Hamdi'yi ziyarete gitmiştir. O zamanlardaki olağanüstü koşullarda mektuplaşma yapılamamaktadır. Kâğıt ve kalem herkeste, her yerde bulunmamaktadır. Ayrıca okuryazarlık oranı çok düşüktür. Harşit cephesindeki askerlerin mektuplarını ailelerine ulaştırabilecek bir sistem yoktur. Bu nedenle, Hamdi Harşit'e gittiğinde uzun zaman ailesiyle haberleşememiştir. O sıralarda Osman'ların mahallesinin yakınlarında, “ağırlık askeri” adı verilen ve kendi hayvanlarıyla gönüllü olarak orduya gıda taşıyan kimseler vardır. “Mekkâreci” denilen bu kimseler, Osman'lara yakın bir yerde “tayın” denilen ekmekleri pişirip, katırların sırtında cepheye taşımaktadırlar. Hamdi, bir ambalaj kâğıdına yazdığı adresini, mekkârecilerle Osman'lara göndermiştir. Kâğıtta şöyle yazmaktadır: “111. Alay, 2. Tabur, 2. Bölük, 3. Takım, İnköyü (Tirebolu): Köseoğlu Hamdi.”¹¹⁰

¹⁰⁶ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 14-18

¹⁰⁷ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 1-148.

¹⁰⁸ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 46-47.

¹⁰⁹ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 48.

¹¹⁰ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 31.

Köseoğlu Osman, tayın taşıyanlarla birlikte katıra binerek Harşit cephesindeki ağabeyi Hamdi'nin yanına hareket etmiştir. Çantasında üç dört kilo mısır unu, bir o kadar fındık ve yirmi paket kadar tütün vardır. Osman, Hamdi'nin bulunduğu mevziinin Harşit'in yukarı taraflarındaki Halaçlı köyü eteklerinde olduğunu öğrenmiştir. Karargâh oradaki tepededir. Mekkâreciler Osman'ı karargâha teslim etmişlerdir. Karargâhtan mevziye bir posta vardır. Posta görevinde bulunan Atinalı (Rize-Pazar) asker, Osman'a kim olduğunu sorarak Hamdi'nin kardeşi olduğunu doğrulamış ve kendisini takip etmesini söylemiştir. Postanın omzunda tüfeği, sırtında ise Osman'ın camadanı¹¹¹ vardır. Harşit Çayı'nın sol yakasındaki engebeli yoldan aşağı inerek Halaçlı'nın alt tarafındaki İnköyü başlarına gelmişlerdir.¹¹²

1917 Mart'ının sonlarıdır. Posta ile Osman yola devam ederken küçük bir dere görmüşlerdir. Derenin yanında yedi sekiz kadar asker, yamaçlardan bir şeyler toplamaktadır. Askerler, Osman'ları görmüşler, bir süre dikkatle izlemişlerdir. Bunlar, Osman'ın geleceğini önceden haber aldıklarından, hemen seslenerek yanına gelmişlerdir. Osman'a “hoş geldin!” diyerek çantasını açmışlar, fındığı paylaşmışlar ve tütün paketlerinden birer tane almışlardır. Hatıratı aktarılanlara göre, bunlar az evvel gördükleri aç askerlerdir; yamaçtaki ot ve çiçeklerle karınlarını doyurmaya çalışmışlardır. Burada askerlere, sabahları “Alman çorbası” adıyla anılan üç kaşık un melezi, yanında da bir parça ekme verilmiştir. Ekme siyahtır; yarısı yulaftan, yarısı arpa ve mısırdan yapılmaktadır. Osman'ın ifadesiyle bu ekmeğin “yenecek hiçbir hali yoktur” ve “topun içine koysan da atsan mermi vazifesini görür” bir haldedir.¹¹³

Türk askerlerinin yeterli yiyecek ve giyecekleri yoktur. Osman, bu durumu hatıratında “asker çıplak, bir ipliğini çeksen bin yama birden düşer” şeklinde aktarmıştır. Askeri elbise kıtlığı yaşandığından, Harşit cephesindeki Türk askerleri sivil elbiselidirler. Bu elbiseler ise oldukça eski ve yıpranmış durumdadır. Askerlerin çoğu yalınayaktır ve açlık onları gayet cılız bir hale getirmiştir.¹¹⁴

Köseoğlu Osman'ın Harşit'e getirdiği erzaktan geriye yalnızca mısır unu kalmıştır. Osman, Hamdi ve yanındaki askerlerle bölüğe gitmiş, bölüğün ikinci takımı tarafından bir tepeciğin altının oyulmasıyla oluşturulan ve “yemlik” adı verilen yere girmişlerdir. Burası yatak yeridir; içeride bazı asker oturmakta bazıları ise yatmaktadır. Osman'lar oturduğu anda içeriye başçavuş gelerek “derhal silah başına geçilerek hazır olunması” emrini vermiştir. Askerler tüfeklerini kuşanarak gitmişlerdir. Başçavuş; “Ruslarla konuşacağız, sulh varmış!” diye bağırmıştır. Rus askerleri Kuşkaya Köyü tarafında bulunan dar yere doğru harekete geçmişlerdir. Rus askerlerinin üzerinde Mart ayında yazlık elbise olması, Osman'ın dikkatini çekmiştir. Türk askerleri de görüşme yerine hareket etmişlerdir. Hamdi'yi de oraya götürmek istemişlerdir ancak Hamdi, Osman'ı bırakıp gitmek istememiştir. Osman'la birlikte mutfağa geçmişler, yağlaş¹¹⁵ yapmaya koyulmuşlardır. Mutfakta bir Rus kazanı,¹¹⁶ geceden kalma biraz da köz vardır. Hamdi kazana su doldurmuş, ateşe koyacağı sırada aniden bir top patlamıştır.¹¹⁷

Rus askerleri, belirlenen görüşme yerine silahsız gitmiştir. Türk askerleri ise farkında olmaksızın silahlı gitmiştir. Rus topçuları silahlı Türk askerlerini uzaktan izlemiş, kendi askerlerini vuracaklarını sanarak onların üzerine ateş açmışlardır. Bu durumda Türk askerleri hızlıca geri çekilmek zorunda kalmış, hemen istihkâma dolmuşlardır. Osman'la Hamdi de sığınağa girmişlerdir. Rus topçuları ara vermeksizin her yeri top ateşi altına almışlardır. Türk cephesi alevler içinde kalmıştır. Bir yandan da Rus piyadeleri, makineli tüfeklerle Türk cephesine ateş açmaktadırlar. Bu saldırılar sabaha dek sürmüştür. Geceyi sığınakta geçiren Osman, hatıratında Harşit Çayı'nın üstünde sabaha kadar alevlerin sönmediğini yazmıştır.

¹¹¹ Keçi kılından dokunmuş sırt çantası.

¹¹² Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 32-33.

¹¹³ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 33.

¹¹⁴ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 33-34.

¹¹⁵ Un muhallebisi.

¹¹⁶ Eskiden kullanılan bir tencere türüne, yörede verilen ad.

¹¹⁷ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 34.

Sabah olduğunda top ve tüfek sesleri kesilmiştir. Osman posta nezaretinde tepeye çıkarılmış, oradan ailesinin yanına dönmüştür.¹¹⁸

Şubat 1918'de Osman ve ailesi Espiye'de iken, Rusların Eynesil'den çekildiğine¹¹⁹ ve muhacirlerin Eynesil'deki yerlerine dönmeye başladıklarına dair bazı haberler yayılmıştır. Ancak muhacirlerin Tirebolu üzerinden doğuya geçişine Türk askerleri henüz müsaade etmemektedir. Bu durumu bilen muhacirler, Tirebolu'nun iç kesimlerinden Görele-Eynesil yöresine ulaşmaya çalışmışlardır. Her ikisi de çocuk olan Osman ve kardeşi Ahmet, bu haberleri duyunca yanlarına birkaç kişi daha bularak yola koyulmuşlardır. Çakaloğlu Ayşe namında genç bir kız, Tombul Mustafa ve birkaç kişiyle birlikte Espiye'nin doğu yakasındaki Adabük köyünden geçerek Aslancık tepesine ulaşmışlardır. Tepeye çıktıklarında, nöbetçi askerler onları durdurmuş ve hemen subaylara haber vermişlerdir. Subaylar onları yanlarına çağırılmışlar ve onlara nereye gittiklerini sormuşlardır. Onlar da Eynesil taraflarına gittiklerini söyleyince subaylar onlara, Rusların Eynesil'den henüz çekilmediğini ve geri dönmeleri gerektiğini söylemişlerdir. Çevre askerlerle doludur ve Eynesil istikametine geçiş mümkün değildir. Osman'la yanındakiler, mecburen geri dönmüşlerdir. Açlıktan yürüyecek halleri kalmamıştır. Kış, yaprakları dökmüş olduğundan yiyecek bir yeşil yaprak bile bulamamışlardır.¹²⁰

Bir hafta sonra Espiye'de, Rusların çekildiğine ve Eynesil-Görele bölgesine gidişin serbest olduğuna dair yeni bir haber yayılmıştır. Tirebolu üzerinden söz konusu bölgeye geçişin serbest olduğunu duyan Osman'la Ahmet, yanındakilerle birlikte tekrar yola koyulmuşlardır. Bu defa Ruslar gerçekten çekilmişlerdir. Yola koyulan Osman'lar, Tirebolu üzerinden Harşit'e varmışlardır.¹²¹ Burada Rus istihkâmlarına rastlamışlardır. İstihkâmlar, üstleri örtülü ve kenarları on-on beş kat tel örgüyle, demir kazıklar kullanılarak çevrilmiştir. Cephaneler yerlere dökülmüş durumdadır.¹²² Mevzileri geçerek Görele'nin Karaburun köyüne ulaşmışlardır. Oradan Eynesil'i seyretilmişler, üç yıl aradan sonra memleketlerini görebilmişlerdir. Bir süre daha yürüyerek Görele'ye ulaşmışlardır. Görele'nin içinde peksimet, fetir,¹²³ elbise ve birçok şeyi bulabilmek mümkündür. Çünkü Ruslar çekilince geride birçok şey bırakmışlardır. Bu sıralarda, bazı eşkıyalar yolları kesmiştir. Rus askerleri Görele'den gemilere binerek kaçmışlardır. Osman, burada bir takım Rus asker elbisesi bulmuştur. Üzerine giydiği bu elbise, bedenine büyük gelmiş ise de çıkarmamış ve yola devam etmiştir. Kardeşiyle birlikte Gemi Taşı'na geldiklerinde Türk askerlerine rastlamışlardır. Civardaki kadınlar buradaki askerlere yemek yapıp getirmişlerdir. Sofrada fındık, yoğurt ve bazı gıdalar vardır. Osman'la yanındakiler fındıktan fazlaca yemişler ve hasta olmuşlardır. Yatsı vaktinde Aralık Köyü'nün Yamaklı mahallesine gelmişler, burada Emine Gelin namında bir kadının evinde misafir olmuşlardır. Ertesi gün Eynesil'e geldiklerinde evlerinde halalarının oturmakta olduğunu görmüşler, üç beş

¹¹⁸ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 36-37.

¹¹⁹ Rusya'da çıkan Bolşevik İhtilali'yle Rus işgal kuvvetleri yöreyi terk etmeye başlamıştır. Rusların yöreden çekilmesi sürecinde Ermeni komitacıların taşkınlıkları devam etmektedir. Bkz. Songül Alşan, "Doğu Karadeniz'de Rus Çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri (1916-1918)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, 2014, s. 173-184.

¹²⁰ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 45-47.

¹²¹ Anadolu kırsallarından Tirebolu'ya dek uzanan kervan yolu, tüm yörenin olduğu gibi Eynesil'in tarihinde de belirleyici bir etken olmuştur. Bu yolla ilgili, Korkmaz'ın anılarında şunlar yer almaktadır: "Çocukluğumdaki 'yaylaya göç'ün yol güzergâhı, tarihi ve önemli ticaret yollarından biridir. Bu yol, Erzincan, Sivas, Suşehri, Alucra, Şebinkarahisar hatta Kayseri gibi Anadolu şehirlerini bir hat üzerinden sahile bağlayan bir 'kervan yolu'dur. Bitiş noktası da o dönemlerde adındaki üç kalesiyle ve doğal limanı ile önemli bir ticaret merkezi olan Tirebolu'dur. Bugünkü Tirebolu ilçesine ticaret kervanlarıyla tacirlerin inmesi, o dönemlerde bu yolun çok önemli olduğunun bir göstergesidir. Yol, Türklerin sahil taraflarına inip yerleşmelerinden sonra 'yayla yolu' olarak kullanılmaya başlamıştır. Bizim çocukluk dönemimizde bile bu yol, yayla göçleri için Beşikdüzü, Eynesil ve Göreleli hayvan sahipleri tarafından da kullanılırdı."; Yalçın Korkmaz, *Çocukluğumda Yayla Göçleri*, Yaz Yayınları, İstanbul 2016, s. 54.

¹²² Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 47.

¹²³ Yörede sac ekmeğine verilen addır.

gün burada kaldıktan sonra göçlerini getirmek için tekrar Espiye'ye gitmişlerdir. Bu zamanlarda yollarda, doğu istikametinde muhacir akınları sürmektedir.¹²⁴

Köseoğlu Osman'la ailesi, Espiye'deki Karaerik Madeni'nden göçüp memleketleri olan Eynesil'e gelmişlerdir. İşgal sürecinde, Eynesil toprakları tümüyle atıl kalmıştır. Gıda ürünleri, yok denecek kadar azalmıştır. Halkın içinde bulunduğu durum, muhacirlikten daha zordur. İşgalin sona ermesinin ardından bir yıl daha açlık ve yokluk yaşanmıştır. İleriki zamanlarda yavaş yavaş tarlalar ekilmeye başlanmış, bahçeler imar edilmiştir.¹²⁵

Savaş ve işgal sürecinde yöredeki erkek nüfus oldukça azalmıştır. Bu süreçte yörede sosyal düzen sarsılmış, huzur ve refah ortamı kalmamıştır. Osman, hatıratında bunları yazarken "hükümsüz milletten ne olur, birbirini yer, aradan çıkarır" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. İşgalin üzerinden günler geçmiş ancak memleket henüz düzelmemiştir. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre sonra İngilizler İstanbul'u işgal etmişlerdir. Trabzon'da toprakları parçalatan İngilizler, Yunanistan'a da İzmir yöresini işgal etmesi için emir vermişlerdir. Neticede Yunan ordusu İzmir'i işgal etmiştir. Osman'ın ifadesiyle "Atatürk o zaman meydana çıkmış", şöyle bir haber yayılmaya başlamıştır: "Mustafa Kemal Paşa adında bir adam çıkmış da çete toplarmış. İstanbul'da padişah İngilizlere teslim olmuş...". Durum giderek ciddileşmiştir. Eşkıya ve asker kaçakları askere tekrar çağırılmıştır. Yunan ordusu Anadolu içlerine kadar ilerlemiştir. Ülkenin her yerinden askerler, sabıkahlar ve gönüllü siviller toplanılarak Yunanlılara karşı mücadeleye girişilmiştir.¹²⁶

Sonuç ve Öneriler

Eynesil yöresinin 1916 Temmuz'undan 1918 Şubat'ına kadar maruz kaldığı Rus işgali, hâlâ yöre insanının belleğindeki yerini korumaktadır. İşgalin izlerini, yöre kültüründe önemli bir yere sahip olan atma türkülerde, ağıtlarda, anlatılarda hatta yer ve mevki adlarında görebilmek mümkündür. Doğu Anadolu'dan başlayan Rus istilası, Tirebolu'daki Harşit Çayı'na kadar olan bölgede yoğun nüfus hareketlerine neden olmuştur. Eynesil'den Harşit'e kadarki işgal bölgesinde yaşayan insanların çoğu, işgal kuvvetlerinin yerinden etme uygulamalarına maruz kalmıştır. Savaşabilecek durumda olan gençler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ilan edilen seferberlikle askere alınmıştır. Anılardan edinilen bilgilere göre, normal zamanlarda kalabalık olan pazar yerleri bile bomboş kalmıştır. Bu süreçte yörede işgale direnebilecek çok sayıda nitelikli kimse yoktur. İşgalden dolayı, savunmasız halde bulunan yaşlı, çocuk ve kadınlar Eynesil'i terk ederek Giresun istikametine doğru göç etmişlerdir. Bu göçler, savunma gücü olmayan kesimin, nerede sonlanacağı belirsiz olan bir dizi yolculuğundan ibarettir. Bu kitlelerin amacı işgal zulmünden kurtulmak için sakin bölgelere ulaşmaktır. Eynesil'den çıkarak batıdaki kıyı kasabalarına göç eden savunmasız kitleler, gittikleri yerlerin nüfus yapısını değiştirmişlerdir. Yalnız bununla da kalmamış, Eynesil kültürünü neredeyse Giresun'un tüm ilçelerine taşımışlardır. Bugün Eynesil'de yaşamakta olan sülalelerin çoğunun Tirebolu, Espiye, Güce, Yağlıdere, Keşap, Dereli, Bulancak ve Piraziz'de kolları bulunmaktadır.

Rus işgali, yörede tarihin akışına yön vermiştir. İşgal, yalnızca insanları büyük acılarla karşılaştıran geçici bir hadiseden ibaret olmayıp, onların mahalli kültürünü ve akrabalık bağlarını da derinden etkilemiştir. Bu yönüyle Rus işgalinin yöredeki etkilerini bugün dahi görmek mümkündür.

İşgalin bitiminde Eynesil'deki yerlerine dönmek isteyen muhacirler, kıtlık ve sefaletten bitkin düşmüş olsa da hürriyetlerine kavuşma sevinci ile aç ve hastalıklı bir şekilde yola koyulmuşlardır. Ancak bunlar, memleketine döndüklerinde meskenlerinin harabe, tarla ve bahçelerinin atıl halde olduğunu görmüşlerdir. Yöreye dair işgal anılarında anlatıldığı üzere, işgalciler evcil hayvanlara ve tarlalara ciddi zararlar vermişlerdi. İşgalin bitiminden sonra birkaç

¹²⁴ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 48-49.

¹²⁵ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 46-50.

¹²⁶ Köseoğlu Osman'ın Hatıratı, s. 53-55.

yıl daha kıtlık ve hastalıklarla mücadele eden yöre halkı, Eynesil'i yeniden bayındır hale getirmeyi başarmıştır. İşgal sona ermiş olsa da Rus çekilişinden sonra başlayan Milli Mücadele süreci ve yöre halkının yurt savunması için farklı cephelere yönelmesini gerektirmiştir. Rus işgalinin, yöre halkının belleğindeki etkileri henüz taze iken yurdun çeşitli yerlerindeki işgallere karşı mücadelede Eynesilli gönüllüler de görev almıştır.

Rus işgali döneminde Eynesil, Görele'ye bağlı bir köy statüsündedir. Bundan ötürü Eynesil'in kurtuluşu Görele ile aynı tarihe (13 Şubat 1918) temellendirilmektedir. Ancak çalışmada da aktarıldığı üzere, Eynesil'in kurtuluşu 14 Şubat 1918'dir. Her yıl 13 Şubat'ta Görele'nin Rus işgalinden kurtuluşu kutlanırken, Eynesil'in kurtuluş tarihi olan 14 Şubat'la ilgili herhangi bir kutlama yapılmamaktadır. Giresun sınırları dâhilinde Rus işgalinin ilk günlerini en ağır biçimde yaşamış olan Eynesil'de, 14 Şubat'ta kurtuluş günü kutlamalarının yapılabilmesi tarihsel dayanaklarla mümkün görünmektedir.

Kaynakça

1. Yazılı Eserler

- Akbulut, Ömer, *Trabzon: Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler-I*, İstikbal Matbaası, Trabzon 1955.
- Aksoy, Volkan, "Birinci Dünya Savaşı'nda "Göç"ün Acılarına Tanıklık Eden Şehir: Giresun", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4/5, 2018, s. 83-101.
- Aksoy, Volkan, "Birinci Dünya Savaşı Hükümetin Trabzon Muhacirlerine Yaptığı Yardımlar ve Yörenin İçinde Bulunduğu Durum", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, 2014, s. 113-134.
- Aksoy, Volkan, "Trabzon'da Rus İşgali ve Muhaceret (1916-1918)", *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu (25-27 Eylül 2014)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 831-856.
- Aktepe, Münir, "Tuzcuoğulları İsyanı", *Tarih Dergisi*, Sayı: 5-6, 1953, s. 21-52.
- Antriyasyan, Nişan, *Fındık Ziraatı ve Ticareti*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1331.
- Alpaslan, Teoman, *Topal Osman Ağa*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2007.
- Arslan, Mehmet, "Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Askere Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 18, 2015, s. 219-248.
- Arslan, Mustafa, *Görele*, San Matbaası, Ankara 1973.
- Alşan, Songül, "Doğu Karadeniz'de Rus Çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri (1916-1918)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, 2014, s. 173-184.
- Aydın, Mahir, "Rusya'nın Çanakkale İntikamı: Karadeniz Bombardımanı", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008) Bildiriler Kitabı-I*, Giresun Belediyesi Yayınları, Ankara 2009, s. 571-576.
- Aygün, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, Trabzon 2005.
- Bal, Halil, "Brest-Livosk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 2012, 25-51.
- Bal, Mehmet Akif, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon-Araklı'da Yaşanan İşgal Olayları ve İşgal Acıları (1914-1918)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 15/30, 2016, s. 31-58.

- Bal, Mehmet Akif, “Trabzon’un Rus Donanmasının Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon’a Etkileri (1914-1916)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 27/81, 2011, s. 545-576.
- Balcıoğlu, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz’de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki”, *OTAM*, Sayı: 4, 1993, s. 91-97.
- Bostan, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Cin, Mustafa, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun’da Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun (Sempozyum Bildirileri)*, Ümit Matbaası, Ankara 2003, s. 165-172.
- Clavijo, Ruy Gonzales De, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Çeviren: Ö. Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993.
- Çakmak, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Çoban, Şükrü, “Görel-Eynesil Kalesi’nin Topa Tutulması”, *Görel Ekspres*, 29.02.2016.
- Demir, Necati, “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepni Türkmenleri ile Güvenç Abdal Ocağı’nın Kuruluşu”, *G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Sayı: 63, 2012, s. 77-110.
- Genç, Zafer, “Rus İşgali Sırasında Trabzon ve Yöresinde Meydana Gelen Tahribat (18 Nisan 1916–24 Şubat 1918)”, <http://www.zafersen.com/rus-ısgali-sirasinda-trabzondaki-tahribat.pdf> (30.11.2017).
- Goloğlu, Mahmut, *Trabzon Tarihi*, Serander Yayınları, Trabzon 2000.
- Gülay, Abdullah, *Ağasar Çepni Kültürü*, Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- Gündüz, Tufan, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, Bilge Yayınları, Ankara 1997.
- Günergun, Feza, “Türkiye’de Güneşi Tutulması Gözlemleri Üzerine Notlar”, *Dört Öge*, Sayı: 1/1, 2012, s. 17-45.
- Gürsoy, Ahmet, “Giresun Kazası’nın Vilayet Oluşu”, *Yeşilgiresun Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun (Sempozyum Bildirileri)*, Giresun 2003, s. 98-102.
- Hacıfettahoğlu, İsmail, *Sakarya Şehidi Binbaşı Hüseyin Avni Bey*, Atlas Yayınları, İstanbul 2003.
- Işık, Adem, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Kaya, Mevlüt, “Giresun Tarihinde Bir Ayrıntı: Köseoğlu Osman’ın Hatıraları (1906-1935)”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3/1, 2017, s. 58-81.
- Kaya, Mevlüt, “Görelle Rüstemzâde Abdülhamid’in Mektuplarında Askerlik ve Sosyal Hayat”, *Uluslararası Tarih ve Gelecek Dergisi*, Sayı: 2/3, 2016, s. 117-144.
- Kaya, Mevlüt, *Bağdat’tan Görel’e Mektuplar*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Kaya, Mevlüt, *Bir Çepni Köyü Tarihi ve Kültürü*, Yüksel Ofset, Samsun 2007.
- Kaya, Mevlüt, *Çepniler Tarihi Serüveni ve Giresun-Espiye Yöresinin Kültür Kökenleri*, Togan Yayınları, İstanbul 2011.
- Kaya, Mevlüt, *Eynesil Tarihi ve Kültürü*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Korkmaz, Yalçın, *Çocukluğumda Yayla Göçleri*, Yaz Yayınları, İstanbul 2016.
- Köseoğlu Osman’ın Hatıratı, *Ziya Köse Arşivi*, Yayınlanmamış, Eynesil 1964.

- Kutlu, Şaban, *Geçmişten Günümüze Her Yönüyle İnanca Köyü*, Melisa Matbaası, İstanbul 2007.
- Kutlu, Şaban, *Yitik Kent Çanakçı*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2001.
- Lowry, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Menteşeoğlu, Erden, *Osman Ağa*, Yeşilgiresun Matbaası, Giresun 1991.
- Öksüz, Hikmet-Usta, Veysel, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 24, 2014, s. 25-51.
- Özcan, Besim, "Trabzon Eyaleti'nin Kırım Harbi'ne Katkıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, 2001, s. 247-260.
- Özgenç, Emine, *Eynesil Ana*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917)-II*, Hazırlayan: Natalia Chernichenkına, Erzincan Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2017.
- Saltık, Veli, *Çepniler ve Güvenç Abdal Ocağı*, Özdoğan Yayınları, Ankara 2016.
- Selimoğlu, Nihat Çelik, *Doğu Karadeniz'de Kuva-i Milliye ve Mihenk Yeri ve Görele*, Eser Sahibinin Kendi Yayını, Trabzon 2011.
- Sümer, Faruk, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Tanyu, Hikmet, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1973.
- Tekir, Süleyman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16/30, 2016, s. 43-65.
- Tosun, Murat Dursun, *Arşiv Belgelerinde Giresun Tarihinde Yaşananlar ve Ayrıntıları*, Rıhtım Dijital Matbaa, İstanbul 2017.
- Türkyılmaz, Halil İbrahim, *Dünden Yarına Tüm Yönleriyle Eynesil*, Eynesilliler Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 1995.
- Usta, Veysel, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, 2014, s. 135-172.
- Yavuz, Nurcan, "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, 1995, s. 207-232.
- Yedi yıldız, Bahaeddin, *Ordu Tarihinden İzler*, Fast Yayınları, İstanbul 2000.
- Yüksel, Ayhan, "Görele: Coğrafyası, Tarihi ve Tarihi Şahsiyetleri", *Görele Kültür Sanat Sempozyumu (20 Aralık 2003 Bildiriler)*, Hazırlayan: S. Çiçek vd., Görele Dernekler Birliği Yayınları, İstanbul 2005, s. 1-28.
- Yüksel, Ayhan, *Giresun Tarihi Yazıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

2 .Kişisel Görüşmeler

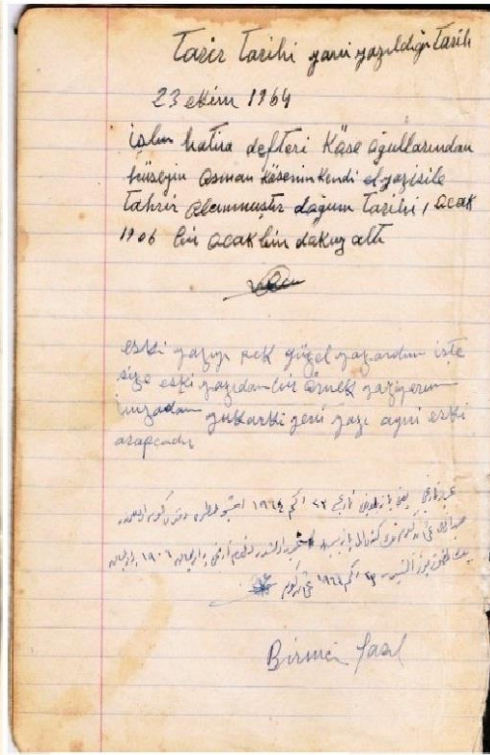
- Çakır, Mustafa, 1955 Eynesil doğumlu, Emekli öğretmen (Kişisel görüşme: 08.05.2017).
- Çelik, Nihat, 1934 Görele doğumlu, Şair-yazar (Kişisel görüşme: 09.05.2017).
- Çetin, Harun, 1963 Eynesil doğumlu, Esnaf (Kişisel görüşme: 08.05.2017).
- Çoban, Şükrü, 1953 Zonguldak doğumlu, Öğretmen (Kişisel görüşme: 12.07.2017-09.05.2017).
- Çoban, Turan, 1953 Eynesil doğumlu, Emekli (Kişisel görüşme: 17.06.2017).

Keskin, Akif, 1958 Eynesil doğumlu, Esnaf (Kişisel görüşme: 17.04.2017-30.05.2017).

Ekler

Köseoğlu Osman.

**Köseoğlu Osman'ın
Hatıratı'nın giriş kısmı.**

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

TOGO'DA DEKOLONİZASYON DÖNEMİNDE DEVLETİN İNŞASI (1945-1960)¹

State's Building during The Decolonization in Togo (1945-1960)

Behset KARACA*

Tete Jean-Philippe GUNN**

Öz: Bu araştırmanın amacı, sömürge durumundan bir devlete dönüşümü incelemektir. Devlet inşası süreci İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Togo'da başlamıştır. Siyasi durum, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından getirilen yeni reformlarla değişmeye başlamıştır. Bu reformlar, 1946'dan bu yana Togo'da hayatı canlandıran siyasi partilerin oluşturulmasına izin vermiştir. Devletin inşası, yerel parlamento ve aynı zamanda Togo'nun 1956'da Özerk Cumhuriyeti'nin yaratılması gibi farklı faaliyetlerle gerçekleştirilmiştir. Bu yerel kurum için önemli başlangıç, 1960 yılında Togo Cumhuriyeti'nin oluşturulmasıdır.

Anahtar kelimeler: Devlet, Kimlik, Milliyetçilik, Dekolonizasyon

Abstract: The aim of this research is to study the evolution from the colonial situation to a State. The State's buiding process started in Togo after the Second World War. The political situation has started changing with new reforms introduced by the United Nations Organization. These reforms have permitted the creation of political parties which animated the life in Togo since 1946. The State's building was done through different activities such as the local parliament and also the creation of the Autonomie Republic of Togo in 1956. This local institution constituted the important step for the creation of the Republic of Togo in 1960.

Keywords: State, Identity, Nationalism, Decolonization

Giriş

İkinci Dünya Savaşından sonra, Avrupa kolonizasyonu ile Afrika yeni bir siyasi düzene girmiştir. Avrupa ve dünyanın diğer kısmında meydana gelen değişikliklerle birlikte Afrikadaki kolonilere daha fazla özgürlük verilmiştir. Savaş sonu, sömürge dünyasında siyasi idare yeni bir sisteme yol açtı. Afrikalılar kendi kaderini belirleme ve kolonilerin yerel işlerine katılmaları konusunda kendilerine soruyorlardı. Togo'da dekolonizasyon durumu 1945 yılında başladı. Bu zamandan itibaren Togo, uluslararası rejim altındaydı. Tüm dekolonizasyon döneminde Togoluların hedefi kimlik ve devletin inşası projesi olmuştur. Bu nedenle, bu soru sorulmalıdır: Bir devletin yaratılış perspektifinde sömürgeleşme sırasında Togo

¹ Bu makale Prof. Dr. Behset Karaca'nın danışmanlığında, Tete Jean Philippe GUNN'ın SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında 2018 yılında tamamladığı "Togo'da Kimlik Ve Devletin İnşası (1884-1980)" başlıklı doktora tezinden üretilerek hazırlanmıştır.

* Prof.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, behsetkaraca@sdu.edu.tr

** Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, filgunn@gmail.com

evrimi nasıl geçti? Bu araştırmanın amacı sömürge durumu altında devletin inşasına izinin farklı faktörlerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için, konuyla ilgili seçici kaynakça kullanılmıştır. Bu çalışmada üç yön tartışılacaktır. İlki Togo'da bağımsızlık dönemi yaşanması, ikincisi 1945-1958 yılları arasında Togo siyasi yaşamı ve son olarak devletin bir koloni statüsünden Togo evriminin nasıl geliştiği.

Togo Topraklarının Fransız Yönetimi Altındaki Yeni Statüsü

1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, savaşı kazanmış ülkeler, barış, özgürlük ve dünyadaki ihtilafı önleyecek yeni bir organizasyon yaratmaya karar verdi. Bu amaçla 1945 yılında Birleşmiş Milletler kuruldu. Uluslararası siyasi kurum olan manda rejimi, vesayet rejimi haline getirildi. Tüm mandaların koruma alanlarının durumu değiştirildi ve vesayet kurumu tarafından yönetildi. Eylül 1943'te Cordell Hull, “*özgür uluslar kendilerine bağımlı olan ve özgürlük isteyen insanlardan sorumludur. Bu ulusların vekâleti, himayesi ve diğerleri gibi siyasal ilişkileri olan bu milletlerin görevi ahlaki ve maddi gelişime yardımcı olmak, onları kendi kendini yönetme sorumluluklarına ve görevlerine hazırlamak ve onları özgürlükleri için teşvik etmektir*” diye açıkladı². Çoğunlukta olan Togolular, Fransızların bölgeyi terk etmelerini ümit etmekteydiler ve topraklarının geleceğinden sorumlu olabilirlerdi. Ancak durum kendi lehlerine değildi. Fransız sömürge yönetimi hâlâ bölgeyi yönetiyordu. Sadece bu yönetimin bazı yönleri değışti. Yeni statü Birleşmiş Milletler gözetiminde bulunan vesayet rejimi idi. 13 Aralık 1946'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Fransa ve İngiltere yönetimi altındaki Togo ve Kamerun bölgelerinin vasiliğini onayladı. İki sömürge güç bu topraklarda gerçek bir sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma politikasını halletmeye giriştiler. Ayrıca bu devletler, nüfusun idari ve siyasi yaşama katılımını sağlamalı, insan hakları, bireysel özgürlükler, hareket özgürlüğü siyasi parti kurarak örgütlenme özgürlüğü, basın medya aracılığıyla bilgi özgürlüğü gibi temel konulara saygı göstermeliydi. Yerel halkın siyasal rejimle ilgili özgürce seçim yapmalarına izin vermek için genel istişareye de gitmelidirler. Tüzük kapsamında, Mütevelli Heyeti, vesayet bölgeleri halklarının siyasi, ekonomik, sosyal, eğitsel ilerlemeleri ve vesayet bölgelerin diğer özel vazifeleri hakkında idari makamdan gelen raporları incelemek ve görüşmek üzere, hükümetten gelen dilekçeleri incelemek ve yürütmek üzere idari makama danışmakla yetkiliydiler.

Togolular, kimliklerini inşa etmek ve bağımsızlıklarını kazanma arzusu içinde uluslararası halklardan yararlandılar. Vesayet rejimi onlara uluslararası podyuma erişmek ve gelecekleri adına istediklerini ifade etmek için daha fazla imkân sağladı. Geniş bir alandaki uluslararası bir kuruluşun denetimi altındaki bir bölge olarak, kaderini üstlenme arzusu daha fazla ifade edildi. İkinci dünya savaşından sonra Togo'da, Alman sömürgeciliği sırasında başlayan ulusal bilinç daha da güçlendi ve bu bilinç Fransız mandası döneminde mücadele, manipülasyon, işbirliği yoluyla daha da büyüdü.

1946'dan Beri Togo'da Siyasi Yaşam: Ulusal Bilincin Temeli

Togo'daki siyasi yaşam, bölgenin uluslararası bağlamı ve jeopolitik yönü nedeniyle kendine mahsustu. İkinci Dünya Savaşı'ndan ve Togo'daki vesayet kurumunun kurulmasından sonra siyasi hayat 1946'dan beri Togolular tarafından canlandırıldı. 1946 yeni statünün yılıydı ve siyasi iktidarın zaferi için rekabet içeren siyasi hareketler başladı. Ocak 1946'da, Togo temsilci meclisinin kurulması kararı ilan edildi³. Bu yerel meclisin görevleri, Fransız sömürgeci idaresine, yalnızca idarenin Togo'ya ait olan yönetiminde yardımcı olmaktı. Uluslararası bağlam, yerel bir parlamento olan bu meclise, toprakların evrimi ile ilgili konular hakkında oy verme ve tartışma izni verdi. 3 Ocak tarihli Kararın 45. maddesi, “*temsilciler meclisine, Togo'da yürürlükte olan mevzuat uyarınca yapılan genel tedbirler konusunda zorunlu görüldüğünü*” belirtti⁴.

² Nicoue. L. Gayibor, *Histoire des Togolais. De 1884 a nos jours*, Lomé, Presses de l'UL, 2005, s.567-568.

³ 3 Ocak 1946 tarihli 46-6 sayılı karar, 18 Ocak 1946 tarihli Togo Resmi Gazete Bölge Bülteni no 540.

⁴JOTT n° 540, 18 Ocak 1946.

Temsilciler meclisinin kurulmasının etkili olabilmesi için demokratik seçimler düzenlenmeliydi. Çünkü kararnamenin 13. maddesi bu meclis üyelerinin 50.000 kişi için seçilmiş olduğunu ve seçimlerle geldiğini belirtiyordu. Nisan 1946'da Togo'da iki önemli siyasi parti kuruldu. *Comité de l'Unité Togolaise* (CUT) yani Togo Birliği Komitesi, bu da 26 Nisan 1946'da bir siyasi parti haline geldi. Bu partinin hedefleri arasında, İngiliz Altın Sahili ile Togo'da yaşayan halkları bir araya getirmenin yanı sıra özerkliklik de vardı. Sylvanus Olympio, CUT Başkan Yardımcısı oldu. Üyeler milliyetçiler olmak suretiyle kabul edildi. Bu milliyetçi partinin üyeleri, yönetimin etkisi altına girmedi. Çoğu, serbest meslekle uğraşiyor, sömürge yönetiminde memur olarak çalışmıyordu. Bu partiyi milliyetçi bir parti yapan bir başka faktör, sömürge sistemine karşı düşmanlık oluştuğuydu.

İkinci siyasi parti, *Parti Togolais du Progres* (PTP) yani Togo İlerleme Partisidir. 9 Nisan'da 1946'da Nicolas Grunitzky tarafından kurulmuştur. Bu partinin üyeleri 1945'ten bu yana Fransız hükümetinin terfi ettirdiği kişiler olup onlar Fransız yönetiminin büyük Fransız Birliği'ne katılım sürecinin devamını istiyorlardı. Bu partinin üyelerinin çoğunlukla sömürge yönetim sistemini ve Togo'daki Fransa siyasetini desteklemeleri doğaldı. PTP'nin hedeflerinden biri, işbirliğinin teşvik edilmesi ve sömürge yönetiminin kontrolü altında Togo'nun ilerlemesini ve sosyal refahını geliştirecek şekilde Fransa'ya sadık kalınmasıdır⁵. Bu iki büyük siyasi partinin farklı hedefleri, Togo'nun geleceği ile ilgili farklı yaklaşımları ve görüşleri açıkça ortaya koydu. Bir tarafta, derhal bağımsızlık için ve diğer tarafta ise ilerici bir bağımsızlık için savaşılan bir ideoloji vardı. Bu iki siyasi parti, 1946'da Togo yerel temsilci meclisinin kontrolü için rekabet halinde idi.

CUT siyasi partisinin planı topraklardaki idari sistemin reformuydu. Bu konular halka çok iyi ulaştı ve CUT, ilk yerel parlamento seçimlerini kazandı. 8 Aralık 1946'da ana temsilcilerden biri olan Sylvanus Olympio cumhurbaşkanı seçilerek temsilci meclis başkanlığını devraldı.

1946 ve 1960 Yılları Arasında Togo'da Milliyetçilik Anlayışının Aktörleri

Togo'daki milliyetçilik, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha etkili oldu. Özellikle 1960'da bağımsızlığa ilişkin siyasi tarih üzerinde önemli bir etkisi oldu. 1946'da Birleşmiş Milletler'in vesayet altındaki bölgenin özel statüsü, milliyetçi grupların liderlerine Togo için bağımsızlık hakkında konuşma yolunda güç verdi. Tarihsel bağlam da milliyetçiliğin yükselmesinin ve bu topraklarda kimliğin yaratılmasının etkenlerinden biriydi.

Tarihsel Bağlam

Tarihsel bağlam Togo'ya özgü değildi. Tüm Afrika kolonilerini kapsıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle nazizm ve faşizm üzerindeki zafer, sömürge egemenliği altındaki Afrikalılara umut getirdi. Zafer güçlerinin beyanati, insanların geleceğine karar verme hakkından bahsetti. Bu, nazizm egemenliğine, ırkçılığa, insan haklarının reddedilmesine maruz kalmış Avrupa halkıyla ilişkiliydi.

Savaşın muzaffer güçleri arasında sömürge imparatorluklarında ırkçılık, dışlama ve tahakküm kullanan iki sömürgeci güç olan Büyük Britanya ve Fransa vardı. Fakat Afrika kıtasında savaş, Afrikalılara kendi kaderlerini üstlenmek ve bağımsızlık istemek için onlara motivasyon verdi. Afrikalılar savaşa asker olarak katıldı ve birçoğu Avrupa'nın kurtuluşunu sağlamak amacıyla savaşmak için Avrupa'ya gönderildi. Onlardan bazıları Hindistan'a gönderildi ve oradaki özgürlük hareketi içerisinde olan Hint milliyetçileriyle temas halindediler. Afrika'ya geri dönersek, bu anti-sömürge stratejilerini, özgürlükçü ve milliyetçi siyasi partilere katılarak kullanacaklardı. Savaş sonrası sosyal bağlam, milliyetçilik öncülüğünün ve hatta kimlik inşa etmenin bir başka faktörüydü. Savaş döneminde başlayan kentleşme olgusu, 1945 sonrası Afrika kolonilerinde patlama yaşadı. Eğitimlerini köylerde tamamlayan genç erkekler şehir merkezine taşınarak

⁵N. L. Gayibor, *a.g.e.*, s. 577.

var olan işsiz sınıfın sayısını arttırdı. Avrupa'da ve ABD'de eğitilmiş Afrikalılar da vatanlarına geri döndüler ve Afrika toplumlarında elitlerin sayısı da arttı.

Togo'da Milliyetçiliğin ve Kimliğin Siyasi Faktörleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Togo'daki milliyetçilik ve kimlik oluşturma süreci vurgulanmaya başlandı. Daha önce belirtildiği gibi, uluslararası bağlam, Togoluların kendi topraklarının geleceği için isteklerini dile getirmeleri bakımından uygundu. 1945'te Togoluların arzusu, Fransızların bölgeyi terk ettiklerini görmektir. Böylece yerli seçkinler Togoluların gelecekteki kaderini hızlıca değiştirebilirdi. Fakat Fransızlar koloniyi terk etmedi ve manda sistemi, Birleşmiş Milletler Organizasyonu'nun denetimi altındaki vesayet rejimi ile değiştirildi. Bu yeni statü, Togo'daki milliyetçiliğin güçlü siyasi faktörlerinden biriydi. Yeni rejimin doğasında, sömürelere yeni siyasi yönetimle birlikte aynı zamanda eşit hak ve özerklik ilkesini getirmek vardı. Cordell Hull ve Başkan Roosevelt gibi siyasetçilerden sömürge yönetimi altındaki yerli halkların özerklik hakkına ve özgürlüklerine göre siyasi sorumluluğa hazırlanması konusundaki uluslararası konuşmaları, Togoluları milliyetçiliğini ve kimliğini Fransız sömürge iktidarına karşı destekledi. UNO tarafından yapılan Vesayet Anlaşması 13 Aralık 1946'da Fransa ve İngiltere'ye şu çağrılarda bulundu:

- Gerçek bir siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınma politikası oluşturmak.
 - Nüfusun idari ve siyasi görevlere etkin katılımını sağlamak ve nüfusu temsil edecek demokratik organları oluşturmak.
- İnsan haklarını ve temel özgürlükleri desteklemek.
 - Yerli halkın siyasi sistemini seçmesine izin vermek için seçimlerin veya referandumun organizasyonunu devam ettirmek.

Bu önerileri etkili kılmak için, genel kurul bir Vesayet Meclisi oluşturmaya karar verdi. Bu konseyin ilk oturumu 29 Mart 1947 yılında başladı. Komisyon, özel bölgelerden gelen tüm dilekçeleri kabul etmekle yükümlüydü. Aynı zamanda delegeleri vasıle bölgelerinden almalıydı. Komisyon, burada egemen olan sömürge güçlerini kontrol etme bakış açısına göre bu topraklara periyodik misyon gönderme hakkına ve yükümlülüğüne sahipti.

Bu uluslararası faktörler, Togoluların durumlarının farkına varmalarını sağlamıştır. Sömürge sistemi tartışması giderek güçlenmiştir. Ve Togolular *“Onların eşsizliklerini bilen, kıskançlaştıran ve onlara uluslararası görüşlere daha iyi erişim imkanları sunan yeni bir statüye yerleştirilenler, iradelerini daha fazla ifade edebiliyorlardı”*⁶.

Batı Afrika'da Togo'nun jeopolitik konumu, ulusal bir kimlik oluşturulmasında siyasi bir faktördü. 1945'ten itibaren, Togo ve hatta Afrikalıların sömürge durumu altındaki zihniyetleri değişti. Togo'da mandater sistem, nüfusun olgunlaşmasına ve güçlü bir rekabet havasına kavuşmasına izin verdi. Savaş sırasında ifade edilen baskı altındaki insan özgürlüğü ve demokrasi anlayışı, eşitsizliğe dayanan sömürgecilik felsefesiyle eşleşmedi. Bu durumun önünde sömürge güçleri kolonilerinin halkı ile yeni ilişki biçimleri öngörülebildi⁷.

Togo'nun vesayet statüsü nedeniyle seçkin gruplar aracılığıyla halk, bölgenin idari işleriyle bütünleştirildi. Togo'daki belirli bir kimliğin ilk ispatı, 11-12 Mayıs 1945 tarihli İstisari Komisyon'da gösterildi. Bu toplantı, Togo Noutary valisi tarafından organize edildi ve buradaki amaç, 1944 yılında yapılan Brazzaville Konferansı'nın⁸ tavsiyesi konusunda halk temsilcilerinin mutabık kalmasıydı. Halk temsilcilerinin bu

⁶ N. L. Gayibor, a.g.e., s. 569.

⁷Seti Y. Gbedemah, Y. S., “Les structures institutionnelles du Togo français de 1920 a 1960”, in Gayibor, N. L. (dir), *Histoire des Togolais. De 1884 a nos jours*, Lomé, Presses de l'UL, 2005, s. 203.

⁸Brazzaville Konferansı (30 Ocak-8 Şubat 1944), Özgür Fransız Hükümeti Başkanı General Charles de Gaulle'nin inisiyatifiydi. Bu toplantı, Afrika'da hizmet veren tüm üst düzey yetkililerini, sömürge yöneticilerini bir araya getirdi Bu konferansın amacı,

konferansı sömürge halkının Fransa'daki insanlar gibi aynı haklara sahip Fransız vatandaşları haline gelecek olan 'Union Française'⁹ nin gelecekteki birliğinin oluşturulması bakış açısına göre düzenlendi. Togo yerli seçkinleri bu öneriyi kabul etmeye davet edildi. Fakat bu toplantı sırasında seçkin grubun tepkisi, Togoluların kimliğinin biricikliğini ortaya koydu. Vali Noutary için, Fransız uyruğu, Togolulara verilebilecek en iyi hediye teşkil etmektedir. Togol seçkinlerinin yanıtı açıktı. Seçkin üyelerden biri olan Şef Dorkenoo, Togo'daki bütün nüfusun özlemini yansıtan bir cevap verdi. Dedi ki: "Togo'da doğduk, biz Togoluyuz ve başka hiçbir şey istemiyoruz"¹⁰. Bu cevap, sömürge yönetiminin arzusu için kendiliğinden gelişen bir tepki değildi. Aksine zihniyet gelişimi ve bilinçli şekilde kim olduklarının farkına varılmasıyla uzun bir sürecin sonucuydu. Almanların ayrılışından bu yana siyasi ortam ve Fransız mandası sırasında siyasi dernek sistemi gibi pek çok faktör bu kimliğin inşasında büyük rol oynamıştır. Batı eğitim sistemiyle tüccar ve eğitilmiş burjuvazinin gerçek bir ekonomik güçle ortaya çıkışı yeni bir kimliği olan yeni bir insanı şekillendirdi. Sömürge sınırları bir kimlik üretti; çünkü kimlik, uzun bir tarihsel dönem ve yapay sınırların varlığı nedeniyle oluşturuldu. Sömürgecilik sırasında Togo kendisini siyasi, ekonomik ve sosyal yönleriyle coğrafi bir alan içerisinde tanımladı. Guy Rossatanga-Rignault tarafından belirtildiği gibi, kendisini diğerleriyle ve Togolular ile ilişkili olarak tanımlayan her kimlik, Batı Afrika sömürge imparatorluğunda tanımdı¹¹.

Togoluların kimliğini ve milliyetçiliğini yansıtan ikinci husus, gelecekte Fransız ulusal parlamentosunda Togo'yu temsil edecek olan kişinin seçilmesiydi. Togol seçkini, Sylvanus Olympio konuşmasıyla Noutary'ye olumsuz yanıt verdi: "Parlamentoda Fransız işleri ile ilgili tartışmalarla ilgili değiliz. Paris'teki daimi delege varlığını istiyoruz (...) sadece metropol sorunları değil Togolularla ilgili konuları da ele alalım". Adaletin ve sağlık sisteminin reformu, eğitimin geliştirilmesi, Togoluların bölgenin iç işleri üzerine katılımı ile ilgili diğer sorunlar, bu danışma toplantısında seçkinler tarafından iyi karşılandı. Noutary, Togoluların Fransa'nın yeni politikasına olumlu ve tam bağlı olmasını bekledi. Fakat Togolular milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve halkın özel kimlik arayışı ile şaşkına döndü. Bu kimlik ve milliyetçilik anlayışı, farklı sömürge sistemleri boyunca nüfusun evrimiyle şekillendirildi ve Togolular 1945'ten sonra kendi ulusal bilinç ve kimliğini ortaya koydu¹².

1945 yılında meydana gelen bu farklı siyasi hareketler sayesinde, Togolular topraklarını üstlenme iradesini gösterdiler. Milliyetçilik ve kimlik gerçek oldu. Çünkü nüfus siyasi meselelerde olgunlaştı. Mayıs 1945 ve Ekim 1945 seçimleri sırasında Togoluların arzuları değişmedi ve daha da güçlenmeye başladı. İdeoloji siyasi bir hareket haline geldi. Bundan sonra Togoluların iradesi üç noktada devam edecektir: 1) Paris'te *Union Française* bakış açısına göre Togo'yu temsil edecek birisine ihtiyaç yoktur, 2) Nüfus Togolu olarak tanınmak istiyor; 3) Fransa'da Togo'nun özel çıkarlarını savunacak uygun temsilci seçmek. Böylece 1945'te, özerklik ve hatta bağımsızlık temelini Togo'ya ulusal kimlik ve milliyetçilik sorunu yoluyla yerleştirdiği açıktır.

Siyasi Partilerin Faaliyetleri

Siyasi partiler, bir bölgedeki ya da devletteki politik hayatın hareketliliğin başlıca aktörleriydi. Bir siyasi partinin temel amacı siyasi iktidar olmak ve bunu ulusal ya da yerel ölçekte idare etmektir. Bu hedefe ulaşmak için, bir siyasal parti, kendi siyasetine bağlı, programı için oy verecek ve iktidarın zaferini kabul edecek çok sayıda kitleye sahip olmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası ortam sömürge imparatorluklarında siyasi partilerin kurulması için müsaitti. 1944'de Brazzaville Konferansı'nda

Afrikalıların "Fransız topluluğuna kendi kişilikleri, çıkarları, arzuları, geleceği" ile katılmalarına izin vermektir... Fransa'nın sömürgelerde gerçekleştirdiği uygarlık çalışmalarının bitiş zamanı, herhangi bir özerklik fikrini, dönüşüm olasılığını reddetti. Fransız İmparatorluğu blogunun; nihai özyönetim anayasası reddedilmelidir ; Gbedemah , a.g.e., s. 204.

⁹ Fransız Birliği.

¹⁰N. L. Gayibor, a.g.e., s. 552.

¹¹ Guy Rossatanga-Rignault, « Identités et démocratie en Afrique. Entre hypocrisie et faits têtus », in *Afrique Contemporaine*, 2012/2 (n° 242), s. 60-61.

¹² Gayibor, a.g.e., s. 551, 556.

ve 27 Ekim 1946'da Fransız Anayasası'nda belirtilen sömürgeleştirilmiş toplumların kurtuluşu, Birleşmiş Milletler'in özerklik ve bölge meclisleri aracılığıyla Afrikalıların iç meselelerine katılımı konularını içeren bir tüzüğü siyasi partilerin kurulması için olumlu etmenlerdendi. Togo toprakları, bir vesayet altında olduğu gibi özgünlüğünden ötürü bu faktörlerden yararlandı ve bu amaçla siyasi partiler oluşturuldu.

1946'dan 1954'e kadar, Togo bölge topluluğu adına farklı seçimler için adayları sunma yolunda siyasi partiler oluşturuldu. CUT ve PTP 1946'da kuruldu. *Union des chefs and population du Nord* (UCPN) ve Juvento 1951'de, *Mouvement populaire Togolais* (MPT) 1954'te kuruldu. 1946'dan bu yana Togo'nun siyasi hayatı iki farklı ideoloji ile karakterize edildi. CUT ve Juvento milliyetçilik ideolojisini, bağımsızlık bakış açısını temsil etti. PTP ve UCPN, Fransız sömürgeci idaresinin varlığıyla ilerici bir bağımsızlık ideolojisini beyan ettiler. Bu iki ideolojinin tezahürü üzerine yapılan çalışmalar, siyasi yaşantının iki taraflı olduğuna dikkat çekti.

Genel olarak, Afrika siyasi partileri bölgesel, ulusal, etnik veya kabile partileri olarak bilinir. Togo mevzusunda, CUT, PTP, MPT, Juvento gibi siyasi partiler, bir bölge seçtikleri ve onları destekleyen bir nüfusa sahip oldukları için, bölgesel bir parti¹³ olarak düşünülebilir. Bu partiler bütün Togo bölgesini kapsamamış olsa da, etnik veya bölgesel seviyeyi aşacak bir eğilim gösterdiler. Bu partiler, insan faktörüne dikkat çekti ve halk tarafından takip edilen elitlerin elindeydi¹⁴. Togo'daki bölgesel partiler, sosyal yaşam standardı ve eğitim¹⁵ durumu nedeniyle partide herhangi bir itirazda bulunmayan doğal bir lidere sahipti. Bölgesel partilerin karşısında, koloni yönetimi tarafından *Union des chefs et populations du Nord* (UCPN) adlı bölgesel bir siyasi parti kuruldu. Bu parti 2 Temmuz 1951 yılında kuruldu. Ayrıca Kuzey Togo nüfusunu birleştirmek ve bölgedeki sömürgeciliğin varlığını ve sürekliliğini kabul etme amacı taşıyordu. Bu partinin kuruluşu, milliyetçi bir parti olan CUT'a muhalefet etmek ve Togo'da Fransız çıkarlarını savunmak temeline dayanıyordu. Bu parti bölgesel bir parti oldu, çünkü coğrafi olarak kuzeyde yer aldı ve özellikle bu bölgede kendi bünyesini geliştirdi. UCPN ve PTP müttefik olmuş ve milliyetçilere karşı muhalif sömürgeci idare ile başa çıkmıştır.

Sömürge döneminde Togo'daki siyasi partiler, iki taraflı bir sistemi yansıtıyordu. Bu sistem, bölgenin sosyo-tarihi ve Alman kolonizasyonunun başlangıcından itibaren gelişimi üzerine kurulmuştur. Togo'da 40 yıl içerisinde, Togo'da yaşayan nüfusun düşünme ve üretim biçimini etkileyen üç farklı sömürge idaresi oldu¹⁶. İki partili sistem, belirli bir meseleye iki farklı çözüm içinden bir seçim yapmaya izin veren bir sürece¹⁷ dönüştü. 1946'da *Union Française*'e katılma önerisi için evet/hayır şeklinde referandum ve iki öneri için iki siyasi parti kampanyası yapıldı. İkicilik, siyasi sistemin basitleştirilmesi için uygundur ve hükümetin hareketlerindeki istikrarını ortaya koymaktaydı.

İki partili sistem, kolonileşme ile oluşan kültür farklılığı ve Togo toplumunun dönüşümünün bir sonucuydu. İki entelektüel grup, kültür farklılığıyla birbirlerine karşıydı ve bu farklılıklar Togo'nun siyasi hayatında görülebiliyordu. Birinci grup, Alman-İngiliz kültürünü asimile eden, İngilizce ve Almanca konuşan ve Altın Sahili'nin İngiliz kolonisine yakınlaşmış kişileri tarafından oluşturuldu. Bu grubun üyeleri serbest meslekle uğraşıyorlardı; işadamları, muhasebeciler, tüccarlar ve büyük sömürgelere sahiplerdi. Zengin olmak için en iyi yol olan serbest mesleğin tanıtımını yapıp ekonominin bir bölümünü ellerinde tutuyorlardı. Tüccar elit grubunun üyelerinin çoğu milliyetçi parti CUT'un aktif üyesi oldu. İkinci grup yalnızca Fransızca konuşan ve yönetime yakın seçkinler tarafından oluşturuldu. Onlar memurlar, küçük tüccarlar ve Fransız

¹³Ogma S. Yagla, *Les indigènes du Togo à l'assaut du pouvoir colonial 1920-1958. Histoire politique d'un peuple Africain*, Lomé, NEA, 1992, s. 62.

¹⁴Yagla, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁵Bu öncülükten yararlanan siyasi liderler CUT'den Sylvanus Olympio, PTP'den Nicolas Grunitzky ve MPT'den Pedro Olympio'dur.

¹⁶Alman, İngiliz ve Fransız sömürgeciliği.

¹⁷Dualizm.

sömürgeciliği sırasında ortaya çıkan küçük bir orta sınıf oluşturdu. Bu ikinci grup, PTP siyasi partisinin zeminini oluşturdu ve Togo'daki sömürgeciliğin varlığını savunuyorlardı.

Togo'daki siyasi partilerin eylemleri, Togo'da milliyetçiliği ve kimlik faktörlerini yansıtıyordu. Nüfusun çoğunluğu siyasi mücadelenin manasını anlamıştır. Milliyetçilik, 1946'dan beri Togo'da siyasi partilerin eylemleri aracılığıyla ifade edildi. Bu siyasi partilerle birlikte, milliyetçilik sömürge yönetimi ile muhalif bir siyasi hareket haline geldi. Togo'daki siyasi partilerin kurulması ve bu ideolojilerin oluşma süreci, 1946'dan beri bir devleti ve bir ulusu yaşama geçirme ile eş zamanlıydı. Her siyasi farklı ideolojiye sahip olmasına rağmen, bu hareketlerin bir devletin yaratılmasında çok önemli olduğu açıktı. Ulusun inşası mevzusunda, Togoluların siyasi hayatı ve toplumun özerklik isteği ile ilgili işaretler oluştu.

Bir Devletin Oluşum Alametleri

Togo topraklarının vesayet statüsü, evrim ve olgunlaşma döneminden sonra yeni bir devlet yaratmak için kuruldu. 1946'dan itibaren, yerli seçkinler tarafından temsil edilen Togo halkı daha özerklik ve bağımsızlık talep ediyordu. Vesayet rejimi, Fransa ve Büyük Britanya'yı, uluslararası statünün sona ermesinden sonra devlet yönetimi amacıyla nüfusun politik gelişimini desteklemeye çağırdı. Togo toprak meclisinin oluşturulması, bir devlet olmayı sembolize eden ilk unsurdu. Bağımsızlık etkili olmadığı halde, bir devletin oluşumuna yönelik katkı unsurları topraklara yerleşmenin yolları üzerine kuruluydu. Togoluların kurtuluşu ile ilgili olarak Vesayet Konseyi'nin kararı, bu evrim için olumlu olmuştur. Altın Sahili kolonisinin hızlı gelişimi ve batı Togo üzerindeki sonuçları, Fransız makamlarını Fransız Togo hakkında ciddi reform başlatmaya itti. 1948-1950 yılları arasında, Altın Sahili'ndeki Britanya kolonisi, Kwame Nkrumah'ın Konvansiyon Halk Partisi (CPP)¹⁸ tarafından özerklik hakkıyla ilgili olarak siyasi değişikliklerle karşı karşıya kaldı. 1950'de yeni bir anayasa kabul edildi ve bu koloni için gerçek bir özerklik sağlayan *tam sorumlu hükümet* kuruldu. Bu yeni reformla CPP Mart 1952 seçimlerini kazandı ve yerli parlamentonun çoğunluğunu Altın Sahili üyeleri oluşturdu. Togo'nun Britanya bölgesinde yaşayan nüfus bu reformdan yararlandı ve o zamanlar sömürge Batı Afrika'da kurulan ilk siyah yerel yönetim oldu. Altın Sahili izlenecek örnek oldu ve sömürge statüsündeki insanlar için özerklik umudunu getirdi¹⁹.

Bir Devletin İnşa Edilmesi İçin Reform

Altın Sahili'nde yapılan reformlar sadece bölgede değil UNO'nun alanlarında da etkilere sahipti. 1952'de, UNO'nun genel meclisi, bu statünün sona ermesi amacıyla çalışmaya başlamak için vesayet bölgelerini yöneten sömürgeci güçlere baskı yaptı. 1952'de Togo'daki UNO görevlilerinin ikinci ziyareti bile Fransız hükümetini mümkün olan en kısa zamanda Togo'da büyük bir bağımsızlık ve yetkinlikle gerçek bir parlamento oluşturmaya çağırdı.

Union Française Togo birliği toprakları birleştirme projesi hâlâ Fransız sömürge yönetimi tabiatında idi. Milliyetçileri siyasi yönetim sisteminden uzaklaştırdıktan sonra, bu açıdan değişiklik yapmaya başlamak serbestti. Togo'nun geleceğine ilişkin reformlar 16 Nisan 1955'te çıkan yasa ile düzenlendi ve 9 üyeden oluşan bir 'Hükümet Konseyi' oluşturuldu. Togo temsilciliği toplantısı *Assemblée Territoriale du Togo*²⁰ (ATT) gerçekleştirildi. Hükümeti oluşturmak için 5 üye, Togo'daki Fransız Cumhuriyeti'nin yüksek temsilcilerini seçmek için 4 üye belirlenmeliydi. Milliyetçi partiler (CUT ve Juvento) bu farklı seçime ve hükümete katılmadı, protestolarını sürdürdü.

¹⁸ Convention People Party.

¹⁹Tchah, Pagniou, *Le Togo sous le mandat et la tutelle de la France : une évolution politique et institutionnelle singulière (1920-1958)*, Doktora tezi, Université Lyon III-Jean Moulin, 2005.s. 200-202.

²⁰Bölgesel Togo Toplantısı.

Tablo 8: 1955'te Togo'da Hükümet Konseyi Üyeleri

Üye	Görevi
Antoine Meatchi	Tarım
Lubin Christophe	Endüstriyel ve ekonomik genişleme
Simon Kpodar	Sağlık
Mama Tiem	Yerel Adalet
Emmanuel Fiawoo	Şehircilik
Georges Apedo-Amah	Eğitim, Gençlik ve Spor
Pierre Schneider	Finans
Michel Folly	Karayolları altyapısı ve ulaşım
RP Aloysus Riegert	İş ve Sosyal Faaliyet

Kaynak: Gayibor 2005: 637.

Hükümet üyelerinin farklı fonksiyonları, Togo topraklarının gerçek bir devlet hazırlığı içinde olduğunu ve modern bir devlet olarak görülebileceğini ortaya koyuyor. 1946'daki ilk yerel meclisin kurulmasından bu hükümete kadar, Togo'nun siyasi hayatı adına ve bu topraklarda yaşayan insanlar için büyük bir gelişme olmuştur. Bu hükümetin vizyonu, Birleşmiş Milletler ve milliyetçilerin beklentilerinden farklıydı. Bu hükümet, gerçek bir mali özerklik ve gücünün genişlemesini istemek yerine, Togo'nun Fransa'ya bir bütünleşme siyaseti ile bağlanmasını onayladı. Bu hükümet için bu bağlanma Togoluların evrimi için en iyi yoldu.

Fransız yönetimi ve Togo hükümeti konseyi bu reformla ilgili olarak memnun kaldı ve birlikte özerk Togo Cumhuriyeti kurmaya karar verdiler.

Togo Özerk Cumhuriyeti

Togo Özerk Cumhuriyeti (RAT)²¹, Togo'daki vesayetlin sona ermesiyle Fransa'nın bir eseri idi. Bu oluşumdan önce 1956 yılı, Kuzey Afrika topraklarında Tunus ve Fas gibi Fransa'nın himayesindeki ülkelerin bağımsızlık sürecinin başlama evresiydi. Gelecekte bağımsız olacak Altın Sahili²² topraklarına katılacak olan İngiliz Togoland'da düzenlenen referandum Fransız Togo'nun kurtuluşu için önemli bir faktör oluşturdu. Brazzaville Konferansı'ndan bu yana, Afrika sömürge toprakları, *Union Française* ve 1946'da yayınlanan yeni Fransız Anayasası gibi çeşitli reformlarla iç siyasi konularında çok az ilerleme kaydetmeye başladı. Ancak evrim genel olarak, Togo ve Kamerun'un vesayetçilik statüsündeki bölgeler hariç, Fransız sömürge topraklarında o kadar belirgin değildi. Özerklik ile ilgili durum, vesayet anlaşmasına göre yapılmalıydı. Togo davası için 1947'den beri Temsilci Meclisi, Hükümet Konseyi gibi politik kurumlar kuruldu ve o kullanma hakkı seçmen sayısını 1947'de 7000'den 1956'da 400000'e yükseltti²³. Fransa sömürge imparatorluğunda, ikinci savaş sonrası dönem, sosyal ve politik tartışmadan etkilenmiş ve bu tartışmalar gittikçe daha fazla belirgin hale gelmişti. Daha fazla belirgin hale gelmesi bu yeni duruma uyacak yeni reformlar yapmaya teşvik olarak görüldü. Fransız hükümeti, Ekim 1946'nın 4. Cumhuriyet Anayasası ile hazırlanan asimilasyon politikasının²⁴ olumsuz sonuçlarını biliyordu. Cezayir krizi ve yeni Asya devletlerinin bağımsızlığı bu siyasetin terk edilmesinin nedeniydi. Fransa, anayasadan ve Birleşmiş Milletler himayesinde olan bölgeler idare edildikten on yıl sonra Fransa'da 1956'da Loi-Cadre ya da Loi Gaston Defferre²⁵ adında yeni bir kanun kabul etti. 1956 Haziran'ında bu kanun Fransız Milli Meclisi

²¹ La République Autonome du Togo (RAT).

²² Gold Coast'ın bağımsızlığı 6 Mart 1957'de yürürlüğe girdi.

²³ Daniel Pepy, "La République autonome du Togo devant les Nations unies", in *Politique étrangère*, n° 6-22° année, 1957, s. 671-672.

²⁴ Abdenbi Temeniati, "L'Afrique noire et la Loi-Cadre de 1956", Mart 2006, <http://histoireweb.blogspot.com.tr/2006/03/lafrrique-noire-et-la-loi-cadre-de-1956.html>.

²⁵ Gaston Defferre'den bahsedildi.

tarafından oy çoğunluğuyla kabul edildi. Seçmenler 99'a karşı 477 oy aldı ve kanun denizaşırı bölgelere iç işleri konularında geniş çapta özerklik verdi. Bu mevzuatın temel hükümleri şu şekilde özetlenebilir:²⁶

- “Afrikalıların idari hiyerarşinin her seviyesine ulaşmasını sağlamak” için kadroların Afrikalaştırılması yoluyla kamu hizmetlerinin geliştirilmesi.

- Genel oy verme yetkisinin ve siyahi köylü “bir mezun kadar kendi fikrini iyi ifade edebilsin” diye hususi akademinin kabul edilmesi. Artık kadınlar ve erkekler 21 yaşındayken oy kullanabilecek ve seçmen sayısı 9600000 olacak.

- Bölgesel meclislerin yetkilerinin özellikle yerel konularda yasama imkanı açısından uzatılması. Bu, bakanların Toprak Meclisi tarafından görevlendirilecek olması ve her bölgede bir hükümet kurulması anlamına geliyor. Yine de, bu hükümetin yetkileri toprak başkanlığına devredilen yetkilerle sınırlandırılacaktır.

- Kırsal dünyada istikrar fonları oluşturulması veya gıda ürünlerini teşvik etmek için kredilerin tahsisi yoluyla bir ekonomik kalkınma politikasının uygulanması.

Bu yasa Fransız hükümetini reformları uygulaması ve denizaşırı bölgelerin kalkınmasını sağlaması için tedbirler almaya yetkilendirir. Başlık II, vesayet altında olan topraklarla ilgili olarak Fransız hükümetine Togo için bir statü tanımlaması amacıyla yetki verir. Bu, 24 Ağustos 1956 tarihli, 56-847 sayılı kararname amaç olarak, Togo'nun kendi işleri için yasama meclisiyle bir bakanlar kurulu tarafından düzenlenen ve toplanacak bir başbakan tarafından yönetilen özerk bir cumhuriyet haline gelmesini önermektedir. Bu reformun kolonilerdeki etkinliğini görmek için, bu reformun yapılacağı ilk bölge Togo olarak seçildi. Eğer reform başarılı olursa, bütün Fransız sömürge topraklarında yaygınlaştırılacaktır. Bu seçimle bağlantılı iki sebep vardı. İlk sebep, tam bir Fransız sömürgesi olmayan ancak Birleşmiş Milletleri'nin himayesi altındaki Togo'nun özel durumuyla alakalıdır. Bunun için, Fransa tarafından kabul edilen herhangi bir reform Togo'da denenmeli ve Vesayet Meclisinin onayına sahip olmalıdır. İkinci sebep, 1922'de Fransa'nın görevde olmasından bu yana Togo'nun politik olarak gelişmesiydi²⁷. Bütün bu faktörler, Fransız Cumhuriyeti²⁸ Denizaşırı Bakanlığı'na bağlı topraklarda bir evrim yaratacak olan bu reformun uygulanması için Togo'nun seçilmesine izin verdi²⁹. 30 Haziran 1956'de Togo Özerk Cumhuriyeti³⁰ ilan edildi ve Togo toprakları bir bayrak, bir milli marş³¹ bir slogan³² ile gerçek bir devlet niteliğine sahip oldu³³. 30 Ağustos, Togo'nun ulusal günü olarak seçildi ve Nicolas Grunitzky Başbakan oldu.

²⁶Bkz. Abdendi Temeniati, «L'Afrique noire et la Loi-Cadre de 1956».

²⁷D. Pepy, *a.g.e.*, s. 672.

²⁸1956'da Gaston Defferre bu departmandan sorumlu bakandı.

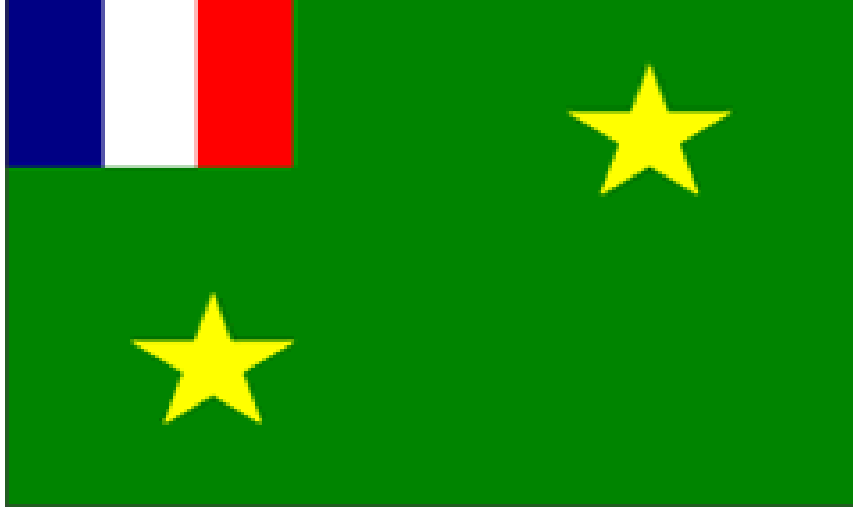
²⁹N. L. Gayibor, *a.g.e.*, s. 639.

³⁰ANT, 5 APA, no21, 18 Eylül 1956 tarihli ve 56-I sayılı Kanun, bir bayrak, bir slogan, bir marş oluşturmak ve ulusal bir tatil düzenlemek.

³¹La Togolaise.

³²Birlik-Düzen-İşçi

³³Essoham Batchana, “Togo : quels repères pour un pays en quête de son identité nationale”, in *Revue du Cames*, vol. 1, n° 3, 2014, s. 42 ; Gayibor, *a.g.e.*, s. 640

Resim 1: Togo Özerk Cumhuriyeti Bayrağı (1956-1958)

RAT oluşumun son kararı, Fransa ve Togo makamlarının Togo'da yürüttüğü vesayet rejimini sona erdirmeye arzundan geldi. Fransa, Birleşmiş Milletlere Togo'nun gelişimi hakkında bir muhtıra gönderdi ve ayrıca Togo'nun özel statüsünü sona erdirdi. Bu arzuyu etkili kılmak için, 26 Ekim 1956'da Togo'nun özerklik hakkına ilişkin bir referandum düzenlendi. Sürpriz olmaksızın, milliyetçiler bu seçimleri boykot etti. Halk, iki husus arasında seçim yapmak zorundaydı: Vesayet rejiminin sürdürülmesi veya yeni statünün kabul edilmesi (özerk cumhuriyet), vesayet rejiminin sona ermesi. Vesayet rejiminin sona ermesini destekleyen taraf bu referandumu %71.51 oyla kazandı³⁴ve Fransa, PTP, UCPN üyelerinden oluşan RAT hükümeti ile bu sonuçtan memnuniyetlerini dile getirdi (Pepy 1957: 672). Referandumun sonuçları, Togo'nun evrimine yönelik yeni reformlar düzenlemesi için Fransa'ya izin verdi. Reformlar, başbakan ve bakanlara bölgeyi devlet olarak yönetme konusunda daha fazla güç ve yetki verdi. Togo'daki Fransız Yüksek Temsilciliği, bu reformla birlikte, Togo'nun iç işleri için daha fazla karar alamazdı. O Fransa'nın karar merci olarak değil, yerel hükümet için bir danışman olarak temsilciydi³⁵. Başbakan, Togo'daki asıl şahsiyet haline geldi ve yerel parlamentoyu basit bir kararname ile dağıtma hakkına sahip oldu. Yerel meseleler için iç güvenlik yerel hükümetin görevi haline geldi ve Togolular, Togo ile ilgili meseleler hakkında adli mahkemeye katılabilme hakkına sahip oldu. Kasım 1956'da Fransa ve Togo yerel yönetimi arasında imzalanan özel anlaşmalar sonrasında, Togo Özerk Cumhuriyet'indeki polis ve güvenlikle ilgili faaliyetler Togo yetkililerine devredildi. Üstelik polis sınırları ve dış kamu düzeninin bakımı ile ilgili olan her şey yüksek temsilciliğin yetkisine girdi³⁶. Fransız yönetimi, reformun olumlu yönü konusunda ikna oldu ve vesayetin sona ermesi konusunda iyimserlik gösterdi. Bu iyimserlik, Temmuz 1957'de M. Luchaire tarafından devam ettirildi: “*Gelecekteki tartışmaların, vesayetin sonlanması ile birlikte kapanacağından şüphe edilemez*”³⁷. Bu şekilde Birleşmiş Milletlere Togo'daki vesayet rejimini sona erdirmeleri tavsiyesinde bulundu. Bu rejimin sonlanacağına ilişkin argüman, Fransa tarafından, Togo'ya verilen özerkliğin Togo makamlarına güç ve yetki devri sağlayacağını söyleyerek savunuldu.

Bu açıdan Daniel Pepy “*Bu transferin anlamsız olmasını istemedik, Fransa'nın sorumluluklarının sona ermesi gerekiyordu*” demiştir. Bu siyasi tavır bir yanıyla gücün ve diğerlerinin devredilmesiyle bağlantılıdır. Vekaleti sona erdirmeye isteği ardında başka bir fikir daha vardı. O bu fikri şu sözlerle açıkladı:

³⁴ P.F. Gonidec, “L'évolution de la République autonome du Togo”, in *Annuaire français du droit international, volume 3, 1957*, s. 631.

³⁵ Gonidec, *a.g.e.*, s. 629.

³⁶ Pepy, *a.g.e.*, s. 678.

³⁷ Gonidec, *a.g.e.*, s. 630.

Amaç statünün 1. maddesinde belirtildiği üzere, belli ayrılan yetkilerin veya ortak yetkilerin Fransız Cumhuriyeti'nin merkez organları tarafından kullanıldığı, Togo delegelerinin bulunduğu yerlerde diğer yetkilerden daha çoğunun Togo makamlarına verildiği; Fransa-Afrika Topluluğuna, topluluğun çıkarlarına ve kuvvetine bağlı bir Fransız-Togo topluluğu oluşturmaktır. Ancak bu topluluk, üçüncü bir ortağın normal faaliyetine müdahale etmemesi durumunda geçerlidir; üç yollu kurum idaresi olamaz: Fransa, Togo ve Birleşmiş Milletler³⁸.

Bu argüman, Togo'nun geleceği ile ilgili olarak Fransa'nın arzusunun açıklanmış oldu. Fransa, Togo'ya büyük özerklik vererek, federal bir sistem oluşturarak bölgenin kontrolünü elinde tutabilir. Togo'nun yönettiği uluslararası rejim Fransa'nın projesi için uygun değildir. Vesayet yönetimi ve onun faaliyet kontrol mekanizmaları, Fransa'nın Konseye göndermesi gereken yıllık rapor, Togo'dan gelen dilekçeler federal projenin iyi bir şekilde düzene sokulmasına engel oluşturdu. Fakat bu referandum, Birleşmiş Milletler, milliyetçi partiler ve öğrenci dernekleri tarafından temsil edilen sivil toplum tarafından kabul edilmedi.

Milliyetçi liderler ve halk, Fransa ve onun Togolu yandaşlarının Togo'da oluşturduğu bu yeni statüye muhalefet ediyorlardı. Milliyetçilere göre, RAT bağımsızlığı sağlamaz, sadece Togo'nun Fransız sömürge imparatorluğuyla entegrasyonuna izin verecektir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 4. toplantısında³⁹, milliyetçiler tarafından temsil edilen muhalefet, dilekçelerini referandumun bir yanılısına olduğu ve etkili bağımsızlığı getirmeyeceğini savunarak açıkladı. Milliyetçi partiler, pek çok şehirde dolandırıcılıkla nitelendirilen referandumun usulsüzlüğünü kınadı. Tez vakitte bağımsızlıkla ilgili sloganlar *Ablode*, milliyetçilerin sloganı oldu. Gençler özerkliğe ve bu yeni statüye ilişkin sembollere karşı düşmanlığını sergiliyorlardı. Mayıs 1957'de Juvengo partili iki genç, Togo'daki Birleşmiş Milletler heyeti huzurunda Togo Özerk Cumhuriyeti'nin bayrağını yok etti. Juvento'ya yakın olan *Le National* gazetesi bu olayı şu sözlerle anlattı:

Nitekim o gün, Lomé belediye stadyumunda, Birleşmiş Milletler özel görev komisyonu üyelerine kabul töreni düzenlendi. Bayrağı gönderirken ... bir çalışan gibi giyinmiş genç bir çocuk bekçiyi aştı ve bayrağın üstüne öfkeyle atladı, parçaladı ve zorla ele geçirdi. Genç adama muhafız arasında hakiki bir mücadele başlamış, sonra da diğer gençler ona yardım etmek için müdahale etmişlerdir. Togo ulusal amblemine hakaret ve kolluk görevlilerine şiddet uyguladığı için 16 kişi tutuklandı ve yargılandı⁴⁰.

Bu hareket, milliyetçi grup tarafından cesurluk olarak kabul edildi ve ulusal bir sembolü reddeden ilk eylemi oluşturdu⁴¹. Kuzeyde bazı milliyetçiler 20 Haziran'da Mango'daki Fransız yönetimi tarafından öldürüldü ve iki gün sonra başka bir milliyetçi 22 Haziran 1957'de Pya Hodo'da aynı durumla karşı karşıya kaldı⁴². Fransa'da yaşayan Togolu öğrenciler, "Jeune Togo" adlı bir dernek kurdu ve 28 Ekim'deki RAT ve referanduma da düşman oldular. Bu genç entelektüellere, Fransa tarafından verilen özerklik, bağımsızlığın eş anlamlılığı değil, sadece Fransa'nın Togo geleceği üzerindeki kontrolünün sürekliliğidir. Onlara göre, Togo'nun geleceğine sadece Vesayet Meclisi karar verebilir ve bu öğrenciler Fransa'daki Afrikalı Öğrenci Federasyonu (FEANF)⁴³ tarafından desteklenmektedir. Öğrenciler, *Loi-Cadre* ya da *Union Française* gibi her türlü kurumsal reforma karşıydılar ve sömürge düzenine itiraz ediyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'daki Afrikalı öğrenci sayısı 1950'de 2000'den 1960'da 8000'e⁴⁴. Öğrenci topluluğu siyasi parti değildi, ancak sömürge sistemine karşı savaştan bir sendika kurdu. Komünizmin etkisi Afrika'nın geleceği konusunda daha radikalleşen Afrikalı öğrencilerin vizyonunu değiştirdi. Togo öğrencileri, Togo'nun özerkliği konusundaki radikalliği göstermek için bu fırsatı buldu. Komünist ideolojiyle birleşen milliyetçilik anlayışı, Afrikalıların mücadelesine bir başka boyut da getirdi. Sonuç olarak, öğrenciler, özellikle de Fransa'daki Togolu öğrenciler Togo'nun bağımsızlığını isteyeceklerdi. Aralık 1957'de Paris'te

³⁸ Pepy, a.g.e., s. 673.

³⁹ Kasım 1956 - Mart 1957.

⁴⁰ *Le National*, 1. yıl, no. 67, 3 Haziran 1957.

⁴¹ E. Batchana, a.g.e., s. 43.

⁴² Gayibor, a.g.e., s. 646.

⁴³ *Fédération des Etudiants d'Afrique Noire en France*.

⁴⁴ Françoise Blum, «L'indépendance sera révolutionnaire ou ne sera pas. Étudiants africains en France contre l'ordre colonial», in *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique* [En ligne], 126 | 2015, s.119-138.

düzenlenen VIII. Konferans sırasında FEANF sloganını benimsediler “Bağımsızlık hayali reformların katkısıyla değil, Afrika halk kitleleri için devrimci bir mücadele ile kazanılmalıdır”⁴⁵. Öğrencilere göre bağımsızlık, sömürge iktidarı⁴⁶ ile yapılan müzakereyle değil, devrimci faaliyetle olmalıdır.

Birleşmiş Milletler arenasında 1957'de çıkan özerklik statüsüyle Togo'nun geleceği ile ilgili tartışmalara katılanlar Togo'ya resmi bir görev vermeye karar verdiler Genel Kurul, 23 Ocak 1957 tarihli 1946 sayılı kararında, Togo'ya özerklik statüsünün uygulanmasına ilişkin 4. heyeti göndermiştir. King Heyeti olarak anılan bu kurul, Charles King tarafından yönetildi ve Mayıs-Haziran 1957'de Togo'da bir ay geçirdi. Heyet bütün bölgeyi güneyden kuzeye ziyaret etti ve Togo'nun geleceği konusunda farklı öneriler sundu. Bu ziyaret temelde iki hedefe sahipti. Birincisi, *Loi-cadre* tarafından hazırlanan yeni kurumların performansını incelemek ikincisi, halktan öneriler almaktı. King Heyeti, Togo hükümeti tarafından kabul edildi ve yerel meclis ile görüştü. Çoğunluk tarafındaki siyasi partiler, PTP, UCPN ile müttefikler Fransız varlığını ve Fransa tarafından verilen yeni özerklik statüsünü savundu. Mütevelli heyetin sona ermesiyle ilgili tutumlarını gösterdiler. Üstelik Togo için ekonomik ve sosyal ilerlemeyi garanti edecek Fransız yönetimi altındaki Togo'nun evrimini gösterdiler. Hükümet ve müttefikler için acil bir bağımsızlık fikri Fransa yönetimindeki ilerleme hakkında herhangi bir umudu yok edecektir⁴⁷. CUT, Juvento ve MPT tarafından temsil edilen muhalefet grubu için, onlar Fransa tarafından verilen "sahte" özerkliğe son verme arzusunu dile getirdiler ve Birleşmiş Milletleri'nin Togo'yu vesayet anlaşmasına göre gerçek bağımsızlık için desteklemesini istediler⁴⁸. Togo'daki heyetin görev süresinin bitiminde bir rapor hazırlandı. Bu rapor BM Genel Kuruluna ve Vesayet Meclisine tavsiyeler şeklinde gönderilmiştir. Heyetin çalışmalarının sonucu, Togo Özerk Cumhuriyeti'nin (RAT) geleceği ile ilgiliydi. Heyet, önümüzdeki yıllarda Togo'daki olayları organize edecek yeni bir prosedür önermişti. Bu prosedür üç şart içermelidir: özerklik statüsünün değiştirilmesi ve gözden geçirilmesi, daha iyi bir özgürlük organizasyonu yoluyla yerel siyasi durumun yeniden düzenlenmesi ve her şeyden önce Birleşmiş Milletler'in denetimi altındaki seçimlerin örgütlenmesi; son olarak, Togo halkının geleceği hakkında yeni bir istişarenin düzenlenmesi⁴⁹.

Heyet, yetkilerin Togo'ya aktarılması yoluyla özerklik statüsünde, Birleşmiş Milletler sözleşmesinin 76. maddesine ve vesayet anlaşmasına göre önemli bir ilerleme olduğunu gözlemledi. Bunun için rapor, Togo'nun büyük bir iç özerkliğe sahip olduğunu bildirdi. Rapor vesayet rejiminin sona ermesi ile ilgili olarak, Togo'nun geleceği konusunda istişarede bulunulması gerektiğini doğruladı. Bu istişare, vesayet anlaşmasının taraflarından biri olan Birleşmiş Milletleri'nin denetimi altında yapılmalıdır. Heyet raporunu şöyle dile getirdi: 1956 referandumundaki Togo kurumlarının varlığı, özerklik statüsünü Togo'nun bağımsızlığına atılmış önemli bir adım olarak gören Birleşmiş Milletler tarafından sorgulanmadı, ancak Togo tarafından istenecek olan vesayetin sona ermesini reddetti⁵⁰.

Charles King Heyeti raporu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından incelendi. King Heyeti tarafından yapılan yeni seçim, 1957'de uluslararası arenada yapılan tartışmaları başlattı. Genel kurul, 1955'te seçilen ve CUT ve müttefikleri tarafından boykot edilen Togo parlamentosunun feshini kabul etti. Ancak Fransa ve Togo yetkilileri bu seçime karşı çıktı. Başbakan Nicolas Grunitzky 1 Mayıs 1957'de şunları söyledi:

⁴⁵ Bkz. Françoise Blum, «L'indépendance sera révolutionnaire ou ne sera pas...».

⁴⁶Sömürge kolonilerden çıkarma döneminde Afrikalı öğrencilerin eylemleri hakkında daha fazla bilgi için bkz Françoise Blum, «L'indépendance sera révolutionnaire ou ne sera pas...».

⁴⁷ Gayibor, *a.g.e.*, s. 647-648.

⁴⁸ Kofi B. Kpaye, « Les petitionnaires Togolais et le Conseil de Tutelle de l'ONU : la tribune des Nations-Unies comme un lieu de contestation du colonialisme (1946-1958) », in *Le refus de l'ordre colonial en Afrique et au Togo (1884-1960)*, Lomé, Presses de l'UL, 2013, s. 324.

⁴⁹ Pepy, *a.g.e.*, s. 682. Gayibor, *a.g.e.*, s. 649.

⁵⁰ Pepy, *a.g.e.*, s. 684; Gayibor, *a.g.e.*, s. 649; Kpaye, *a.g.e.*, s. 326.

Muhalefet tehdidi altında yeni bir seçim yapılması konusunda bir husus yok. Bu yasama seçimleri kendi zamanlarında gerçekleşecekti, ancak bir avuç provakötörün baskısından kaynaklanıyor olmaları kabul edilemezdi⁵¹.

Başbakanın tepkisi Fransız hükümeti için aynıydı. Daniel Pepy, yeni seçimin referandumun değerini, Togo yasama meclisini ve tanımamayı ifade edeceğini belirterek Fransa ve Togo makamlarının durumunu açıkladı⁵². Yetkililer bu seçimlerin bilgi ve aklın üstesinden gelecek demagoji ve tutkuyu yansıtacağını savundu. Ayrıca Togo hükümetinin bu seçimi yönetmek için yeterli mali kaynağı elden çıkarmadığını savunmayı da sürdürdüler. Fakat Birleşmiş Milletler 7 Kasım 1957'de, 4. komisyonu aracılığıyla Fransız ve Togo makamlarına Togo yasama parlamentosunun dağılması konusunda tavsiyelerde bulundu. Bu hareket, statü ve geleceğe göre Togo'da yeni bir konum elde etmek için beklenen bir seçimi provoke edecektir. Seçilecek yeni parlamento, nüfusun yeni statüsü üzerindeki isteğini ifade etme şerefine sahip olacak. Konumu kaydadeğer bir siyasi öneme sahip yasama meclisi yerine sıradan bir yasama meclisi seçilemez⁵³. Togo'nun geniş özerkliği taraftarı yeni Asya devletlerinin konumu ve sömürge karşıtı güçler karşısında RAT Parlamentosu Başkanı Dr. Robert Ajavon 1958 yılı için yeni bir yasama seçiminin organizasyonunu kabul etti ve şunları dile getirdi:

Togo hükümeti, uzlaşma meramıyla ve ülkenin kendi kendisini yönetebilmesine sonuna kadar izin vermesi için vesayet rejimini mümkün olan en kısa sürede bitirme arzusuyla, 1958 yılı sona ermeden yasama meclisini yenilenmesine müsaade edecektir⁵⁴.

Robert Ajavon'un deklarasyonu Birleşmiş Milletler tarafından kabul edildi ve Birleşmiş Milletleri'nin kontrolü altındaki yeni seçimler için yolun açılmasını sağladı. Yeni statü planı 4. komisyon tarafından kabul edildi ve 29 Kasım 1957'de Genel Kurul tarafından oylandı. Bu oyla Togo evriminin yeni bir sayfası açıldı. Bu prosedürlerin sonunda, Birleşmiş Milletler, Fransa ve Togo makamları seçimler için operasyonları yürütme sürecini kabul ettiler. Fransa ve Togo makamları, 1956 tarihli özerklik statüsünün yeni bir revizyonu üzerinde görüşmelidirler. Bu yeni reform, mevcut Togo yasama meclisiyle ve meclisin Birleşmiş Milletler'in denetimi altındaki genel evrensel oyla yenilenmesi ile benimsenmelidir. Aslında, seçimler gözden geçirilmiş statüyü ve dolayısıyla RAT'ın mevcut hükümetinin eylemini onaylamayı veya reddetmeyi amaçlayacaktır. Örtülü olarak, kabul oyu Togo halkının vesayet rejimine son verme iradesi anlamına gelecektir. Son olarak, temsilci Vesayet Meclisine bir rapor gönderecek ve müttefikliğin sona ermesi için Genel Kurul karar verecektir. Fransız hükümeti tarafından kabul edilen yeni reformlar, vesayet rejiminin sona ereceği dönemde etkili olacaktır. Ancak seçimler neticesinde Togo'nun bağımsızlığı için Genel Kurul karar verinceye kadar, vesayet otomatik olarak sona erdirilebilir⁵⁵. 14 Aralık'ta, genel kurul Haitili Max Dorsinville'yi Togo'daki seçimi denetlemek üzere temsilci olarak seçti. 32 üyeli heyet, Mart 1958'de yasama seçimlerinin organizasyonu için Togo'ya geldi.

27 Nisan 1958'de Togo'da Yapılan Seçim: Milliyetçilik Sona mı Eriyor?

1958 yılının ilk üç ayı Fransız sömürge yönetimi esnasında 1884'deki Almanya oluşumu ve onun uluslararası statüsüne göre Togo'nun geleceğini belirleyecekti. Fransız yönetimine yakın siyasi partiler tarafından kurulan Togo yasama meclisi, 20 Şubat 1958'de feshedildi ve 27 Nisan 1958'de yenilenmesi için yeni seçim düzenlenecekti. 22 Şubat 1958 tarihli kararname Togo Özerk Cumhuriyeti'nin Togo Cumhuriyeti haline geldiğini belirtti.

Şubat 1958'den bu yana tüm siyasi partiler bu seçime katılmaya hazırlanıyordu. Milliyetçi partiler, seçime kararlılıklarını ve milliyetçilik anlayışını sergileyerek katılmaya karar verdiler. Öğrenci toplulukları, sendikalar hatta kadınlar bile adaylarının bu seçimi kazanmaları için güçlerini seferber ediyorlardı. Sonuçlar

⁵¹ *Le Togo républicain*, n° 58, 15 Mayıs 1957.

⁵² Pepy, *a.g.e.*, s. 683.

⁵³ Pepy, *a.g.e.*, s. 687-688.

⁵⁴ N. L. Gayibor, *a.g.e.*, 651.

⁵⁵ Gonidec, *a.g.e.*, s. 636-637.

Togo'nun geleceğini belirleyeceği için halk seçimlerin zorluklarını anladı. Aslında seçim, Togo'da ulusal bir kimlik inşa etme sürecinin son hali olacaktır. Bu nedenle halk seçmen listesine büyük çapta kayıt olacaktı. Seçmen sayısı 80000 kişiydi ve seçim için toplam seçmen sayısını 450000'e çıkaracaktı⁵⁶. Bu amaçla siyasi partiler yeni parlamento için aday hazırlamaya başladı. 27 Nisan 1958'de yeni seçim Birleşmiş Milletler gözetiminde yapıldı. Milliyetçi partiler CUT ve Juvento seçimi kazandı. Bu seçim sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 10: Nisan 1958'de Togo'da Yapılan Seçim Sonuçları

Siyasi Partiler	Seçilen aday sayısı
CUT	27
Juvento	2
UCPN	10
Bağımsızlar	4
TOPLAM	43

Kaynak: Afanvi 2010: 54; Gayibor 2005: 655.

Kofi Afanvi, Togo'nun güneyinde CUT sonuçlarının %65 olduğunu ve UCPN'nin kuzeyindeki sonuçların yaklaşık %34.48 olduğunu belirtti⁵⁷. Bu bilgiler, Nisan 1958 seçimlerinden elde edilen sonuçların Togoluların vesayet ve koloni sistemini sona erdirmeye arzusunda olduğunu doğruladı. Basitçe, Togo çoğunluğu, mücadeleyi anladı ve bağımsızlığa hazır. Milliyetçilerin zaferi aslında gerçek bir milliyetçilik ve güçlü bir ulusal kimlik gösteren Togo'nun zaferiydi. Robert Ajavon şunu dile getirerek bu zaferi açıkça belirtti:

Uzaklaştık. Kazananlarımızın büyük bir sürpriziydi, gelgit dalgası. Yenilginin nedenleri neydi, yenilgi şartı mı? (...) şüphesiz biz hatalar yaptık. Ancak sadece pasif olanlar hata yapmazlar. Belki de, basitçe, Togolular, değişim istediler mi?⁵⁸

Bu ifade, milliyetçilerin zaferine cevap verdi. Onlar Togo'daki sömürge sisteminin sona ermesi için değişiklikler istediler. Bu tutum, Alman sömürgeciliğinin sonunda yavaş yavaş başlayan bir milliyetçilik anlayışıyla gösterildi. Fransız mandası ve vesayet dönemleri, Togoluların, bağımsızlığın mümkün olduğunu anlamasına imkan tanıdı. Cevaplanması gereken asıl soru, vesayetin sonunu simgeleyen milliyetçi zafer yolu ve Togo'da milliyetçiliğin sonu olan bağımsızlık yolunun açık olup olmadığını bilmektir.

Milliyetçilerin zaferi, Togo'daki vesayet rejimini etkin bir şekilde sona erdirdi. Seçim sorumlusu Max Dorsinville, Sylvanus Olympio ile Georges Spenale Togo'daki Fransız Yüksek Temsilcisi arasında bir görüşme düzenledi. Bu toplantının amacı, Togo'daki Fransız vesayet sürecini sona erdirmenin yanı sıra, oluşturulacak hükümete tüm yetkilerin aktarımı hakkında konuşmaktı. Birleşmiş Milletler için, Togo seçimlerine saygı gösterme ve bölgeyi bağımsızlık için hazırlama zamanı geldi. Sylvanus Olympio ve partisi CUT bağımsızlığı için savaşıyor olsa da, yetki devrini etkin hale getirmek ve yeni devleti tam egemenliğe hazırlamak için Nisan 1958'den Nisan 1960'a kadar bir geçiş dönemi belirlendi. 6 Mayıs 1958'de Sylvanus Olympio, tekmil ayrıcalık ve şerefle Togo Cumhuriyeti Başbakanı oldu. Temsilciler Meclisi kuruldu ve 16 Mayıs 1958'de hükümet, Fransa temsilcisi olmadan 8 üyeden oluşturuldu. Ertesi gün, başbakan hükümetini ve programını parlamento önünde sundu. Hükümet programı için, eylemlerini Anayasanın uygulanmasına, kendi kendine yardım kavramını toplumla öğretmeye, yolsuzlukla mücadele

⁵⁶ Gayibor, *a.g.e.*, s.652.

⁵⁷ Koffi Afanvi, *Gouvernance et représentativité ethnico-régionale dans la gestion politique au Togo de 1958 à 1992*, Yüksek lisans tezi, Tarih, Lomé, Université de Lomé, 2010, s. 57-58.

⁵⁸ Gayibor, *a.g.e.*, s. 658.

etmeye, güçlü bir yönetim kurmaya, ifade özgürlüğünü garanti etmeye, birlikteliğe, çok partili sisteme ve Gana ile dostane bir ilişki kurmaya odaklandı⁵⁹.

27 Nisan 1960'da Togo'nun Bağımsızlığı: Koloninin Sonu ve Yeni Bir Devletin Doğuşu

27 Nisan 1958 seçimi, yeni bir devletin kurulmasının yolunu açtı. Hükümetin kurulmasından dört ay sonra, Sylvanus Olympio General Charles de Gaulle ile görüşmek üzere Fransa'ya gitti. Bu toplantının nedeni, Togo'nun koloni statüsünü sona erdirmek için devam edecek olan süreç hakkında konuşmaktı. Togo Başbakanına göre Fransa'nın, vesayetin sona ermesinden önce Togo'nun gelecekteki bağımsızlığını tanıması gerektiği açıktı. Olympio hükümeti bağımsızlığı ilan etmeden önce daha fazla zamana ihtiyaç duydu. 1958'de Togo'nun mali kaynakları, bir devletin bütçesini yönetmek için yeterli değildi. Yılın bütçesi 800.000.000 CFA frankı olarak açıklandı ve Fransa bu açığın yarısı için vazife aldı. 1959 bütçesi 2680000000 CFA'ya yükseldi. Bu bütçe, doğrudan ve dolaylı vergiye dayanan iç kaynakların %79'u kadardı. Fransa bu bütçenin %21'ini sübvansetti. Aynı zamanda finans bakanı olan Başbakan, Togo'nun gerçek bir devlet olmadan önce dengeli bir bütçeye sahip olması gerektiği için bir kemer sıkma politikası önermişti⁶⁰. Togo yetkilileri, Fransa'nın yeni devletin geleceği konusunda eşit oy vermesini istedi. Bu konuda, iyi bir mali kaynak, artık yabancı bir ülkeye bağlı olmamak ve bir devletin egemenliğini göstermek için olmazsa olmaz bir koşuldu.

Halka, *kendi kendine-yardım* programıyla devletin gelişimine katkıda bulunulması amacıyla seslenildi. Bu eylem, başbakan tarafından 1958 seçimlerinden sonra parlamentonun önünde yaptığı konuşmada sunulan programdaydı. Kendi kendine yardım, her şeyi devletten beklememeye dayanan kavramdı. Bu programın başarısı için topluluğun her bir üyesi kamu yararına projenin gerçekleştirilmesine katkıda bulunacaktır. Çok sayıda Togolu bu programa bağlı kaldı ve devlete ekipman sağlamak için farklı yollarla katkıda bulundu. Kendi kendine yardım, nüfusun finansal kaynaklar sağlayarak kırsal alanlarda altyapı inşaatlarına katılmasıyla sağlandı. Ancak çimento ve diğer inşaat malzemeleri ile daha fazla görünür hale geldi.

Uluslararası bir egemenlik kazanma süreci hala devam ediyordu. 30 Nisan 1959'da Togo Temsilcileri Meclisi, 27 Nisan 1960'yu bağımsızlık tarihi olarak seçti. Bu tarihten önce, Togo'ya gerçek devlet nitelikleri kazandırmak amacıyla bazı kanunlar ve kararnameleler için oy kullanıldı. Örneğin, 10 Şubat 1960'da çıkan kanunla 17 idari bölge ile 4 alan oluşturuldu. Başbakan, Devlet Başkanı oldu ve Togo yeni bir bayrak, *Terre de nos Aïeux*⁶¹ adında yeni bir milli marş, yeni bir slogan olan *Travail-Liberté-Patrie*⁶²'yi kabul etti. Bu semboller bir kez daha bağımsız bir devletin niteliklerini oluşturdu. Bağımsızlık ilanı artık ertelenemezdi. Çünkü Togo'nun statüsünü değiştirmek için tüm şartlar yeterliydi. 27 Nisan 1960'da Togo bağımsız oldu. Sömürgeleştirme ve uluslararası vesayet rejimi sona erdi. Togo Cumhuriyeti, milliyetçilerin lideri Sylvanus Olympio tarafından ilan edildi ve 20 Eylül 1960'da Togo Cumhuriyeti UNO tarafından üye olarak kabul edildi.

⁵⁹ Gayibor, *a.g.e.*, s. 664.

⁶⁰ Gayibor, *a.g.e.*, s. 665.

⁶¹ Atalarımızın ülkesi.

⁶² Emek-Özgürlük-Memleket.

Resim 2: 27 Nisan 1960 Tarihinde Kurulan Togo Cumhuriyeti'nin Bayrağı

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki durum, bağımsızlık için sömürge altındaki insanlar için umut olmuştur. Bu dönemde, Togo'nun durumu değişmiştir. Vesayet rejimi, Togolular için daha fazla özgürlük kazandırmıştır. Bu şekilde siyasi partiler oluşturulmuştur. Siyasi partilerin farklı eylemleri, bir devlet inşası sürecini başlatmaya izin vermiştir. Devletin inşa süreci, halkın çoğunluğundan gelen milliyetçilik duygusunun bir sonucudur. CUT siyaset partisi milliyetçilerin lideridir ve halkı bağımsızlık arayışında umut vermektedir.

Devletin inşasına birçok faktör izin vermiştir. Bu araştırmanın gösterdiği gibi, 1945'ten itibaren bir kimlik ortaya çıkmıştır. Yeni devletin inşa edildiği güçlü bir temel oluşturulmuştur. Bağımsızlık arayışının, Togolese'nin mücadelesinin kesinliği olmadığı açıktır. İrade, sömürgecilikten bir devletin inşasıdır. Bu durum gerçek olmak için, yeni devlet sembolleri ile temsil edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın 1945'te sona ermesinden sonra bağımsızlık hareketi, bağımsızlık mücadelesi için siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri tarafından gerçekleştirilmiştir. 1958 seçimleri, bağımsızlık için Togo topraklarını yönetecek olan milliyetçi parti CUT vasıtasıyla bağımsızlığa giden yolu açmıştır.

Kaynakça

- Abdenbi, Temeniati, "L'Afrique noire et la Loi-Cadre de 1956", Mart 2006, <http://histoireweb.blogspot.com.tr/2006/03/lafrique-noire-et-la-loi-cadre-de-1956.html>.
- Afanvi, Kofi, *Gouvernance et représentativité ethnico-régionale dans la gestion politique au Togo de 1958 à 1992*, Yüksek lisans tezi, Tarih, Lomé, Université de Lomé, 2010.
- Batchana, Essoham « Togo : quels repères pour un pays en quête de son identité nationale », in *Revue du Cames*, vol. 1, n° 3, 2014, s. 42
- Blum, Françoise « L'indépendance sera révolutionnaire ou ne sera pas. Étudiants africains en France contre l'ordre colonial », in *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique* [En ligne], 126 | 2015, s.119-138.
- Diop, Majhemout., "L'Afrique tropicale et l'Afrique équatoriale sous la domination française, espagnole et portugaise" in *Histoire générale de l'Afrique. L'Afrique depuis 1935*, Paris, Unesco, Tome VIII, 1998, ss. 77-94.
- Gayibor, Nicoue L. *Histoire des Togolais. De 1884 à 1960*, Lomé, Presses de l'UL, vol. II, tome II, 2005.
- Gbedemah, Y. Seti, "Les structures institutionnelles du Togo français de 1920 à 1960", in Gayibor, N. L. (dir.), *Histoire des Togolais. De 1884 à nos jours*, Lomé, Presses de l'UL, ss 177-218.
- Gonidec, P.F., "L'évolution de la République autonome du Togo", in *Annuaire français du droit international*, volume 3, 1957, ss. 627-638. DOI : 10.3406/afdi.1957.1348. www.persee.fr/doc/afdi_0066-3085_1957_num_3_1_1348.
- Mazrui, Ali A. & Wondji, C. (dir.), *Histoire générale de l'Afrique. L'Afrique depuis 1935*, cilt. 8, Paris, Unesco 1998.
- Rossatanga-Rignault, Guy, "Identités et démocratie en Afrique. Entre hypocrisie et faits têtus", in *Afrique Contemporaine*, 2012/2 (n° 242), s. 60-61.
- Comi, Toulabor, "Démocratie colonial et mascarade électorale au Togo", *Centre d'Etude d'Afrique Noire – Institut d'études politiques de Bordeaux*, 2002, Bordeaux, <http://www.afrology.com/?p=7171>, published on 4th february 2005.
- Kpaye, Koffi. B., " Les petitionnaires Togolais et le Conseil de Tutelle de l'ONU : la tribune des Nations Unies comme lieu de contestation du colonialisme (1946-1958)", in *Le refus de l'ordre colonial en Afrique et au Togo (1884-1960)*, Lomé, Presses de l'UL, 2013, s. 313-327.
- Pagniou, Tchah, *Le Togo sous le mandat et la tutelle de la France : une évolution politique et institutionnelle singulière (1920-1958)*, Doktora tezi, Université Lyon III-Jean Moulin, 2005.
- Pepy, Daniel, "La République autonome du Togo devant les Nations unies", in *Politique étrangère*, n° 6-22° année, 1957, s. 671-690.
- Yagla, Ogma S., *Les indigènes du Togo à l'assaut du pouvoir colonial 1920-1958. Histoire politique d'un peuple Africain*, Lomé, NEA, 1992.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

**TOPLUMSAL CİNSİYETE DAİR DEĞİŞİMLERİN REKLAMLARA
YANSIMASI:
KADINLARA YÖNELİK REKLAMLARA GÖSTERGEBİLİMSEL BİR BAKIŞ**

*Reflection of Changes in Social Gender on Advertisements: A Semiotic View on
Advertisements for Women*

Pelin ÜGÜMÜ AKTAŞ*

Öz: Reklamlar, içinde üretildikleri toplumun kültürel ve sosyal yapısıyla karşılıklı bir etkileşim içindedirler. Toplumsal değerler ve kabuller, reklamlarda kendilerine yer bulmakta, yeniden üretilmekte ve pekiştirilmektedir. Buna bağılı olarak toplumsal cinsiyet kodları da hem reklam içeriklerini etkileyip hem de bu içeriklerden beslenmekte ve önemli bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, toplumdaki cinsiyet rolleriyle ilgili kabuller değıştikçe, bunun reklamlara yansması da kaçınılmazdır. Bu çalışmanın amacı, son yıllarda toplumda değışen toplumsal cinsiyet anlayışının ve kadın imajının, kadınlara yönelik reklamlara nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. Bu amaçla, hedef kitlesi kadınlar olan ve amaçsal örnekleme yöntemiyle seçilen kozmetik markalarına ait reklam filmleri göstergebilimsel analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, toplumda kadına atfedilen özellik ve değerlerin değışiminin reklam mesajlarına da yansıdığı görülmüştür. Farklı araştırmalarla reklamlarda bu zamana dek genel olarak 'geleneksel kadın, anne, eş, cinsel obje' gibi rollerde sunulduğı saptanan kadınlara dair imajın, toplumsal değışimlere paralel olarak 'güçlü ve özgür kadın' imajına dönüőtüğü ve bu imaja dair mesajların reklamlarda 'değışim' vurgusuyla verildiğı saptanmıştır. Kadınların toplumsal kalıpları kırma gücüne sahip oldukları mesajı ise, incelenen reklamların temel vurgusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Toplumsal Cinsiyet, Kadın, Göstergebilimsel Çözümleme.

Abstract: Advertisements are in a mutual interaction with cultural and social structures of societies in which they are produced. Social values and assumptions are reflected in advertisements and they are reproduced and reinforced through them. Therefore, besides actively affecting context of advertisements, social gender codes are influenced by them. This mutual interaction creates a significant discussion topic. In this context, based on the continuous changes in social understandings of gender roles, advertisements aim at creating a reflection of this process and results of it. The goal of this study is to present society's understanding of gender and the image of woman in scope of the changes in recent years and to analyze its reflections on advertisements for women. For this reason, commercial films of cosmetic brands whose target audience is women are chosen with purposive sampling method and they are analyzed through semiotic analysis method. At the end of the research, it is seen that changes in the aspects and values attributed to woman in society are reflected on advertising messages. It is determined through different researches that, until recently the image of women were represented generally through the roles of 'traditional woman, mother, wife, sexual object';

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi, pelinugumu@gmail.com

but it has turned into 'powerful and independent woman' image in parallel with social changes. It is observed that messages about this image have been delivered with the emphasis on 'change' in these advertisements. It can be said that the message of 'women have the power of breaking the rules' is the basic highlight of analyzed commercial films.

Keywords: Advertisement, Social Gender, Woman, Semiotic Analysis.

Giriş

Doğal biyolojik süreçlerden ve kavramlardan farklı olarak toplumsal düzeyde kurgulanan anlamlara ve rollere işaret eden 'toplumsal cinsiyet' kavramı, uzun yıllardır süregelen tartışmaların konusu olmuştur. Toplumsallaşma sürecinde öğrenilen rollerle kendini gerçekleştiren toplumsal cinsiyet kalıpları, kadın ve erkek arasında var olan toplumsal eşitsizliklerin doğal ve haklı olarak sunulması ve böylece benimsenerek kendini yeniden üretmesiyle varlığını sürdürmektedir. Farklı cinsiyetlere biçilen farklı roller ve çizilen sınırlar, kitle iletişim araçlarının etkisinden faydalanılarak da meşrulaştırılmaktadır. Özellikle kadınlara yüklenen fedakârlık, iyi bir eş ve anne olma gibi vasıflar onları sınırlamakta; sosyal hayatta ikinci plana itmektedir.

Kadınlara yüklenen bu rollere reklamlarda da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, reklamlar da toplumsal cinsiyet rollerini meşrulaştıran araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal süreçler ve dolayısıyla değişimlerle birebir ilişki içinde olan, onlardan etkilenen ve aynı ölçüde onları etkileyen reklam metinlerinin toplumsal cinsiyet algılarındaki değişimlerden de bağımsız düşünülemediği açıktır.

En temelde kapitalist ideolojiyi taşıyan ve kâr amacı güden reklam metinlerinde toplumsal olarak yaşanan değişimlerin yansıtılmasının, bu metinlerin sahip olduğu etki gücünü koruma amacı taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Reklamların bu ideolojik ve kültürel duruşunu merkeze alan bu araştırmanın amacı; toplumsal süreçlerle ve değişimlerle karşılıklı etkileşim halinde olan reklamların, toplumsal cinsiyet rolleri ve kadınların toplumdaki konumlarına dair değişimleri nasıl ele aldıklarını ortaya koymaktır. Bu amaçla gerçekleştirilen araştırmanın bulgularını tartışmadan önce, toplumsal cinsiyet kavramını tanımlamak ve toplumsal değişim ile reklam arasındaki ilişkiyi incelemek yerinde olacaktır.

1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

1970'li yıllarda ortaya atılan toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğe dair evrensel tanımları reddederken, doğal bir veri olmayıp kültürel olarak inşa edildiğine değinmektedir: "*Toplumsal cinsiyet, kadınlığın ve erkekliğin biyolojik bir veri olmadığı, içinde yer alınan toplum ve kültür tarafından üst-belirlendiğini anlatan bir kavramsallaştırma olarak insanların doğarken kadın ve erkek olarak doğmadığını, kadın ve erkek kimliklerinin sonradan edinilen kimlikler olduğunu söylemekte ve evrensel bir erkek veya kadın kimliğinden bahsedebilmenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır.*"¹

Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımın başlangıçta 'biyoloji kaderdir' ifadesine itiraz etmek için kullanıldığını belirten Judith Butler, cinsiyet biyolojik anlamda ne denli geri çevrilemez görünürse görünsün toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edildiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, ne cinsiyetin nedensel sonucu ne de onun kadar sabit bir şeydir.² Giddens da toplumsal cinsiyetin, toplumsal olarak kurulmuş erillik ve dişillik kavramlarıyla bağlantılı olduğuna ve bireyin biyolojik cinsiyetinin doğrudan bir sonucu

¹ İlker Özdemir, "Türkiye'de Popüler Kadın Magazin Dergileri: Yeni Kadın Kimliği ve Sunulan Yaşam Tarzları", (Der: Banu Dağtaş - Erdal Dağtaş), *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları: Türkiye Medyasından Örüntüler*, Ütopya Yayınları, Ankara 2009, s. 208.

² Judith Butler, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, Çeviren: Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 50.

olmadığına dikkat çekmektedir: “Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım esastır, zira erkekler ve kadınlar arasındaki çoğu farklılığın kökeni biyolojik değildir.”³

Toplumsal cinsiyetin, herhangi bir özün doğal yansıması değil, müzakere ve mücadeleye açık tarihsel, kültürel ve toplumsal bir kurgu olduğunu⁴ belirten Altun da, ideolojik boyutunu vurgulamaktadır:

*“Toplumsal cinsiyet tarihsel ve kültürel olarak özgül, değişebilen, diğer kimlik konumlarıyla karşılıklı belirlenim ilişkisi olan ve onların inşalarına sirayet edip kurucu ögesine dönüşebilen, kimi tahakküm biçimlerini örterken kendini doğal ve tarihsiz bir uzlaşmaz ikili karşılık modeliyle sınan, en nihayetinde içinde şekillendiği toplumsal/tarihsel eşğin kaçınılmaz olarak türevi olan ve diğer kimlikler gibi bedene yazılan ideolojik bir kurgudur.”*⁵

Toplumsal cinsiyetin kültürel bir kategori olduğunu vurgulayan Kellner ise, bu kavramın belli bir kültürün neyin eril neyin dişil olduğuna ilişkin ortak inançlarını anlattığını belirtmektedir.⁶ Toplumsal cinsiyet düzenini, erkekler ve kadınlar arasındaki güç ilişkilerinin sistemli olarak gerçekleştiği ideolojik ve maddi eylemler örüntüsü olarak tanımlayan Akça’ya göre de, “Erkeklik ve kadınlık kodları ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri, bir toplumun toplumsal cinsiyet düzeni aracılığıyla üretilir ve yeniden üretilir.”⁷ Doğal bir ayrım olmaktan öte toplumun düzenlemesi sonucu ortaya çıkan bu düzen, biyolojik kökenlere dayalı evrensel bir kadın ve erkek kimliği olduğunu kabul ederken, bu kimliklerin toplumsal olarak kurulduğunu göz ardı etmektedir. Bu durum da bu ayrımcılığın değiştirilemez olduğu yanılgısıyla beraber doğallaştırılmasına yol açmaktadır.⁸ Bu doğallaştırma ile ortaya konulan kalıplar, bireyler için birer kural haline gelmekte ve yarattığı beklentiler ile rollerin çerçevesini çizmektedir:

*“Cinsiyet rolleri ve bunlara ilişkin değerler, kadın-erkek ilişkilerini tanımlama ve anlamada temel bir işlevi üstlenmektedirler. Kadınlığın ve erkekliğin temel unsurları olarak bilinen şeyler, iki cinsye yönelik tutumları ve davranışları belirlemektedir... Kuşaklardan kuşaklara aktarılan, öğrenilen bu özellikler ilişkilerdeki beklentileri de oluşturmaktadır.”*⁹

Tüm toplumsal cinsiyet tartışmalarının ortak noktası, kadınlık-erkeklik rollerinin ve tanımlarının kurgulanmış olduğunu kabul etmeleridir. Kurgulanmış rol ve tanımlar, toplumsallaşma süreçlerinde öğrenilip kabullenilir ve içselleştirilerek toplumsal yaşamın meşru birer parçası haline gelirler. Kitle iletişim araçlarının içerikleri ve bu bağlamda reklam metinleri de bu toplumsallaşma ve içselleştirme sürecinin önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Reklam - Toplum Etkileşimi

İnsan doğduğu andan itibaren içinde yaşadığı toplumun kültürünü ve değerlerini öğrenir, içselleştirir. Bu süreçte aile, okul, sosyal çevre gibi birçok farklı araç bu toplumsallaşma sürecinde önemli rol oynar. Bu araçlardan biri ve belki de en etkili de medyadır. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle beraber sürekli kitle iletişim mesajlarına maruz kalan bireyler, nasıl yaşaması gerektiğini bu mesajlarla öğrenir. Reklam mesajları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

³ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Hazırlayan: Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, s. 505

⁴ Hakan Altun, “Cinsiyetin Toplumsal İnşası ve Ötekilerin Temsilinde Karşı-Hegemonik Bir Olanak Olarak Sinemanın Protez Belleği”, (Der: Şahinde Yavuz), *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2015, s. 69.

⁵ H. Altun, *a.g.e.*, s. 84.

⁶ Evelyn Fox Keller, *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 19.

⁷ Emel Baştürk Akca – Seda Ergül, “Kitle İletişim Çalışmaları Alanında Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarının Gelişimi; Temel Yaklaşımlar ve Çalışmalar Üzerinden Bir Çerçeve Çizme Çabası”, (Der: Şahinde Yavuz), *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2015, s. 18.

⁸ İ. Özdemir, *a.g.e.*, s. 207.

⁹ Yasemin İnceoğlu - Altan Kar, Dişillik, *Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 40.

Reklam insanların arzularını, gereksinimlerini, beklentilerini belirli kültürel değerler içinde şekillendirme ve dönüştürme rolü üstlenmiştir.¹⁰ Toplum üzerinde bu etkisi göz önüne alındığında, reklamların süreçler üzerindeki etkisi ve bu süreçler sonucunda yaşadığı değişim ve dönüşümler göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmaktadır. Tüketicinin tutum ve davranışlarında değişiklik yaratmayı hedefleyen reklam, bir yandan toplumu etkileme çabası içindeyken diğer taraftan toplumdan etkilenmektedir ve özellikle sosyal, etik, ekonomik ve yasal boyutuyla toplumla etkileşim içindedir.¹¹ Tüketimin temel metinleri olan reklamlar da toplumsal mitlerden ve süreçlerden bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet rollerinin ortaya çıkışını ve zaman içerisindeki değişimlerini reklamlarda görmek mümkündür.

Dyer, reklamın çelişkili bir yönünün altını çizer: “*Reklam, bir yandan sürekli tüketimi önererek maddi, materyalist bir motivasyon sağlarken diğer yandan, paradoksal bir şekilde, çağdaş reklamcılık bize maddi dünyanın yeterli olmadığını söyler. Ve bir ürünü satmaya çalışırken kültüre, değerlere başvurur.*” Ve ekler: “*...Reklam, kültürün dilini, imajlarını, değerlerini ve mitlerini kullanır.*”¹² Bu bağlamda ele alındığında, reklamlar sadece ürün satma çabası olarak kalmamakta, bir kültür ve değerler bütünü sunmaktadır. Reklamların izleyici üzerindeki etkileri ve sosyalleşmedeki etkin rolü üzerine yapılan araştırmalar da göz önüne alındığında, toplumsal etkileri önem kazanmaktadır.

Reklamın toplumsal etkisi söz konusu olduğunda, iki boyuttan bahsedilebilmektedir. Buna göre reklamlar bir yandan ayna görevi görürken diğer yandan da biçimlendirici özelliğe sahiptir. Toplumunu yansıtan ayna olarak reklam; popüler kültürü yansıtır, marka değerini yansıtır, aidiyet duygusu yaratır, toplumsal değerleri yansıtır.¹³ Aynadaki imgeler değiştiği ölçüde toplumsalın imgeleri de değişime uğramaktadır.¹⁴ Toplumunu biçimlendiren öge olarak reklam; materyalizmi destekler, tek tip yaratır, bilinçaltını etkiler, tüketim üzerinde etkilidir, medyanın tercihlerine etki eder, ürün ve hizmetin maliyetini yükseltir, etki alanı genişir, çocukları etkiler.¹⁵ Bu bağlamda birlikte reklam medya üzerinde egemenlik kurar, popüler standartları şekillendirmede geniş bir güce sahiptir ve toplumsal denetim uygulayabilen az sayıdaki kurumdan biridir.¹⁶

Reklamın yaşamımızı şekillendiren ve yansıtan en önemli kültürel faktörlerden biri olduğunu dile getiren Williamson’a göre, reklamlar bir anlam süreci gerektirmektedir. Mallara anlam yüklemek de bu noktada önem taşımaktadır:

“Reklamın ‘açık’ işlevi bile –‘şeyleri bize satmak’- bir anlam sürecini gerektirir. Reklamlar sadece satmaya çalıştıkları ürünlerin doğasında var olan nitelik ve özellikleri değil, bu malların bizim için bir şey ifade eder hale gelebildiği biçimi de dikkate almalıdırlar. Başka bir ifadeyle reklamlar, şeyler dünyasına ait ifadeleri, örneğin bir otomobilin galon başına şu kadar mil yapacağını, insanlar için bir şey ifade eder biçime çevirmek zorundadırlar.”¹⁷

Reklamın yaşamımızda ve algılayış biçimlerimizde bu denli önemli oluşu, toplumsal değişimlerde oynadığı ya da oynayabileceği rolü de önemli bir tartışma konusu haline getirmektedir. Kaçınılmayacak kadar yoğun olan reklam mesajları, erkeklere ve kadınlara rollerini öğreten birer araçtır. Toplumun kültür ve değerlerinin öğrenilme süreci olan toplumsallaşma sürecinde kadın ve erkeğe ilişkin rol ve beklentiler de kitle iletişim araçları ve dolayısıyla reklam metinleri üzerinden üretilmekte ve yeniden üretilmekte, nihayetinde kültürün meşru bir parçası haline getirilmektedir. Doğal süreçlerin sonucu değil, kurgulanmış bir gerçekliğin yansması olan toplumsal cinsiyete dair mesajlar da bu şekilde meşruiyet kazanarak

¹⁰ Seda Çakar Mengü, *Televizyon Reklamlarında Kadına Yönelik Oluşturulan Toplumsal Kimlik*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 7.

¹¹ Filiz Balta Peltekoğlu, *Kavram ve Kuramlarıyla Reklam*, Beta Yayınları, İstanbul 2010, s. 122.

¹² Dyer’dan aktaran, Banu Dağtaş, *Reklamı Okumak*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2003, s. 86.

¹³ F. B. Peltekoğlu, *a.g.e.*, s. 123-124.

¹⁴ S. Ç. Mengü, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁵ F. B. Peltekoğlu, *a.g.e.*, s. 123-124.

¹⁶ S. Ç. Mengü, *a.g.e.*, s. 130.

¹⁷ Judith Williamson, *Reklamların Dili: Reklamlarda Anlam ve İdeoloji*, Çeviren: Ahmet Fethi, Ütopya Yayınevi, Ankara 2000, s. 12.

benimsetilmektedir. Timisi'ye göre cinsiyet perspektifinden bakıldığında sembolik içerik asla doğal değildir. Medya verili bir gerçeklik içerisinde yer almaz, onu inşa eder. Dolayısıyla medyada yer alan sembolik içerik de, gerçeğin tercih edilen bir görünümüdür.¹⁸ Gül, toplumsal cinsiyet reklamlardaki görünürlüğüyle ilgili şunları vurgulamaktadır:

“Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal yapı içerisinde sosyo-kültürel olarak üretilmekte ve yine toplumsal yapı içerisinde var olan iktidar ilişkilerinin devamlılığının sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Reklamlar da söz konusu devamlılığın sürdürülmesi için tercih edilen en önemli araçlardan biridir. Reklamlar hem toplumun kültürel özelliklerinden hem de toplumda var olan iktidar ilişkilerinden ayrı olarak üretilmemekte ve söz konusu ilişki biçimlerini görünür kılmaktadır. (...) Reklamlar da içinde buldukları toplumsal yapının sahip olduğu değerlerden bağımsız değildir. Hatta söz konusu değerlerin temsil edilmesi çoğunlukla reklamın başarısına katkı sağlayan unsurlar arasında değerlendirilmektedir. (...) Toplumsal cinsiyetçi bakış açısının da, yansıtılan bu değerler aracılığıyla görünür hale geldiği göz önünde bulundurulduğunda, reklamın bu bakış açısının sürdürülmesindeki önemli araçlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.”¹⁹

Tüm bu tartışmalardan anlaşılacağı üzere, reklam metinleri toplumsal süreçlerle doğrudan etkileşim içindedir. Toplumsal cinsiyete dair algı ve kabuller de bu metinlerde kendine genişçe yer bulurken, reklamlar hem değişimleri etkileyen hem de onlardan etkilenen bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda bu değişimlerin reklam metinlerinde nasıl yer edindiği, önemli bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Toplumsal Cinsiyete Dair Değişimler ve Reklamlara Yansımaları

Reklamların, alışkanlıklarımızı tümüyle değiştirmese bile, yaşanan değişimlerde sahip olduğu hızlandırıcı etkiye dikkat çeken Çamdereli; reklamların alışkanlıklarımızı değiştirme yolunda azimli ve kararlı adımlar atarken, hedef kitlede değişimi dayatmak istediğinin altını çizmektedir: *“Reklamlar bir toplumun değişimini hedeflemez yalnızca, dünyayı değiştirmeyi tasarlarlar; değişen dünyaya tutunabilmek içinse her zaman birbirleriyle söylemsel bir dayanışma içine girerler.”²⁰* Bu açıdan bakıldığında değişimin hızlandırıcısı olan reklamları, bu değişimleri sunma ve pekiştirme noktasında incelemek önemlidir. Reklamlarla her birimize bir nesne daha satın alarak kendimizi ya da yaşamlarımızı değiştirmemiz önerilir ve reklamın etkisi, gerçeğe yaslanmasından kaynaklanmaktadır.²¹

Değişime, toplumsal cinsiyet noktasından odaklanıldığında; toplumsal cinsiyet kavramının akademik alanda önemli bir sorun olarak gündeme taşınmasının, ikinci dalga feminist hareketin yükselişe geçmesiyle eş zamanlı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Kadının toplum içindeki yerini sorgulayarak, kadının ezilmişliğinin nedenlerine odaklanan ikinci dalga feministler, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve iktidar ilişkileri kavramlarını ataerkillik bağlamında sorunsallaştırırlar.²²

Feminizmin yükselişiyle tetiklenen toplumsal cinsiyet tartışmaları, son dönemde toplumsal hareketlerin de etkisiyle alevlenmiştir. Kadınlar arasında yükselen öz farkındalık ve artan özgürlük talepleri her mecrada görünür hale gelmiştir. Kadınların idealize edilmiş geleneksel rolleri, feminist eleştirinin etkisiyle, uzaklaşılması ve eleştirilmesi gereken sorunlu kabuller olarak görülüp tartışılmaya başlanmıştır. Farklı alanlarda verilen özgürlük mücadeleleri, ataerkill sisteme yapılan sert eleştiriler değişimleri tetikleyecek denli yaygın ve yüksek sesli hale gelmiş; toplumsal cinsiyet kalıplarına dair anlayışın yeniden düşünülmesini zorunlu kılmıştır. *“1980’lerde Batı’da olduğu gibi, Üçüncü Dünya’da da bir feminist farkındalık gelişmiş ve kadınlar çeşitli devrimci ve özgürlükçü toplumsal hareketler içinde özerk olarak örgütlenmiştir.*

¹⁸ Derya Gül, “Toplumsal Cinsiyet ve Reklam,” (Ed: Seda Çakar Mengü), *Reklamı Anlamlandırmak*, Derin Yayınları, Ankara 2003, s. 121.

¹⁹ D. Gül, *a.g.e.*, s. 109-110.

²⁰ Mete Çamdereli, *Reklamın Görme Dediği*, Avrupa Yakası Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 184-185.

²¹ John Berger, *Görme Biçimleri*, Çeviren: Yurdanur Salman, Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 131-132.

²² E. B. Akca – S. Ergül, *a.g.e.*, s. 17.

Bu durum, birçok Üçüncü Dünya toplumunda kadınların desteklenmesi ve konumunun dönüşümü arayışına yeni bir meşruiyet getirmiştir.²³

Toplumsal cinsiyet sürecinde kadın kimliğinde yaşanan dönüşümler, içinde bulunduğu kültürün kodları ve mitleri ile ifade edilmektedir. Toplumsal süreçlerden ayrı düşünülemeyecek olan reklam metinleri de hem bu süreçleri etkilemekte, hem de onlardan etkilenmektedir. Mengü, toplumsal değişimlerle reklam arasındaki bağlantıyı şu şekilde ifade etmektedir:

*"Toplumsal değişim, toplumdaki bireylerin değer yargılarının, yaşam tarzlarının, kültürel değerlerinin ve toplumsal ilişkilerin değişimi anlamına gelmektedir. Toplumsal dönüşüm, toplumsallaşmanın sonucudur... reklam, tüm bu toplumsal olgulardan yararlandığı gibi, bu değişimi hızlandırmaktadır da. Bir popüler kültür ürünü olan reklam, gündelik yaşam ideolojileri oluşturmakta ve ürün aracılığıyla bu ideolojileri tüketmektedir."*²⁴

Toplumsal anlayış ve değerlerde yaşanan değişimle birlikte reklam içeriklerinin de değiştiği söylemek yanlış olmayacaktır. *"Toplumsal değişimler sonucunda oluşan kültürel değerlerdeki değişimin reklamlara yansımaları, 'reklamın kültürel bir olgu, reklam metninin de kültürel bir metin' olma tezini güçlendirmektedir."*²⁵ Temelde ideolojik metinler olan reklamlar kendi varlıklarını ve etkilerini sürdürmek için toplumu etkileme güçlerini kullandıkları gibi ona uyum da sağlamak zorundadırlar. Reklam, bir tür düşünsel dizgeye dönüşürken her şeyi kendi diliyle açıklar, dünyayı yorumlar.²⁶

Toplumsal değerlerdeki değişimlere göre uyarlanan reklam metinleri, bu yeni değerler doğrultusunda yeniden kurgulanır, toplumsal gerçekliğin sunumunu bu değişimlere paralel olarak şekillendirirler. Dönüştürülüp yeniden üretilen toplumsal gerçeklik meşrulaştırıcı görevine devam ederken, tüketiciye görmek istediklerini vererek onların yanında saf tutar. Bu bağlamda kadınların toplumsal olarak değişen rolleri ve değerleri de reklamlar için gözden kaçırılmayacak, önemli bir toplumsal değişimdir. *"Reklamlar, bireyin ve buna bağlı olarak da kadının toplumsal konumundaki değişen gerçekliğin yansımaları olarak görülmektedir. Reklamlarda akılcı, özgür, bağımsız, kendine güvenen, iddialı, kamusal alanda kendisini gerçekleştirmiş, bir kadın imgesi sunulmaktadır."*²⁷

Connell, yeni feminizmin ortaya çıkışının ardından 'özgürleşmiş' bir kadınlığın reklamının, çoğu pazarlama stratejisinin temeli olduğundan bahsederken; Peltekoğlu da son yıllarda, çalışan ama aynı zamanda bir anne ve eş olan kadın rollerin reklama yansıdığına, "çocuk da yaparım, kariyer de" sloganının dilden dile dolaştığına dikkat çekerek toplumsal değerlerin reklamın temasını nasıl etkilediğini vurgulamaktadır.²⁸ Fiske ise bu değişimi ve reklamlara etkisini şu şekilde ele almaktadır:

*"Kadınların toplumdaki rolünün ve aile yapısının değişmesi, bu mitlerin başat konularının (ve dolayısıyla doğal görünmelerini sağlayan statülerinin) bir meydan okumayla karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Bu yüzden reklamcılar ve medya üreticileri, meslek sahibi kadın, yalnız yaşayan anne ve "yeni" duyarlı erkeklere uyum sağlamak için geliştirilmesi gereken yeni toplumsal cinsiyet mitlerini kullanmaya başlamak zorundadırlar. Bu mitler elbette eski mitleri tümüyle reddetmezler, ama kavramlar zincirinden bazı halkaları atarlar ve yerine yenilerini koyarlar: mitlerdeki değişim devrimsel değil evrimseldir."*²⁹

Reklamların ideolojik ve kültürel metinler olduğu gerçeğinden yola çıkıldığında, reklamlarda değişen kadınlık anlayışının ve temsilinin temelinde yatan motivasyon da tartışma konusu olmaktadır:

²³ Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, Çeviren: Aysin Bektaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 220.

²⁴ S. Ç. Mengü, *a.g.e.*, s. 7.

²⁵ Banu Dağtaş, *Reklamı Okumak*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2003, s. 89.

²⁶ J. Berger, *a.g.e.*, s. 149.

²⁷ S. Ç. Mengü, *a.g.e.*, s. 208.

²⁸ F. B. Peltekoğlu, *a.g.e.*, s. 122.

²⁹ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çeviren: Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 121.

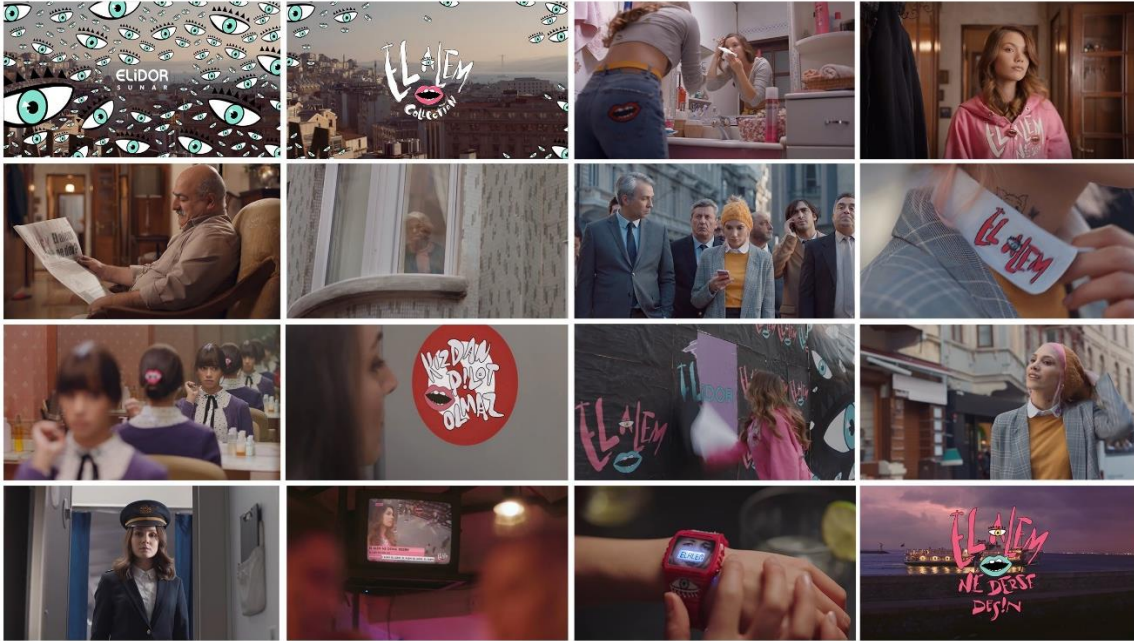
“Toplumsal değişime bağlı olarak kadının da toplum içinde statüsünün değişimi reklamda kadınlara yönelik yeni bir izlenim oluşturulmasını gerektirmiştir. Ancak bu yeni izlenim yine de kadını geleneksel anlayışın toplumsal cinsiyetçi yaklaşımından kurtaramamıştır. Reklam dilinde cinsiyet konusu kapsamında, ‘yeni kadın’ kavramı, aslında, daha önce olanın bir devamını tanımlamaktadır.”³⁰

Reklam metinlerinin toplumsal değişimlerle karşılıklı etkileşimi ve bu etkileşimin temel motivasyonlarının tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyete dair değişimlerin reklam metinlerinde nasıl bir değişime neden olduğunun ve bu değişim mesajlarının reklam metinlerinde nasıl kurgulandığının ortaya konulması, bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

4. Reklam Filmlerinin Göstergibilimsel Analizi

Araştırmada, göstergibilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Anlamın nasıl yaratıldığıyla ilgilenen göstergibilim, toplumsal değişimlerin reklamlarda kendilerine nasıl yer bulduklarını etkili bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla tercih edilmiştir. Bu amaçla, hedef kitlesi kadınlar olan ve amaçsal örnekleme yöntemiyle seçilen reklam filmleri göstergibilimsel analize tabi tutulmuştur. Seçilen reklam filmleri 2018 yılı Mart ayında - 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü’ne yakın dönemlerde- yayınlanmış, Elidor ve Dove markalarına ait reklam filmleridir. Televizyonlarda da yayınlanmış olan reklam filmlerine, markaların YouTube kanallarından ulaşılmıştır. Seçilen reklamların ortak özellikleri; kadınlara yönelik olmaları, kadınlarla en çok özdeşleştirilen sektörlerden biri olan kozmetik sektörüne ait olmaları ve kadınlara yönelik toplumsal ön kabulleri temel almalarıdır. Reklam filmleri birer gösterge olarak ele alınmış; anlatıları çerçevesinde içerdikleri gösterenler ve gösterilenler, anlam içerikleri açısından incelenmiştir.

4.1. Elidor Sunar: "EL ALEM COLLECTION" | #hepkendiyolumuzda³¹

Görsel 1. Elidor Reklam Filminden Kareler

Gösterenler: Tüm sahnelere yerleştirilen göz simgeleri, konuşan ağız simgeleri ve “El Alem” ifadesi; baba figürü; kadınları bakışlarıyla denetleyen meraklı kadınlar ve erkekler; “El Alem Ne

³⁰ S. Ç. Mengü, a.g.e., s. 126.

³¹ “Elidor Türkiye” YouTube kanalı: <https://www.youtube.com/watch?v=y1Vw820hr6GA> (Erişim Tarihi: 20.03.2018)

Der?” yazılı ve göz/konuşan ağız simgeleriyle dolu kıyafetler; gözetim ve baskı altında kalan, saklanan, tek tipleşen kadınlar; “Kızdan Pilot Olmaz” yazılı etiket; “Nasıl İstersem” yazılı pilot şapkası; simgeli kıyafetlerin çıkarılması; “El Alem” yazılı afişlerin yırtılması; koşan, dans eden kadınlar; “Girls Just Want to Have Fun” şarkısı; “El alem ne derse desin, biz böyle yaşarız” sloganı, “#hepkendiyolumuzda” hashtagi.

Gösterilenler: Toplumun gözetimi altında kalan, tedirgin olan, sıkışan ve tek tipleşmeye itilen kadınlar; her an her yerde bu kadınların karşısına çıkan gözler –gözetim- ve konuşan ağızlar – yargılama-; toplumun, özellikle de erkeklerin bakışları tarafından yargılanan kadınlar; kadınları kısıtlayan ve toplum tarafından onaylanmayan özelliklerini örten kıyafetler; bu gözetim ve baskı altında kalmaya sabır göstermeyi bırakıp harekete geçen, kalıpları kıran, kısıtlayıcı giysilerini atarak başkaldıran, istediği mesleği seçen, istediği saatte istediği yerde olan, gözetime ve yargılara boyun eğmeyen, toplumun dayattığını değil özgürlüğü seçen cesur kadınlar; bu cesur kadınları destekleyen, nasıl isterse öyle yaşamalarını öğütleyen ve onlarla birlikte olan Elidor markası.

Analiz: Reklam, animasyon göz ve konuşan ağız simgeleri tarafından kaplanan ekrana düşen “Elidor Sunar”, “El Âlem Collection” yazıları ile başlar. Sonrasında banyoda elleriyle saçlarını toplayarak ayna karşısında poz veren genç bir kadın görünür. Kadrajda pantolonunun arka cebindeki göz simgesi de görünmektedir. Banyo kapısının çalınmasıyla genç kadın paniğe kapılır, saçlarını bırakır, kıyafetini düzeltir, makyajını siler ve banyodan çıkar. Kapıyı çalanın erkek kardeşi olduğu ve genç kadının arkasından meraklı ve yargılayıcı bir tavırla baktığı görülür.

Sonrasında genç kadın pembe renkli ve üzerinde “El Âlem Ne Der?” yazılı bir kapüşonlu hırka giyerek evden çıkar. O sırada gazete okumakta olan ve genç kadının babası olduğu anlaşılan - ataerkil bakışı temsil eden- erkek, kadına bakar, giydiği şeyden memnun görünür ve gazete okumaya devam eder. Gazetede “El Âlem Ne Der?” manşeti göze çarpmaktadır. Bu da toplumsal baskının genel-geçerliğini gösteren bir işarettir. Bu sahnenin temelinde, ataerkil toplum yapısının bir parçası olarak erkek gözetimi ve denetimi altında olan kadının yaşadığı dar alan ve tedirginlik ortaya konmaktadır. Genç kadının giydiği rengin pembe oluşu da toplumsal cinsiyet rollerinde kız çocuklarına uygun görülen renge bir göndermedir.

Sonraki sahnede genç kadın üzerindeki hırkanın kapüşonunu takmış şekilde tedirgin bakışlarla apartmandan çıkarken görünür. Kapüşonda, daha önce pantolonunda da görülen göz simgesi görülmektedir. Sonrasında genç kadını pencereden yargılayıcı bakışlarla izleyen ve mahalle baskısının simgesi olan yaşlı bir kadın; başka kadınlar yoldan geçerken onlara bakan yaşlı bir erkek ve bu kadınların çantasındaki “El Alem Ne Der?” yazısı görülür.

Başka bir genç kadın caddede, erkeklerin arasında durmaktadır. Taktığı bere ile sakladığı pembe saçlarından yalnızca birkaç tutam görünmektedir. Yanındaki erkeklerden birinin bakışlarından tedirgin olduğu anlaşılan kadın, adama bakarak rahatsızlığını belli eder ve gömleğinin yakasını yukarı doğru çekerek boynundaki dövmeyle kapatmaya çalışır. Gömleğin yakasında da “El Âlem Ne Der?” yazısı ve göz simgesi vardır. Renkli saç, dövme gibi toplumsal olarak sıra dışı görülen simgeleri saklamak, genç kadının rahat edebilmesi için gerekli bir tedbir gibi görünmektedir.

Sonraki sahnede kuaför koltuğunda oturan genç bir kadının yanındaki diğer kadınlar gibi topuz olarak toplanmış saçlarına takılan “El Âlem” yazılı ve konuşan ağız simgeli toka görülür. Aynadan kendine bakmaktadır, gömleğinin kapalı yakasındaki göz simgeleri dikkat çeker. Genç kadın kendine bakarken çekingen ve mutsuz görünmektedir. Aynadaki yansıması farklı aynaların arka arkaya dizilmiş olmasının etkisiyle birbirinin kopyası olan birden fazla yansıma ortaya koyar. Kadının, toplumsal kalıplar çerçevesine sıkıştırılarak aynılaştırılmasına yapılan bu gönderme, kadının yüzündeki isteksiz ifadeyle de pekişmektedir.

Sahne değiştiğinde, bir uçak koridorunda yürüyen bir kadın görülür. Kokpite yaklaştığında içeride olan erkek tarafından kapı yüzüne kapatılır. Kapının üzerinde konuşan ağız simgesi ve “Kızdan pilot olmaz” yazısının yer aldığı bir etiket göze çarpmaktadır. Kadınlara ‘uygun’ görülen mesleklerden biri olmayan pilotluk mesleğinde önu kesilen kadının memnuniyetsizliği

bakışlarında görülür. Pek çok toplumda meslekler yatay olarak katmanlaşarak “kadın işi “ ve “erkek işi” olarak ikiye ayrılırlarken; genel olarak “kadın işi” düşük statülü ve ücretli, geçici, güvencesiz olan niteliksiz işlerden, buna karşı “erkek işi” yetki ve sorumluluk gerektiren, yüksek ücretli, sürekli, güvenceli olan nitelikli işlerden oluşmaktadır.³² Bu bağlamda kadınların içine sıkıştırıldığı mesleki kalıplar bu sahneyle ortaya konmaktadır.

Takip eden sahnede, ilk sahnede karşımıza çıkan genç kadın sokakta yürüyüp vitrin camlarındaki yansımalarına bakarken görülür. Aniden kararlı bir tavır takınır, göz simgeli kapüşonunu çıkarır ve bir duvarı kaplayan “El Âlem” yazılı afişleri sökmeye başlar. Kapüşonun çıkarılması toplumsal kalıplardan sıyrılmayı ifade eder. Yırtılan afişlerin altından “Elidor” yazıları çıkar ki bu da markanın bu başkaldırıya verdiği desteğin ilk emaresidir. Bu hareketle beraber o ana dek sakin bir şekilde akan müziğin ritmi de değişir, hareketlenir, diğer genç kadınların da bu hareketten cesaret alarak yaşadıkları kırılmalar görülmeye başlar: Beresini çıkarıp pembe saçlarını ortaya çıkaran genç kadın da çevreden başka kadınlarla beraber afişlere doğru koşmaya başlar. Bir okul servisinin camından bakan küçük kızlar olanları hayretle izlerken yeniden uçak koridoruna döneriz ve kokpit kapısı yüzüne kapatılmış olan kadının pilot şapkasını takip güvenle durduğunu görürüz. Şapkasında “Nasıl İstersem” yazmaktadır. Kokpitin kapısını hızlıca açar, içerideki erkek utanmış görünür. Bu sahneleri özgürce hareket eden, dans eden, etrafta koşan, trenlerin üzerinden atlayıp dans eden genç kadınların; çatıda çamaşır asmaya ara verip dans eden yaşlı bir kadının yer aldığı sahneler takip eder.

Sonraki sahnede bir bardaki genç kadınlar görülür. Bar televizyonunda afişleri yırtan genç kadın canlı yayında haberlerdedir. Haberin başlığında, “El Alem Ne Derse Desin!”, “El Alem mi, Sen mi?” yazmaktadır. Bardaki genç kadınlardan birinin saatinin alarını çalar. Saate baktığında “El Alem” yazılı bir uyarıyla ve bir kadının –geç saat olduğu için kızını aradığı anlaşılan bir annenin-kızgın bakışlarının görüntüsüyle karşılaşır. Kol saatini önündeki su dolu bardağa atıp neşeyle arkadaşlarıyla sohbet etmeye devam eden genç kadının kıyafetinde de göz ve konuşan ağız simgeleri göze çarpar. Diğer kadın arkadaşlarıyla neşeyle sokağa çıkar, başka kadınlar ise araba ile seyahat edip eğlenmektedirler. Sonrasında genel çekim gece şehir görüntüleri içinde koşan kadınlar görülür ve dış ses ekrandaki yazılara sözlü olarak eşlik eder: “*El Alem Ne Derse Desin... Biz Böyle Yaşarız. Elidor... Hep Kendi Yolumuzda.*”

Reklam müziği olarak seçilen şarkı da önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Cindy Lauper’e ait 1983 tarihli ikonik “Girls Just Want To Have Fun” şarkısının genel teması kadınların özgür olma isteği ve erkeklerden bağımsız yaşama seçimlerini deklare etmeleridir. Reklam filminde görülen erkek gözetimi altındaki kadının isyanı ve kırılması, şarkıda da kendini göstermektedir. Şarkının reklam filminde kullanılan bölümünün sözleri de bu temayı ve reklam filmindeki kadınların yaşadıklarını destekler niteliktedir:

“Oh girls just want to have fun... The phone rings in the middle of the night. My father yells ‘What you gonna do with your life?’ Oh daddy dear, you know you are still number one, But girls they wanna have fun. Some boys take a beautiful girl And hide her away from the rest of the world. I want to be the one to walk in the sun... Oh girls, they wanna have fun. Oh girls just wanna have fun.”

“Kızlar yalnızca eğlenmek ister... Gecenin yarısında telefon çalar. Babam bağırır, ‘Ne yapacaksın hayatınla?’ Ah sevgili babacığım, biliyorsun hala bir numarasın. Ama kızlar eğlenmek ister. Bazı erkekler güzel bir kıızı alır ve onu dünyanın geri kalanından saklar. Ben güneşte yürüyen olmak istiyorum... Kızlar, eğlenmek ister. Kızlar yalnızca eğlenmek ister.”

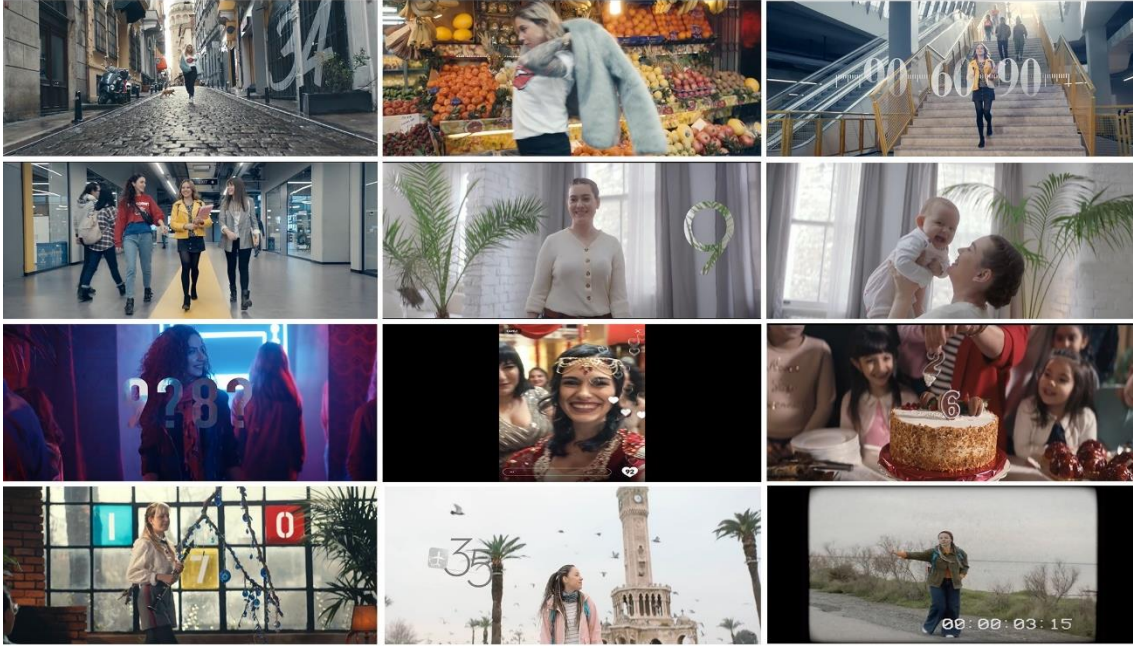
Reklamlarda kullanılan müziklerin, mesajların algılanmasında ve akılda kalmasında son derece etkili olduğu bilinen bir gerçektir. “*Reklamcılar, reklamlarda müzik kullanarak, markaya karşı olumlu duygular geliştirmek istemekte ve böylelikle ürünün tercih edilmesini beklemektedirler.*

³² İnci Parlaktuna, “Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:4, 2010, s. 1222.

Özellikle popüler parçaların kullanımı da reklamcılara avantajlar sağlamaktadır... Ayrıca mesajın tüketiciye ulaşmasında ve görsel öğelerin tamamlanmasına yardımcı olmaktadır.³³

Reklam filmi genel olarak değerlendirildiğinde, temelini toplumda değişen –ya da değiştirilmeye çalışılan- kadınlık kurgusundan aldığı görülmektedir. Kadınların toplumsal alanda sahip oldukları yer ile sahip olmaları gereken yer arasındaki uçurumu eleştirir görünen reklam filmi, ataerkil toplumda erkeğin yarattığı baskı ve denetimi de ters yüz etme mesajı taşımaktadır. Özellikle her sahnede sıklıkla kullanılan göz ve konuşan ağız simgeleri, kadınların içinde yaşadıkları gözetim kültürünü ve toplumsal baskıyı temsil etmektedir. Bu baskıları kıran kadınların giyimlerine karışılmasına, bedenlerine müdahale edilmesine, meslek alanlarının çizilmesine, aile baskısıyla yaşamasına ve en temelde “El alem ne der?” sorusunu hayatlarının merkezine almasına karşı çıkmakta; bunları kırıp bazen ‘sadece eğlenmenin’ ve kendi yolunda yürüyebilmenin mümkün ve önemli olduğu mesajı kurgulanmaktadır. Marka kendini bu başkaldırıya ve cesarete destekçi; kadınların yanında bir noktada konumlandırmaktadır. Bu mesajlar “El alem ne derse desin, biz böyle yaşarız” sloganına ek olarak #hepkendiyolumuzda hashtagi ile de desteklenmekte, ‘biz’ dili kullanılarak pekiştirilmektedir.

4.2. Dove | Benim Güzelliğim #rakamlarınötesinde³⁴

Görsel 2. Dove Reklam Filminden Kareler

Gösterenler: Kadınları temsil eden rakamlar; kadınların sesleri (dış ses); sebze-meyve tezgâhı; podyumu andıran okul koridoru; kütüphane; bebeğiyle vakit geçiren anne; eğlence mekânında özgürce dans eden kadın; kına gecesinde kadın arkadaşlarıyla eğlenen ve sosyal medyadan yayın yapan genç kadın; doğum gününde küçük bir kız çocuğuyla birlikte konsol oyunu oynayan orta yaşlı kadın; sahnede klarnet çalan kadın; İzmir Saat Kulesi önündeki kadın uçuşan kuşlar; otostop çekerek seyahat eden ve farklı yerlerde görülen kadın; reklam müziği; “Benim güzelliğim rakamların ötesinde.” sloganı; “#rakamların ötesinde” hashtagi.

³³ İmran Uğur, “Televizyon Reklamlarında Müzik ve Reklam İlişkisi”, *Erciyes İletişim Akademia Dergisi*, Cilt:2 Sayı:1, 2011, s. 6.

³⁴ “Dove Türkiye” YouTube kanalı: <https://www.youtube.com/watch?v=C890uMPXcc4> (Erişim Tarihi: 20.03.2018)

Gösterilenler: Kadınlara çizilen idealler çerçevesinde beden ölçüsü, yaş, kilo, boy gibi özellikleri temsil etmesi beklenen ancak aslında kadınların ilgi ve yeteneklerini ifade eden temsili rakamlar; kendilerini sahip oldukları fiziksel özelliklere göre tanımlamayı reddeden, bunun yerine öznel seçimleriyle, yetenekleriyle, bilgileri ve özgürlükleriyle kendilerini ifade eden güçlü kadınlar; toplumun çizdiği sınırların ve beklentilerin reddedilerek özgürlüğün seçilmesi ve toplumun dayattığından farklı bir ‘güzellik’ anlayışının benimsenmesi, bu özgür ve güçlü olmayı seçen kadınları destekleyen Dove markası.

Analiz: Reklam filmi, boş bir sokakta özgüvenle kameraya doğru yürüyen genç bir kadının görüntüsüyle başlar. Sokaktaki bir kapıda “34” rakamının görünmesiyle birlikte genç kadının sesi, görüntüye eşlik eder: “34... *bedenim değil, dövmelemin sayısı.*” Kadın, bir meyve-sebze tezgâhının önünden geçmektedir. Kadınlara dayatılan kilo kontrolü, sağlıklı beslenme, diyet gibi alışkanlıklara bir gönderme olan bu tezgâhla ilgilenmeden yoluna devam eden kadın, kendine güvenli şekilde kameraya bakar. Baudrillard’a göre, “*Sağlık, günümüzde hayatta kalmaya bağlı biyolojik bir buyruktan daha çok statüye bağlı toplumsal bir buyruktur. Sağlık temel bir “değer”den çok bir yüklemidir.*”³⁵ Bu sahnede de kadın kendisine yöneltmiş olan bu buyruğu önemsemeyerek kendi yolunda özgüvenle yürümeye devam etmektedir.

Sonraki sahnede merdivenlerden inen başka bir genç kadın görülür. Ekranda ölçü çizgileri arasında “90-60-90” rakamları belirir. Okul koridorunda üzerinde yürüdüğü sarı çizgi, podyumda yürüyormuş gibi bir görüntü oluşturmakta, kadınlara moda ve medya yoluyla iletilen ideal bedene yönelik bir çağrışım yaratmaktadır. Tüketim kültürünün bedene takıntılı olduğuna dikkat çeken Featherstone; beden, tüketim kültüründe tüm hazların, duyguların, zevklerin ve etkinliklerin anahtarı olduğu fikri bir klişeye dönüştüğünü vurgulamaktadır.³⁶ Bu bağlamda kadınların, yaratılan ideal beden algısı üzerinden uğradıkları baskıya gönderme yapılmaktadır. Sonrasında kadının sesi duyulur: “90, 60, 90... *Ölçülerim değil, vizelerim.*” Sonraki sahnede kadın, asıl odak noktasının ideal vücut ölçülerini gösterebileceği bir “podyum” olmadığını ve zamanını bu ölçülere uymaya çabalayarak değil araştırarak, öğrenerek; bedenine değil entelektüel birikimine yatırım yapmayı seçerek bir yol çizdi gösterircesine, kütüphanede ders çalışırken görülür.

Takip eden sahnede evde bir kadın görünür, bebeğini mutlulukla kucaklar ve ekranda “9” rakamı belirir. “9... *Verdiğim kilolar değil, kızımın geçirdiğim aylar.*” Toplumun ondan beklediğinin aksine, doğum sonrası kilolarını vermekle değil geçirdiği zamanın güzelliğiyle ilgilendiğini deklare eden kadın, bebeğiyle mutlu bir şekilde zaman geçirmeye devam eder. Burada da toplumun beklentisini göz ardı ederek yaşadığı anın mutluluğuna odaklanma söz konusudur.

Daha sonra başka bir genç kadın bir eğlence mekânına girerken ekranda “9?8?” yazısı belirir. “9-8... *On üzerinden puanım değil, en sevdiğim ritm.*” Kadın boynundaki fuları beline başlar ve kalabalığın içinde mutlu bir şekilde kameraya bakarak dans eder. Önemli olanın toplumun ona biçtiği ‘puan’ –değer- değil, onun kendini mutlu ve özgür hissedip içinden geleni yapması olduğunu hareketleriyle göstermektedir.

Sonrasında bir kadın, kendi kına gecesinde geleneksel kıyafetlerle görülür. Diğer kadınlar etrafta dans etmekte, o telefonuna bakmaktadır. Kameranın görüntüsü, kadının telefonunun kamerasına dönüşür. Özçekim ile bir video çekmektedir. Sağ alt köşede beğeni seçeneğini temsil eden ve içinde “92” yazan kalp simgesi görülürken kadının sesi görüntüye eşlik eder: “92... *‘Like’ larım değil, en mutlu günümde yanımda olan arkadaşlarım.*” Kadın, arkadaşlarıyla keyifli bir şekilde dans edip eğlenmeye devam eder. Onun içinde önemli olan çoğunluk tarafından beğenilmek, onaylanmak değil; hayatının ve anının tadını çıkarmaktır.

Çocuklarla çevrili bir masada yakın planda bir doğum günü pastası görülür. Üzerindeki mumlar 62’yi gösterirken kadraja giren bir kadın eli rakamların yerini değiştirerek “26”ya dönüştürür.

³⁵ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, Çeviren: Hazal Deliçaylı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 163.

³⁶ Mike Featherstone, Mike, “Body, Image and Affect in Consumer Culture”, *Body & Society*, Volume 16 (1), 2010, s. 197-200.

Kamera geniş plana geçer, geniş bir ailenin ortasında gülerken duran orta yaşlı bir kadın görülür. “26... Yaşım değil, hissettiğim.” Eskilerden yenilere doğru birçok fotoğraf ekrana gelerek kadının yaşamının doluluğunu ifade eder. Sonrasında kadın elinde bir oyun konsolu kumandası ile gülümseyerek, yanında başka bir - kumanda tutan küçük bir kız çocuğuyla dans eder şekilde oyun hareketleri yaparken görülür. Toplumun kadın üzerinde kurduğu baskının bir başka şekli olan “yaş”, bu sahnede önemini yitirmekte; yaşın aslında yaşanmışlığın bir sembolü olduğu –ekrana gelen fotoğraflar yoluyla- ifade edilerek, yaş almaya toplumsal algının aksine olumlu bir anlam yüklenmektedir. Kadının küçük bir kız çocuğuyla konsol oyunu oynaması da yaşın eylemlerde belirleyici olmayacağına bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sahne değiştiğinde, bir sahneye çıkan genç bir kadın görülür. Sahne arkasındaki camlarda “170” rakamı görünür ve kadının sesi duyulur: “170... Boyum değil, repertuarımdaki şarkılar.” Kadın, önündeki mikrofonun boyunu kısaltarak enstrümanına uygun hale getirir ve klarnet çalmaya başlar. Sahnede önemli olanın kendi boyu değil; mikrofonun boyuyla odaklandığı müziği, yeteneği olduğu mesajını bu hareketle pekiştirmektedir.

Sonraki sahnede İzmir Kulesi önünde duran bir kadın görülür. Arkada uçan kuşlar görülür, özgürlük mesajı bu şekilde kendini gösterir. Ekranda “35” rakamı belirir. Kadın mutlulukla etrafına bakar, sesi görüntüye eşlik eder: “35... Güzelliğimin geldiği yer değil...” Görüntü İzmir’den çıkıp farklı şehirlere/ ülkelere döner. “...Gezdiğim şehirler.” Genç kadın farklı mekânlarda gezerken, otostop çekerken kamera kayıtlarında görülmektedir. Kendini doğduğu şehrin stereotipik algılanışıyla (İzmir’in kızlarının güzel olması) değil, gezip gördükleriyle, deneyimleriyle, özgürlüğüyle tanımlamaktadır.

Tüm bu hikâyelerin ardından tüm kadınlar birer plan daha görülür, ekranda isimleri ve meslekleri yazar (Öykü-Öğrenci, Esen-Memur, Eylül-Müzişyen, İrem-Mağaza Yöneticisi). Hepsini sırayla kameraya bakarak aynı cümleyi söyler: “Benim güzelliğim...” En sonunda reklam filminde görülen ilk kadın bu cümleleri “...rakamların ötesinde” diyerek tamamlar. Ekrana “benim güzelliğim #rakamların ötesinde” yazısı ve Dove logosu düşerek reklam filmi sonlanır.

Bu reklam filminin temel çıkış noktası ise kadınlığın toplumsal olarak tanımlanma biçimidir. Rakamların bu kalıpsal tanımlamaların bir parçası olmasından yola çıkarak bunu kırmaya yönelik mesajlarla örülmüştür. Yaş, boy, kilo, beden, doğulan şehir, güzellik gibi kadına kalıplara sokan ve yargılara maruz bırakan düşünce biçimine meydan okuyan kadınlar; kendilerini yetenekleri, özgürlükleri, entelektüel duruşları ve özgüvenleriyle tanımlamaktadır. Gezmek, görmek, hayatını dolu dolu yaşamak, anın tadını çıkarmak, okuyup başarmak, yeteneklerini sergilemek; toplumun dayattıklarına uymaktan daha önemli olarak görülmekte ve sunulmaktadır. Kadın toplum tarafından değil, gerçekten kim olduğuyla tanımlanmaktadır. Bunu yaparken de toplumun kadına en çok baskı uyguladığı kavramlardan biri olan “güzellik” algısı temel alınmaktadır. Medya, sınırları önceden belirlenmiş olan güzellik idealinin güçlü bir üreticisi, aktarıcısı ve taşıyıcısı iken; tüketim ekonomisinin güdümünde kendini tüketmeye yönlendirilen kadın için güzellik, zorunlu bir hedef olarak kurgulanmaktadır.³⁷ Kadını kalıplara sokmanın en etkili araçlarından biri olan “güzellik” algısı bu reklamın mesajlarıyla şekil değiştirmekte; güzelliğin öznel olduğu ve fiziksel özelliklerin ve bu fiziksel özellikleri niteleyen her şeyin –reklam filmindeki şekliyle rakamların- ötesinde olduğu mesajı kurgulanmaktadır. Dove markası da, güzele yönelik ürünler üreten bir marka olarak, kendi güzelliğini toplumun ettiği farklı ifade eden kadınların yanında ve destekçi bir şekilde kendini konumlandırmaktadır.

³⁷ Ebru Güzel, “Güzellik Dayatması Altında Tüketim Nesnesine Dönüşen Kadın”, *Global Media Journal Turkish Edition*, Cilt: 5, Sayı:7, 2013, s. 82.

Sonuç

Toplumsallaşma sürecinde öğrenilen, kadın ve erkeklere özgü davranış şekillerini kurgulayan ve buna göre beklentiler çizen toplumsal cinsiyet kavramı, reklamlarda kadınların sunulmuş biçimlerini de doğrudan etkilemektedir. Toplumsal süreçleri etkileyen ve ondan etkilenen reklam metinlerinin en temelde kapitalist ideolojinin taşıyıcısı olan ideolojik ve kültürel metinler olduğu düşüncesinden yola çıkan bu araştırmada; toplumsal olarak değişen –ya da değiştiği düşünülen– toplumsal cinsiyet kabullerinin reklamlarda kendilerine nasıl yer buldukları araştırılmıştır.

Araştırma sonucunda, kadının toplumda değişen yerinin reklam metinlerinde de değişime neden olduğu görülmüştür. İncelenen reklam filmleri, toplumsal süreçlerde kadına biçilen rollerin ve beklentilerin gözler önüne serilmesiyle başlamaktadır. İncelenen ilk reklamda; toplum baskısı altında kendinden bekleneni vermeye, toplumun istediği gibi görünmeye ve hareket etmeye çalışan kadınların yaşadığı sıkışmışlık hissi ve aynılaştırılmanın yarattığı mutsuzluk karşımıza çıkmaktadır. İkinci reklamda ise özellikleri toplum tarafından biçilen rakamlarla ifade edilen kadınlar görülmektedir. Her iki reklam filmi de kadınları baskı altında tutan rol ve beklentilerin alt üst edilmesi ile devam etmektedir. Boy, kilo, yaş gibi fiziksel kalıpların yanında; meslek seçimi, giyim tercihleri, özgürlük sınırları gibi sosyal yaşama dair kalıplara yer verilmekte ve bunları yıkmanın mümkün olduğu mesajı kurgulanmaktadır. Kadınlar onlara biçilen geleneksel rollerinin dışına çıkmakta; özgür, güçlü, ataerkinden bağımsız, toplumsal kalıplara boyun eğmeyen –ya da eğmekten vazgeçen–, aynılaşmaya karşı duran, biricik özelliklerini ortaya koyan bir duruş sergilemektedirler.

Her iki reklam filmi de var olan kalıpların gösterilmesi ve ters yüz edilmesi yoluyla bir başkaldırıya dikkat çekmekte, kadının mücadelesini ve özgürleşmesini temsil etmektedir. Bu temsiller kadınların özgürleşmesi yolunda onlara destek verir görünmektedir. Ancak özüne bakıldığında; yıllar boyu kadınların mücadele ettiği eşitsizlik ve haksızlıkların temelinde yatan kapitalist ideoloji, bu mücadeleyi en etkili araçlarından biri olan reklam metinlerinin bir malzemesi haline getirmektedir. Böylece kapitalist ideolojiye karşı verilen mücadele, onun bir parçası haline getirilerek eritilmektedir. Bunun yanı sıra, incelenen reklam filmlerinde eleştirilen kalıpların aslında yıllardır yine reklam metinleri ile oluşturulmuş ve sürdürülmüş kalıpların ta kendisi olduğu da bir gerçektir. İdeolojik olarak yapılandırılmış olan kalıplar, yine ideolojik olarak yıkılmakta/değiştirilmektedir.

Bu bağlamda reklam filmlerinde kurgulanan kadınların özgürlüklerinin ve güçlerinin göstermelik olduğu söylenebilir. Kadınlara güzellik ürünleri satan markaların onlara güzelliğin yeni bir formunu sunduğu, var olanı değiştirmenin mümkün olduğunu göstererek ve alternatif sunarak tüketicinin yanında konumlandığı görülmektedir. Kadına yeni ‘kadınlık’ sunulmaktadır. Ancak kadın yine kadındır. Cinsiyetinden bağımsız olarak bireye değil, kadınlığına seslenilmektedir. Cinsiyet de güzellik de önemsizleştirilmemekte, sadece kalıpların şekli değiştirilmektedir. Kökten bir değişim değil, bir evrim söz konusudur. Reklam metinleri toplumda dillendirilenleri tekrar ederken, dillendirilmeyen sorunların üstünü örterek ideolojik işlevini ve etki gücünü sürdürmekte; eski idealleri reddeder görünürken, yeni idealler kurgulamaktadır.

Kaynakça

- Akca, Emel Baştürk ve Ergül, Seda, “Kitle İletişim Çalışmaları Alanında Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarının Gelişimi; Temel Yaklaşımlar ve Çalışmalar Üzerinden Bir Çerçeve Çizme Çabası”, (Der: Şahinde Yavuz), *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2015, s. 17-40.
- Altun, Hakan, “Cinsiyetin Toplumsal İnşası ve Ötekilerin Temsilinde Karşı-Hegemonik Bir Olanak Olarak Sinemanın Protez Belleği”, (Der. Şahinde Yavuz), *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Temsilleri*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2015, s. 69-112.
- Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, Çeviren: Hazal Deliçaylı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.
- Berger, John, *Görme Biçimleri*, Çeviren: Yurdanur Salman, Metis Yayınları, İstanbul 1995.
- Butler, Judith, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, Çeviren: Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul 2008.
- Çamdereli, Mete, *Reklamın Görme Dediği*, Avrupa Yakası Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Dağtaş, Banu, *Reklamı Okumak*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2003.
- Featherstone, Mike, “Body, Image and Affect in Consumer Culture”, *Body & Society*, Volume 16(1), 2010, s. 193-221.
- Fiske, John, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çeviren: Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, Hazırlayan: Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008.
- Gül, Derya, “Toplumsal Cinsiyet ve Reklam,” (Ed: Seda Çakar Mengü), *Reklamı Anlamlandırmak*, Derin Yayınları, Ankara 2003, s. 109-144.
- Güzel, Ebru, “Güzellik Dayatması Altında Tüketim Nesnesine Dönüşen Kadın”, *Global Media Journal Turkish Edition*, Cilt: 5, Sayı:7, 2013, s. 81-96.
- İnceoğlu, Yasemin ve Kar, Altan, *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Keller, Evelyn Fox , *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- Mengü, Seda Çakar, *Televizyon Reklamlarında Kadına Yönelik Oluşturulan Toplumsal Kimlik*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Özdemir, İlker, “Türkiye’de Popüler Kadın Magazin Dergileri: Yeni Kadın Kimliği ve Sunulan Yaşam Tarzları”, (Der: Banu Dağtaş - Erdal Dağtaş), *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları: Türkiye Medyasından Örüntüler*, Ütopya Yayınları, Ankara 2009, s. 202-239.
- Parlaktuna, İnci, “Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:10, Sayı:4, 2010, s. 1217-1230.
- Peltekoğlu, Filiz Balta, *Kavram ve Kuramlarıyla Reklam*, Beta Yayınları, İstanbul 2010.
- Uğur, İmran, “Televizyon Reklamlarında Müzik ve Reklam İlişkisi”, *Erciyes İletişim Akademia Dergisi*, Cilt:2 Sayı:1, 2011, s. 1-18.
- Williamson, Judith, *Reklamların Dili: Reklamlarda Anlam ve İdeoloji*, Çeviren: Ahmet Fethi, Ütopya Yayınevi, Ankara 2000.
- Yuval-Davis, Nira, *Cinsiyet ve Millet*, Çeviren: Aysin Bektaş, , İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

İnternet Kaynakları

Dove Türkiye YouTube Kanalı, <https://www.youtube.com/watch?v=C890uMPXcc4>, Erişim Tarihi: 20.03.2018

Elidor Türkiye YouTube Kanalı, <https://www.youtube.com/watch?v=y1Vw820hr6GA>, Erişim Tarihi: 20.03.2018

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

REPRESENTATION OF POOR PEOPLE IN TELEVISION SERIES: LOST LIFES IN EXTREME REPRESENTATIONS

Televizyon Dizilerinde Yoksul İnsanların Temsili: Aşırı Temsillerdeki Kayıp Yaşamlar

R. Özgün Kehya*
Cihan Serdaroğlu**

Abstract: This article analyzes the representation of poor people through the main characters in globally popular American television series. The study employs a systematic content analysis to identify and analyze the main characters that are representing poor people in the four series; Friends, The O.C., 2 Broke Girls and Shameless. The reason for selecting these American series is their popularity and high global rating. Before starting to analyze the series, the literature overview was given to have a realistic perspective about the relationship between popular culture and series, extremity, and statistics about poor people. Moreover, the latest popular series and poor people's representation through the main characters of these series are studied. The series are analyzed under five categories to see how poor people are imaged. According to the hypothesis and the results, when the American series focus on poor characters, they are represented as extreme characters in a negative way generally.

Keywords: Poverty, representation, extremity, American TV series, popular culture, crime

Öz: Bu makale, yoksul insanların küresel olarak popüler Amerikan dizilerinde başrol karakterlerle temsil edilmesini analiz etmektedir. Çalışmada, dört dizide yoksul kişileri temsil eden ana karakterleri tanımlamak ve sistematik bir biçimde analiz etmek için içerik analizi kullanılmaktadır. Söz konusu dizilerin ismi Friends, The O.C., 2 Broke Girls ve Shameless'tir. Bu Amerikan dizileri, popülerliği ve yüksek küresel derecelendirmeleri nedeniyle seçilmiştir. Dizileri analiz etmeye başlamadan önce gerçekçi bir perspektife sahip olmak için popüler kültür ve dizilerin ilişkisi, ekstremit ve araştırmalar ile yoksul insanlara ait istatistiklerle ilgili genel bir bakış sunulmuştur. Aynı zamanda, en son popüler diziler ve bu dizilerin ana karakterleri aracılığıyla yoksul insanların temsili incelenmiştir. Yoksulların nasıl imgelendiğini anlamak için diziler altı kategoride analiz edilmiştir. Hipotez ve sonuçlara göre, Amerikan dizileri yoksul karakterlere odaklandığında genel olarak olumsuz bir şekilde, uçlarda yaşayan karakterler olarak temsil edilmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, temsil, ekstremit, Amerikan televizyon dizileri, popüler kültür, suç

* Arş. Gör. Kafkas Üniversitesi, ozgunkehya@gmail.com

** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Doktora Öğrencisi, cihanserdar@windowslive.com

Introduction

Looking at series in America, one can observe two problematical situations about representation of poor people. Firstly, the poor are not represented much. Secondly, when represented, they are presented from a negative perspective, as uneducated, being alcoholic, drug user, and prisoner or in some way being involved in crime and having broken families etc. Such extreme representation of poor people is the fundamental hypothesis in this paper. This kind of representation can cause a wrong impression of poor people and also, it may turn to a real social fact. Therefore, the society could encounter a serious matter. In order to show people such problematical representation, this study is done by a systematic research. The reason for selecting the method of content analysis is that one can have an opportunity to analyze so much content included in this study and thereby gets the opportunity to generalize the results. In the literature, there is not so many research about representation of poor people via main characters. Thus the authors aimed to make up a deficiency in the literature.

In this paper, these four series in America will be analyzed, studying just representation. Therefore the research does not include people's reception on these series. These series are *Shameless*, *2 Broke Girls*, *The O.C.* and *Friends* which are chosen, because of the popularity at different times, high rating, having leading roles representing poor people and still continuing. That is important to look at the current circumstance. Four series are enough in terms of scope, because on the The Internet Movie Database (IMDb) charts figured in the "Research Chapter" of this research, there is no other series of which leading roles represent poor people. The reason for choosing American series is that they have high audience ratings worldwide moreover they are in English which makes them international. Besides these, the authors will list the latest and the most popular (top) series according to IMDb¹, they will not look at all of the number of poor people's representation through the main characters. It is given place to the most popular series, aiming to have and give a general opinion about the rate of poor main characters in the popular series.

In this study, the authors have analyzed four American TV series which are chronologically "*Friends*", "*The O.C.*", "*Shameless*" and "*2 Broke Girls*". The series have been shot almost different times that *Friends* from 1994 till 2004, *The O.C.* from 2003 till 2006, *Shameless* 2011 till 2016 (Continuing), *2 Broke Girls* from 2011 till 2016.

Shameless has been shot for seven seasons and it is still being shot, *2 Broke Girls* had been shot for six seasons, *The O.C.* for four seasons, and *Friends*, for ten seasons, which is the longest one. While *Shameless* has twelve episodes for every season and in total, it has eighty four episodes; *2 Broke Girls* has twenty four episodes for first three seasons and twenty two episodes for last three seasons and in total, it has one hundred and thirty eight episodes, *The O.C.* has twenty seven episodes for first season, twenty four episodes for the second season, twenty five episodes of thirty seasons, sixteen episodes for the final season and it has totally ninety two episodes; *Friends* has twenty four episodes for the first, second, fourth, fifty, seventy, eighty, ninety seasons, twenty five episodes for thirty and sixty seasons, eighteen episodes for the final season and it has totally two hundred thirty six episodes.

¹ <http://www.imdb.com/> As the website defines itself "IMDb, the world's most popular and authoritative source for movie, TV and celebrity content." According to Alexa traffic ranks, IMDb site has 58th global rank in Monthly Unique Visitor Metrics according to Past 30 Days — Last Updated November 18, 2017. (<https://www.alexa.com/siteinfo/imdb.com>, Accessed 18 09 2017)

Table A.

	Shameless	2 Broke Girls	The O.C	Friends
Number of seasons	7	6	4	10
Total episodes	84	138	92	236
Continuity	Yes	No	No	No
Started	2011	2011	2003	1994
Finished	2016	2016	2006	2004

The authors watched all the episodes of the four series and examined them under five categories as asking:

“Are the poor main characters involved in any kind of crime?”,

“Do the poor main characters use drugs?”,

“Do the poor main characters drink too much?”,

“Do the poor main characters have higher educational attainment (at least a college degree)?”,

“Do the poor main characters have a broken family?”

And answers as “yes” or “no” were made for these categories. (Please see the “Extreme Representation in American Television Series” and “Poverty and Extremity Relationship: A Literature Overview” chapters to understand how extreme conditions and poverty are linked each other to categorize.)

Popular Culture and Television Series

Television series are commercial popular culture products. This research examines the four globally popular series. According to the hypothesis, the poor people aren't represented adequately or if represented in some American series with high ratings, they have extreme behaviors such as alcoholism or drug addiction as a result of poverty. They are represented as uneducated people with broken families. If popular culture reflects society, why is there an image like most of the poor people is scamp and has bad habits?

Even though there are ambiguities in the definition of what popular culture is, it can be basically defined as the culture consumed by majority of people. Ashley Crossman defines the popular culture as accumulation of cultural products that are mostly consumed by working, "uneducated" lower classes of the society opposed to the higher culture of the "educated" elite class.² Popular culture could be considered as and merge with mass culture or global culture, opposite to high culture. Storey has 6 definitions of popular culture and one is related to mass culture. He affirms that popular culture is hopelessly commercial, mass produced for mass consumption.³

Popular culture products include music, magazines, film, literature, art, theatre, fashion, dance, painting, internet media and platforms, television and radio programs. It has a commercial aspect; these cultural products are produced by the culture industries to be sold to the masses. By the mid-nineteenth century, stem-press technologies and railway technologies let the culture of seriality in England, America and the Continent.⁴ Following the mass media innovations in the mid-20th century, after the end of World War 2, popular culture rises and is the entirety of the attitudes, perspectives and ideas within the mainstream of the culture.⁵ The United States of America, by 1949 starts to watch television and 1950's are called the golden age because half of the Americans has televisions in their homes, in other words TV becomes very popular in America. In those years situation comedies, variety shows, and dramas were borrowed from radio adding visual effect to the sound.⁶ Popular American series aren't only watched in America, thanks to satellite, internet technologies and the global broadcasting companies like CNBC'E or E2 channels, it is possible to watch tens of popular American series with subtitles or dubbing.

Popular culture is very important to study because it both shapes the society and reflects the society. For example, in this study the poverty in the series is the reflection of the society and shapes the perceptions of the society. However there could be wrong representation of the poor people and this could serve the popular culture, showing more extreme people in order to be watched more and more. Concerning high ratings and advertisement incomes may push the producers to represent poor people wrongly. Moreover Storey's Gramscian definition considers the popular culture as the tool of elites to keep the masses under control via mass media.⁷ In this approach, the producers of the series that the authors examined are very significant to understand the reason for such representation of poor people. Because the Gramsci's definition has second approach "*the popular culture is rebellion against the dominant culture.*"(Ibid) The ownership of the production companies and the television companies are run by giant media groups. So it is more agreeable to the first approach of the popular culture as a weapon of the dominant elites to

² Ashley Crossman, 2017. [Online]

Available at: <https://www.thoughtco.com/popular-culture-definition-3026453>
[Accessed 16 10 2017].

³ Storey, J., 2009. *Cultural Theory and Popular Culture An Introduction*. 5. dü. s.l.:Pearson Education.

⁴ Turner, M. W., 2014. *Serialization in Popular Culture*. Newyork: Routledge.

⁵ Reviews, C., 2017. *Human Geography , Places and Regions in Global Context*. s.l.:Cram 101.

⁶ Allen, S. & Thompson, R. J., 2009. *Television in the United States / Britannica.com*. [Online]

Available at: <https://www.britannica.com/art/television-in-the-United-States>
[Accessed 27 09 2017].

⁷ Storey, J., 2009. *Cultural Theory and Popular Culture An Introduction*. 5. dü. s.l.:Pearson Education.

keep the masses under control. The mainstream mass media influences daily lives of the society. In this term the scholar Kongar also claims the power of popular culture:⁸

“Consumers, especially young people, who are in the cradle of popular culture develop attitudes and behaviors through fashion patterns and slogans circulating around, without any research or even trouble to think and make decisions: They adopt repetitive marketing slogans, value judgments of the rulers, think, speak and consume according to them.”

This study is related to the American Popular Culture of which includes globally popular American series having a nomination overseas in foreign film and series sector. According to “the Most Popular TV Shows” of IMDB Charts top 100 ratings and IMDB Ratings, most of them are American series. The IMDB claims that the most popular charts use data from the search of it’s more than 250 million monthly visitors to rank the movies and TV shows.⁹

The main features of the Popular Culture regarding series can be summarized as:

- **Produced and transmitted by cultural industries:** The television channels, the production companies, internet video hosting sites,
- **Financially driven, being associated with commercial products:** The series have advertisements of some products and services, DVDs, t-shirts,
- **-Quantitative:** Deals with numbers, sells, number of audience, ratings and audience share,
- **It’s everywhere in the lives of people:** On magazines, on social media such as YouTube, Instagram and Facebook etc, publicities, celebrities with iconic figures, conversation starters
- **Access in national or Global Level:** Via TV Channels, satellite or/ Internet.

In this study, the authors claim that the four series, “Shameless”, “2 Broke Girls”, “The O.C.” and “Friends” are popular, mass media products. And these four series represent the poverty in extreme negative way.

Extreme Representation in American Television Series

A kind of drama, television series abundantly features extreme: unusual, severe and immoderate characters and scenes. Because fictional products of literature or visual arts need complicated matters, opposite; white and black situations and conflicts to feed the curiosity and adrenalin need of the audience. It is mostly seen that the characters representing extreme in poverty such as crime, drinking too much and drug using in these four series. However, such criminals can be rich or medium class members and poor people have good characters when represented.

Extreme means not usual; exceptional, very severe or serious, far from moderate, especially politically. Extreme poverty, extreme right or left party (right wing extremist or left wing extremist), cumulative extremism, violent extremism, religion extremism are some patterns related to the word “extreme.”¹⁰

⁸ Kongar, E., n.d. [Online]

Available at: https://www.kongar.org/aydinlanma/2012/1372_Nefret_Soylemi_Etiketlemeyle_Baslar.php [Accessed 10 17 2017]

⁹ IMDb, 2017. *En popüler yabancı diziler (IMDb'nin Ağustos 2017 verileri) -1 / NTV*. [Online]

Available at: (https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/en-populer-yabanci-diziler-imdbnin-agustos-2017-verileri.rN_GqZ0BvkOSi7u1ZXF0mw 27.10.2017) [Accessed 23 08 2017].

¹⁰ Oxford, D., n.d. *extreme:Definition of extreme in English by Oxford Dictionaries*. [Online]

Available at: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/extreme> [Accessed 24 09 2017].

Since ancient times, philosophy and religions have dealt with extremity. The opposite of extreme and a radical behaviors and opinions, virtue shows high moral quality; it is usual and desirable in the moderate. In ancient Greek philosophy, Aristotle defined a virtue or golden mean/middle way as a desirable point between two extremes; excess and deficiency. (Kelly, 2011, p. 187,189) Extremity is not a balanced way of the life even for the best or worst, too much or too little. In terms of religions, also the virtue is opposite of extreme. For example the Bible says “Whoever fears God will avoid all extremes.” – Ecclesiastes 7:18. Islam is called the Middle Path, because it emphasizes moderation rather than extreme opposites.- Quran, 5: 6, Quran, 3: 159 Also Buddhism approaches wisdom of the middle way.¹¹

Extremist is a person relating to or characterized by immoderate or excessive actions, opinions, etc”.¹² Extremism has psychological and mental aspects. For example, excessive sexual activities, substance misuse, gambling problem, excessive food intake, difficulties with romantic relationships and internet use or too much shopping are among excessive and extreme behaviors.¹³

Extremities in real life or series are mostly not insufferable and unacceptable by majority of the society. However, immoderate actions can be either good or bad relating to the identity of the character and the reason good or evil. For example killing someone in a series can be just or unjust according to the content of a series. Killing a malefactor by innocent and suffered character, the “action of killing” probable cannot be considered bad.¹⁴ Apart from the authors’ opinions, nevertheless violence such as killing someone is mostly involved in extremist behaviors. Stealing, robbing, lying, cheating are other immoral and extremist actions.

In television series, some characters represent extreme and unique people while some represent ordinary and general ones, as each character has a representation value. The representation of the character can be understood through its accent, clothing, accessories, mimics, house or work. For example a homeless beggar can represent extreme poor people while a teacher from middle class can represent ordinary ones. According to Pembecioğlu, films criticize the society. While trying to sell, they hope change in society such unemployment, drug, crime and poverty problems, representing extreme people.¹⁵

Dramas, films and television series have education & entertainment function. While entertaining, they try to better viewers to be more virtual and have stronger characters. As the authors claim in the book Positive psychology at the movies: Using films to build virtues and character strengths, the television series are some form of medium promoting social change such as family planning, education of young girls and guiding cycle of poverty.¹⁶ In terms of our topic, “extreme representation” can be used through poverty and unemployment themes in series, taking the education & entertainment role of the television into consideration. This study cites three role models of Singhal&Rogers: positive, negative and transitional models. Positive models are beneficial for the viewers, the negative ones have detrimental lifestyles and transitional models transform their lives changing harmful behaviors into benignant ones. The transitional model is the most effective one because viewer admires the struggle of the character with the difficulties, obstacles or maybe the extreme problems and transformation to the better future. (ibid.) As it is understood from such role model approach, negative and transitional models may contain

¹¹ Nagarjuna, 1995. *The Fundamental Wisdom of the Middle Way: Nāgārjuna's Mūlamadhyamakakārikā*. New York: Oxford University Press.

¹² Dictionary, C., n.d. *Extremist Definition and Meaning*. [Online] Available at: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/extremist> [Accessed 2017 09 2017].

¹³ Punzi, E. H., 2016. *International Journal of Qualitative Studies in Health and Well-being*, 11(1).

¹⁴ Rhonheimer, M., 2011. *The Perspective of Morality: Philosophical Foundations of Thomistic Virtue Ethics*. Washington, D.C: Catholic University of America Press.

¹⁵ Pembecioğlu, N., 2014. *Narratives Through Turkish Perspective - Transmedia Storytelling And Intertextuality Examples In The Postnetwork Era*. Cluj-Napoca: Argonaut Publishing House.

¹⁶ Niemiec, R. M. & Wedding, D., 2013. *Positive psychology at the movies: Using films to build virtues and character strengths*. Boston: Hogrefe Publishing.

extremity. For example the series called the Wire deals with the extreme problems such as violence, crime and drug use. According to Vint, the series focuses on poverty and racism as they create drug culture, for example.¹⁷

As a visual art and drama, television series need to have entertaining function and include extreme characters and scenes. In a series, complicated matters and conflicts in immoderate situations are essential to create adrenalin and arouse curiosity. In this study, the authors claim that the four series, “Shameless”, “2 Broken Girls”, “The O.C.” and “Friends”, poverty is the reason for extremity.

Poverty and Extremity Relationship: A Literature Overview

Poverty can be seen as a resource of evil and a bleeding wound of the society that people want to escape from it. The World Bank defines poverty as:

“Poverty is hunger. Poverty is lack of shelter. Poverty is being sick and not being able to see a doctor. Poverty is not having access to school and not knowing how to read. Poverty is not having a job, is fear for the future, living one day at a time.”¹⁸

In this chapter, some literature studies will be examined to link poverty with some extreme situations in real life such as having broken families, substance abuse and getting involved in crime. Moreover poverty is linked with insufficient education or lack of opportunities in career development or unemployment in some of these studies. As represented in American series, in real life the facts and the data mostly prove the relationship between the above written negative extreme conditions with the poverty as understood from these researches.

According to the United States Census Bureau, the official poverty rate in 2016 was 12.7 percent in America, there were 40.6 million people in poverty.¹⁹ The rate may not be seen so much but the poverty involves mostly the children. Among all children in the U.S., 43 percent live in low-income families and 21 percent lives in a poor family.²⁰

Poor conditions and economic problems of families may cause divorcement and separations. For example, as the survey shows that economic and behavioral changes divorce rate falls as two-income family model matures. These surveys and studies show that income is a factor influencing divorces.²¹ Therefore children of broken families may have to live with a single parent. According to the National Center for Children in Poverty (NCCP) facts, 30 percent of all children residing with married parents live in low-income families and only 11 percent of all children residing with married parents live in poor families. 68 percent of all children residing with a single parent live in low-income families. 40 percent of all children residing with a single parent live in poor families.²² Having a broken family may not be a problem itself, however it may cause poverty and vice versa the poverty may cause poverty influencing educational outcomes, job expectancy

¹⁷ Vint, S., 2013. *The Wire*. Detroit: Wayne State University Press.

¹⁸ Brunswick, G. o. N., n.d. *What is poverty? -Economic and Social Inclusion Corporation*. [Online] Available at: http://www2.gnb.ca/content/gnb/en/departments/esic/overview/content/what_is_poverty.html [Accessed 25 10 2017].

¹⁹ Semega, J. L., Fontenot, K. R. & Kollar, M. A., 2017. *Income and Poverty in the United States:2016*. [Online] Available at: <https://www.census.gov/en.html> [Accessed 26 10 2017].

²⁰ Jiang, Y., Granja, M. R. & Koball, H., 2015. *NCCP-Basic Facts about Low-Income Children*. [Online] Available at: http://www.nccp.org/publications/pub_1170.html [Accessed 26 10 2017].

²¹ Milstead, D., 2012. *As Two-Income Family Model Matures, Divorce Rate Falls*. [Online] Available at: <https://www.cnbc.com/id/46797203> [Accessed 30 10 2017].

²² Jiang, Y., Granja, M. R. & Koball, H., 2015. *NCCP-Basic Facts about Low-Income Children*. [Online] Available at: http://www.nccp.org/publications/pub_1170.html [Accessed 26 10 2017].

and involving in crime. The Work and Pensions Secretary of United Kingdom, Iain Duncan Smith says that 7 out of 10 offenders come from broken homes and single parent families were more than twice more likely to live in poverty than those living with both parents.²³

Poverty has also some educational aspects. A family's financial and motivational support is necessary to have a university degree or college diploma in America. Indeed, the facts of the NCCP reveal that 83 percent of children with parents have less than a high school degree live in low-income families. Only 30 percent of children with at least one parent that has some college or additional education in low-income families.²⁴ Education level not only influences the financial situation of families, but also the probability of continuity of marriages. For example the United States Department of Labor claims that probability of divorce declines with educational attainment. "*The chance of a marriage ending in divorce was lower for people with more education, with over half of marriages of those who did not complete high school having ended in divorce compared with approximately 30 percent of marriages of college graduates.*"²⁵

Less educational attainment, low income or broken families are not a big problem but the results and associableness with the violent victimization (rape/sexual assault, robbery or assault) or drug use are the serious outputs of poverty. For example, The United States Bureau of Justice Statistics released the findings from 2008 to 2012 on the relationship between households' poverty level and nonfatal violent victimization, it is clear that poverty has a link with crime. "*Persons in poor households at or below had more than double the rate of violent victimization as persons in high-income households.*"²⁶

Even though there is a link between poverty and drug use, lack of money is not completely the reason for drug use. Moreover the drug use may not be the reason for poverty. Certainly these two situations have a complex relationship. Drug use and poverty have the similar features such as low-skilled jobs and status, unstable family and relationships, illegality, being expelled from the school, high arrest rates, poor physical and mental health, and high mortality rates.²⁷ Both issues may feed each other, poverty can cause mental states leading to use drug which open a road to crime and worse employment conditions. Yim interlinks these two extreme conditions with a diagram showing effects and directions which could lead a huge circular mess.²⁸ In terms of poverty and drug abuse relation, there is a range of complex factors, such as characteristics of the agent of the person and of the environment. Alcohol, coping style, availability of substances, family structure and employment opportunities are other factors related to poverty and drug addiction. Not all people in poverty are on drugs.²⁹

²³ Bloxham, A., 2010. *Children from broken homes 'nine times more likely to commit crimes'* - Telegraph. [Online] Available at: <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/8109184/Children-from-broken-homes-nine-times-more-likely-to-commit-crimes.html> [Accessed 30 10 2017].

²⁴ Jiang, Y., Granja, M. R. & Koball, H., 2015. *NCCP-Basic Facts about Low-Income Children*. [Online] Available at: http://www.nccp.org/publications/pub_1170.html [Accessed 26 10 2017].

²⁵ Aughinbaugh, A., Robles, O. & Sun, H., 2013. *Marriage and divorce: patterns by gender, race, and educational attainment*, s.l.: U.S. Bureau of Labor Statistics.

²⁶ Harrell, E. & Langton, L., 2014. *Bureau Justice Statistics(BJS) -Household Poverty And Nonfatal Violent Victimization, 2008–2012*, s.l.: U.S. Department of Justice Office of Justice Programs Bureau of Justice Statistics.

²⁷ Natioanl Council on Drug Abuse, n.d.

²⁸ Yim, M., 2015. *Addiction and Poverty Connected*. [Online] Available at: <https://borgenproject.org/addiction-poverty-connected/> [Accessed 26 10 2017].

²⁹ Smyth, N. J. & Kost, K. A., 1998. Exploring the Nature of the Relationship Between Poverty and Substance Abuse. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, pp. 78-79.

The previous studies and researches indicate that there is a link between poverty and education attainment, getting involved in a crime and having broken families. However, in terms of correlation between poverty and drug/alcohol addiction there are few studies examining a direct and casual link between two extreme conditions. Rather than the approach that poverty causes substance abusing, some studies show a reverse situation that drug addiction may cause poverty. Nevertheless, several factors arising from poverty such as mental problems, divorcing, not making enough money for living etc. can cause substance use and committing illegal acts such as selling drugs. By all means, all poor people don't use drugs or not alcoholic. Even most of them do not graduate from a college or university and work as coolie with low salary, there are some poor people who achieve to get out of circle of poverty holding a degree and advancing in her/his career.

As poverty and negative extreme conditions are interrelated; however in the series we mostly see negative representations of poor people. Positive models of poor people in real life should be represented in television series as well. For example the rates of poor people holding college degree may not be so much in the series nevertheless there are people with a considerable amount of in low income families having college or additional education.

Statistics is not everything, especially in social sciences, because none of researchers can study on everybody and there are always social factors which are so complex. Off course, today people know so many things about people thanks to social sciences but there is still so much they do not know either, despite to the researches. On the other hand there is not an absolute uncertainty. However, the researches can just give us a general idea about society or human being, yet generalizing may not be right all the time either. Therefore, one should always keep away from certain statements. What the authors are trying to tell, yes there are researches, statistics etc. and surely, they have a point, but nevertheless they cannot say certain thing about poor people and their life. Regarding this, there is no such a thing, poor people have that life, do those things, cannot do those things etc. and the representation is bothering us, is the negative representation of poor people in general and one cannot see a regular life or a success story about them.

Absolutely, in this study, there is no claim that the authors found certain results. One can only have a general idea or claim about the subject with this research. Off course, as every topic has, there are exceptions with this representation situation and it can be seen them too. The authors are against to the general negative representation of poor people in series. This is the basic claim of this research.

The Research: Poor People On American Series**The Table Shows Popular Series According to IMDB**

Number of Series	Serie's Name	Production Year	IMDb Score	Is There a Poor Main character?
1	Game of Thrones	2011	9,5	No
2	The Defenders	2017	8,1	No
3	Ozark	2017	8,6	No
4	The Office	2005	8,8	No
5	Suits	2011	8,6	Yes
6	Atypical	2017	8,5	No
7	Ballers		7,6	No
8	Teen Wolf	2011	7,7	No
9	Vikinger	2013	8,7	Yes
10	Ray Donovan	2013	8,3	No
11	Shameless	2011	8,7	Yes
12	The Sinner	2011	7,8	No
13	Friends	1994	8,4	Yes
14	Breaking Bad	2008	9,5	Yes
15	American Horror Story	2011	8,2	No
16	The Flash	2014	8,1	No
17	Supernatural	2005	8,6	No
18	Arrow	2012	7,8	No
19	Orange Is The New Black	2013	8,2	No
20	Gray's Anatomy	2005	7,7	No
21	House of Cards	2013	9,0	No
22	Animal Kingdom	2016	8,1	Yes
23	13 Reasons Why	2017	8,5	No
24	Modern Family	2009	8,5	No
25	Twin Peaks	2017	8,7	No
26	Westworld	2016	9,0	No
27	Prison Break	2005	8,4	Yes
28	Lucifer	2015	8,3	Yes
29	Criminal Minds	2005	8,1	No

30	Daredevil	2015	8,7	No
31	Teen Wolf	2011	7,7	No
32	Iron Fist	2017	7,0	No
33	Wet Hot American Summer: Ten Years Later	2017	7,2	Yes
34	The Big Bang Theory	2007	8,3	Yes
35	Orphan Black	2013	8,4	Yes
36	Power	2014	8,1	Yes
37	The 100	2014	7,8	No
38	The Handmaid's Tale	2017	8,7	Yes
39	Preacher	2016	8,1	Yes
40	Mr. Mercedes	2017	8,4	No

The Table Shows Poor Main Character Percent in Popular Series

There Is a Poor Main character in Serie	There Is No Poor Main character in Serie	Total
14	26	40
35%	65%	100%

Creating the tables, the authors used IMDB's August 2017 report which includes the most popular fifty series and we have used forty of them.³⁰ IMDb's August 2017 report was used because it is the newest and IMDb scores are kind of democratic owing to public opinion. The reason for choosing forty of them is that there are few animated series among them. In addition to this, some of the series' scores are sort of low and finally, we had to limit the list because of the limitation of the research. While selecting that forty series, the priority was given to the ones get high IMDb score. Of course, there are not just American series in this report but like mentioned before, the authors did this research just on American series.

The list includes fifty popular series and there are two series that have been analyzed but there are not the others. However, that does not mean those two series which are not in the list, are not popular. They had popularity in their time and still have it but not that much. These two series have high IMDb scores³¹.

According to the tables, poor people are represented 35% in those popular series, although there is no poor main character 65%. Therefore, as the authors mentioned earlier, one can say that poor people are not represented so much in the series. Besides, some circumstances in series are questionable. For instance in *The Handmaid's Tale*, there are maid women, but they are forced to do it (Like a slave), the woman who is not actually poor, but is captured prisoner as a made there. However, as answering the question "Is there a poor main character?", it was "yes" for this series.

Example 1: Shameless

Shameless focuses on a family, which has five children and an alcoholic father who is never around, lives at the south side of the city which is a ghetto. The mother left home when the oldest daughter was nine years old. She takes care of her brothers and sister, leaves high school in second grade and generally works as a waitress. But her situation changes in the seventh season, as she starts to work as a manager in a diner³² and sets up her own business. However, in general, the whole family is a mess.

In *Shameless* series, there are two main characters (the father and his oldest daughter) representing poverty, the questions will be answered, referencing them.

³⁰ IMDB, n.d. [Online]

Available at: <http://www.imdb.com/chart/tvmeter?sort=ir.desc&mode=simple&page=1> [Accessed 25 09 2017].

³¹ See: http://www.imdb.com/title/tt1845307/ratings?ref=tt_ov_rt and http://www.imdb.com/title/tt0362359/ratings?ref=tt_ov_rt [Accessed 25 09 2017].

Table 1.1.:**Do the poor main characters use drugs?**

Yes	No	Total
2		2

Table 1.2.:**Do the poor main characters drink too much?**

Yes	No	Total
2		2

Table 1.3.:**Do the poor main characters have higher educational attainment (at least a college degree)?**

Yes	No	Total
	2	2

Table 1.4.:**Do the poor main characters get involved in any kind of crime?**

Yes	No	Total
2		2

Table 1.5.:**Do the poor main characters have a broken family?**

Yes	No	Total
2		2

According to the results, in this series, poor main characters are represented as drunk, using drugs, not having more educational attainment, getting involved in crime, having broken families.

Example 2: 2 Broke Girls

This series focuses on Caroline's and Max's life which goes on as waitresses in a diner in Brooklyn. Caroline got poor after his father's bankruptcy. Before that, she was wealthy and that is why she went to Wharton University. However, Max who has been always poor and never had a chance to study at a college. Max's family is never around and she never knew about her father and her life was definitely such a mess. Unlike Max's life, Caroline had a good life once.

In 2 Broke Girls series, the questions will be answered using them as base.

Table 2.1.:**Do the poor main characters use drugs?**

Yes	No	Total
1	1	2

Table 2.2.:**Do the poor main characters drink too much?**

Yes	No	Total
2		2

Table 2.3.:**Do the poor main characters have higher educational attainment (at least a college degree)?**

Yes	No	Total
1	1	2

Table 2.4.:**Do the poor main characters get involved in any kind of crime?**

Yes	No	Total
1	1	2

Table 2.5.:**Do the poor main characters have a broken family?**

Yes	No	total
2		2

The research results of this series show that poor main characters are represented as persons having problem with alcohol, coming from a broken family and Max got involved in crime, using drug and not educated because of her constant poverty and one cannot see all those negativities with Caroline because once she was wealthy.

Example 3: The O.C.

The O.C. series focuses on a teen boy's life which includes a single poor mom, her "bad" boyfriend and a "criminal" big brother. After he got in jail with his brother, a lawyer provided him get out of jail on parole, than he had to leave home and started to live with the lawyer and his family who are wealthy, adopted him after that, he got involved in crime sometimes but his life has changed in a positive way. That is why he could go to a college and became an architect and at the end of series he could have a good life. This is so meaningful because, when he was with his biologic family he could not have a chance for a

having a better life standards or good education. Eventually these happen only when he lives with a wealthy family.

In The O.C. series, there are two main characters but one of them is poor (The boy mentioned before.) and the questions will be answered referencing this boy.

Table 3.1.:

Do the poor main characters use drugs?

Yes	No	Total
	1	1

Table 3.2.:

Do the poor main characters drink too much?

Yes	No	Total
	1	1

Table 3.3.:

Do the poor main characters have higher educational attainment (at least a college degree)?

Yes	No	Total
1		1

Table 3.4.:

Do the poor main characters get involved in any kind of crime?

Yes	No	Total
1		1

Table 3.5.:

Do the poor main characters have a broken family?

Yes	No	total
1		1

The content analysis of this series shows that the poor main character's only problem is that he got involved in crime several times. Besides he is represented as a person coming from a broken family which gets him into trouble.

Example 4: Friends

Finally, a legend series, “Friends” which focuses on six fast friends who are young, live in New York City. They have a funny life, are kind of successful all (two of them got success later). But one of them is the poor (Nevertheless this is not the case that poverty a lot/at all.) having no family, low education level, got involved in “crime” when she was child³³, she works at temporary jobs and plays guitar in a café and is a street performer. The authors will answer the questions referencing her.

Table 4.1.:**Do the poor main characters use drugs?**

Yes	No	Total
	1	1

Table 4.2.:**Do the poor main characters drink too much?**

Yes	No	Total
	1	1

Table 4.3.:**Do the poor main characters have higher educational attainment (at least a college degree)?**

Yes	No	Total
	1	1

Table 4.4.:**Do the poor main characters get involved in any kind of crime?**

Yes	No	Total
1		1

Table 4.5.:**Do the poor main characters have a broken family?**

Yes	No	total
1		1

According to the results of Friends’ content analysis, the main poor character is represented as a person who is not having a higher educational attainment, got involved in “crime” in her childhood and comes from a broken family. Actually there was no even a family at all. At the end

³³ She mugged a boy. They used “mugged” word. However we do not know how old she was when did that so did she has a criminal responsibility. Therefore we give crime word in quotation.

of the series, she had a good marriage and it was represented like that was the only salvation for her.

Table:B

Total Analysis:

	Using Drug	Drinking too much	Higher Educational Attainment	Involving Crime	Having Broken Family
Shameless	2	2	0	2	2
2 Broke Girls	1	2	1	1	2
O.C.	1	1	1	1	1
Friends	1	1	0	1	1
<i>Number of Yes</i>	5	6	2	5	6
<i>Total</i>	6	6	6	6	6
<i>Percentage</i>	0,83	1	0,33	0,83	1

- In total, 6 leading roles represent poverty.
- 83% of these leading roles use drugs.
- 100% drink too much alcohol.
- 33% educated
- 83% involved in crime
- 100% broken family

Conclusion and Discussion

There was a time Mahatma Gandhi said, “*Poverty is the worst form of violence*” (Larsen, 2008); nevertheless today poor people are not represented as ordinary characters, because series need higher ratings. Is that the representation of “truth”? What about empathy and sympathy? Definitely, one can neither say that is the whole truth nor that is the way in general about poor people. This can be another study subject in the future.

The authors started this research with the purpose of showing people that extreme negative representation of poor people in American television series which does not give a nice message. This is related to the popular culture, because series are popular culture products which are consumed by people in global dimension.

According to the results of this research, there is a high negative representation of poor people. They are represented as drunk and having broken families 100% (Parents are never really around, divorced ones, no father, no mother or no both of them. There are left children), addict for a drug and some way getting involved in crime 83%, higher educational attainment 33%. Their life is literally represented as such a mess. Besides all of these, in this research, the authors just looked at main characters in these series but understudies are represented in a negative way as we have mentioned earlier for main characters which one can obviously see that in Shameless and The O.C.

However, these negative representations all for are not seen in each series. For *Shameless* them all is seen, in *2 Broke Girls*, them all is seen again but not in whole main characters, in *The O.C.*, there are just two negative representations (getting involved in crime and a broken family) with the main character, although we see them too much, , in *Friends*, no good education, involved in crime and coming from a broken family with main poor character and in the end of the series, there is no success story about the main poor character who just got married and they showed as it is only success for someone like her.

In conclusion, one cannot see poor people/families as main characters while watching series in general, and when they show up, they are seen as extreme characters in a very negative way which is the main problematic and hypothesis of this study. Besides all of these, the authors do not claim that poor people do not have these negative situations and behaviors; surely, some of them do which is stated under the title of “Poverty and Extremity Relationship: A Literature Overview”. However, that does not mean that it has to be always that way, and the thing the authors are against is that poor people generally cannot be gotten an ordinary or “normal” representation. In other words one cannot usually watch a success story about them. Moreover the audience needs to watch them because poor people deserve at least that much. Also, this kind of positive representation can be a positive model for some poor people and it can encourage them in making good something with their life.

References

- Abuse, N. C. o. D., tarih yok *Poverty & Drug Abuse*. [Çevrimiçi]
Available at: <http://ncda.org.jm/index.php/publications/drug-talk/66-poverty-a-drug-abuse>
[Erişildi: 26 10 2017].
- Allen, S. & Thompson, R. J., 2009. *Television in the United States / Britannica.com*. [Çevrimiçi]
Available at: <https://www.britannica.com/art/television-in-the-United-States>
[Erişildi: 27 09 2017].
- Anon., tarih yok [Çevrimiçi]
Available at: <https://www.nyu.edu/classes/stephens/History%20of%20Television%20page.htm>
- Anon., tarih yok [Çevrimiçi]
Available at: <https://www.wsj.com/articles/SB108258539159789775>
- Anon., tarih yok [Çevrimiçi]
Available at: <https://www.bls.gov/opub/mlr/2013/article/marriage-and-divorce-patterns-by-gender-race-and-educational-attainment.htm>
- Aughinbaugh, A., Robles, O. & Sun, H., 2013. *Marriage and divorce: patterns by gender, race, and educational attainment*, basım yeri bilinmiyor: U.S. Bureau of Labor Statistics.
- Bloxham, A., 2010. *Children from broken homes 'nine times more likely to commit crimes' - Telegraph*. [Çevrimiçi]
Available at: <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/8109184/Children-from-broken-homes-nine-times-more-likely-to-commit-crimes.html>
[Erişildi: 30 10 2017].
- Brunswick, G. o. N., tarih yok *What is poverty? -Economic and Social Inclusion Corporation*. [Çevrimiçi]
Available at:
http://www2.gnb.ca/content/gnb/en/departments/esic/overview/content/what_is_poverty.html
[Erişildi: 25 10 2017].
- Crossman, A., 2017. [Çevrimiçi]
Available at: <https://www.thoughtco.com/popular-culture-definition-3026453>
[Erişildi: 16 10 2017].
- Dictionary, C., tarih yok *Extremist Definition and Meaning*. [Çevrimiçi]
Available at: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/extremist>
[Erişildi: 2017 09 2017].
- Harrell, E. & Langton, L., 2014. *Bureau Justice Statistics(BJS) -Household Poverty And Nonfatal Violent Victimization, 2008–2012*, basım yeri bilinmiyor: U.S. Department of Justice Office of Justice Programs Bureau of Justice Statistics.
- IMDb, 2017. *En popüler yabancı diziler (IMDb'nin Ağustos 2017 verileri) -1 / NTV*. [Çevrimiçi]
Available at: (<https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/en-populer-yabanci-diziler-imdbnin-agustos->

2017-verileri_rN_GqZ0BvkOSi7u1ZXFOmw_27.10.2017)

[Erişildi: 23 08 2017].

IMDB, tarih yok [Çevrimiçi]

Available at: <http://www.imdb.com/chart/tvmeter?sort=ir,desc&mode=simple&page=1>

[Erişildi: 25 09 2017].

Jiang, Y., Granja, M. R. & Koball, H., 2015. *NCCP-Basic Facts about Low-Income Children*.

[Çevrimiçi]

Available at: http://www.nccp.org/publications/pub_1170.html

[Erişildi: 26 10 2017].

Kelly, E., 2011. The Philosophy of Nicolai Hartmann. %1 içinde R. Poli & C. Scognamiglio, düz. *The Philosophy of Nicolai Hartmann*. Göttingen: De Gruyter.

Kongar, E., tarih yok [Çevrimiçi]

Available at:

https://www.kongar.org/aydinlanma/2012/1372_Nefret_Soylemi_Etiketlemeyle_Baslar.php

Larsen, D., 2008. *Larcen_ViolenceofPoverty*. [Çevrimiçi]

Available at:

https://www.cpp.edu/~ahimsacenter/k12/documents/Larsen_ViolenceofPoverty.pdf

[Erişildi: 10 17 2017].

Milstead, D., 2012. *As Two-Income Family Model Matures, Divorce Rate Falls*. [Çevrimiçi]

Available at: <https://www.cnn.com/id/46797203>

[Erişildi: 30 10 2017].

Nagarjuna, 1995. *The Fundamental Wisdom of the Middle Way: Nāgārjuna's*

Mūlamadhyamakakārikā. New York: Oxford University Press.

Niemiec, R. M. & Wedding, D., 2013. *Positive psychology at the movies: Using films to build virtues and character strengths*. Boston: Hogrefe Publishing.

Oxford, D., tarih yok *extreme: Definition of extreme in English by Oxford Dictionaries*.

[Çevrimiçi]

Available at: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/extreme>

[Erişildi: 24 09 2017].

Pembecioğlu, N., 2014. *Narratives Through Turkish Perspective - Transmedia Storytelling And Intertextuality Examples In The Postnetwork Era*. Cluj-Napoca: Argonaut Publishing House.

Punzi, E. H., 2016. *International Journal of Qualitative Studies in Health and Well-being*,

11(1).

Reviews, C., 2017. *Human Geography , Places and Regions in Global Context*. basım yeri bilinmiyor:Cram 101.

Rhonheimer, M., 2011. *The Perspective of Morality: Philosophical Foundations of Thomistic Virtue Ethics*. Washington, D.C: Catholic University of America Press.

Semega, J. L., Fontenot, K. R. & Kollar, M. A., 2017. *Income and Poverty in the United States:2016*. [Çevrimiçi]

Available at: <https://www.census.gov/en.html>

[Erişildi: 26 10 2017].

Smyth, N. J. & Kost, K. A., 1998. Exploring the Nature of the Relationship Between Poverty and Substance Abuse. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, pp. 78-79.

Storey, J., 2009. *Cultural Theory and Popular Culture An Introduction*. 5 dü. basım yeri bilinmiyor:Pearson Education.

Turner, M. W., 2014. *Serialization in Popular Culture*. Newyork: Routledge.

Vint, S., 2013. *The Wire*. Detroit: Wayne State University Press.

Yim, M., 2015. *Addiction and Poverty Connected*. [Çevrimiçi]

Available at: <https://borgenproject.org/addiction-poverty-connected/>

[Erişildi: 26 10 2017].

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

KÜLTÜREL MARKALAŞMA UYGULAMALARINDA ALGI YÖNETİMİNİN ÖNEMİ

The Importance of Preception Management in Cultural Branding Practices

Mehmet Nizar ARSLAN*

Sibel AKOVA**

Öz: Tüketicilerin talep, beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek, ekonomik ürünler yerine, ihtiyaç hissetmeyecekleri ve kullanamayacakları özellikleri de içeren ve yüksek fiyatlı ürünleri tercih etme davranışları marka kavramının önemini vurgulamaktadır. Aynı özelliklere sahip muadillerinden, ulaşılması daha kolay rakiplerinden ürün satın alma eylemi yerine, marka ürünlerin tercih edilmesi, marka imajı kavramının değerini sergilemektedir. Tüketiciler, markanın sembolüne, adına, kalitesine, ulaşılabilirliğine, ambalajına, fiyatına, bütünsel pazarlama iletişimi bileşenlerine, fonksiyonlarına, ergonomisine, renklerine, tasarımına, sesine ve kokusuna değin pek çok unsura göre değerlendirmede bulunmaktadır. Markaya dair işletmeler tarafından tasarlanan kimlik yaratma çabası, tüketicilerin algılarında marka imajı olarak yansımaktadır. Tüketicilerin markaya dair zihinlerinde yer edinen çağrışım, edindikleri imaj, sahip oldukları algı olarak tanımlanan marka imajı, tüketicilerin dolaylı veya doğru yolla markaya dair edindikleri, tecrübe ve pratiklerin bütünüdür. Günümüzde iletişim bilimleri başta olmak üzere, hemen her sosyal bilim disiplini tarafından sorgulanan ve irdelenen kültür kavramı ve algı olgusu Pazarlama İletişimi disiplini içerisinde anımlandırılan ve tanımlanan marka metaforu ile vücut bulmuştur. Markanın sahip olduğu değer, tüketicilerin satın alma davranışlarını ve sadakatlerini etkileyebilme gücünü haizdirler. Sahip oldukları değer ile markalar, tüketicilerinin nazarındaki prestijlerini artırarak, Pazar paylarını, satış rakamlarını ve kar oranlarını artırabilmekte, sahip oldukları değer, markanın Pazar içerisindeki değerinin üzerinde ve mevcut aktiflerinden daha kıymetli düzeye erişebilmektedir. Güçlü etkin ve başarılı markalar, isim ve sembolleri ile tüketicilerin zihinlerinde olumlu izlenimler yaratarak, markaya dair ek kıymetler kazanılmasını sağlamaktadırlar. İlgili ek kıymetler, başarılı algı yönetimi stratejileri ile sürdürülebilir kılınabilmektedir. Algı, bireyin dış dünyaya dair zihninde şekillendirdiği, duyuları ile anımlandırdığı, mevcut bilgileri yorumlama, uyarıları organize etme yeteneğidir. Beş duyu aracılığı ile idrak edilen unsurları ile birlikte, konuşma ve yazı dili, renkler, müzik, imaj faktörleri gibi belirleyiciler, tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemektedirler. Çalışmanın konusunu oluşturan kültürel markalama ve algı yönetimi konuları Edward Hall'un Yüksek ve Düşük Bağlam kuramı ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültürel Markalama, Marka, Algı, Bağlam.

* Dr. Öğr. Üy., T.C. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, nizaraslan@yahoo.com.tr.

** Dr. Öğr. Üy., Yalova Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim Sanatları Bölümü, sibelakova@gmail.com.

Abstract: Consumer behaviours which show that consumers prefer high-priced products having features that they do not need or use rather than economic products which meet their expectations and needs emphasize the importance of the brand concept. Instead of purchasing products from their counterparts with the same features that are easier to reach, the preferability of branded products represents the value of brand image concept. Consumers carry out the evaluation according to many factors ranging from the symbol to the name, quality, availability, packaging, price, integrated marketing communication components, functions, ergonomics, colors, design, voice and smell of the brand. The identity creation effort designed by brand-based businesses reflects to the consumer's perceptions as brand image. It is the whole body of the connotation taking place in the consumers' minds, the image they acquire, the brand image which is defined as the perception they have, the experience and the practices that they take to the brand directly or indirectly. Today, the concept of culture and perception fact, questioned and analyzed by almost every discipline of social sciences, especially communication sciences, comes into existence by brand metaphor which is explained and defined within the discipline of Marketing Communication. The value of the brand has the power to influence buying behaviors and loyalties of consumers. With the value they possess, brands can increase their market share, sales figures and profit rates by increasing their prestige in the eyes of consumers and their value may reach above the value of the brand in the market and is more valuable than their current assets. With their names and symbols, strong, effective and successful brands can create positive impressions in the minds of the consumers and thereby ensure that they gain additional value for the brand. Relevant assets can be made sustainable with successful perception management strategies. Perception is the ability with which an individual gives form about the external world in the mind, interprets with the senses, explicates the existing information and organizes the stimuli. Along with the elements realized through the five senses, determinants such as speech and writing language, colors, music, image factors influence purchasing decisions of consumers. Forming the subject of the study, cultures, branding and perception management issues are examined by Edward Hall's Theory of High and Low Contexts.

Keywords: Culture, Cultural Branding, Brand, Perception, Context.

Kültür Olgusunun Kavramsal Çerçevesi

Duygusal ve kuramsal imgeler ile yüklü, betimleme ve değerlendirilme noktasında çerçevesinin çizilmesinde güçlükler yaşanan kültür kavramı, sosyal bilim disiplinleri arasında pek çok farklı anlamlar yüklenerek, gözlemler neticesinde önermeler atfedilerek sınıflandırılan önemli bir terminolojik araçtır. Kuramsal, ideolojik, akademik ve tarihsel değerleri açıklama kudretini haiz bir kavram olan kültür, uhdesinde barındığı toplumun değerlerini anlamlandırabilen, dinamik bir olgudur. Bir toplumun temel yaşam tarzının ifadesi olan kültür, toplumun maddi ve manevi öğelerini yansıtan bir ruh ve bütündür.

*“Kültür, toplumu oluşturan kişileri ve onları bir arada tutan dili, sanatlarını, inanç ve törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini, bir başka ifadeyle, insanların yapıp ettikleri her şeyi içinde barındırmaktadır.”*¹ Bireylerin, yer edindikleri toplumun sosyal gerçekliklerini gözlemleyerek veya geçmişten gelen birikimlerini tecrübe ederek, güncel yaşam pratiklerinde etüt ettikleri iletişim davranışlarını sözlü ya da sözsüz şekilde anlamlandırmaları ve paylaşmaları olarak tanımlamamızın mümkün olduğu kültür, öğrenilmiş ve şekillenmiş davranış ve dağarcığı gelecek nesillere veya kültürden kültüre aktarımı şeklinde yaşam bulur.

Normların, sembollerin, doktrinlerin, tutum, yargı ve davranışlar ile türevleri anlamların aktarımı şeklinde çerçevesi çizilen kültür kavramının tanımlanması hususunda görüş birliğine varılamamış, pek çok disiplin arasında farklı yorumlara tabi olmuştur. Toplumbilimciler tarafından tariflenmesi en karmaşık kavramlardan biri olan kültür (Hars) terimi, Latince “Colere” fiilinden türetilen “Cultura” kavramı ile literatürde yer edinerek, yetiştirmek (Cultivation), korumak ve onurlandırmak gibi farklı anlamlarda tanımlanarak, iletişim süreçlerine dâhil edilmiştir. Kültür kavramının uhdesinde barındırdığı üretme, geliştirme, yetiştirme edimleri etimolojisinin de mahiyetini ifade etmektedir.

Kültür, Romalılar döneminde tarımsal faaliyetleri ifade etmek amacı ile kullanılırken, doğada yetişen ve işlenen varlıkların ifade edilmesi süreci zamanla insanın yetiştirilmesi, eğitilmesi ve işlenmesi olarak anlamlandırılmıştır. 18. Yüzyılda kültür kavramı birey ile eşleştirilerek tekil

¹ Bozkurt Güvenç, “*Kültürün ABC’si*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.15.

anlam işaret edilirken, 19. Yüzyılda kültür bir ulusun, toplumun veya bir halkın yaşam tarzını, davranış normlarını, algı (düşünce) kalıplarını, etkinliklerini, geleneklerini, inanç ve değerlerini, tarihsel sürecini, bilim, estetik, hukuk, ahlak, sanat ve teknolojik yapılarda mevcut üretimlerini, düşünsel varlıklarını ve iletişim değerlerini ifade eden yaşam şekli olarak addedilmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde somut anlamlar ifade eden kültür kavramı, toplumların yaşadığı gelişimlere bağlı olarak anlamsal değişimlere uğramış, soyut anlamlı varlıkların ifadesine dönüşmüştür. Toplumların kimliği olma niteliğini haiz kültür, bir toplumu diğerlerinden ayırma edimi ile ifade biçimi olma işlevini üstlenmektedir. Bireylerin tarihsel süreç içerisinde sembolik temsiller yolu ile anlamlandırdığı kültür, imge ve normlar vasıtası ile bir yaşam düzeninin aktarımı ve toplumların ortak değerleri ile sosyal mirasının yansımalarıdır. Toplumların düşünce ve tutumları, ifade biçimleri ve iletişim araçları vasıtasıyla diğer kültürler ile kurdukları etkileşim, bireylere kimlik ve kişilik bilincini kazandıran başat unsurlardır.

Sosyal etkileşimden göstergeler sistemine değin pek çok disiplin tarafından farklı şekillerde tanımlanan kültür, disiplinler arası bir yapıyı haiz olması sebebi ile farklı bilim dalları içerisinde farklı kuramsal dayanaklara bağlı olarak, farklı kavramsal çerçeveler ile açıklanmaktadır. Kültür konusunda gerçekleştirilen çalışmalar, toplumların ve kültürlerin irdelenmesine yönelik disiplinler arası bir yaklaşımın da dayanağını oluşturmuştur. Kültürel çalışmalar 1964 yılında Richard Hoggart'ın önderliğinde Birmingham Üniversitesi'nde (Birleşik Krallık) kurulan Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin çalışmaları ile sistematik bir yapıya dönüşmüştür.

Kültürel çalışmalar iki önemli noktada literatüre azımsanamayacak nitelikte katkı sağlamıştır. *"Kültürü toplumun tümünden yalıtılmış yüksek sınıflar olarak algılanmaktan kurtarıp, antropolojik bir yaklaşımla gündelik yaşamın pratiklerine karışmış bir olgu olarak incelenmesi ve kültürü Ortodoks Marksist ekonomik belirleyicilikten kurtarıp, dünya ile iç içe bir kültür olgusunu kavramsallaştırması"*² noktalarında Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin katkılarının literatüre kazandırılması ile birlikte kültürel çalışmalar ve araştırmaların temeli atılmıştır. Ancak, kültür kavramının ekonomik yaşam ve getirilerinden bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir.

Kültürel çalışmalar ile anlamlandırma ve temsil etme süreç ve sistemlerini sınıflandırma yaklaşımı benimsenmiştir. *"Kültür, tek bir şey değildir, birbirleriyle birçok yönden ilişkili karmaşık eylemler dizisidir."*³ şeklinde kültür kavramını açıklayan Edward Hall, kültür ve kültüre dair metaforları yüksek bağlamlı (high context) ve düşük bağlamlı (low context) olarak sınıflandırarak açıklamış ve "Bağlam Modeli"ni geliştirmiştir. Edward Hall, kültürün işlevsel öğelerine dikkat çekerek, birey ve bireyin çevresini oluşturan dış dünya arasında kültür kavramını bir perde olarak tariflemiştir.

Hall, sosyal bir varlık olan bireyin iletişim süreçleri içerisinde dikkat ettiği ve önemseydiği unsurların tespitinin elzem olduğunu ve yok saydıkları faktörlerin belirlenmesi gerekliliği üzerine çalışmalar yürütmüştür. Günümüzde de kültür ve iletişim araştırmalarına ışık tutan iletişim biçimlerini irdeleme ve farklı kültürleri karşılaştırma amacı taşıyan çalışmalarda en yaygın şekilde kullanılan yöntemlerden biri Edward Hall'un Yüksek ve Düşük Bağlam ayrımı yöntemidir.

İletişim süreçleri içerisinde net ve açık tutum sergiledikleri, mesajlarını alıcılara doğrudan ulaştırmayı tercih ettikleri kültürel yapılara mensup bireyler, düşünce ve duygularını iletilere, mevcut şekli ile aktararak, ileti dışında yer alan faktörlere rağbet etmemektedir. İletilerin doğrudan ulaştırılması sonucunda alıcılar ile daha süratli daha net ve daha sağlıklı iletişim kurmanın mümkün olduğu tutumlar düşük bağlamlı iletişim kategorisi içerisinde sınıflandırılmaktadır.

Kapalı olarak nitelendirilen toplumsal ve kültürel yapılarda, iletilerin imalı, kapalı ve dolaylı tutumlar vasıtası ile gerçekleştirdikleri iletişim şekli imge ve semboller ile çevrili şekilde gerçekleştirilmektedir. Gerçekte ifade edilmek istenen düşünceler, ima (çıkarımlar yapılarak) ve

² Şermin Tekinalp., Ruhdan Uzun, *"İletişim Araştırmaları ve Kuramları"*, Beta Basım, İstanbul 2009, s.142.

³ Edward T. Hall, *"The Silent Language"*, New York: Random House, Newyork 1990, s. 57.

imgeler yolu ile iletildiğinde, ileti dışında yer alan geçmiş tecrübeler, beden dili, ses tonu, yüz ifadesi ve söylenmek istenen ile söylenenin örtüşmemesi gibi farklı faktörlere rağbet etme durumu söz konusu olmaktadır. Söylenen ile yetinilmeyip, gerçekte ne söylenmek istenildiğine odaklanılan iletişim şeklinin farklı bağlamlar ile değerlendirildiği edimler ise yüksek bağlamlı iletişim kategorisinde tanımlanmaktadır.

Hall'un yüksek ve düşük bağlam iletişim modeli sürecinde, toplumların yapıları içerisinde mevcut olan iletişim biçimleri irdelenerek, kültürel yapıların iletişim süreçlerine olan etkileri ele alınmaktadır. Bu sebeple, her bir toplumun kültürel yapısı, bir diğer toplumun kültürel metaforları ile farklılıklar gösterecektir. İlgili farklılık kültürlerin iletişim yapılarını da etkileyecektir. Toplumsal bütünlüğün sağlandığı kültürel yapılarda, yüksek bağlamlı iletişim yaklaşımlarının sergilendiğini ifade etmek mümkündür. Aynı şekilde, bireysel tutum ve davranışların ön planda olduğu kültürel yapılarda ise düşük bağlamlı iletişim yaklaşımlarının yaygın olduğu kanaati hakimdir.

Toplumsal bütünleşmenin gerçekleştiği, kolektivist eğilimlerin güçlü olduğu yüksek bağlamlı iletişim yaklaşımlarının yürütüldüğü kültürlerde mensup bireyler, ifade etmek istedikleri duygu ve düşünceleri muhataplarının duygularını, mevcut ortam koşullarını, yaşam ve düşünüş şekillerini dikkate alarak gerçekleştirdiklerinden, iletiler de örtük, dolaylı ve kapalı manada yürütülmektedir. Bireysel tutum, inanç ve davranışların ön plana alındığı düşük bağlamlı iletişim yaklaşımlarının sürdürüldüğü kültürlerde mensup bireyler, iletmek istedikleri duygu ve düşünceleri, muhataplarının mevcut yaşam koşullarını, hislerini, motivasyonlarını göz ardı ederek paylaşımları sebebi ile iletiler de net, dolaysız ve açık manada ulaştırılmaktadır. Bireylerin yüksek veya düşük bağlamlı iletişim yöntemlerinden birini tercih etmeleri, dahil oldukları toplumun kültürel yapıları ile ilintilidir. Bireylerin iletişim biçimleri her bir toplumsal yapı içerisinde her bir kültürün uhdesinde şekillenmektedir.

Kültürel yapılar içerisinde iletilerin oluşturulması, ifade edilmesi ve anlamlandırılması farklılıklar göstermektedir. Bu durum, bireylerin mensubu oldukları kültürel eğilimlerden etkilenme düzeyinin ifadesidir. Yüksek oranda kültürel öğeleri benimseyen bireylerin iletileri anlamlandırma düzeyi iletişim süreçlerinin etkinliğinin de göstergesidir. İlgili gösterge, kültür ve iletişimin etkileşim halinde olan, birbirleri ile özdeşleşen ve birbirlerini etkileme gücünü haiz kavramlar olduklarını göstermektedirler.

Marka Kavramının, Kültürel Markalaşma Olgusu İle Anlamlandırılması

Literatürde hemen her bilim dalına göre farklı ifadeler ile anlamlandırılan marka kavramı, bir ürün, yapı veya hizmeti niteleyen, tanımlayan veya anlamlandıran terim, isim, imge ve semboller vasıtası ile muadillerinden ayrılmasını sağlayan bir metafordur. Tüketicilerin zihinlerinde oluşturulmaya çalışılan veya hali hazırda oluşan değer, algının, farklılığın ve düşüncenin, mevcut ürün, yapı ve hizmeti rakiplerinden, benzerlerinden veya muadillerinden ayırt edilmesini sağlayan işaret, isim, im, imge, sembol, slogan, logo, reklam müziği gibi örneklerini çoğaltmamızın mümkün olduğu objeler ile kişilik özellikleri addedilen, kimlik değerleri yüklenen marka kavramı, pazarlama araştırma ve stratejilerinin, halkla ilişkiler disiplinin ve iletişim çalışmalarının odak noktasında yer almaktadır.

Entelektüel varlıkların izdüşümü niteliğini haiz marka, fayda temin etmeye yönelik, standartlaştırılmış ve kurgulanmış, beklenti, güven, ayrıcalık, garanti ve kültür sembolüdür. Güçlü bir farklılaştırma aracı olan marka, etimolojik anlamda, *“Almanca sınır veya sınır çizgisi anlamına gelen ‘Marc’ ve Fransızca’da ise ürün işareti olan tariflenen ‘Marque’*, *İskandinav dillerinde çiftliklerde hayvanların yakı yöntemi ile işaretlenmesini ifade etmek amacı ile kullanılmıştır. Marka kavramının ilk kullanım amacı, herhangi bir ürünün nerede üretildiği veya kime ait olduğunu göstermek üzere işaretlenmesidir.*⁴ Kullanıcılar adına ürün ve hizmeti tanımanın en kolay şekli olan marka, *“seçenekler çoğaldıkça önemi artan bir güven*

⁴ Çatan Taşkın, Ömer Akat, *“Marka ve Marka Stratejileri”*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa 2012, s. 4.

deposudur.'⁵ Bu sebeple sadık kullanıcıları uhdesinde barındırabilen ve yeni tüketicileri imajları ile etkileyebilen markalar, sürdürülebilir marka yönetimi anlayışını geliştirebilenlerdir. Tüketicilerin ürün ve hizmetlere yönelik düşüncelerini ifade eden marka, *'tüketici zihninde yer alan imaj ve deneyimlerin kapsamlı bir bütünüdür.'*⁶

Günümüz koşullarında marka konusu, ürün ve hizmetlerin markalaşmasından, bireylerin ve destinasyonların markalaşmasına ve dahi ülkelerin markalaşmasına değin geniş kapsamlara erişebilmiştir. Eski Mısır'da tuğla üreticilerinin ürünlerini tanımlamak ve muadillerinden farklılaşmasını sağlamak adına ürünlerini semboller ile tanımlamalarından günümüze değin uzanan uzun dönemli bir süreci kapsayan markalaşma olgusu, önemi giderek artarak, üzerinde çalışılan ve tartışılan bir kavram olarak yerini almaktadır. Özellikle Pazarlama ve Halkla İlişkiler disiplinlerinde mevcut tüm faktörlerin üzerinde önem addedilen markalaşma kavramı, *'hem tüketiciler hem de marka sahipleri için ekonomik bir değer yaratma ve ürünlerle işletmeler arasındaki farkı ortaya koyma stratejisi'*⁷ şeklinde ifade edilmektedir.

Belirsizlikten uzak, güven telkin eden, işlevsel öğeleri kuvvetli ve duygusal tatmini yüksek, ücret ve fayda karşılaştırması olumlu, beklenti ve memnuniyet düzeyleri yüksek ürün ve hizmet tercihleri markalama kavramının yarattığı değerlerdir. Markalama stratejileri ile yaratılan değerler, duygusal ve fonksiyonel anlamda tüketicilerin zihinlerinde yer edinmek sureti ile algı biçimlerinde değişimlere neden olmakta, tüketici ile ürün ve hizmet arasında duygusal bağların oluşumuna sebebiyet vermektedir. Güçlü ve başarılı markaya erişme noktasında, katma değeri yüksek bir markalama stratejisine ihtiyaç duyulmaktadır. Tüketici algılarına olumlu hitap eden, uzun vadeli ve sürdürülebilir değer yaratan ve ilgili marka değerinin algılanmasını kolaylaştıran unsurların varlığı, markalama sürecinin başat unsurlarıdır.

Modern anlamda markalama kavramı, pek çok farklı yapıda *'sektörün yatırım gerektiren alanlarında stratejik olarak görülen bir değer olarak nitelendirilmektedir. Markanın ürün ve hizmetleri farklılaştırma ve markayı yaratan kurumun sektörde itibar kazanmasına dair yürütülen çalışmalar elzem hâle gelmiştir. İşletmenin olumlu yönde itibar kazanması, rekabet ortamında uzun vadeli ve süreklilik arz eden bir başarı için gereklidir.'*⁸ İşletmelerin ve tüketicilerin zihinlerinde öngörü yaratılması hususunda başat görev üstlenen markalama stratejileri, pazarlama ve halkla ilişkiler disiplinleri başta olmak üzere pek çok farklı bilim dalının merceği altında yer almaktadır. Sektör içerisinde görev alan uzmanlar adına, sanayileşmenin ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı, rekabet ortamının arttığı günümüz koşulları içerisinde farkındalık yaratmak, ürün ve hizmetlere dair kimlik ile kişilik unsurlarını tanımlamak, ürün ve hizmetler ile tüketiciler arasında duygusal ve mantıklı bağ kurmak zorunlu hale gelmiştir. Marka adına olumlu algılar yaratma çabası kültürel markalama kavramının önemini gündeme getirmektedir.

Markalama, yaşam döngüsü süresince, tüketicileri satın alma davranışına yönlendirerek, kullanma pratik, etüd ve deneyimleri adına ürün ve hizmetlerin tutarlı, bilinçli, etkin ve sistematik şekilde kurgulanması, öykülenmesi, teknolojik ve iletişim yönünde mevcut gelişmelerin uygulanması ve olumlu algı yaratılması yönünde, medya ile etkin iletişim stratejilerinin planlanması sürecidir. Markalama stratejileri ile tüketicilerin zihninde oluşturulmak istenen olumlu algı, işlevsel ve duygusal faydaların tümünü betimleyecek şekilde, değerler ile özdeşleştirilmektedir. İlgili özdeşleştirme edimi temelinde, marka kimliği oluşturma çabasıdır. Marka kimliğine yüklenen kişilik özellikleri, marka değerini pekiştirerek, marka ile tüketiciler arasında olumlu bir uyumun yakalanmasını sağlamaktadır.

Bireyler, kendi kişisel özelliklerine yakın, aynı zamanda uyum içerisinde hissettikleri markalar ile iletişim halinde olmayı ve marka ile bütünleşmeyi tercih etmektedirler. Aynı şekilde,

⁵ Philip Kotler, *'A'dan Z'ye Pazarlama'*, Mediacat Yayınları, İstanbul 2015, s. 78.

⁶ Warren J. Keegan, Mark C. Green, *'Global Marketing'*, Upper Saddle River, New Jersey 2005, s. 330.

⁷ David Pickton, Amanda Broderick, *'Integrated Marketing Communications'*, Pearson Education, Harlow 2001, s. 23.

⁸ John A. Davis, *'Rekabetçi Başarı Markalaşma Nasıl Değer Katar?'*, Çeviren: Taner Karagüzel, Brand Age Yayınları, İstanbul 2011, s. 48.

toplumlar da kendi kültürel yapıları ile örtüşen ve katma değerinin yüksek derecede hissedildiği markaları, daha yüksek düzeyde içselleştirme ve daha kolay kabul etme eğilimi göstermektedirler. Markalama, pazarlama iletişimi çalışmalarının işlevlerinin ve çabalarının sonucu olarak bireylerin zihinlerinde markaya dair addettikleri kıymet ile doğru orantılıdır. Ulusal ve uluslararası düzeyde üreticilerin başarısı ve ürünlerin yayılım alanının ölçüğü markalama çalışmalarının etkinliği ve markaya dair yüklenen değer ile eşdeğer konuma erişmiştir.

Ürün ve hizmetleri isimlendirerek, pazara sunmanın temel anlamda markalama olduğunu düşünen anlayışı geride bıraktığımız günümüzde, tüketicilerin zihninde yaratılan algı ölçütünde markalama başarısının sağlandığını ifade etmemiz mümkündür. Günümüz teknolojik, bilişim ve sanayi alanlarındaki hızlı değişimler, markalama olgusunu çağımızın bir gerekliliği haline getirmiştir. Ürün ve hizmetlerin aynılığı içerisinde, ürün ve hizmet farklılıklarının imaj ve algı stratejileri ile desteklenmesi ihtiyacı markalama stratejilerinin önemini artırmıştır. Markalama stratejisi, üreticilerin Pazar ve tüketiciler üzerinde denetim kolaylığı sağlamasını temin etmekte ve etkinliklerinin verimliliğini artırmaktadır. Markalama ile birey ve kültürler arasında kurulmak istenen iletişimin amacı, tüketicilere ürün ve hizmetlerin rasyonel faydasının yanı sıra marka değerinin hissettirilmesidir. Markalama ile hem üretici hem de tüketici açısından çift yönlü gelişen katma değer, aynı şekilde hem üretici hem de tüketici adına ayrıcalıkların yaşanmasını da olanaklı kılmaktadır.

Markalama ile üreticiler, markalama sürecinde gelişen hikayeleri anlatmak, tüketiciler ise ilgili hikayeleri öğrenmek ve yaşamak deneyimini kazanabilmektedirler. Satın alma eğilim ve edimi ile markalama deneyiminin bir parçası olan birey ve toplumlar, kültürel anlamda da markanın tüketicilere sunduğu sembolik faydanın da hazzını yaşama şansına erişebilmektedirler. Ürün ve hizmetin kullanımı sırasında edinilen tecrübe, ürünün fonksiyonel faydasından öte, markanın hikayesinin deneyimlenmesi ile eşdeğer bir katma değeri hissettirmektedir. Ürün ve hizmetlerin özelliklerine eklenen kimlik öğeleri, bireylerin kişilikleri ve kültürlerinin uyumu ölçüsünde tercih edilmelerine neden olmakta ve satın alma eğilimlerine yön vermektedir. Markalama ile yansıtılan hikayeler, birey ve kültürlerin, ilgili markaya dair kimlik efsanelerini deneyimlemeleri ve benimsemeleri amacı ile tesis edilmektedir.

Markalama stratejilerini net, doğrudan ve açık şekilde kurgulayan markalar, mesajlarını, alıcıları konumundaki tüketicilere doğrudan ulaştırmayı tercih ettiklerinde, alıcıları ile daha hızlı, daha net ve daha sağlıklı şekilde iletişim kurmanın olanaklarını yaşayabilmektedirler. Düşük bağımlı iletişim kategorisi içerisinde sınıflandırılan markalama stratejileri tüketicileri ile daha yalın ve doğrudan bir bağ kurma amacını gütmektedirler. Açık olarak nitelendirilen toplumsal yapılarda düşük bağlamli iletişim kategorisi tercih edilmektedir.

Aynı düşünceden hareket ile kapalı olarak tariflenen kültürel ve toplumsal yapılarda, iletilerini dolaylı, kapalı ve ima (çıkartımlar yapılarak) yöntemleri ile alıcılarına (tüketicilerine) ulaştırmak durumunda olan markalar ve beraberinde markalama stratejistleri (uzmanları) im, imge, imaj, sembol gibi göstergeler kullanarak, algı yönetimi çalışmalarını ön planda tutarak, markalama çalışmalarını geliştirmek durumundadırlar. Zira, gerçekte ulaştırılmak istenen mesajlar ve ifade edilmek istenen düşünceler göstergeler yolu ve ima yöntemi ile iletildiğinde, geçmiş tecrübeler, kullanım deneyimleri, marka hikaye ve efsanelerinin kültürler ile bütünleştirilmesi, kültürel değerler ile marka değerinin örtüşmesi gibi farklı faktörlerin varlığı gündeme gelmektedir. Yüksek bağımlı iletişim kategorisi içerisinde sınıflandırılan uygulamaların yoğun olarak kullanılma ihtiyacı hissedilen toplum ve kültürler arasında algı kavramının ve algı yönetimi doktrininin önemi gün yüzüne çıkmaktadır.

Algı Yönetimi Doktrininin Kültürel Markalaşma Uygulamalarına Etkisi

Günümüzde iletişim ve teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmeler; marka oluşumunda inanılmaz bir güç ve araç olma konusunda başat rol almıştır. Bu gelişmeler kurum, kuruluş ve işletmelere inanılmaz fırsatlar sunmuş, ayrıca marka ve imaj oluşumlarına büyük katkı sağlamıştır. Halkla ilişkiler; bir markanın, işletmenin, kurumun, örgütün, hükümetin hedef kitlesi ile iletişim kurarak, kendilerini hedef kitleleri ile etkileşim sureti ile örüntüleyerek, kendilerini onlara tanıtmaya ve zihinlerinde yer oluşturma çalışmaları olarak ifade edilir.

Hedef kitlelere ulaşmada, enformasyon teknolojisinin sunduğu imkânlar, gerek siyasi, gerek sosyal gerekse ekonomik, kültürel ve sportif alanlarda kamuoyu ve gündem oluşturmakla birlikte kişisel algılarımızı yönlendirmede de inanılmaz katkılar sağlamaktadır. *‘Ayrıca günün her anında hayatımızı kolaylaştırmak adına kullandığımız teknolojik araçlar kanalıyla muhatap olmak mecburiyetinde olduğumuz iletiler yine farkında olmadan bizler için bir takım kanaatlerin, dolayısıyla algıların oluşmasına neden olmaktadır.’*⁹

Algı, duyu organları aracılığı ile elde edilen duygusal verilerin, zihinde canlandırılması olarak ifade edilmektedir. Bu duygusal veriler ise beş duyu organı aracılığı ile yani görme, duyma, koklama, dokunma ve tatma duyuları aracılığı ile beyne iletilir. Bu sürece ise algılama süreci adı verilir. *‘Duyu organları aracılığı ile elde edilen verilerin bireylerin zihninde oluşturduğu görüntü, algı olarak ifade edilir. Algı çeşitli özellikleri uhdesinde barındırmaktadır. Bu özellikler; algıda seçicilik, algıda bütünlük, algıda organizasyon, algıda derinlik, algıda değişmezlik ve figür fon ilişkileri olarak da ifade edilebilir’*.¹⁰

Algı ve halkla ilişkiler kavramları birbirleriyle bağlantılı kavramlardır. Çünkü toplumlar, geçmişten beri iletişim halindedir. İletişimin, dolayısıyla halkla ilişkilerin temelinde bireylerin birbirleriyle anlaşması veya birbirlerini ikna etmek istemesi bulunmaktadır. Yani, aslında halkla ilişkiler süreci bir algılama sürecidir. Çünkü insanlar birbirleriyle iletişim kurarken aslında etkileşim sonucunda birbirlerini algılamaktadırlar. Son yıllarda iletişim alanında kullanılan ve sihirli sözcük olma niteliğini haiz algı yönetimi kavramı; psikolojik operasyon, kamu diplomasisi, halkla ilişkiler, imaj yönetimi, itibar yönetimi ve yumuşak güç kavramıyla birlikte kullanılmakla beraber, propaganda olarak ifade edilebilecek ikna yöntemleri ve araçları olarak da gündem oluşturma yetisine sahip olduğunu da ifade etmek mümkündür.

ABD Savunma Bakanlığı (Pentagon) tarafından terminolojiye kazandırılmış olan ‘algı yönetimi’ kavramı *‘yüklenen içerik itibarıyla incelendiğinde oldukça eski bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Zira algı yönetiminin özünü “ikna ve inandırma faaliyetleri” oluşturmaktadır. Bu çerçevede tarih boyunca gerek fert bazında gerekse kurumsal bazda hedef kitleleri etkilemek için bu metot kullanılmıştır.’*¹¹ Bilinçli ve planlanmış bir stratejiyle Birinci Dünya Savaşı’nda psikolojik harbin bir parçası olarak çok basit ve sınırlı biçimde kullanılan algı yönetimi, günümüzde teknolojinin ve sosyal bilimin gelişmesiyle birlikte daha profesyonel bir hal almış ve ‘perception management’ denilen ‘algı yönetimi’ adı altında, bilimsel bir kavram olarak literatürümüze girmiştir.

Algı yönetimi için yapılacak en etkili tanımla şu şekilde ifade etmek mümkündür; ‘hedef kitleyi istenilen bir fikir ve yaptıkları eylemler üzerine rıza gösterecekleri bir inanma ve ikna olma sürecine sokmaktır’ literatüre girdiği biçimiyle tanımlayacak olursak; *‘kitlelerin duygu, düşünce, amaç, mantık, istihbarat sistemleri ve seçili bilgilerin yayılması veya durdurulması; bunun sonucunda hedef davranış ve düşüncelerinin hedefleyenin istekleri doğrultusunda yönlendirilmesi’* şekli ifade etmek mümkündür.¹² Her insanın farklı farklı algılama alışkanlıkları

⁹ Mehmet Nizar Aslan, *‘Sosyal Medyada Algı Yönetimi’*, International Multilingual Academic Journal, May 2015, Vol: 2, Num: 1.

¹⁰ Mertcan Pamukçuoğlu, *‘Medyanın Toplumsal Algı Yönetimi’ndeki Rolü’*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

¹¹ Harun Öksüz, *‘Algı Yönetimi ve Sosyal Medya’*, İdarecinin Sesi Dergisi. Ankara: Mayıs-Haziran 2013. Sayı: 156.

¹² Emrah Akay, *Köklü Değişim Dergisi*, Konya: Haziran 2014. Sayı: 117.

mevcuttur. İlgili alışkanlıklar, çok çabuk değişebildiği gibi planlı ve programlı çalışmalar sonucunda süreklilik de arz edebilmektedir.

Algı yönetimi, halkla ilişkiler çalışmalarında tüm kanalların bir bütün olarak koordine edilmesi gereken bir süreçtir. İnsanın, zihninde karar verme sürecinde kendine özgü ölçütleri mevcuttur. İlgili temel ölçütlerin bilimsel düstura belirli çerçeveler içerisine alınması gerekmektedir. Hedef kitlenin ne düşündüğünü bilmeden halkla ilişkilerde algı yönetimde bir fikir üretmek mümkün değildir. Burada hedef kitleyi tanımak bir başlangıçtır. Bundan sonra izlenmesi gereken yol; ne maksatla, hangi kanallarla ne zaman, nerede ve nasıl bir yöntem izleneceğine karar vermektir.

*“Algı yönetimi kimilerine göre hedef kitleleri kendi çıkarları doğrultusunda kandırmak ve onları kendi hedefleri doğrultusunda kullanacakları bir unsur haline getirmek amaçlı bir iletişim disiplini; kimilerine göre bir ürün, bir hizmet veya fikir satın alma konusunda birinci aşama olan ikna etme yolunda kullanılması gereken olmazsa olmaz tekniklerin bütünüdür.”*¹³ Bahse konu kavramların ortak noktası, hepsinin bilgi ve bilgilendirme üzerine gerçekleşen bir güç kavgasının aracı ve hedefi olmasıdır. Böyle düşünüldüğünde bilgi akışını doğru, açık ve şeffaf kullanan kurum ve firmalar her zaman insiyatifi elinde bulundurma ve farklılık konusunda üstünlüğü elinde tutma avantajına sahip olmaktadır. Diğer bir ortak nokta ise, ilgili mecralar kanalıyla algı yönetimi uygulamasına geçildiğinde hedef kitle tarafından kabul gören kelime ve düşüncelerin anlam değişikliği yaşamasıdır.

Marka değeri yaratırken, halkla ilişkiler kanalıyla hedef kitlelere gönderilen mesajların güvenilirliği, etkinliği ve geçerliliği çok önemli bir husustur. İnsanlar için ne söylediğinden çok, nasıl söylendiği ve karşı tarafın mesajı nasıl algıladığı önemlidir. Algıyı doğru yönetebilmek için hedef kitlenin motive edilmesi ve onunla duygusal iletişim kurulması gerekir. Bu iletişim algı yönetenlerin ana stratejilerini belirleyecek bir faaliyet haline gelmektedir.

Marka oluşumuna katkı sağlayan sosyal medyadaki aktörlerin tüketici davranışları ve kanaatleri üzerinde oluşturdukları etkileri, küçümsenemeyecek derecede belirleyici olmaktadır. Sosyal medya, tüketicinin satın alma davranışlarındaki karar verme sürecini değiştirebilmekte ve bu sürece yapılacak güdüleme sonucunda işlemlerin, kontrol edilemeyeceği yeni bir faktör veya algı ekleyebilmektedirler.

Günümüzde algı yönetiminin ve algı oluşturma en önemli aracı durumuna gelmiş olan sosyal medyanın sunmuş olduğu imkânlar, kişilerin yaşamlarını dönüştürmekle birlikte markalar ve kimlikler üzerinde çok önemli etkiler bırakmaktadır. İnsanlar, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik alandaki gelişmeleri takip ederken, kaynak durumundaki haberin, manipüle edilerek veya aldatıcı bir şekilde yâda kasıtlı olarak yanlış bir şekilde hedef kitlelere ulaştırılması, fikir ve hizmetlerin farklı algılanmasına veya amacından uzak düşünce ve kanaatlerin oluşmasına da sebebiyet vermektedir. Bu tür uygulamalar, hem halkla ilişkiler kavramına hem de marka ve kimlik kavramlarına inanılmaz derecede zarar verebileceği gibi etik bir tutum da değildir.

Burada dikkat edilecek en önemli husus; “amaca giden her yol mubahtır” felsefesinin halkla ilişkiler disiplini içerisinde yeri olmadığını vurgulamak ve yapılacak halkla ilişkiler çalışmalarında hedef kitleye zarar vermemektir. Ayrıca, hedef kitleyi önemsiz kılmak gibi bir yanıla düşmemek, zamanla güven ve itibar kaybına neden olacak her türlü bilgi kirliliği içeren dezenformatik çalışmalardan uzak durmak, başarılı halkla ilişkiler çalışmalarının başat unsurunu oluşturmaktadır.

Algılama Sürecini Etkileyen Faktörler;

Bireylerin toplum içerisinde algılama süreçleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Genel olarak mesajlar, medya kanalıyla gönderildiği için uyarıcı aynı kabul edilir. Buna bağlı olarak, uyarıcı aynı olmakla birlikte algılanan mesajlar farklıdır. Ayrıca, aktarılan mesajların da

¹³ Nuran Boyraz, *“Algı Yönetimi”*, www.nuranboyraz.com/sayfa/104/algı-yonetimi.html, Erişim Tarihi: 26.04.2018.

aktaranların isteği doğrultusunda algılanması istenmektedir. İlgili noktada, bireylerin mesleği, ihtiyaçları ve o anda ilgilendiği alanlar (odak noktaları) genel olarak algılama sürecini etkilemektedir.

Algılama sürecini etkileyen genel faktörler ise;

- ✓ Beklentiler,
- ✓ Deneyimler,
- ✓ İhtiyaçlar,
- ✓ Eğitim düzeyi,
- ✓ Toplumsal etkenler,
- ✓ Kültürel etkenler,
- ✓ Uluslararası etkenler,
- ✓ İnançlar olarak kabul edilir. Kültürel Markalama uygulamalarında, algılama sürecini etkileyen genel faktörlerin şüphesiz ki önemi büyüktür. Ancak, uluslararası etkenler ile kültürel etkenler faktörlerinin ise kültürel markalama uygulamaları çalışmalarında başat rol üstlendiklerini ifade etmek yerinde olacaktır.

Uluslararası Etkenler

Toplum içerisinde yer edinen bireylerin algılamalarını etkileyen faktörlerden birisi de uluslararası etkenlerdir. Dünya üzerinde yaşayan insanlar farklı uluslarda ve farklı ülkelerde kendi kimlikleriyle yaşamaktadırlar. Her ulus içindeki bireylerin toplumsal yapısı birbirinden farklı olabileceğinden dolayı algılamalarında da çeşitli farklılıkları da olması kaçınılmazdır. Mevcut uluslararası farklar doğaldır ki, kişiler arasındaki algılama düzeyini ve yapısını etkileyen faktörler arasındadır. Yani farklı uluslarda iki birey ele alındığında algılama yetenekleri aynı olmayacaktır. Bunun yanı sıra küreselleşen medya kaynakları da değişiklik göstermektedir. Küreselleşen medya ile içeriğin servis edildiği kaynak da değişiklik göstermektedir. Bu durumda merkezi farklı olan kaynağın içeriği, medyanın küreselleşmesi ile uluslararası sınırları aşarak farklı uluslara ulaşabilmektedir. Gönderilen mesajlar uluslararası arenada içeriğin hazırlandığı ülkedeki şekliyle algılanmayabilir.

Kültürel Etkenler

Kültür: Bireyin yaşadığı toplumun varlığını oluşturan, düşünce ve yaşayış biçimini şekillendiren ve nesilden nesile aktarılan değerler bütünü olarak ifade edilebilir. Kültür, toplumdan topluma değişiklik gösteren bir kavramdır. Toplamların yaşadığı çevre ve doğal ortamları, kültürlerini de etkilemektedir. Bireyler, içinde yaşadığı toplumun kültür değerlerine göre yaşamayı ve hareket etmeyi öğrenirler. Bu sebeptendir ki bireylerin ve toplumların algılayış biçimlerini de kültür etkilemektedir.

Kültür, toplumların algılayış biçimini etkileme kudretini haizdir. Bu sebeple, birey ve toplumların tutum ve davranışını da değiştirebilmektedir. Her toplumun kültürü birbirinden farklıdır. Bu nedenle tutum ve davranışlarını değiştirmek amacıyla ‘‘uyarıcıdan gönderilen mesajları algılayabilmeleri için uyarıcı, o kültüre göre içerik hazırlamalıdır. Buna bağlı olarak ikna yolları da değişecektir. Kültürel değerleri, bireylerin toplum içerisindeki yapısını etkilediği için onların algılama sürecini buna bağlı olarak da ikna, tutum ve davranışlarını da etkileyecektir.’’¹⁴

Kültürel farklılıkların algılama sürecine olan etkisine ve bunun sonucunda gerçekleşen ikna ve tutum değişiklikleri savına, sağlık alanında yapılmış bir çalışma örnek olarak verilebilir. ‘‘Uyarıcıdan bireylere kafein tüketiminin bir hastalığa yol açtığı ve bu hastalığın bireyler

¹⁴ Çiğdem Kağıtbaşı, Zeynep Cemalciler, ‘‘Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş’’, İstanbul: Evrim Yayınevi, 2016, s. 215.

üzerindeki olumsuz etkileri aktarılmıştır. Bu noktada, Avrupalı Amerikalılar mesajı alan diğer bireylere göre kendilerine gönderilen mesajla daha çabuk ikna olmuş tutum ve davranışları daha süratli şekilde değişikliğe uğramıştır. Bununla birlikte, ilgili hastalığın bireylerin yakınlarında da olumsuz etkiler yaratabildiği ifade edildiğinde, Asyalı Amerikalılar uyarıcıdan gelen bu mesaj sonucunda ancak tutum ve davranışlarını değiştirebilmişlerdir.”¹⁵

Sonuç

İşletmenin, kurumun, markanın, örgütün, hükümetin hedef kitlesi ile iletişim kurarak, hedef kitlenin zihninde farkındalık yaratmak, dikkatlerini çekmek adına işitsel, görsel ve duysal uyarıcılar kullandıklarını ifade etmek gereklidir. Markalama savına dair çağdaş yöntemler, paradigmlar ve akademik çalışmalar temelde tüketici tutumları, marka değeri, marka sadakati ve marka imajına yönelik olmak üzere, yoğun şekilde bütünleşik pazarlama iletişimi öğeleri üzerine odaklanılmıştır. Ancak, marka algısı ve kültürel markalama kavramları, marka yönetimi ve halkla ilişkiler disiplinlerinin başat unsurları olup, aynı zamanda da en karmaşık konuları arasında yer almaktadır. Literatürde, akademik ve sektörel çalışmalar içerisinde dahi kültürel markalama ile algı yönetimi kavramlarının özdeşleşmesinin kabulü yeterli düzeye erişmemiştir.

İşletmeler ve üreticiler temelinde marka, ürünlerinin tanınması, tanımlanması, yeni ürün satışlarının gerçekleştirilmesi, markanın sürekliliği ve geleceği adına etkin stratejilerin oluşturulması, tekrarlanan alımların gerçekleştirilmesi, ürün veya hizmetin ücrete dayalı rekabet sınıflamasından ayrıştırılması, fiyat değişimlerine dair tüketicilerin sadakatinin muhafaza edilmesi, pazarlama iletişimi hedeflerinin erişilmesinde etkin planlamanın gerçekleştirilmesi, ekonomik konjunktürde oluşabilecek olumsuz etkiler sırasında tüketici ve devlet katkılarının temini gibi örneklerini çoğaltmamızın mümkün olduğu pek çok sebep ile markalama çalışması gerçekleştirilmektedirler.

Bireyin sosyal çevresini, dış dünyasını ve çevresinde süregelen değişim ve dönüşümleri kendi mantığı içerisinde uyumlu ve anlamlı şekilde anlayabilme, resmetme ve kabullenme süreci olarak tanımlanan algı, im, imge, sembol ve metaforları anlamlandırma, uyarıcıları seçme, sınıflandırma ve yorumlama yetisidir. Öznel (kişisel) nitelikli bir kavram olan algı, her bir bireyin isteklerine, ihtiyaçlarına, yaşam pratiklerine, değerlerine, kültürüne, alışkanlıklarına, özelliklerine, düşünce yapısına, ilgisine, seçiciliğine ve kişilik özelliklerine göre değişim göstermektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte, en klasik söylem ile sınırların ortadan kaldırıp, küresel bir köy haline dönüşen yaşam koşulları içerisinde, her geçen gün rekabet koşullarının sertleşmesi ve ayakta kalmanın güçleşmesi gibi pek çok değişken ögenin varlığı içerisinde uzun dönemli başarı elde etme yetisi güçleşmektedir. Sürdürülebilir olma hedefi ile kurgulanan markalama stratejileri kurumların ve ürünlerin rakiplerinden ayrıştırılması hususunda anahtar rolü üstlenmişlerdir. Aynı zamanda, teknoloji, sanayi ve bilişim alanlarında meydana gelen baş döndürücü gelişmeler neticesinde, ürünlerin fonksiyonel ve duygusal farklılıkları en az düzeye indirgenmiştir. Bu sebeple, günümüz markaları ve gelişim süreçleri incelendiğinde, ürünlerin gün geçtikçe standartlaştığını ve tekdüzeleştiğini gözlemlemek mümkündür. Markalar arasındaki mevcut standardizasyon, istenmeyen bir durum olmak ile birlikte, üstünlüklerin ve farklılıkların da ifadesini güçleştirmektedir. Birbirinin muadili ve benzeri ürünlerin, piyasa koşulları içerisinde sürdürülebilirliğinin uzun soluklu bir süreç olamayacağı durumu öngörülemez bir düşünüş olmayacaktır. Markaların geleceği adına, benzer niteliklere, faydalara ve işlevlere haiz ürünler markalama çalışmalarının etkinliği, sürdürülebilirliği ve başarısı, markanın geleceği ile doğru orantılıdır.

¹⁵ Uskul, A. K., & Oyserman, D., “*When Message Frame Fits Salient Cultural-Frame, Messages Feel More Persuasive*”, *Psychology & Health*, 25, 2010, s. 25.

İsim, işaret, sembol, logo veya salt ürün veya hizmet olmaktan öte bir düşünüş olan marka, var olabilme mücadelesinde kişilik özelliklerine ve kimlik öğelerine ihtiyaç duymaktadır. Markayı rakiplerinden ve muadillerinden ayıştıran, en yüksek oranlı faydayı sağlayan ve güven duyguları uyandıran yapının tesisi anlamına gelen markalama süreci, tüketicilerin algılarında oluşturulabilecek olumlu imajın yaratılması amacı ile gerçekleştirilmektedir. Tüketici zihninde mevcut düşünce, inanç, tecrübe, duygu, tutum ve davranış kalıpları ile örneklerini çoğaltmamızın mümkün olduğu pek çok faktör markaya yönelik öngörülerin edinilmesinde başat rol oynamaktadır. Markaya dair salt bilişsel ve düşünsel faktörlerin varlığını kabul etmek, markanın niteliklerini, ismini, tasarımını, itibarını, menşeyini ve kalitesini inkar etmek demek değildir. Marka imajı, bir markaya dair somut ve soyut kavramların bileşiminden oluşan karmaşık bir bütündür. Bu sebeple, marka imajı yaratmak ve yaratılan imajı yönetmek ve dahi yönetilen imajın sürdürülebilirliğini mümkün kılmak, günümüzün zorlu koşulları içerisinde ancak doğru ve etkin kurgulanmış algı yönetimi çalışmaları ile gerçekleştirilebilmektedir.

Ürün veya hizmet ile birlikte temelde markayı, reelde aynı zamanda marka imajını da satın alan birey, markanın çağrıştırdığı algı ile doğru orantılı olarak değerlendirilmekte, mensubu olduğu toplumsal ve kültürel yapı içerisinde ayrıcalıklı bir yer edinerek, güç ve prestij kazanabilmektedir. Belirli bir toplumun üyeleri arasında paylaşılan ortak değer ve düşünüşün temsili olarak tanımlanan kültür, tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen ve edimi yönlendiren başlıca faktörlerden biridir. Kültürlerarası iletişim düzeyinin ve çalışmalarının artış gösterdiği günümüz şartları içerisinde her bir toplumun kendine özgü niteliklere sahip olduğunu ve her bir kültürün farklı kabullerinin mevcut olduğunu ifade etmek gereklidir. Kendi yapılarına özgü değerleri benimseyen ve ön plana alan her bir kültür, kendi yapısının sürdürülebilirliğini mümkün kılmak ve değerlerini muhafaza etmek hedefi içerisinde hareket etmektedir. Üyeleri tarafından, tecrübe (etüt) etmek veya telkin edilmek yöntemleri ile yaşam pratikleri içerisinde öğrenilen kültürel değerler, tüketici davranışları araştırmalarında elzem rol oynamaktadır. Zira, mevcut tüketim kalıpları, tüketici satın alma tutum ve davranışları, bireylerin istek, ihtiyaç, öncelik ve tercihleri bireylerin ait oldukları kültürel yapılara ve kültürel değerlere göre şekillenmekte ve farklılıklar göstermektedir. Markanın algılanma biçiminin dönüşüm süreci olan markalama, toplumsal ve kültürel değerler ile yapılar arasında eriştiği uyum düzeyi oranında başarılı ve etkin olarak addedilmektedirler.

Kaynakça

- Bozkurt Güvenç, ‘*Kültürün ABC’si*’, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Çatan Taşkın, Ömer Akat, ‘*Marka ve Marka Stratejileri*’, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa 2012.
- Çiğdem Kağıtbaşı, Zeynep Cemalciler, ‘*Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş*’, İstanbul: Evrim Yayınevi, 2016.
- David Pickton, Amanda Broderick, ‘*Integrated Marketing Communications*’, Pearson Education, Harlow 2001.
- Edward T. Hall, ‘*The Silent Language*’, New York: Random House, Newyork 1990.
- Emrah Akay, *Köklü Değişim* Dergisi, Konya: Haziran 2014. Sayı: 117.
- Harun Öksüz, ‘*Algı Yönetimi ve Sosyal Medya*’, İdarecinin Sesi Dergisi. Ankara: Mayıs-Haziran 2013. Sayı: 156.
- John A. Davis, ‘*Rekabetçi Başarı Markalaşma Nasıl Değer Katar?*’, Çeviren: Taner Karagüzel, Brand Age Yayınları, İstanbul 2011.
- Mehmet Nizar Aslan, ‘*Sosyal Medyada Algı Yönetimi*’, International Multilingual Academic Journal, May 2015, Vol: 2, Num: 1.
- Mertcan Pamukçuoğlu, ‘*Medyanın Toplumsal Algı Yönetimi’ndeki Rolü*’, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Nuran Boyraz, ‘*Algı Yönetimi*’, www.nuranboyraz.com/sayfa/104/algı-yonetimi.html, Erişim Tarihi: 26.04.2018.
- Philip Kotler, ‘*A’dan Z’ye Pazarlama*’, Mediacat Yayınları, İstanbul 2015.
- Şermin Tekinalp., Ruhdan Uzun, ‘*İletişim Araştırmaları ve Kuramları*’, Beta Basım, İstanbul 2009.
- Uskul, A. K., & Oyserman, D., ‘*When Message Frame Fits Salient Cultural-Frame, Messages Feel More Persuasive*’, *Psychology & Health*, 25, 2010.
- Warren J. Keegan, Mark C. Green, ‘*Global Marketing*’, Upper Saddle River, New Jersey 2005.

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

ÖRGÜTSEL YAPIYA BAĞLI STRES KAYNAKLARI VE ÖRGÜTSEL STRESİN NEDEN OLDUĞU BAŞLICA SORUNLAR

The Sources of Organizational-Related Stress and Major Problems Caused by Organizational Stress

Senem ALTAN*

Öz: Örgütsel stres, literatürde en çok çalışılan konulardan birisidir. Bireyler örgütlerde belli sorumluluk ve faaliyetlerini gerçekleştirirken sürekli olarak strese maruz kalmaktadır. Bu durum örgütler için birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Örgütsel stresin önlenmesi ve neden olduğu sorunların çözülmesi için stres kaynaklarının tanımlanması oldukça önemlidir. Bir örgütte örgütsel stres kaynakları; bireylerarası ilişkiler, fiziki koşullar, örgütsel politikalar ve örgütsel yapı şeklindedir. Örgütsel stres sonucunda birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunların başında performans düşüklüğü gelmektedir. Bu çalışmada örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları ve örgütsel stresin neden olduğu başlıca sorunlar ele alınmıştır. Bu doğrultuda örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları; merkezîyetçilik, aşırı uzmanlaşma, aşırı iş yükü, ilerleme ve gelişme fırsatlarının azlığı ve bürokratik engeller; örgütsel stresin neden olduğu başlıca sorunlar ise işe yabancılaşma, iş devamsızlığı, iş kazaları, performans düşüklüğü, ekonomik maliyetler ve işgören devri şeklinde irdelenmiş ve literatürle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel stres, örgütsel yapı, stres

Abstract: Organization stress is one of the most heavily studied topics in literature. Individuals are constantly exposed to stress while performing certain responsibilities and activities in organizations. This situation causes many problems for organizations. Identifying sources of stress is very important for prevention stress and resolving the problems caused by stress. Organizational stress sources of an organization are interpersonal relations, physical conditions, organizational policies and organizational structure. As a result of organizational stress, many problems arised. The most important of these problems is poor performance. In this study, the sources of organizational-related stress and major problems caused by organizational stress are discussed. In this direction the sources of organizational-related stress examined as centralization, overspecialization, overworkload, lack of progress and development opportunities and bureaucratic obstacles, the major problems caused by organizational stress examined as work alienation, absenteeism, occupational accidents, poor performance, economic costs and turnover and supported by literature.

Keywords: Organizational stress, organizational structure, stress

* Dr. Öğr. Üyesi, Okan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
senem.altan@okan.edu.tr

Giriş

Günümüzün kirlenen, zorlaşan, karmaşıklaşan, hızına ayak uydurulamayan ve uyaranları giderek artan dünyasında insanlar hayatın her alanında strese maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla insanların hayatlarını sürdürmek için zamanlarının çoğunu geçirdiği iş yerlerinde de stres kaçınılmaz olmaktadır. Sanayileşme ile birlikte günümüzde teknolojik, ekonomik, politik ve kültürel alanlarda yaşanan gelişmeler örgütleri değişime zorlamaktadır. Özellikle iletişim ve bilgi alanında yaşanan değişimler bireyleri, toplumları ve örgütleri hızlı bir şekilde değişime maruz bırakmaktadır. Bu hızlı değişimden etkilenen örgütler, rekabette de ön plana çıkmak için yenilikler ve değişimlere ayak uydurma sürecinde hızlı adaptasyona çabalamaktadır. Bu durum örgütteki tüm üyeleri psikolojik açıdan zorlamaya başlamış ve örgütsel ortamda “stres” kavramı ön plana çıkmıştır.

Örgütlerde ön plana çıkan stres kavramı her geçen gün etkisini artıran bir sorun haline gelmekte, bu durum yönetim bilimi literatüründe stres konusunun ilgi odağı olmasına yol açmaktadır. Stres bireylerin duygularını, düşüncelerini, davranışlarını, performanslarını ve başkalarıyla olan ilişkilerini etkileyen, psikolojik ve fizyolojik yapıları üzerinde baskı yapan bir uyum sürecidir. Yaşanan bu uyum süreci insanları hem psikolojik hem de fiziksel açıdan etkilemekte ve birçok soruna yol açmaktadır. Bu bağlamda örgütsel stres, küresel olarak işgören sağlığına karşı büyük bir tehdit olarak kabul edilmektedir. Örgütsel stres, iş gereksinimlerinin yeteneklerini aştığını algılayan çalışanların fiziksel, zihinsel ve duygusal tepkilerini tanımlamaktadır. Çalışanlar kendileri için önemli olan durumlarda, o durumla başa çıkamadıklarını algıladıkları zaman örgütsel stres ortaya çıkmaktadır. Bir çalışanın işyerinde stres oluşturuçulara verdiği tepki, bir dizi faktöre bağlı olarak çalışanın refahı için olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Örneklerin büyük çoğunluğunda insanlar strese karşı koymakta ve normal çalışma görevlerini yerine getirmeye devam edebilmektedir. Stresin kendisi bir hastalık olmasa da aşırı ve uzun süreli hale geldiğinde zihinsel ve bedensel hastalıklara yol açabilmektedir.

Strese neden olan unsurların belirlenmesi için çok sayıda çalışma yapılmıştır. Moustaka ve Constantinidis¹ örgütsel stresin kaynakları ve etkileriyle ilgili yaptığı sistematik derlemelerinde örgütsel stresin kaynaklarını; işin kendine özgü yönleri, iş yükü ve güç eksikliği, rol belirsizliği ve rol çatışması gibi rol tabanlı faktörler, işten çıkarma da dahil olmak üzere kariyer gelişimi ve başarısına yönelik tehditler şeklinde sıralamış ve stres sonucunda personelde tükenme, düşük ciro ve çalışan sağlığına olumsuz etkiler görüldüğünü belirlemişlerdir. Arıcan², örgütsel stres kaynaklarının ücretin yetersizliği, personel değerlendirmede adaletsizlikler, görev sırasında tarafsız kalabilmenin güçlüğü, işyerinde dedikodu yapılması ve moral bozukluğu olduğunu belirlemiştir. Manabete ve diğerleri³ ise yaptıkları çalışmada örgütsel stresin örgütle ilgili kaynaklarını; rol belirsizliği, patronla zayıf ilişkiler, aşırı çalışma, engellenen hırs ve iş güvenliği şeklinde belirlemiştir. Bu durumun çalışanlarda performans düşüklüğüne ve fizyolojik, psikolojik, sosyal birçok soruna neden olduğunu belirtmişlerdir.

Yapılan çalışmalar ışığında örgütsel stresin hem örgütle ilgili hem de örgüt dışı birçok unsurdan kaynaklanabildiği ve hem birey hem de örgüt bazında psikolojik, fizyolojik, sosyolojik birçok soruna neden olduğu görülmektedir. Örgütsel stresin etkilerini azaltmak ve ortaya çıkan sorunları önlemenin anahtarı örgütsel, çevresel ve bireysel stres kaynaklarını tanımlamak ve nasıl önleneceğini belirlemektir. Bu doğrultuda bu çalışmada genel olarak stres, stresin kaynakları, bu

¹ Eleni Moustaka-Theodoros C Constantinidis, Sources and effects of Work-related stress in nursing, *Health Science Journal*, Vol 4, No 4, 2010, pp. 210-221.

² Kemal Arıcan, Örgütsel Stres Kaynakları: Kavramsal Bir Çözümleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, Vol 2, No 4, 2011, ss. 55-76.

³ S. S. Manabete vd., Job Stress Among School Administrators and Teachers in Nigerian Secondary Schools and Technical Colleges, *International Journal of Education, Learning and Development*, Vol 4, No 2, 2016, pp. 1-9.

kaynaklardan örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları ve örgütsel stres sonucunda ortaya çıkan başlıca sorunlar ele alınmaktadır.

1. Stres ve Belirtileri

İnsanlar, varlıklarını sürdürebilmek, kendi gereksinimlerine cevap verebilmek, mutlu, üretken, güçlü ve bağımsız bir insan olabilmek için sürekli olarak mücadele halinde olmalı ve çevresiyle etkileşim kurmalıdır. Doğası gereği insan her şeyi dış dünya ile temas kurarak öğrenmekte ve kendisini geliştirmektedir. Bu süreçte belirli dönemlerde stres yaşaması kaçınılmaz ve olağandır.⁴

İnsanın varlığından bu yana var olan stres, son dönemlerde herkes tarafından üstünde durulan ve çalışmalar yapılan bir kavram haline gelmiştir. Yirminci yüzyılın hastalığı olarak da nitelendirilen stres, günlük hayatta herkes tarafından hemen her gün kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Ancak stresin tanımlanması oldukça karmaşık ve zordur.⁵ Stres farklı bilim insanları ve farklı bilim dalları tarafından farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. İlk defa fizikçi Robert Hooke tarafından tanımlanan stres sözcüğü esnek bir madde ve ona uygulanan güç ilişkisini tanımlamak için kullanılmış, başka bir fizikçi ise stresi nesnenin iç gücü ya da direnci olarak ele almıştır. Canlı sistemleri çalışan bilim adamları stresi sisteme giriş ya da çıkış yapan bir madde ile sistemdeki enerjinin uyuşmama, aşırı olma ve yetmeme durumundaki dengenin bozulması ve bunun düzeltilmesi için yapının verdiği tepki şeklinde tanımlamışlardır.⁶ Fizyolojik açıdan stres ise durumun tatmin edici oluşuna bakılmaksızın, her çeşit dış uyarana bedenini uyum sağlamak için verdiği tepki şeklinde tanımlanmakta ve dış uyaranlara karşı her canlının kendisini hazırlamak için verdiği sıradan tepki olarak ifade edilmektedir. Bu tepki uzun süreli verilirse canlı için harap edici hale gelebilmekte ve zararlı etkileri ortaya çıkmaktadır.⁷

Stresin fiziksel, fizyolojik ve biyolojik tanımlarının yanı sıra psikolojik tanımı da yapılmaktadır. Bu tanıma göre stres, psikolojik süreçler ve kişisel farklar yolu ile ortaya koyulan uyum amaçlı bir tepki olup, birey üzerinde aşırı fiziksel ya da psikolojik baskı oluşturan herhangi iç ya da dış olay, durum ya da hareketin bireye yansıyan sonucu şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ Bu tanımda stresin hem dış hem de iç uyaranlardan kaynaklanabildiği belirtilmekte, psikolojik süreçler sonucunda ortaya çıktığı için diğer tanımlara göre daha geniş bir kapsam ortaya koyulmaktadır. Günümüzde kullanılan “stres” sözcüğünün en çok kullanılan tanımlaması bu şekildedir.

Stres ile ilgili pek çok tanım yapılmasına ve psikolojik tanımlanmasının yaygın kullanılmasına rağmen, aslında stresi en iyi açıklayan tanım Lazarus ve Folkman tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar stresi bilişsel yaklaşımla tanımlamış ve açıklamak için psikolojik mekanizmaları kullanmışlardır. Lazarus ve Folkman⁹’a göre; *hiçbir insan ya da olay stresi tek başına ortaya çıkarmamakta, olayların ya da durumların değerlendirilmesi veya algılanması sonucunda ortaya çıkmaktadır.* Eğer bireyler yaşadıkları olayları ya da stres kaynağı olarak gördükleri insanları tehdit olarak değerlendirmezse stres yaşamamakta, uyaranları tehdit olarak değerlendirirse ve durumla baş edemeyeceğini düşünürse stres başlamaktadır. Bir insanın uyarını stres tehdidi olarak değerlendirmesi algılama biçimi ile ilişkilendirilmektedir. Algılama biçimi ise içinde yaşadığı kültür, sosyal destek kaynakları, fiziksel özellikler, kişilik yapısı ve öz saygı gibi pek çok faktörle alakalıdır.

⁴ Kamile Bahar Aydın, *Stresle Başa Çıkma*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, s. 46

⁵ Serpil Aytaç, *İş Stresi Yönetimi El Kitabı İş Stresi: Oluşumu, Nedenleri, Başa Çıkma Yolları, Yönetimi*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türk-İş Yayını, Ankara, 2009, s. 3

⁶ Nesrin Hisli Şahin, *Stresle Başa Çıkma: Olumlu Bir Yaklaşım*, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2010, ss. 1-4.

⁷ Acar Baltaş-Zuhal Baltaş, *Stresle Başa Çıkma Yolları*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991, s. 27.

⁸ Mustafa Okutan-Dilaver Tengimillioğlu, Ortamında Stres ve Stresle Başa Çıkma Yöntemleri: Bir Alan Uygulaması. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 3), 2002, 15-42, s. 17.

⁹ Richard S Lazarus- Susan Folkman, *Stress, Appraisal and Coping*. Springer, 1984, s. 21, 83-84.

Daha önce de bahsedildiği üzere insanlar daha mutlu ve kaliteli yaşamak, problemlerine çözüm bulmak, daha tatmin edici bir hayat yaşamak, başarılı olmak, kendini geliştirmek hatta hayatını sürdürebilmek için kendisini harekete geçiren bir enerji ve gerilime gereksinim duymaktadır. Stres bu enerjinin kaynağını oluşturmakta ve uygun miktarda stres ile insanlar harekete geçmektedir.¹⁰ Bu nedenle stres her ne kadar olumsuz gibi görünse de uygun miktardaki stresin varlığı insanların eyleme geçmesi, bir şeyler ortaya koyması, motivasyonunu artırması için gereklidir. Yani, insanın hayatını sürdürebilmesi ve bulunduğu çevreye uyum sağlaması için stres hayati bir önem taşımaktadır. Uygun düzeydeki stres ile bireyler;

- Başarmak için gerekli olan psikolojik ve fiziksel güce sahip olmakta,
- Üretkenliğini ortaya çıkarmakta,
- Problemleriyle başa çıkabilmekte,
- Engellerin ve zorlukların üstesinden gelebilmekte,
- Kendini geliştirmek ve eyleme geçmek için motive olmakta ve
- İnsan bedeni işlevini yerine getirmek için gereken gücü uygun miktardaki stresten elde etmektedir.¹¹

Stres optimum düzeyi aştığında bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığını etkileyebilmekte, strese maruz kalan bireylerde zaman içerisinde sosyal, zihinsel, duygusal ve fiziksel birçok belirti ortaya çıkmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilmektedir:¹²

- **Sosyal Belirtiler:** Diğer insanlara karşı fazla savunmacı olmak, söz ile rencide etmek, herkeste hata bulmaya çalışmak, işe ya da randevulara gitmemek, insanlara güvensizlik duymak gibi.
- **Zihinsel Belirtiler:** Zayıf muhakeme, artan hatalar, düşen iş kalitesi, düşük verimlilik, mizah anlayışında kayıp, tek bir düşünce ile fazla meşgul olma, hayal kurmayı abartma, zayıf hafıza, zihin karışıklığı, unutkanlık, konsantrasyonda ve karar vermede güçlük gibi.
- **Duygusal Belirtiler:** Duygusal olarak tükenme, düşmanlık ya da saldırganlık sergileme, öfke patlamaları, aşırı hassaslaşma ve kolay kırılma, güvensizlik, özgüven azalması, gerginlik, sinirlilik, çabuk ağlama, depresyon, ruhsal durumdaki hızlı değişiklikler ve dengesizlik, endişe ya da kaygı gibi.
- **Fiziksel Belirtiler:** Kazalarda artış, Enerji kaybı ya da yorgunluk, iştahsızlık, aşırı terleme, kalp krizi, yüksek tansiyon, hazımsızlık, kas ağrıları, döküntü, kolit ve ishal, kabızlık, diş gıcırdatma ya da çene kilitleme, sırt ağrıları, düzensiz uyku ve baş ağrısı gibi.

Stresin insanı tetikleyen uygun düzeyi aşıldığında ilk olarak hazımsızlık, kaslarda gerilme, sıcaklık hissi, ağız kuruluğu, solunumda hızlanma görülmekte, bireylerde cilt kızarıklığı, baş ağrısı, titreme, terleme, bulantı ve çarpıntı baş göstermektedir. Bu insanlar kendilerini sürekli olarak karamsar ve kötü hissedebilmekte, insanları kendisinden uzaklaştırarak, en ufak probleme aşırı tepkiler vermektedir. Bunun sonucunda çalışma isteği de azalmakta ve başarıları düşmektedir. Genel olarak iş performansında düşüklük, işe devam etmeme, karar vermede yetersizlik, başarısızlık, karışık durumlarda panik yapma gibi örgütsel sonuçları da

¹⁰ K. B. Aydın, *a.g.e.*, s. 53

¹¹ *a.g.e.*, s. 7

¹² Barbara J. Braham, *Stres Yönetimi: Ateş Altında Sakin Kalabilmek* (Çeviri: Vedat G. Diker), Hayat Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 52-54.

bulunmaktadır.¹³ Stresin neden olduğu gerek bireysel gerekse örgütsel sorunların çözülebilmesi için stresin kaynaklarının doğru tanımlanması oldukça önemlidir.

2. Stres Kaynakları

Stres devletten, arkadaşlardan, işyerinden ve aileden her türlü istek ve baskıya bağlı olarak dış etmenlerden ya da bireyin kendi iç beklenti ve baskılarına bağlı olarak iç etmenlerden kaynaklanabilmektedir. Hırçınlık, rekabet, maddecilik ve hırs gibi iç stres kaynakları genellikle dış stres kaynaklarından daha etkilidir. Tüm iç ve dış baskı ve beklentiler stres kaynağını oluşturmakta, stres kaynakları farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılarak alt dallara ayrılmaktadır. En genel şekliyle stres kaynakları *toplumsal, çevresel ve bireysel* olmak üzere üçe ayrılmaktadır.¹⁴

Tutar¹⁵, stres kaynaklarını genel çevre ile ilgili stres kaynakları ve bireyin kendisi ile ilgili stres kaynakları olmak üzere ikiye ayırmıştır. Buna göre genel çevre ile ilgili stres kaynakları; teknolojik değişimler, işin bulunduğu kentteki ulaşım problemleri, kültürel ve sosyal değişimler, politik ve siyasi belirsizlikler, ekonomik problemler, monotonluk (tekdüzelik), aile sorunları, orta yaş bunalımı, bireyin kendisiyle ilgili stres kaynakları ise bireydeki fizyolojik, psikolojik özellikler, kişilik özellikleri, bilinçlilik gibi unsurlardır.

Aydın¹⁶ ise stres kaynaklarını kültürel yapıya ilişkin (doyum ve moral düşüklüğü, statü düşüklüğü, iş çevresindeki normlara ve ortak değerlere uyum, iş ortamında görüş farklılıkları), rol yapısına ilişkin (rol belirsizliği, örnek olay, iş gerekleri ve kişiliğin uymaması, rol çatışması), kümeleşme yapısına ilişkin (dalkavukluk ve yaranmanın ortaya çıkardığı huzursuzluk, işyerinde dedikodu yapılması, toplumsal desteğin düzeyi, iş arkadaşları ile anlaşamama ve ast-üst ilişkileri, iş ortamındaki huzursuzluk), üretim yapısına ilişkin (çalışmaların karşılığını alamamak, yeteneklerin işin gereklerine uygun olmaması, araç-gereç yetersizliği, zaman baskısı), yetke yapısına ilişkin (yöneticilerin teşvik etmemesi, değerlendirmede adaletsizlikler, yükümlülüklerin verdiği endişe, yetkilerin yetersizliği, karara katılma ve karar verme) ve görev yapısına ilişkin (çalışma şartları, çalışma saatlerinin uzun olması, yükselme imkanı, ücret yetersizliği, işin sıkıcı olması, aşırı işyükü) stres kaynakları olmak üzere altıya ayırmaktadır. Örnek ve Aydın ise stres kaynaklarını şu şekilde sınıflandırılmaktadır:¹⁷

1. Fiziksel (çevresel) stres kaynakları

- a. Sosyo-kültürel değişim
- b. Toplumsal çevre şartları
- c. Fiziksel çevre şartları
- d. Teknolojik değişiklikler ve teknolojiye ilişkin belirsizlikler
- e. Siyasi hayattaki belirsizlikler
- f. Ekonomik şartlar

2. Bireysel stres kaynakları

- a. Bireyin stresle başa çıkmasını zorlaştıran fiziksel durum ve zihinsel etkinlik

¹³ Peter A. Makin-Patricia A Lindley, *Pozitif Stres Yönetimi* (Çeviri: Aysun Arslan), Rota Yayınları, İstanbul, pp. 88-89; Nevzat Tarhan, *Adrenalin Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 99-100; Hasan Tutar, *Kriz ve Stres Yönetimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 194.

¹⁴ Ersin Altıntaş, *Stres Yönetimi*, Alfa Aktüel Yayınları, Ankara, 2003, ss. 11-12.

¹⁵ Hasan Tutar, *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 219-222.

¹⁶ İlayet Aydın, *İş Hayatında Stres* (3. Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2008, ss. 41-68.

¹⁷ Ali Şahin Örnek-Şule Aydın, *Kriz ve Stres Yönetimi* (2. Baskı), Detay Yayıncılık, Ankara, ss. 150-196.

- b. Kişilik tipleri (A, B ve C tipi kişilik)
- 3. Örgütsel stres kaynakları
 - a. Örgütteki bireylerarası ilişkilerden kaynaklı stres kaynakları
 - b. Örgütteki fiziki koşullardan kaynaklı stres kaynakları
 - c. Örgütte izlenen politikalardan kaynaklı stres kaynakları
 - d. Örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları

3. Örgütsel Stres Kaynakları

Stresin ne anlama geldiği ve nelerden kaynaklandığı günümüzde yaygın şekilde araştırılmaktadır. Yapılan çalışmalar bireysel ve örgütsel alanda yapılmaktadır. Örgütsel stres kavramı, iş gerilimi, iş baskısı, iş stresi, endüstriyel stres, çalışma stresi ve mesleki stres gibi kavramlarla da ifade edilebilmektedir.¹⁸ Örgütsel stres kaynakları da stres kaynakları gibi farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ele alınmaktadır. Luthans örgütlerde stres kaynaklarını örgütsel süreçler (başarı değerlemesinin çelişkili ve yanlış olması, adaletsiz denetim, çelişkili ve belirsiz amaçlar, başarı düzeyiyle ilgili yetersiz geri bildirim, yetersiz bilgi ve iletişim), fiziksel şartlar (iş kazaları, yetersiz aydınlatma, hava kirliliği, radyasyon ve zehirli maddeler, soğuk ya da sıcak çalışma ortamı, aşırı gürültü, özel yaşamı önemseme ve kalabalık çalışma ortamları), örgütün yapısal özellikleri (örgütsel birimlerin karşılıklı bağımlılığı, yüksek derecede uzmanlaşma, aşırı formaliteler ve yükselme imkanlarının azlığı, kararlardan dışlanma ve merkezîyetçilik) ve örgütsel politikalar (gerçekçi olmayan iş tanımları, iş gruplarını değiştirme, çelişkili yöntemler, örgütsel kuralların katılığı, ücret eşitsizliği, adaletsiz başarı değerlemeleri) olmak üzere dörde ayırmaktadır.¹⁹

Genel olarak örgütsel stres kaynakları örgütteki bireylerarası ilişkiler, örgütteki fiziki koşullar, örgütte izlenen politikalar ve örgütsel yapı kaynaklı olabilmektedir. Örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır ve detaylı şekilde ele alınacaktır. Diğer örgütsel stres kaynakları ele alınacak olursa;²⁰

a. Örgütteki Bireylerarası İlişkilerden Kaynaklı Stres Kaynakları

Örgütlerde bireylerarası ilişkilerden kaynaklanan stres kaynakları yetersiz toplumsal destek, ortak değer ve normlara uyma, dedikodu, çalışanlar arasında yaşanan rekabet, ast-üst ilişkisinde yaşanan problemler şeklindedir:

i) Yetersiz Toplumsal Destek: Herkesin bireysel davrandığı ve ekip çalışmasının bulunmadığı, yardımlaşmanın yerine güç mücadelesi, kayırma ve rekabetin olduğu örgütlerde stres kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü toplumsal desteğin yetersiz olduğu örgütlerde çalışanlar sürekli mücadele içerisinde çalışmakta, enerjilerini iş dışında yerlere kaydırmaktadır. Aksine grupla yakın ilişkiler, iletişim, statü, tanınma ve desteklenmenin olduğu iş yerinde bireyler yalnız hissetmemekte ve stresten kaçınmaktadır.

ii) Ortak Değer ve Normlara Uyum: Örgütler, çalışanlar arasındaki ilişkileri ve örgüte bağlılığı geliştirmek için, ortak değer ve normlar oluşturmaktadır. Bu değer ve normların varlığı, örgütteki birlikteliği sürdürmek ve sosyal ilişkileri düzenlemek açısından oldukça önemlidir. Eğer norm ve tutumlar örgüt üyelerinin çıkar ve beklentilerine uygun değilse sorunlar çıkmakta ve stres yaşanmaktadır.

¹⁸ Andrew T. Gordon, Organizational Stress and Stress Management Programs, *International Journal of Stress Management*, Vol 1, No 4, 1994, 309-322, s. 309.

¹⁹ Fred Luthans, *Organizational Behavior*, McGraw-Hill, New York, 1992, s. 404.

²⁰ Örnek-Aydın, a.g.e., ss. 164-198.

iii) Dedikodu: Örgütsel stres kaynaklarının belki de en önemlisi dedikodudur. Dedikodu hem çalışanlarda önemli enerji ve zaman kaybına neden olmakta hem de kendi özlem, yeteneksizlik ve başarısızlıklarını başkalarının dedikodusunu yaparak gidermeye çalıştıklarından başarısız olmaktadır. Dedikodu varlığı beraberinde güvensizliği getirmekte ve stres baş göstermektedir.

iv) Çalışanlar Arasında Yaşanan Rekabet: Bir örgütte çalışanlar farklı kişiliğe sahip olduğu için değer ve normları da farklılık gösterebilmekte, bu durum çalışanların rekabete girmesine neden olmaktadır. Statü kazanmak, fazla ödeme almak ve ödül sistemlerini kullanmak isteyen çalışanlar birbirlerini rakip olarak görmekte, rekabet stresi artırmaktadır.

v) Ast-Üst İlişkisinde Yaşanan Problemler: Örgütlerde çalışanların çevresinde ast ve üst varlığı kaçınılmazdır ve işlerin etkin yapılabilmesi için ast-üst ilişkilerinin sağlıklı olması gerekmektedir. Bu ilişkide problemlerin varlığı strese neden olabilmektedir.

b. Örgütteki Fiziki Koşullardan Kaynaklı Stres Kaynakları

Örgütteki fiziki koşullardan kaynaklı stres kaynakları zararlı maddeler, ısı ve nem oranı, aydınlatma, gürültü ve kalabalık şeklindedir:

i) Zararlı Maddeler: Bir örgütte çalışanları olumsuz etkileyen fiziki koşullardan birisi zararlı maddelerdir. Zararlı maddeler kapasite ve güç kaybına neden olabilmekte, bu şekilde işten uzak kalma, sık hastalanma ve düşük verimliliği beraberinde getirmektedir. Ayrıca sıvı, katı ya da gaz formdaki zararlı maddeler çalışanların sağlığını olumsuz etkilediğinden strese neden olmaktadır.

ii) Isı ve Nem Oranı: Isı, nem ve havalandırma çalışma ortamında oldukça önemlidir. Yüksek nem, aşırı ceyran, havasızlık, aşırı soğuk ya sıcak çalışanları hem psikolojik hem de fizyolojik olarak etkilemekte ve çalışanları gererek strese neden olmaktadır. Örneğin aşırı soğuk ortamda el ile yapılan bir işte çalışan birey, soğukta ellerin motor hareketi azaldığı için verimli çalışmamakta, hem performansı azalmakta hem de gerilerek strese girmektedir.

iii) Aydınlatma: Çalışma ortamındaki yeterli aydınlatma, verimlilik ve işin kolaylaşmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Yapılan araştırmalar fazla ya da yetersiz aydınlatmanın iş kazalarına neden olabileceği göstermektedir. Kazaların yanı sıra aydınlatmanın sorunlu olması, göz problemlerine de yol açabilmektedir. Bu da çalışanları zorlamakta ve strese sokmaktadır.

iv) Gürültü ve Kalabalık: İletişim ve dil kullanımı insanları sosyal açıdan zengin kılarsa da istenmeyen seslerin varlığı gürültüyü oluşturmaktadır. Aşırı gürültülü ortamda psikolojik açıdan etkilenen çalışanlar strese girebilmekte, motivasyonları düşmektedir. Yapılan araştırmalar gürültünün insan üstünde üç temel olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir. Birincisi, işitme kaybına yol açabilmektedir. İkincisi çalışanlar için diğer çalışanların ve kendi sesinin algılanmasına zorlaştırmakta ve iletişim kurmayı engellemektedir. Üçüncüsü ise, kendini iyi hissetme duygusunu olumsuz etkileyerek verimliliği düşürmektedir. Bu üç unsur bir araya gelerek strese neden olmaktadır. Gürültü gibi yoğun kalabalık da çalışanları strese sokabilmektedir. Yoğun bir kalabalığın olduğu ortamda çalışmak iletişimde sorunlara neden olmakta ve insanları zihinsel açıdan yormaktadır.

c. Örgütte İzlenen Politikalarından Kaynaklı Stres Kaynakları

Örgütte izlenen politikalarından kaynaklı stres kaynakları gerçekçi olmayan iş tanımları, yetersiz ücret ve ücret eşitsizlikleri, adaletsiz performans değerlendirmesi şeklindedir.

i) Gerçekçi Olmayan İş Tanımları: Bir örgütte birbirini tamamlayan ve birbirleriyle alakalı çok sayıda iş tanımı bulunmaktadır. Özellikle takım halinde çalışmayı benimseyen örgütlerde iş tanımının yapılması oldukça önemlidir. İş tanımı ile hangi işin kim tarafından yapılacağı kesin çizgilerle çizilmekte ve her çalışan kendi işine odaklanarak verimli olmaktadır.

İş tanımının yapılması işe çalışanların iş koşullarını anlaması, diğer işler ile olan ilişkinin tanımlanması, iş için gerekli sorumluluk ve yeteneklerin belirlenmesi, işin yapılma amacının belirlenmesi mümkün olmaktadır. Ancak iş tanımının yanlış ya da eksik olması hem gerçek işin belirlenmesini hem de işe alımları zorlaştırmaktadır. İş tanımı sorunlu olan çalışan başarısız olmakta, hatalar yaptığı için strese girmektedir. Ayrıca bu durum ödüllendirme ve terfi gibi durumlarda da hatalara neden olduğu için çalışanın iş tatminini düşürmekte, kendisini rahat hissetmeyen; strese giren çalışan verimli olamamaktadır.

ii) Yetersiz Ücret ve Ücret Eşitsizlikleri: Örgütlerde ücretler; çalışanların yaptığı işin karşılığını alması, kazanç sağlaması ve doyuma ulaşması açısından oldukça önemlidir. Örgütlerde ücretlerin yeterli olmaması ya da çalışanlar arasında ücret açısından eşitsizlik olması çalışanları strese sokmaktadır. Çalışanlar için ücretin yetersiz olması borçlarını ödeyememek, zor gün için birikim yapamamak, çocuklarına iyi bakamamak, yetersiz beslenmek ve kötü bir evde yaşamak gibi sonuçlar da doğurduğu için hem zihinsel hem de fiziksel sağlığı doğrudan etkilemektedir. Bu durum yetersiz ve eşit olmayan ücret sisteminin hem kendisini hem de sonuçlarını stres kaynağı yapmaktadır.

iii) Adaletsiz Performans Değerlendirmesi: Performans değerlendirmesinin yeterli, nesnel ve adil yapılmaması çalışanların çoğunu rahatsız etmektedir. Çünkü performans değerlendirme sonucuna bir çalışan terfi imkanını ya da işini kaybedebilmektedir. Bu nedenle performans değerlendirme çalışanlar için stresli bir durumdur ve değerlendirme sürecinde adil davranılmaması stresi artırmaktadır.

4. Örgütsel Yapıya Bağlı Stres Kaynakları

Örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları merkeziyetçilik, aşırı uzmanlaşma, aşırı iş yükü, ilerleme ve gelişme fırsatının azlığı, bürokratik engeller, rol belirsizliği ve rol çatışması şeklindedir.²¹

a. Merkeziyetçilik-Karara Katılma

Bir örgütte benzerlikler gösteren, ancak çalışma şeklini, karar alımını ve bürokrasiyi temelden etkileyen birçok sistem türü bulunmaktadır. Bu sistemlerin yapısı, sistemleri kontrol eden ya da geliştiren örgütün yapısını doğrudan etkilemektedir. Örgütlerde genellikle ademi merkeziyetçilik olarak da adlandırılan decentralization, ortak karar verme ve merkeziyetçilik sistemleri kullanılmaktadır. Adem-i merkeziyetçi sistem işleyen örgütlerde karar verme yetkisi direkt olarak işçide bulunmakta, yönetici herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır. Ortak karar verme sistemi işleyen örgütlerde yönetici ve çalışan ortak karar vermekte ve herkes sesini duyurabilmektedir. Merkeziyetçi sistem işleyen örgütlerde ise yönetici işçiye danışmadan her türlü kararı almaktadır.²²

Bir örgütün merkeziyetçilik sistemi ile ya da bağımsız bölümler ve çalışanların olduğu sistemlerle yönetilmesi örgütler için önemli bir soruyu oluşturmaktadır. Hangi sistemde yönetilmesi gerektiğine dair çok sayıda çalışma bulunmakta, merkeziyetçilik sistemi kullanılmadığında örgütlerdeki birimler arasında bilgi aktarımı ve koordinasyon problemlerinin çözüleceği düşünülmektedir. Çünkü merkeziyetçi sistemde birimler birbirlerine bilgi aktarırken ve koordineli çalışırken birtakım zorluklarla karşılaşmaktadır.²³ Merkeziyetçi sistemler tipik olarak yüksek

²¹ Nezahat Güçlü, Stres Yönetimi, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2001, 91-109, s. 99; Fred Luthans, *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach* (12th Edition), McGraw-Hill, New York, 2011, s. 283.

²² Jan Zabojsnik, Centralized and Decentralized Decision Making in Organizations, *Journal of Labor Economics*, Vol 20, No 1, 2002, 1-22, pp. 5-6.

²³ Jordi Brandts-David J. Cooper, *Centralized vs. Decentralized Management: an Experimental Study*, Barcelona GSE Working Paper Series, Working Paper no 854, 2015, s. 1.

düzye hiyerarşik otorite ve bürokrasi içermekte, önemli kararlara düşük düzye katılım görölmektedir.²⁴

Kararlara katılma hem çalışanlar hem de yaptıkları iş açısından oldukça önemlidir. Kararlara katılarak çalışanlar kendileri üstünde etkisi olan kararlarda rol oynamakta, kararları destekleme ve benimsemeleri kolaylaşmaktadır. Çünkü kararlara katılan çalışanlar kararın temelini, sağlam ve eksik yönlerini daha ayrıntılı ve iyi bilmekte, kendilerini daha iyi hissetmektedir. Çalışanlara kararlara katılım imkanı sağlandığında, çalışanlar kendi deneyim ve yeteneklerini örgütün amaçları için daha etkin kullanabilmekte, ortaya çıkan bir sorunun çözümünde tercih yetkisi olduğu için daha verimli çalışabilmektedir. Ancak örgütsel karara katılmadığında özellikle kendisini etkileyen bir durum olduğunda işle ilgili tehdit hissetmekte ve stres baş göstermektedir.²⁵

Merkeziyetçilik ve kararlara katılma durumunun stres yaratmasının diğer bir nedeni ise üstlerin düşünceleridir. Üstler genellikle astların karar sürecine katılmasını uygun bulmamakta, bu durumun astlar için rekabete dönüşeceğini düşündükleri için kararlara katılımı onaylamamaktadır. Kararlara katılımı önlenen çalışanlar, kendilerini örgütten dışlanmış ve yabancılaşmış hissederek strese girmektedir.²⁶

Yapılan çalışmalar genel olarak merkeziyetçi örgüt yapısı ve kararlara katılmamanın strese yol açtığını göstermektedir. Saeedinejad²⁷, örgütsel yapı ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi belirlemek için Tahran'da yaptığı çalışmada, merkezi örgütsel yapı ile tükenmişlik yani stres arasında anlamlı bir ilişki olduğunu saptamıştır. Daoli ve Mohsenvand²⁸, yaptıkları çalışmada örgütsel yapı ile örgütsel stres arasındaki ilişkiyi belirlemek için 382 çalışan üstünde uygulama yapmışlar ve sonucunda merkeziyetçi örgütsel yapı ile örgütsel stres arasında anlamlı bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Parker ve diğerleri²⁹, hemşirelerde merkeziyetçi ve ademi merkeziyetçi örgütsel yapı tasarımının stres ve iş tatmini belirleyicisi olarak rolünü araştırdıkları çalışmada, merkeziyetçi yapının profesyonel iletişim ve kat düzenleri açısından oldukça faydalı olduğunu, ancak çalışanlarda strese neden olduğunu ve iş tatminini olumsuz etkilediğini belirlemişlerdir.

b. Aşırı Uzmanlaşma

Uzmanlaşma, bireylerin en iyi performans gösterdikleri sınırlı görev ya da işlere odaklanması şeklinde tanımlanabilmektedir. Uzmanlaşmada çalışanlar yetenekli olmadıkları konuları başka çalışanlara bırakmakta, doğru işte doğru uzmanlık verimi artırmaktadır. Bir işte uzmanlaşma, örgütlerde genel görevlerin daha küçük parçalara ayrılmasını beraberinde getirmektedir. Uzmanlaşma ile çalışanlar görevlerinde daha yetkin olmakta, basit ve küçük ölçekli işleri daha hızlı tamamlamaktadır. Ancak uzmanlaşmanın ölçüsü kaçtığında ve aşırı uzmanlaşmaya gidildiğinde işçiler görevlerden tatmin duymamakta, sıkılmakta, iş kaliteleri düşmektedir.³⁰

²⁴ Rhys Andrews vd., Centralization, Organizational Strategy, and Public Service Performance, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol 19, No 1, 2009, 57-80, pp. 58-59.

²⁵ Örnek-Aydın, a.g.e., ss. 180-181.

²⁶ Aydın, a.g.e., s. 51.

²⁷ Mohammad Mahdi Saeedinejad, Study the Relationship Between Organizational Structure and Job Burnout Regarding Staff of Pharmaceutical Company Tehran Daroo, *International Business Management*, Vol 10, No 11, 2016, 2190-2194.

²⁸ Akram Chahar Daoli-Ahmad Mohsenvand, The Relationship Between Organizational Structure and Employee Job Stress, *Arabian Journal of Business and Management Review (Oman Chapter)* Vol 6, No 9, 2017, 27-30.

²⁹ Francine M. Parker vd., Comparing centralized vs. decentralized nursing unit design as a determinant of stress and job satisfaction. *Journal of Nursing Education and Practice*, Vol 2, No 4, 2012, 66-76.

³⁰ Samuel Olu Adeyoyin vd., Effects of Job Specialization and Departmentalization on Job Satisfaction among the Staff of a Nigerian University Library, *Library Philosophy and Practice (e-journal)*, 1295, 2015, pp. 3-4.

Aşırı uzmanlaşma sonucunda can sıkıntısı, yorgunluk, işe devamsızlık ve stres görülmektedir. Drumae³¹ yaptığı çalışmada uluslararası kamu kuruluşlarında insan kaynağının performans yönelimini, profesyonel davranışlarını, müşteri odaklı ve bütçe kısıtlamalı ortamda aşırı uzmanlaşmanın personel üstündeki baskısını araştırmıştır. Yaptığı çalışma sonucunda genel olarak kuruluşların değişmeye isteksiz olduğunu ve aşırı uzmanlaşmanın çalışanların stres düzeyini artırdığını saptamıştır.

Aşırı uzmanlaşma ile ilgili diğer bir problem ise her daim uzmanlaşma alanına spesifik işin var olmamasıdır. Bireyler herhangi bir alan ya da işte aşırı uzmanlaştıklarında çalışma alanları oldukça daralmaktadır. Örgütlerde görev dağılımı yapılırken dar çalışma alanları dışına çıkılabilmektedir. Çalışan asıl uzmanlık alanına odaklanmadığı için kendisine değer verilmediğini düşünmekte ve strese girmektedir. Ayrıca aşırı uzmanlaşma o alanla ilgili aşırı bilgi demektir. Aşırı uzmanlaşan insanın hafızasında çok fazla bilgi bulunmakta, işle ilgili karar alırken hangi bilgiyi ön plana çıkarması konusunda sorun yaşayabilmektedir.³²

c. Aşırı İş Yükü

Örgütlerde aşırı iş yükü verilmesi ve bir çalışanın yoğun emek harcaması görülebilmektedir. Bu iş yükü nicel ya da nitel olabilmektedir. Nicel iş yükünde aşırı uzmanlığın aksine çalışanda iş için gereken yetenek ve bilgi bulunmamakta ve çalışan işini yapamamaktadır. Nitel iş yükünde ise çalışanda iş için gereken her türlü yetenek ve bilgi bulunmakta ancak mesai saatlerinde yapması gereken iş oldukça fazla olmaktadır.³³

Bir örgütte çalışanın iş yükünün belirlenmesi oldukça önemli ve bir o kadar da zordur. İş yükünün çalışanı zorlayacak ve strese sokacak kadar çok olmamasının yanında çalışanın için yeterli olmayacak kadar az olması da problem olmaktadır. Bir çalışanın strese girmemesi için optimal iş yükünün belirlenmesi ve yalnızca işini yapmaya motive edecek kadar strese girmesi gerekmektedir. İşyükü durumuna göre çalışanların durumları şu şekilde özetlenebilmektedir:³⁴

- Aşırı iş yükü
 - Kararsızlık
 - Hatalarda artış
 - Sinirlilik
 - Uykusuzluk
- Optimal iş yükü
 - Duyarlılık
 - Kesin kabullenme
 - Yüksek enerji
 - Yüksek motivasyon
- Az iş yükü
 - Kayıtsızlık

³¹ Cristina Drumae, Synopsis of the HR stress, pressure and subsequent underperformance in Public Organizations, *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series V: Economic Sciences*, Vol 9, No 2, 2016, 187-192.

³² Özlem İlgar, *Örgütsel Stresin Çalışan Kadınlar Üzerindeki Etkileri ve Streste Başa Çıkma Yolları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 27.

³³ İlgar, a.g.e.

³⁴ Örnek-Aydın, a.g.e., s. 170.

- Devamsızlık
- Düşük motivasyon
- Sıkılma

Bir iş yerinde iş gezisine sık çıkma ya da iş için yeterli eleman olmayışı gibi aşırı iş yükü kaynakları olabileceği gibi³⁵, vardiyalı çalışma da aşırı yüküne neden olabilmektedir. Vardiyalı çalışma insanın biyolojik saati açısından sorun oluşturabileceği gibi sosyal, psikolojik ve biyolojik hayat stilini bozabilmektedir. Normal biyolojik saat ile çelişen vardiyalar bireylerde kronik yorgunluğa yol açmakta ve stresle birlikte sosyal hayatları da mahvolabilmektedir. Aşırı iş yükü çalışanlarda yalnızca psikolojik değil, fiziksel ve biyokimyasal sorunlara da neden olabilmektedir. Örneğin, kandaki kolesterol düzeyinin stres sonucunda değiştiği gözlemlenmiştir.³⁶

Yapılan çalışmalarda aşırı iş yükü ile örgütsel stres arasındaki ilişkiyi kanıtlamaktadır. Farooqi³⁷, aşırı iş yükü ile iş tatmini, çalışan performansı ve çalışan motivasyonu arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, aşırı iş yükünün strese neden olarak iş tatmini, performans ve motivasyonu olumsuz etkilediğini belirlemiştir. Abbasi³⁸, aşırı iş yükü ile stres, iş tatmini ve iş devri niyetleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında aşırı iş yükünün strese neden olduğunu, iş tatminini ve iş devri niyetlerini olumsuz etkilediğini belirlemiştir.

d. İlerleme ve Gelişme Fırsatlarının Azlığı

İnsanoğlu, doğduğu andan itibaren sürekli olarak ilerlemeye ve kendini geliştirmeye çalışmaktadır. Doğası gereği ilerleme ve gelişme eğiliminde olan insan, bu açıdan herhangi bir engelle karşılaştığında hayal kırıklığına uğramaktadır. Örgütlerde de çalışanlar sürekli olarak ilerlemek ve gelişmek istemekte, üst mevkilere gelmek ve terfi almak için çabalamaktadır. Hak ettikleri ilerleme ve gelişmeyi göremeyen çalışanlar, genellikle yanlış değerlendirilmekte ve emeklerinin karşılığını alamamaktadır. Bu durum çalışanlarda stres yaratabilmektedir.³⁹

İlerleme ve gelişme fırsatları yanlış değerlendirme sonucunda az olabildiği gibi, hiyerarşik basamakların azlığından da olabilmektedir. Çalışanlar belirli bir seviyeye ulaştıklarında yükselecek basamak kalmamakta, bu da işle ilgili statüsünü geliştirmesine, yüksek otorite şansını kazanmasına, ilgi çekici görevler yapmasına ve yüksek maaş almasına engel olarak çalışanda strese neden olabilmektedir.⁴⁰

Örgütlerde çeşitli gelişim fırsatları sunan kariyer gelişimi ve planlaması, transferler, terfi ve iş güvenliği önemli örgütsel stres faktörlerinden birisini oluşturmaktadır. Her ne kadar ilerleme ve gelişme fırsatı azlığı stres faktörü olsa da bu fırsatların fazlalığı da strese neden olabilmektedir. Çalışana hazır olmadığı ve yeteneklerinin yetersiz olduğu yüksek mevkili bir iş sunulduğunda stres oluşmaktadır. Yani terfi etmek her daim olumlu bir sonuç olarak görülmemelidir.

e. Bürokratik Engeller

Bürokratik engeller, örgütsel yapıya bağlı stres kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Bir örgüt hedefine ulaşmaktan çok prosedür ve kuralların uygulanmasına önem verdiğinde bürokratik

³⁵ Aydın, a.g.e., s. 43.

³⁶ Baltaş-Baltaş, a.g.e., s. 65.

³⁷ Yasir Aftab Farooqi, Effect of Work Overload on Job Satisfaction, Effect of Job Satisfaction on Employee Performance and Employee Engagement (A Case of Public Sector University of Gujranwala Division). *International Journal of Multidisciplinary Sciences and Engineering*, Vol 5, No 8, 2014, 23-30.

³⁸ Tajmal Farooq Abbasi, Impact of Work Overload on Stress, Job Satisfaction, and Turnover Intentions with Moderating Role of Islamic Work Ethics, *Management Studies and Economic Systems*, Vol 2, No 1, 2015, 27-37.

³⁹ Örnek-Aydın, a.g.e., ss. 181-182.

⁴⁰ David W. Johnston-Wang Sheng Lee, Extra status and extra stress: Are promotions good for us?. *ILR Review*, Vol 66, No 1, 2013, 32-54.

engeller ortaya çıkmaktadır. Görevler, belirli prosedür ve kurallara bağlı olarak gerçekleştirilmek zorunda olduğu zaman çalışan çok zaman kaybetmekte ve iş akışı yavaşlamaktadır. Çalışanlar işe daha çok dikkat vermesi gerekirken bürokratik işlemlerle zaman kaybetmekte ve bu durum strese yol açmaktadır.⁴¹

Bürokratik engellerin strese neden olmasının bir diğer sebebi ise kırtasiyeciliktir. Fazla matbu evrak kullanım gereksinimi ve iş takibinin çok aşamalı olması iş temposunu yavaşlatmakta ve çalışan strese girmektedir.⁴²

Snizek ve Bullard⁴³, çalışanların bürokrasi algısı ile iş doyumunu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yaptıkları çalışma sonucunda katı bürokrasinin bulunduğu yerlerde iş tatmininde önemli düşüşler olduğunu gözlemlemişlerdir. Özellikle iş bölümündeki değişimler, otoriter hiyerarşi, iş prosedürlerinin standartlaştırılması ve yetkilerin kesin sınırlarla çizilmesi gibi bürokratik unsurların çalışanlarda iş tatminini ciddi azalttığını ve strese yol açtığını saptamışlardır. Hornstein ve Guerre⁴⁴ ise, bürokratik örgütlerin sağlık için kötü olduğunu belirten bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılara göre güçlü bürokratik engellerin bulunduğu bir örgütte çalışanlarda olumsuz duygular artmakta, performans ve verimlilik ciddi şekilde düşmektedir. Sıkı bürokratik denetimler yapıldığında çalışanlar hüsrana uğramış, suçlu, utanmış, öfkeli, aşağılanmış hissetmekte bu nedenle de savunmacı davranışlar sergilemektedir. Bir süre sonra hem örgütün genel ekonomik performansında düşüş görülmekte hem de çalışanlarda fiziksel, zihinsel ve psikosomatik bozukluklar baş göstermektedir.

5. Örgütsel Stresin Neden Olduğu Başlıca Sorunlar

Örgütsel stresin neden olduğu başlıca sorunlar işe yabancılaşma, iş devamsızlığı, iş kazaları, performans düşüklüğü, ekonomik maliyetler ve işgören devridir.⁴⁵

a. İşe Yabancılaşma

Stres gündelik hayatın bir parçasıdır ve çağdaş toplumda hastalık olarak kabul edilmektedir. Özellikle çağdaş toplumlarda bireysellik ön plana çıkmakta, yabancılaşma ve yalnızlaşma oldukça sık görülmektedir. Günümüzde örgütsel stresin neden olduğu en yaygın sorunlardan birisi işe yabancılaşmadır. Yabancılaşma “çalışanların çalıştığı örgütün amaçlarına, işlerin gereği olan ilke ve kurallara, iş arkadaşlarına, hem kendilerine hem de çeşitli örgütsel ve çevresel sorunlara karşı ilgisiz ve kayıtsız kalmaları” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁶

İşe yabancılaşma ile birlikte çalışanlar olumsuz duygular yaşamakta, örgütlerde performans ve verimlilik de olumsuz etkilenmektedir.⁴⁷ Günümüzde hızla değişen çalışma ortamları nedeniyle çalışanlar hıza yetişmek için çabalamakta, yetişme çabasının yanında kendi sosyal gereksinimlerini karşılayamadığı, örgütsel ve kişisel roller sık sık değiştiği ve işin doğası değiştiği için çalışanlar stresten daha çok etkilenmekte ve öz denetimleri sarsıldığı için işlerine karşı yabancılaşma duymaktadır. Yabancılaşma sonucunda çalışanlar sadece işte bulunmak ve maaşlarını

⁴¹ İnci Artan, *Örgütsel Stres Kaynakları ve Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama*, Özgün Matbaacılık, İstanbul, 1986, s. 89.

⁴² Örnek-Aydın, *a.g.e.*, s. 184.

⁴³ William E. Snizek-Jerry Hayes Bullard, Perception of bureaucracy and changing job satisfaction: A longitudinal analysis, *Organizational Behavior and Human Performance*, Vol 32, No 2, 1983, 275-287.

⁴⁴ Henry Hornstein-Donald de Guerre, Bureaucratic Organisations Are Bad for Our Health, *Ivey Business Journal*, Vol 1, 2006, 1-4.

⁴⁵ Örnek-Aydın, *a.g.e.*, ss. 205-215.

⁴⁶ Örnek-Aydın, *a.g.e.*, ss. 206.

⁴⁷ Mustafa Okutan-Dilaver Tengimilioğlu, İş ortamında stres ve stresle başa çıkma yöntemleri: bir alan uygulaması, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol 4, No 3, 2002, 1-27, s. 22.

almak için işe gitmekte, düşük örgütsel bağlılık, düşük örgütsel sadakat, düşük motivasyon ve düşük üretkenlik görülmektedir.⁴⁸

Yapılan çalışmalar da işe yabancılaşmanın örgütsel stresle ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Yadav ve Nagle⁴⁹ yaptıkları çalışmada işe yabancılaşma ve örgütsel stres arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmada çeşitli mesleklerden toplam 270 kişi üzerinde analizler gerçekleştirilmiş ve çalışmanın sonucunda işe yabancılaşma ile örgütsel stres arasında ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca çalışmada yüksek yabancılaşma düzeyindeki çalışanların yüksek stresli işlerde çalıştığı, stres ne kadar yüksekse yabancılaşma düzeyinin de o kadar yüksek olduğunu saptamışlardır. Santas ve diğerleri⁵⁰, Türk sağlık kurumlarında çalışanlarda yalnızlığın işe etkisini belirlemek için iş hayatında yabancılaşmayı, iş stresinin ve iş performansının yabancılaşma ile ilgisini incelemiştir. Yaptıkları çalışma sonucunda işe yabancılaşma ile iş stresi arasında olumlu bir ilişki olduğunu saptarken, işe yabancılaşma ile iş performansı arasında olumsuz bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Yani işe yabancılaşma ile stres birbiriyle ilişkiliyken, işe yabancılaşma sonucunda performans düşebilmektedir. Bu araştırmalar genel olarak örgütsel stresin bir sonucu olarak işe yabancılaşmayı ele almakta ve işe yabancılaşmanın ölçülmesi için örgütsel unsurları ve örgütsel stresi incelemektedir. Buna karşın O'Donohue ve Nelson⁵¹, hem araştırmacılar hem de örgütlerin araştırmalara yeni bakış açısı getirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Her ne kadar işe yabancılaşma örgütsel stresin bir sonucu olsa da bunun yanı sıra ikincil süreçler olarak bireyin kendi zihinsel durumunun da incelenmesi gerektiğini öne süren araştırmacılar, bireyin daha önce yaşadığı psikolojik iş deneyimleri gibi içsel faktörlerin de incelenmesinin önemini vurgulamaktadır.

b. İş Devamsızlığı

İş devamsızlığı, çalışanların işi tümüyle bırakmadan, geçici olarak belirli bir süre işe gelmemeleridir. İşe devamsız olan bireyler, işe gelmeleri gerekirken gelmemekte, iş yapmayıp bunu alışkanlık haline getirmektedir. Örgütsel stresin nedeni olan iş devamsızlığı genellikle dönemsel (izin kullanma, vardiya gibi çalışma süreleri, işin mevsimlik olması gibi), çevresel (sendikalar ve iş gücü pazarının özellikleri gibi), örgütsel (ast-üst ilişkileri, yönetim biçimi, çalışan sayısı ve işin özellikleri gibi) ve bireysel (eğitim düzeyi, medeni durum, cinsiyet ve yaş gibi) unsurlardan etkilenmektedir.⁵² Yani işe devamsızlık psikolojik ve fizyolojik kaynaklı olabileceği gibi terfi imkanlarının azlığı, ücret adaletsizliği ve sosyal destek eksikliğinden de kaynaklanabilmektedir. Kaynak ne olursa olsun iş devamsızlığı kaynağı ile stres arasında bir bağlantı bulunmakta, çalışan stres duymaktadır.

Yapılan araştırmalar iş devamsızlığı ile örgütsel stres arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Godin ve Kittel⁵³, bir örgütteki ekonomik istikrar ve örgütten kaynaklanan psikososyal stres ile psikosomatik yakınmalar ve iş devamsızlığı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada örgütsel stresin psikosomatik yakınmalar ve iş devamsızlığı ile doğrudan ilişkili olduğunu ve ekonomik istikrarda dengesizlik ortaya çıkardığını saptamışlardır. Çalışmada stres sonucunda oluşan yorgunluk, anksiyete, depresyon gibi psikosomatik sorunların çalışanların işlerine

⁴⁸ Tutar, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁹ Girijesh K. Yadav-Yashwant K. Nagle, Work alienation and occupational stress, *Social Science International*, Vol 28, No 2, 2012, 333-344.

⁵⁰ G. Santas vd., The effect of loneliness at work;work stress on work alienation and work alienation on employees' performance in Turkish health care institution, *South Asian Journal of Management Sciences*, Vol 10, No 2, 2016, 30-33.

⁵¹ Wayne O-Donohue-Lindsay Nelson, *Work engagement, burn-out, and alienation: linking new and old concepts of positive and negative work experiences*, In 17th BAM Annual Conference, British Academy of Management, 2012.

⁵² Örnek-Aydın, *a.g.e.*, ss. 207-208.

⁵³ Isabelle Godin-France Kittel, Differential economic stability and psychosocial stress at work: associations with psychosomatic complaints and absenteeism. *Social Science & Medicine*, Vol 58, No 8, 2004, 1543-1553.

odaklanmalarını zorlaştırdığını ve uyum sağlamakta zorlanan çalışanların işe devam etmekte zorlandığı da belirtilmiştir.

Tang ve Hammtree⁵⁴, polis memurlarının işe devamsızlıkları ile stres ve hastalık arasındaki ilişkiyi incelemek için 60 polis memuru üzerinde altı ay süren anketler uygulamışlardır. Yaptıkları çalışma sonucunda yüksek düzeydeki örgütsel stresin ve yaşamsal-bireysel stresin işe devamsızlıkla doğrudan ilişkili olduğunu saptamışlardır. Stresin bir süre sonra hastalıklara neden olduğu ve devamsızlığın hastalık ile arttığı da görülebilmektedir. Çalışmada ayrıca yerleşik görev yapmayan gezici polislerin stres düzeylerinden bağımsız olarak işe devamsızlık yapabildikleri belirtilmiş, yerleşik olmayan bir çalışma ortamının doğrudan işe devamsızlık ile ilişkili olduğu öne sürülmüştür.

Westman ve Etzion⁵⁵ ise tatil yapmanın örgütsel stresin neden olduğu psikolojik ve davranışsal gerilimleri azalttığı hipotezini kurarak, örgütsel stresin neden olduğu devamsızlığın tatil ile azaltılabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu doğrultuda yaptıkları çalışmada 87 mavi yakalı çalışan üzerinde tatil öncesi ve sonrası anketler uygulayarak tatil öncesi ve sonrasında örgütsel stresi ve tatilden 4 haftaki sonraki devamsızlık verilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda tatilin örgütsel stresi azalttığını ve bu durumun doğrudan devamsızlığı etkilediğini belirlemişlerdir. Ayrıca çalışmada örgütsel stresin azalması ile iş yükü düzeylerinin doğrudan ilişkili olduğu, örgütsel stresi çok yüksek olanların tatil sonrası işe hiç dönmeyi tercih edebildiği de görülmüştür.

c. İş Kazaları

Genel olarak çalışma alanlarında ergonomik şartlara uygunluk, araç ve gereçlerin kusursuz oluşu, kullanılan ekipmanın güvenlik şartlarına uygun olması ve ortamda tehlike unsurlarının bulunmaması gibi konularda sorunlar yaşanmakta, çalışanlarda hatalı ve dikkatsiz davranışlarında iş kazaları oluşabilmektedir. Son yıllarda iş sağlığı ve güvenliğinin önemi oldukça artmış ve bu konudaki çalışmalar hızlanmıştır.⁵⁶ İş kazası, planlanmadan gerçekleşen, imalatın durmasına, ekipmanın zarar görmesine ve bireysel yaralanmalara yol açabilen olaylar şeklinde tanımlanmaktadır. Yani iş kazaları gerçekleştiğinde hem örgütler hem de bireyler etkilenmektedir.⁵⁷

İş kazaları genel olarak çevresel (kaygan ve ıslak zemin, sıcaklık, gürültü, aydınlatma, havalandırma) etkenler, psikolojik ve kişisel etkenler, mekanik etkenler ve teknik aksaklıklar nedeniyle gerçekleşmektedir. Psikolojik ve kişisel etkenler sonucunda oluşan kazalarda ana etken örgütsel stres olmakta, stres yüzünden çalışanların hata oranı artmaktadır. Stres sonucunda tecrübesizlik, çabuk yorulma, depresyon ve üzüntü, yüksek kan basıncı, yavaş reaksiyonlar, korku ve sinirlilik, dikkati devam ettirememesi, çabuk tepki, ani heyecan, mesafe ve hızı hatalı değerlendirme, tehlikeyi fark etmeme ve hatalı davranış görülmekte ve iş kazaları gerçekleşmektedir.⁵⁸

Yapılan çalışmalar iş kazaları ve örgütsel stres arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Kim ve diğerleri⁵⁹, gemi inşa sektöründe iş kazaları ile güvenlik ortamı ve örgütsel stres arasındaki ilişkiyi belirlemek için yaptıkları çalışmada güvenlik ortamı ve örgütsel stresin iş kazaları ile doğrudan

⁵⁴ Thomas Li-Ping Tang-Monty L. Hammtree, The effects of hardiness, police stress, and life stress on police officers' illness and absenteeism. *Public Personnel Management*, Vol 21, No 4, 1992, 493-510.

⁵⁵ Mina Westman-Dalia Etzion, The impact of vacation and job stress on burnout and absenteeism, *Psychology & Health*, Vol 16, No 5, 2001, 595-606.

⁵⁶ Ercüment N. Dizdar, Kaza sebeplendirme yaklaşımları. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Vol 7, 2001, 26-31, s. 26.

⁵⁷ Çağdaş Erkan Akyürek vd., Buzdağının Görünmeyen Kısmı: İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Yönetimsel Yansımaları. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Vol 14, No 2, 2011, 125-149, s. 130.

⁵⁸ Örnek-Aydın, a.g.e., ss. 209-210.

⁵⁹ Kyung Woo Kim vd., Safety Climate and Occupational Stress According to Occupational Accidents Experience and Employment Type in Shipbuilding Industry of Korea, *Safety and Health at Work*, Vol 8, 2017, 290-295.

ilişkili olduğunu, örgütsel stres gibi psikososyal faktörlerin ortadan kaldırılması için güvenlik yönetiminin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Kiani ve Khodabakhsh⁶⁰, örgütsel stresin belirleyici olarak güvenlik sorunlarına karşı tutumu incelediği çalışmasında örgütlerde stresin oldukça önemli bir sorun olduğunu belirterek, güvenlik ile ilgili örgütsel tutumun stresi önleyebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu doğrultuda 189 çalışan üzerinde anketler uygulamış ve elde ettiği verileri analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda örgütsel stres ile iş güvenliği ve iş güvenliğine karşı tutum arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmış, bir örgütte iş kazaları olmadan önce alınan önlemler ve örgütün güvenlikle ilgili tutumunun çalışanlardaki stresi öngörerek, önleyebileceği belirtilmiştir.

d. Performans Düşüklüğü

Günümüzde küresel rekabette üstünlük sağlamak ve hedeflerine ulaşmak isteyen örgütlerde çalışanların hem nicelik hem de niteliksel çabaları oldukça önemlidir. Çalışanların sergilediği bireysel performans, örgütlerin rekabet avantajı ve başarısı ile doğrudan ilişkilidir.

Bireylerin çalıştıkları örgütte yaşadıkları stres ve bunun sonucunda psikolojik ya da fiziksel rahatsızlık duymaları verimlilik ve performanslarını olumsuz etkilemekte, örgütlerin de performansları düşmektedir. Etkili ve verimli çalışmanın örgütler için önemi düşünüldüğünde, performansın düşmesi bir örgütün en büyük sorununu oluşturmakta ve çalışan performansını etkileyen unsurların önemi daha iyi anlaşılmalıdır.

Çalışanların ve dolayısıyla örgütlerin performansını etkileyen unsurlardan birisi de stresdir. Örgütsel stres sonucunda gerilim yaşayan çalışan düşük performans sergilemekte, düşük performans da stresini artırarak ciddi sorunlara neden olmaktadır.⁶¹ Örgütsel stres ve performans arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Örgütsel stres ile performans arasındaki ilişki genel olarak dört model ile açıklanmaktadır. Aralarında ilişki olmadığı, ters U biçiminde ilişki olduğu, negatif ya da pozitif ilişki olduğu düşünülmektedir. Yani örgütsel stresin performansı olumlu etkilediği, örgütsel stresin performansı olumsuz etkilediği, hiç etkilemediği ya da belli oranda stresin performansa katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Yılmaz⁶², çalışanlardaki stres seviyelerinin performansı nasıl etkilediğini belirlemek için yaptığı çalışmada araştırmaya katılan çalışanların stres yönetimini başarılı yaptıkları için performanslarının yüksek olduğunu saptamıştır. Buradan hareketle daha öncede belirtildiği gibi örgütsel stresin her insanda olduğu ve uygun miktarlarda insanı harekete geçirerek performansa olumlu katkıda yaptığı, ancak belirli bir sınırı geçtiğinde sağlığı ve performansı olumsuz etkilediği söylenebilmektedir.

Motowidlo ve diğerleri⁶³, örgütsel stresin iş performansı üstündeki etkisini belirlemek için yaptığı çalışmada 104 hemşire üstünde anket uygulamışlardır. Yaptıkları çalışma sonucunda örgütsel stresin iş performansını olumsuz etkilediğini, aşırı stresin depresyona yol açabildiğini, bu durumda stresin sıklık ve yoğunluğuna bağlı olarak farklı düzeylerde görüldüğünü saptamışlardır. Ayrıca örgütsel stresin iş performansına olan etkisinde uyumluluk, azim, konsantrasyon, hoşgörü, düşünme, duyarlılık gibi bilişsel-motivasyonel ve bireysel faktörlerin önemli etkisi olduğunu da belirtmişlerdir. AbuAlRub⁶⁴, yaptığı çalışmada örgütsel stres ve iş

⁶⁰ Fariba Khani-Mohammad Reza Khodabakhsh, Attitude toward Safety Issues as Predictor of Job Stress and its Dimensions among Employees. *Jundishapur Journal of Health Sciences*, Vol 6, No 2, 2010, 307-317.

⁶¹ Muammer Paşa-Kurtuluş Kaymaz, *Stres Yönetimi*, Alfa Yayınları, Bursa, 2013, s. 115.

⁶² Orhan Yılmaz, *Stresin Performans Üzerine Etkisi: 40uncu Piyade Eğitim Alay Komutanlığı Lider Personeli Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

⁶³ Stephen J. Motowidlo vd., Occupational stress: its causes and consequences for job performance. *Journal of applied psychology*, Vol 71, No 4, 1986, 618-629.

⁶⁴ Raeda Fawzi AbuAlRub, Job stress, job performance, and social support among hospital nurses. *Journal of nursing scholarship*, Vol 36, No 1, 2004, 73-78.

performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek için 303 hemşire üzerinde anket uygulamıştır. Çalışma sonucunda iş stresi ile iş performansı arasında ters U ilişkisi olduğunu saptamıştır. Yani belli oranda stresin performansı olumlu etkilediğini ancak yüksek oranlardaki stresin performansı olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca çalışanların diğer çalışan ve örgütten aldıkları sosyal desteğin bu ilişkide önemli bir aracı rolü olduğu da saptanmıştır. Gül⁶⁵, iş stresi, örgütsel sağlık ve performans arasındaki ilişkileri belirlemek için yaptığı alan araştırmasında örgütsel sağlık ve iş stres arasında olumsuz, örgütsel sağlık ve performans arasında olumlu bir ilişki olduğunu saptamıştır. İş stresinin performansı düşürdüğünün belirtildiği çalışmada örgütsel sağlığı iyi olan çalışanların da performansının iyi olduğu belirtilmektedir.

e. Ekonomik Maliyetler

Örgütsel stresin neden olduğu problemlerden birisi de ekonomik maliyetlerin artmasıdır. Örgütsel strese bağlı olarak harcanan sağlık, tazminat, düşük verimlilik, iş bırakma ve devamsızlık maliyetleri örgütler ve çalışanlar için önemli miktarlar da olabilmektedir. Hem çalışanlar strese bağlı yaşadıkları sağlık sorunları için hastaneye ödedikleri masraflarla maliyeti artırmakta hem de bu nedenlerden işe devamsızlık yaptıkları için örgütler için maliyet artmaktadır. Ayrıca stres sonucunda kullanılan uyuşturucu, alkol gibi zararlı alışkanlıklar da ciddi mali kayıplara neden olabilmektedir.⁶⁶

İlgili çalışmalar örgütsel stresin ekonomik maliyetler ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olduğunu göstermektedir. Bejean ve Taieb⁶⁷, örgütsel stresin neden olduğu hastalıkların maliyetini değerlendirdikleri çalışmalarında Fransa örneğini kullanmışlardır. Yaptıkları çalışmada kardiyovasküler hastalıklar, depresyon, kas-iskelet sistemi hastalıkları ve sırt ağrısı gibi strese bağlı kaynaklanabilecek hastalıkların oranlarını hesaplamışlardır. Çalışma sonucunda 2000 yılında Fransa'da nüfusun %1.3-1.7'sinin (310000-393400 kişi) örgütsel stres kaynaklı hastalıklardan etkilendiğini ve bunlardan 2300-3600 kişinin öldüğünü belirlemişlerdir. Bu durumun Fransa için 1,167 ila 1.975 milyon Euro'ya mal olduğunu ve iş kazası maliyetinin %14.4-24.2'sini oluşturduğunu saptamışlardır.

Manning ve diğerleri⁶⁸, örgütsel stres, sosyal destek ve sağlık hizmetlerinin maliyetlerini belirlemek için yaptığı çalışmada 260 çalışanın iki yıl süreyle sağlık ve bakım maliyeti verilerini incelemişlerdir. Yaptıkları çalışma sonucunda genel sağlık hizmetleri maliyetleri içerisinde örgütsel stresin önemli bir oranı oluşturduğunu belirlemişlerdir.

Hassard ve diğerleri⁶⁹, örgütsel stresin maliyetini belirlemek için özel bir araştırma protokolü geliştirmişlerdir. Buna göre örgütsel stresin maliyetini toplumsal düzeyde inceleyen EBSCO, JSTOR, Science Direct, Web of Knowledge, Google ve Google Scholar arama motorlarında İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yayınlanmış çalışmalar değerlendirilmiş ve incelenmiştir. Elde edilen veriler Avusturalya, Kanada, Danimarka, Fransa, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve AB-15 kaynaklı olup 2014 yılında örgütsel stresin toplam tahmini maliyetinin 221,13 milyon ABD doları ile 187 milyar ABD doları arasında değiştiğini göstermiştir. Ayrıca örgütsel stresin performansa olan etkisiyle bağlantılı ekonomik maliyetlerin %70 ila %90'ı oluşturduğunu ve örgütsel stresin sağlığa olan etkisi nedeniyle oluşan ekonomik maliyetlerin

⁶⁵ Hasan Gül, İş stresi, örgütsel sağlık ve performans arasındaki ilişkiler: Bir alan araştırması, 2007, <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/aralik2007/PDF/17.pdf>, Erişim Tarihi: 12.10.2018.

⁶⁶ Örnek-Aydın, a.g.e., s. 212.

⁶⁷ Sophie Bejean-Helene Sultan Taieb, Modeling the economic burden of diseases imputable to stress at work, *The European Journal of Health Economics*, Vol 6, No 1, 2005, 16-23.

⁶⁸ Michael R. Manning vd., Occupational Stress, Social Support, and The Costs of Health Care, *Academy of Management Journal*, Vol 39, No 3, 1996, 738-750.

⁶⁹ Juliet Hassard vd., The cost of work-related stress to society: A systematic review, 2017, http://eprints.bbk.ac.uk/17557/1/Manuscript_final.pdf Erişim Tarihi: 12.10.2018.

%10-%30 oranlarında olduğunu saptamışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular örgütsel stresin toplum üstünde önemli mali yük oluşturduğunu kanıtlamaktadır.

f. İşgören Devri

İşgören devri, “çalışanların bir örgütün kadrosunda istihdam edildikten sonra herhangi bir sebeple örgütten ayrılmalarını ya da örgütten uzaklaştırılmalarını” ifade etmektedir. İşgören devri özellikle belli ustalık ve deneyim gereken işlerde çalışanlar için sorun teşkil etmekte, uzmanlaştığı işte çalışan birey uzaklaştırıldığında yerine gelmekte ve yeni gelen alıma sürecinde stres yaşamaktadır.⁷⁰

Yapılan çalışmalar işgören devri ile örgütsel stres arasındaki ilişkiyi doğrulamaktadır. Tirittoğlu⁷¹, konaklama işletmelerinde stres faktörlerinin işgören devir hızına etkisini belirlemek için yaptıkları çalışmada örgütsel stres ile iş gören devrinin iki yönlü bir ilişkisi olduğunu belirtmiş, ikisi arasındaki ilişkiyi doğrulamıştır. Kim ve Stoner⁷², tükenmişlik ve işgören devri ile örgütsel stres arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada örgütsel stresin tükenmişlik ve işgören devri üstünde doğrudan etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Sonuç

Stres, bireyin tüm iç ve dış dünyasındaki tüm etmenlere uyum sağlamak için kullandığı mekanizma olarak ön plana çıkmakta ve günümüzün en önemli konularından birisini oluşturmaktadır. Genel olarak stres bir insanın davranışlarını ve diğer bireylerle olan etkileşimini doğrudan etkilemekte, motivasyonlarını etkileyerek uygun miktarda bulunduğu enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Ancak belli bir düzeyi aştığında insanlarda ciddi psikolojik ve fizyolojik sorunlara neden olabilmekte, istenmeyen durumlar yaşanabilmektedir.

İnsanların gününün oldukça büyük bir kısmını işte geçirdiği düşünüldüğünde, örgütsel stres önemli bir boyut kazanmaktadır. Örgütsel stres, çalışılan ortama bağlı kaynaklardan olabileceği gibi, bireysel kaynaklardan da ortaya çıkabilmektedir. Örgütsel stres, bir insanın normal fonksiyonlarını gerçekleştirmesine engel olabilmekte, duygusal ve fiziksel tepkilerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Tepkiler sonucunda hem örgütün hem de bireyin düzeni bozulmakta hem örgütsel hem de bireysel olumsuz sonuçlar görülmektedir. Bu nedenle örgütsel stresin önlenmesi oldukça önemlidir. Örgütsel stresin önlenmesi ve etkili stres yönetimi için örgütsel stres kaynaklarının anlaşılması gerekmektedir.

Bu çalışmada genel olarak örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları ve örgütsel stresin neden olduğu başlıca sorunlar ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak stresin tanımı yapılarak sosyal, zihinsel, duygusal ve fiziksel belirtilerine yer verilmiştir. Stres kaynakları fiziksel (sosyo-kültürel değişim, toplumsal çevre şartları, fiziksel çevre şartları, teknolojik değişiklikler ve teknolojideki belirsizlikler, siyasi hayattaki belirsizlikler, ekonomik şartlar), bireysel (bireyin stresle başa çıkmasını zorlaştıran fiziksel durum ve zihinsel etkinlik ve kişilik tipleri) ve örgütsel olmak üzere üçe ayrılarak örgütsel stres kaynaklarına geçiş yapılmıştır.

Örgütsel stres kaynakları genel olarak dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar; örgütteki bireylerarası ilişkilerden kaynaklı stres kaynakları, örgütteki fiziki koşullardan kaynaklı stres kaynakları, örgütte izlenen politikalardan kaynaklı stres kaynakları ve örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları şeklindedir. İlk üç başlık kısaca açıklanarak çalışmanın asıl konusunu oluşturan örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları ve örgütsel stresin neden olduğu başlıca sorunlar detaylıca incelenmiştir. Çalışmaya göre örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları merkezîyetçilik-karara

⁷⁰ Örnek-Aydın, a.g.e., s. 213.

⁷¹ Esra Tirittoğlu, *Konaklama İşletmelerinde Stres Faktörlerinin İşgören Devir Hızına Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.

⁷² Hansung Kim-Madeleine Stoner, Burnout and turnover intention among social workers: Effects of role stress, job autonomy and social support. *Administration in Social work*, Vol 32, No 3, 2008, 5-25.

katılma, aşırı uzmanlaşma, aşırı iş yükü, ilerleme ve gelişme fırsatlarının azlığı ve bürokratik engeller şeklindedir. Örgütsel stresin neden olduğu başlıca sorunlar ise işe yabancılaşma, iş devamsızlığı, iş kazaları, performans düşüklüğü, ekonomik maliyetler ve işgören devri şeklindedir. Bu kaynaklar ve sorunlar başlıklar altında detaylı ele alınarak literatürdeki yerli ve yabancı çalışmalarla desteklenmiştir.

Örgütsel stresin neden olduğu sorunların çözülmesi ve stresin önüne geçilmesi hem örgütler hem de bireyler açısından oldukça önemlidir. Stres yönetimi bu hususta ön plana çıkmaktadır. Stres yönetiminde stresin etkilerini azaltmak ve stresle başa çıkmak amaçlanmaktadır. İlk olarak stresin neden kaynaklandığı, yapısı ve etkileri belirlenmeli, daha sonra bu kaynaklar ortadan kaldırılmalıdır. Stresin yönetilmesi için örgütler ve bireylere şu önerilerde bulunulabilir:

- Stres kaynakları belirli aralıklarla incelenmeli ve saptanan stres kaynaklarının önlenmesi için eylem planları hazırlanmalıdır.
- Örgütsel iklim örgüt tarafından sürekli denetlenmeli ve kontrol altında tutulmalıdır. Örgütsel iklimin kontrolü ile çalışma biçimi, çalışanların algısı, yönetim şekli, liderlik becerileri doğrudan kontrol edilebilmekte ve etkili iklim sonucunda çalışanlar kendilerini daha mutlu ve huzurlu hissetmektedir.
- Örgütteki faaliyetler sürekli olarak zenginleştirilmeli ve bireylerin rolleri kesin sınırlarla belirlenmelidir. Böylece tekdüze ve rutin işler olmadığı için monotonluk yaşanmayacak, her çalışan kendi görevini bildiğinden mutlu ve huzurlu olacaktır.
- Hem örgütler hem de bireyler zamanı iyi yönetmelidir. İşin özel hayat üzerindeki etkisini belirleyen toplantılar, uzun çalışma saatleri, vardiyalı işler, iyi eğitim almamış çalışanlar ve aşırı iş yükü zamanla doğrudan ilişkilidir. Zaman etkili yönetilmediğinde çalışanlar endişe ve paniğe kapılarak strese girmektedir. Ancak zamanın etkili yönetildiği bir örgütte çalışanlar mutlu ve huzurlu olmaktadır.
- Örgütlerde ast-üst ilişkileri ve çalışanların birbirleriyle iletişimine önem verilmelidir. Çalışanlar fikirlerini açıkça söyleyebilmeli ve kararlara katılımları sağlanmalıdır.
- Örgütlerde stresle başa çıkma ile ilgili eğitimler düzenlenmeli, çalışanlar bu konuda bilinçlendirilmelidir. Ayrıca ihtiyacı olduğu düşünülen çalışanlara bireysel rehberlik hizmeti ya da psikoterapi olanakları sunulmalıdır.
- Örgütlerde çalışanların performans değerlendirmesi, ücret düzeyleri ve terfi olanakları konusunda adaletli davranılması da oldukça önemlidir. Bu konuda şeffaf ve adil olan örgütlerde stres optimum düzeylere inmektedir.

Literatürde örgütsel stres kaynakları ve neden olduğu sorunlar hakkındaki çalışmalar genellikle kaynağa ya da kaynağın neden olduğu soruna odaklanmaktadır. Bu bağlamıyla, kaynağın ya da kaynağın neden olduğu sorunun örgütsel açıdan maliyetleri ile ilgili daha somut çalışmalar yapılabilir. Örneğin Türkiye’de örgütsel stres sonucunda ortaya çıkan sorunların ekonomik maliyeti ile ilgili doğrudan ve net bir çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda çalışma yapılması ve ekonomik maliyetin belirlenmesi literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abbasi Tajmal Farooq, Impact of Work Overload on Stress, Job Satisfaction, and Turnover Intentions with Moderating Role of Islamic Work Ethics, *Management Studies and Economic Systems*, Vol 2, No 1, 2015, 27-37.
- AbuAlRub Raeda Fawzi, Job stress, job performance, and social support among hospital nurses. *Journal of nursing scholarship*, Vol 36, No 1, 2004, 73-78.
- Adeyoyin Samuel Olu, Agbeze-Unazi Florence, Oyewunmi Olatundun Oluwatoyin, Adegun Adewale Isau, and Ayodele Rafiu Olabamiji, Effects of Job Specialization and Departmentalization on Job Satisfaction among the Staff of a Nigerian University Library, *Library Philosophy and Practice* (e-journal), 1295, 2015, 3-4.
- Akyürek Çağdaş Erkan, Toygar Ş. Anıl, Eriş Hüseyin, Top Mehmet, Buzdağının Görünmeyen Kısmı: İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarının Yönetimsel Yansımaları. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Vol 14, No 2, 2011, 125-149.
- Altıntaş Ersin, *Stres Yönetimi*, Alfa Aktüel Yayınları, Ankara, 2003.
- Andrews Rhys, Boyne George A., Law Jennifer, Walker Richard M., Centralization, Organizational Strategy, and Public Service Performance, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol 19, No 1, 2009, 57-80.
- Arıcan Kemal, Örgütsel Stres Kaynakları: Kavramsal Bir Çözümleme. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, Vol 2, No 4, 2011, 55-76.
- Artan İnci, *Örgütsel Stres Kaynakları ve Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama*, Özgün Matbaacılık, İstanbul, 1986.
- Aydın İneyet, *İş Hayatında Stres* (3. Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2008.
- Aydın Kamile Bahar, *Stresle Başa Çıkma*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010.
- Aytaç Serpil, *İş Stresi Yönetimi El Kitabı İş Stresi: Oluşumu, Nedenleri, Başa Çıkma Yolları, Yönetimi*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Türk-İş Yayını, Ankara, 2009.
- Baltaş Acar ve Baltas Zuhul, *Stresle Başa Çıkma Yolları*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991.
- Bejean Sophie and Taireb Helene Sultan, Modeling the economic burden of diseases imputable to stress at work, *The European Journal of Health Economics*, Vol 6, No 1, 2005, 16-23.
- Braham Barbara J., *Stres Yönetimi: Ateş Altında Sakin Kalabilmek* (Çeviri: Vedat G. Diker), Hayat Yayınları, İstanbul, 1998.
- Brandts Jordi and Cooper David J., *Centralized vs. Decentralized Management: an Experimental Study*, Barcelona GSE Working Paper Series, Working Paper no 854, 2015.
- Daoli Akram Chahar and Mohsenvand Ahmad, The Relationship Between Organizational Structure and Employee Job Stress, *Arabian Journal of Business and Management Review* (Oman Chapter) Vol 6, No 9, 2017, 27-30.
- Dizdar Ercüment N., Kaza sebeplendirme yaklaşımları. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Vol 7, 2001, 26-31.
- Drumea Cristina, Synopsis of the HR stress, pressure and subsequent underperformance in Public Organizations, *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series V: Economic Sciences*, Vol 9, No 2, 2016, 187-192.
- Farooqi Yasir Aftab, Effect of Work Overload on Job Satisfaction, Effect of Job Satisfaction on Employee Performance and Employee Engagement (A Case of Public Sector University of Gujranwala Division). *International Journal of Multidisciplinary Sciences and Engineering*, Vol 5, No 8, 2014, 23-30.

- Godin Isabelle and Kittel France, Differential economic stability and psychosocial stress at work: associations with psychosomatic complaints and absenteeism. *Social Science & Medicine*, Vol 58, No 8, 2004, 1543-1553.
- Gordon Andrew T., Organizational Stress and Stress Management Programs, *International Journal of Stress Management*, Vol 1, No 4, 1994, 309-322.
- Güçlü Nezahat, Stres Yönetimi, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2001, 91-109.
- Gül Hasan, İş stresi, örgütsel sağlık ve performans arasındaki ilişkiler: Bir alan araştırması, 2007, <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/aralik2007/PDF/17.pdf>, Erişim Tarihi: 12.10.2018.
- Hassard Juliet, Teoh, KR., Visockaite, G., Dewe, P., Cox, T., *The cost of work-related stress to society: A systematic review*, 2017, http://eprints.bbk.ac.uk/17557/1/Manuscript_final.pdf Erişim Tarihi: 12.10.2018.
- Hornstein Henry and Guerre Donald de, Bureaucratic Organisations Are Bad for Our Health, *Ivey Business Journal*, Vol 1, 2006, 1-4.
- İlgar Özlem, *Örgütsel Stresin Çalışan Kadınlar Üzerindeki Etkileri ve Streste Başa Çıkma Yolları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Johnston David W and Lee Wang Sheng, Extra status and extra stress: Are promotions good for us? *ILR Review*, Vol 66, No 1, 2013, 32-54.
- Khani Fariba and Khodabakhsh Mohammad Reza, Attitude toward Safety Issues as Predictor of Job Stress and its Dimensions among Employees. *Jundishapur Journal of Health Sciences*, Vol 6, No 2, 2010, 307-317.
- Kim Hansung and Stoner Madeleine, Burnout and turnover intention among social workers: Effects of role stress, job autonomy and social support. *Administration in Social work*, Vol 32, No 3, 2008, 5-25.
- Kim Kyung Woo, Park Sung Jin, Lim Hae Sun, Cho Hm Hak, Safety Climate and Occupational Stress According to Occupational Accidents Experience and Employment Type in Shipbuilding Industry of Korea, *Safety and Health at Work*, Vol 8, 2017, 290-295.
- Kömoğ Mehmet, *Eğitim Kurumlarındaki Örgütsel Stres Kaynakları ve Çözüm Yolları: Eğitim Kurumlarında Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Lazarus Richard S and Folkman Susan, *Stress, Appraisal and Coping*. Springer, 1984.
- Lee Sang Mi, The effect of job characteristics and personal factors on work stress, job satisfaction and turnover intention. *The Journal of Nurses Academic Society*, Vol 25, No 4, 1995, 790-806.
- Luthans Fred, *Organizational Behavior*, McGraw-Hill, New York, 1992.
- Luthans Fred, *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach* (12th Edition), McGraw-Hill, New York, 2011.
- Makin Peter A. and Lindley Patricia A., *Pozitif Stres Yönetimi* (Çeviri: Aysun Arslan), Rota Yayınları, İstanbul.
- Manabete S. S., John, C. A., Makinde, A. A., Duwa, Sylvester T., Job Stress Among School Administrators and Teachers in Nigerian Secondary Schools and Technical Colleges, *International Journal of Education, Learning and Development*, Vol 4, No 2, 2016, 1-9.

- Manning Michael R., Jackson Conrad N., Fusilier Marcelline R., Occupational Stress, Social Support, and The Costs of Health Care, *Academy of Management Journal*, Vol 39, No 3, 1996, 738-750.
- Motowidlo Stephen J., Packard John S., Manning Michael R., Occupational stress: its causes and consequences for job performance. *Journal of applied psychology*, Vol 71, No 4, 1986, 618-629.
- Moustakai Eleni and Constantinidis Theodoros C, Sources and effects of Work-related stress in nursing, *Health Science Journal*, Vol 4, No 4, 2010, 210-221.
- O'Donohue Wayne and Nelson Lindsay, *Work engagement, burn-out, and alienation: linking new and old concepts of positive and negative work experiences*, In 17th BAM Annual Conference, British Academy of Management, 2012.
- Okutan Mustafa ve Tengimillioğlu Dilaver, İş ortamında stres ve stresle başa çıkma yöntemleri: bir alan uygulaması, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol 4, No 3, 2002, 1-27.
- Okutan Mustafa ve Tengimillioğlu Dilaver, İş Ortamında Stres ve Stresle Başa Çıkma Yöntemleri: Bir Alan Uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, 2002, 15-42.
- Örnek Ali Şahin ve Aydın Şule, *Kriz ve Stres Yönetimi* (2. Baskı), Detay Yayıncılık, Ankara.
- Parker Francine M., Eisen Sarajene, Bell Jennifer, Comparing centralized vs. decentralized nursing unit design as a determinant of stress and job satisfaction. *Journal of Nursing Education and Practice*, Vol 2, No 4, 2012, 66-76.
- Paşa Muammer ve Kaymaz Kurtuluş, *Stres Yönetimi*, Alfa Yayınları, Bursa, 2013.
- Saeedinejad Mohammad Mahdi, Study the Relationship Between Organizational Structure and Job Burnout Regarding Staff of Pharmaceutical Company Tehran Daroo, *International Business Management*, Vol 10, No 11, 2016, 2190-2194.
- Santas G., İsik O., Demir A., The effect of loneliness at work; work stress on work alienation and work alienation on employees' performance in Turkish health care institution, *South Asian Journal of Management Sciences*, Vol 10, No 2, 2016, 30-33.
- Snizek William E., Bullard Jerry Hayes, Perception of bureaucracy and changing job satisfaction: A longitudinal analysis, *Organizational Behavior and Human Performance*, Vol 32, No 2, 1983, 275-287.
- Şahin Nesrin Hisli, *Stresle Başa Çıkma: Olumlu Bir Yaklaşım*, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara, 2010.
- Tarhan Nevzat, *Adrenalin Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.
- Thomas Li-Ping Tang-Monty L. Hammontree, The effects of hardiness, police stress, and life stress on police officers' illness and absenteeism. *Public Personnel Management*, Vol 21, No 4, 1992, 493-510.
- Tiritoğlu Esra, *Konaklama İşletmelerinde Stres Faktörlerinin İşgören Devir Hızına Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.
- Tutar Hasan, *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Tutar Hasan, *Kriz ve Stres Yönetimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Westman Mina and Etzion Dalia, The impact of vacation and job stress on burnout and absenteeism, *Psychology & Health*, Vol 16, No 5, 2001, 595-606.

Yadav Girijesh K., Nagle Yashwant K., Work alienation and occupational stress, *Social Science International*, Vol 28, No 2, 2012, 333-344.

Yılmaz Orhan, *Stresin Performans Üzerine Etkisi: 40ıncı Piyade Eğitim Alay Komutanlığı Lider Personeli Üzerinde Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

Zabojnik Jan, Centralized and Decentralized Decision Making in Organizations, *Journal of Labor Economics*, Vol 20, No 1, 2002.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

İNŞAAT SEKTÖRÜNDE YAŞANAN İŞ KAZALARININ ANALİZİ VE BU KAZALARA NEDEN OLAN ETKENLERİN İNCELENMESİ

Analysis of Work Accidents in Construction Industry and Investigation of the Causes of These Accidents

Süleyman Enes HACİBEKTAŞOĞLU*

Öz: Sanayi ve teknolojiye yaşanan gelişmeler ile birlikte işyerlerinde makineleşme yaygınlaşmaktadır. Bu durum çalışanların iş yerlerinde yeni tehlikelere maruz kalmasına neden olmaktadır. Hem maddi hem de manevi kayıplarla sonuçlanan iş kazaları işyerlerinde istenmemektedir. Bu kazaların önlenmesi için alınacak iş sağlığı ve güvenliği önlemleri büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada ülkemizde en çok iş kazasının yaşandığı dört sektörden birisi olan inşaat sektöründe yaşanan iş kazaları ve bu kazalara neden olan etkenler incelenmiştir. Sosyal Güvenlik Kurumu'nun(SGK) yayınlamış olduğu 2004-2016 yılları arasında meydana gelmiş iş kazası verileri kullanılmıştır. Ayrıca hem inşaat sektöründe hem de Türkiye genelinde yaşanan iş kazalarının her yıl için Kaza Sıklık Oranı(KSO), Kaza Ağırlık Oranı(KAO) ve Kaza Olabilirlik Oranı(KOO) değerleri hesaplanmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda inşaat sektöründe yaşanan iş kazası sayıları Türkiye genelinin ortalama %11,22'sini oluştururken ölümlü iş kazası sayıları ortalama %31,35'ini oluşturduğu görülmüştür. Yine inşaat sektöründe ortalama kaza olabilirlik oranlarının iş kazası sayısı için Türkiye geneline yakın değerlerde, ölümlü iş kazası sayıları için Türkiye genelinin iki katından daha fazla oranda olduğu görülmüştür. İnşaat sektörü ülkemiz için yaşanan iş kazaları bakımından en ölümcül sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. İnşaat sektöründe yaşanan kazaların nedenleri incelendiğinde insan düşmesi faktörünün en çok iş kazasına ve ölüme neden olan etken olduğu görülmektedir. Bu sebeple inşaat sektörü çalışanlarının özellikle verimli bir yüksekte çalışma eğitimi almış olmaları gerekmektedir. Ayrıca çalışanlar işyerlerinde karşılaşılabilecekleri tehlike ve risklere karşı bilgilendirilmelidir. İş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerinin önemi hususunda tüm çalışanlar bilinçlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İnşaat sektörü, iş kazası, kaza olabilirlik oranı, SGK.

Abstract: With the developments in industry and technology, mechanization has become widespread in the workplaces. That causes employees to be exposed to new hazards at workplaces. Work accidents resulting in both material and moral losses are not desired in the workplaces. Occupational health and safety measures to prevent these accidents are very important. In this study, work accidents in the construction industry, which is one of the four sectors in which the most work accidents occurred in our country, and the factors causing these accidents have been examined. Work accidents data which was published by Social Security Institution(SSI) during the period of 2004-2016 years have been used. Also accident incidence, severity and possibility rates are calculated for both construction industry and all industries in Turkey. As a result of the examination it was seen in construction industry that average of work accidents' rate was %11,22 and the fatal accidents' rate was %31,35 in the average of all industries in Turkey. Also in construction industry the average of accident incidence rate for work accidents was near all industries but the rate for the fatal accidents was more than two times all industries. Construction industry is the most fatal sector with regard to work accidents in our country. When the causes of accidents are examined in construction industry, it is seen that

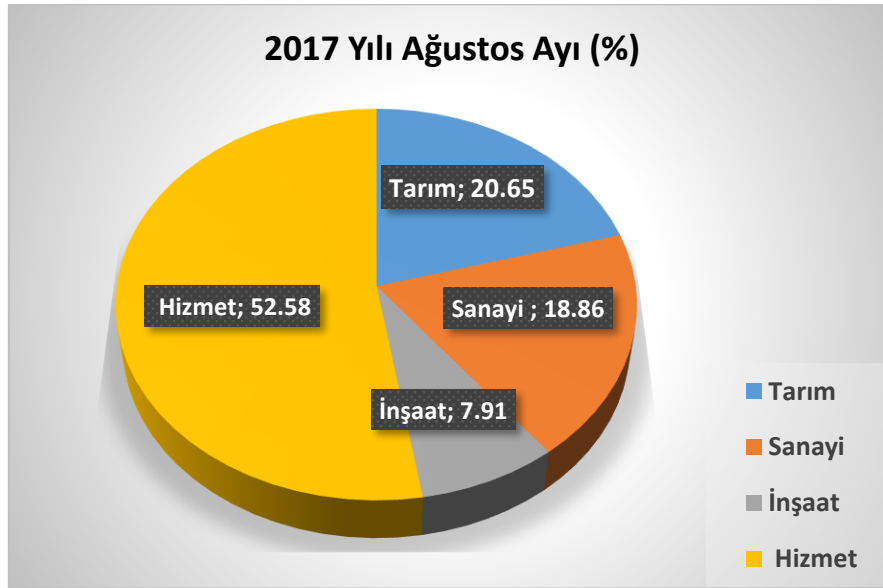
* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İstanbul-TÜRKİYE. e-posta: shacibektasoglu@marmara.edu.tr

human falling cause the most work accidents and fatal accidents. For this reason construction industry worker must have a particularly working at height training. In addition, employees should be informed about the hazards and risks which they might encounter in their work areas. All employees should be aware of the importance of occupational health and safety activities.

Keywords: Construction industry, work accident, accident incidence rate, SSI.

GİRİŞ

Yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte önümüzdeki yıllarda ülkemizde ve dünyada inşaat sektörünün büyümeye devam edeceği öngörülmektedir. Bu bağlamda inşaat sektöründe başarıyı nitelikli iş gücünün sektöre dâhil olması, eldeki verilerin doğru kullanılarak iyi analiz edilmesi ve sektörel faaliyetlerin ileri teknoloji ile güçlendirilmesi parametrelerinin belirleyeceği düşünülmektedir. Ancak Küresel İnşaat Araştırması raporuna göre şirketlerin teknolojik gelişmeleri tercih etme oranı 2017 yılında %10 gibi çok düşük bir düzeyde olmuştur. Ülkemizde inşaat sektörü son yıllarda yükselişini istikrarlı bir şekilde devam ettirmektedir. İstihdam oranı bakımından da oldukça önemli bir yere sahip olan inşaat sektöründe mevsime bağlı olarak en yüksek çalışan sayısının yaz aylarında olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılına ait veriler incelendiğinde Ağustos ayında istihdam edilen 28 milyon 828 kişinin 2 milyon 279'unun inşaat sektörü çalışanları olduğu görülmektedir. Bu da tüm sektörler içinde inşaat sektörü çalışanlarının sayısının yaklaşık %7,91 olduğu anlamına gelmektedir.¹

Şekil 1 . TÜİK verilerine göre sektörel çalışan sayısı dağılımı

İş kazası dünyanın her yerinde karşılaşılan hem maddi hem de manevi açıdan toplumun tamamını etkileyen büyük bir problemdir. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verileri incelendiğinde inşaat sektörünün madencilik, ulaşım ve makine/metal sektörleriyle birlikte iş kazasının en sık yaşandığı sektörlerden birisi olduğu görülmektedir. Özellikle ülkemizdeki inşaat faaliyetlerinin asıl işveren alt işveren ilişkisi bağlamında yürütülmesi ve inşaat alanlarında birden fazla firma ve işveren olması sebebiyle iş sağlığı ve güvenliği (İSG) tedbirlerinin alınması, bu tedbirlerin uygulanması

¹ “Sektörel Bakış 2018-İnşaat”, <https://home.kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2018/01/sektorel-bakis-2018-insaat.html>, erişim tarihi: 14.05.2018.

ve denetlenmesi güçleşmektedir. Buna ek olarak işverenler tarafından İSG'ye yönelik faaliyetlerin gereksiz ekonomik yük olarak görülmesi ve çalışanların bu konudaki bilinçsizlikleri ve eğitimsizlikleri iş yerlerinde yaşanan kazaların temel sebeplerindendir.²

Yapılan araştırmalar inşaat sektörü çalışanlarının iş kazası sonucu diğer sektör çalışanlarına göre iki kat daha fazla sakatlanma ve üç kat daha fazla ölüm riskinin bulunduğunu göstermiştir. İnşaat sektörü çalışanlarının işin yürütümü esnasında maruz kaldıkları başlıca etkenler gürültü, titreşim, sıcaklık, biyolojik mikroplar, kimyasal maddeler ve ergonomik yoksunluklardır. Yine bu sektör çalışanlarında sık karşılaşılan meslek hastalıkları olarak kas-iskelet hastalıkları, asbestoz, mezotelyoma, dermatit, el-kol titreşim sendromu ve işitme kaybı sayılmaktadır.³

Literatürde inşaat sektöründe yaşanan iş kazaları üzerine yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Barriuso vd. İspanya'da inşaat sektöründe yer alan küçük ve orta ölçekli işyerlerinde verilen risk önleme eğitimlerinin analizi üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda inşaat sektöründe yapılacak risk önleyici eğitimlerde yüksek seviyede profesyonellik gerektiği sonucuna varmışlardır.⁴ Hoyland ve arkadaşları Norveç'te sağlık ve inşaat sektörlerinde yüksek güvenilirlikli organizasyon güvenlik ilkelerinin varlığı üzerine deneysel bir araştırma yapmışlardır ve güvenlik tedbirlerinde sektörel sıkıntıların giderilmesi için yüksek güvenilirlikli organizasyon önlemlerinin önemini vurgulamışlardır.⁵ Lee vd. inşaat sektöründeki kazaların azaltılmasında teknolojik uygulamaların rolü üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda inşaat alanında yapılacak teknolojik gelişmelerin sadece inşaatın yapım sürecine değil aynı zamanda yaşanan iş kazalarının temel nedenlerinin de ortadan kaldırılmasına da katkı sağlayacağını belirtmişlerdir.⁶ Yılmaz ve Tan inşaat şantiyelerinde yaşanan iş kazalarının maliyetleri üzerine yapmış oldukları çalışmalarında çalışanlar için işyerlerinde yapılacak güvenlik önlemi yatırımlarının aslında işin genelinde maliyetleri düşürdüğü ayrıca verimlilik ve devamlılık artışına katkı sağladığı sonucuna varmışlardır.⁷ Altın ve arkadaşları hatalı kurulan kalıp ve iskelelerden kaynaklı olarak meydana gelen iş kazaları üzerine yaptıkları çalışmalarında yüksekte çalışma yapan çalışanların eğitim ve bilinç seviyelerinin yüksek olması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca bu çalışmalar için yeterli güvenlik önlemlerinin alınmasının çok önemli olduğu ve iş güvenliği önlemlerinin projenin planlama aşamasından belirlenerek uygulanması gerektiği sonucuna varmışlardır. Yine yaşanan iş kazalarının ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsederek alınacak önlemlerin ekonomik katkı sağlayacağını da vurgulamışlardır.⁸

² Mustafa Yağimli, Süleyman Enes Hacıbektaşoğlu, "Türkiye'de inşaat sektöründe yaşanan iş kazaları ve ölümlü iş kazası sayılarının tahmini", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Sayı: 22, 2018, s. 142-156.

³ Vitor Sousa, Nuno M. Almeida and Luis A. Dias, "Risk-based management of occupational safety and health in the construction industry – Part 1: Background knowledge", *Safety Science*, Sayı: 66, 2014, s. 75–86.

⁴ A.Romero Barriuso, B.M.Villena Escribano, M.Segarra Cañameres, M.N.González García, A.Rodríguez Sáiz, "Analysis and diagnosis of risk-prevention training actions in the Spanish construction sector", *Safety Science*, Sayı: 106, 2018, s. 79-91. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.02.023>

⁵ Sindre Aske Høyland, Ruth Østgaard Skotnes, Kari Anne Holte, "An empirical exploration of the presence of HRO safety principles across the health care sector and construction industry in Norway", *Safety Science*, Sayı: 107, 2018, s. 161-172. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ssci.2017.07.003>

⁶ Wing Hang Lee, Kam Hung Danny Tse, Wai Kit Percy Ma, "Applied technologies in minimizing accidents in construction industry", *Procedia Environmental Sciences*, Sayı: 36, 2016, s. 54 – 56.

⁷ Fatih Yılmaz, Oktay Tan, "Bir inşaat şantiyesinde iş kazalarının neden olduğu iş-günü kayıplarının işverene maliyetinin belirlenmesi", *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Sayı: 14, 2015, s. 143-156.

⁸ Mustafa Altın, İlyas Furkan Kapıdaş, Mehmet Ali Lorasokkay, "Hatalı kurulan kalıp ve iskeleler sonucu meydana gelen iş kazalarının inşaat maliyetine ve ülke ekonomisine olan etkileri", *Selçuk-Teknik Dergisi*, Sayı: 16, 2017, s. 55-70.

Hola vd. Polonya’da inşaat sektöründe kazalara neden olan faktörlerin belirlenmesi üzerine bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma sonucunda işin doğası gereği inşaat sektöründe çalışma ortamı ve çevre kaynaklı birçok iş kazası yaşandığını vurgulamışlardır.⁹ Yıldız ve Yılmaz Türkiye’de inşaat sektörü çalışanlarının güvenlik kültürünün belirlenmesi üzerine bir çalışma yapmışlardır. Yapılan bu çalışma sonucunda işyerlerinde pozitif güvenlik kültürünün oluşmasının önemini vurgulamışlardır. Ayrıca güvenlik performansının bütün güvenlik kültürü aşamaları ile ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Yine işyerlerinde en alt kademededen en üst kademeye kadar her çalışanın işyerlerinde güvenlik kültürünün gelişmesinde çok önemli rol oynadığını belirtmişlerdir.¹⁰ Akboğa ve Baradan inşaat sektöründe meydana gelen ölümlü iş kazalarının karakteristikleri üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda inşaat sektöründe yaşanan en çok ölümlü iş kazasının yüksekten düşme (%67) kaynaklı olduğunu tespit etmişlerdir. Yüksekten düşme vakalarından sonra cisim çarpması, taşıt kazası ve elektrik kaynaklı kazaları ölümlü kazaların diğer nedenleri olarak belirtmişlerdir.¹¹ Hola ve Szostak inşaat sektöründe yaşanan kaza oranlarının analizi üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Yaptıkları çalışmada bilgisayar üzerinde simülasyon modeli geliştirerek inşaat sektöründe yaşanmış örnek 130 kazanın analizini gerçekleştirmişlerdir.¹² Forteza vd. yaptıkları çalışmada şantiyelerdeki iş kazalarını ve inşaat şirketlerinin ekonomik performanslarını değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda işletmelerde yaşanan iş kazalarının kontrol altına alınabilmesine yönelik yasal düzenlemeler yapılarak şirketlerin iş güvenliği önlemleri için yatırımlar yapmasının teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹³ Çavuş ve Taçgın yaptıkları çalışmada inşaat sektöründeki iş kazalarının nedenlerini sınıflandırarak incelemişlerdir. Bu çalışmada kaza tiplerini insan düşmesi, malzeme düşmesi, malzeme sıçraması ve uzuv kaptırma gibi çeşitli başlıklar altında sınıflandırarak her başlık altında yaşanan iş kazalarının ve ölüm oranlarının tespitini yapmışlardır.¹⁴

Bu çalışmada inşaat sektöründe yaşanan iş kazaları SGK tarafından yayınlanmış olan 2004-2016 yılları arasındaki veriler kullanılarak değerlendirilecektir. Ayrıca yine Sosyal Güvenlik Kurumu(SGK) verileri yardımıyla yaşanmış iş kazalarının karakteristikleri değerlendirilerek sınıflandırılması yapılacaktır. Bu veriler ışığında inşaat sektöründe ve Türkiye genelinde yaşanan iş kazalarının her yıl için Kaza Sıklık Oranı(KSO), Kaza Ağırlık Oranı(KAO) ve Kaza Olabilirlik Oranları(KOO) tespit edilecektir. Böylece inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının ve ölümlerin Türkiye geneli içerisindeki oranı görülecektir. Güncel verilerin de kullanılması ile birlikte inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının ve bu kazalardan kaynaklanan ölümlerin son durumu ortaya konulacaktır.

Türkiye’de İnşaat Sektöründe Yaşanan İş Kazaları

İş kazası kavramı 2012 yılında çıkarılan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile birlikte kamu veya özel sektör ayrımı yapılmaksızın tüm işyerlerinde yaşanan kazaları kapsamaktadır. Bu

⁹ Bozena Hola, Tomasz Nowobilski, Iwona Szer, Jacek Szer, “Identification of factors affecting the accident rate in the construction industry”, *Procedia Engineering*, Sayı: 208, 2017, s. 35–42.

¹⁰ Serkan Yıldız, Mustafa Yılmaz, “Türk inşaat sektöründe çalışanların güvenlik kültürü düzeyinin ve güvenlik performansı ile ilişkisinin incelenmesi”, *Journal of Polytechnic*, Sayı: 20(1), 2017, 137-149.

¹¹ Özge Akboğa, Selim Baradan, “İnşaat sektöründeki ölümlü iş kazalarının karakteristiklerinin incelenmesi: İzmir alan çalışması”, 5. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu, 2015, 215-224.

¹² Bozena Hola, Mariusz Szostak, “Methodology of analysing the accident rate in the construction industry”, *Procedia Engineering*, Sayı: 172, 2017, s. 355 – 362.

¹³ Francisco J. Forteza, Jose M. Carretero-Gómez, Albert Sesé, “Occupational risks, accidents on sites and economic performance of construction firms”, *Safety Science*, Sayı: 94, 2017, s. 61–76.

¹⁴ Ali Çavuş, Erturul Taçgın, “Türkiye’de inşaat sektöründeki iş kazalarının sınıflandırılarak nedenlerinin incelenmesi”, *Academic Platform Journal of Engineering and Science*, Sayı: 4(2), 2016, s. 13-24.

bağlamda kanun ve yönetmeliklerle birlikte hem işverenlere hem de çalışanlara önemli görev, yetki ve sorumluluklar getirilmiştir. Dolayısıyla işyerlerinde iş güvenliği önlemlerinin uygulanması hususunda herkese önemli görevler düşmektedir.

Sektörel olarak incelendiğinde, inşaat sektörü ülkemizde hem ölümlü iş kazası hem de sürekli iş göremezlik ile sonuçlanan iş kazası sıklığının en fazla yaşandığı sektördür. SGK verilerine göre inşaat sektörü ülkemizde gerçekleşen iş kazalarının tamamı içerisinde yaklaşık %9, sürekli iş göremezlik ile sonuçlanan iş kazaları içerisinde %18 ve ölümlü iş kazaları içerisinde %28'lik bir paya sahiptir.¹⁵ Bu durum inşaat sektöründe iş güvenliği önlemlerinin alınmasının çok önemli olduğunu göstermektedir.

Nitelikli eleman sayısının az olması ve birkaç farklı iş kolunun zorunlu olarak birlikte çalışmasının gerektiği inşaat sektöründe iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin planlanması ve uygulanması oldukça zordur. 6331 sayılı kanuna bağlı olarak çıkarılan Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği'nde işyerindeki tehlike kaynaklarının ve risklerin tespit edilmesi ve gerekli önlemlerin alınmasında yapılması gerekenler belirtilmiştir. Ayrıca işverenlere işyerlerinde risk değerlendirmesi yapma veya yaptırma yükümlülüğü getirilmiş ve sadece risk değerlendirmesinin yapılmasıyla işverenlerin sorumluluklarının ortadan kalkmadığı gerekli önlemlerin alınarak risklerin kabul edilebilir seviyeye düşürülmesi hususunda da sorumluluklarının devam ettiği ifade edilmiştir. Bu yönetmeliğe göre işyerlerindeki riskler için alınması gereken ilk önlem tehlike kaynağının ortadan kaldırılmasıdır. Ancak tehlike kaynağı ortadan kaldırılamıyorsa ikame yöntemiyle daha az tehlikeli olan ile değiştirilmelidir. Bu da sağlanıyorsa tehlikeler ile kaynağında mücadele ederek gerekli mühendislik kontrol yöntemleriyle düzenlemeler yapılmalıdır.¹⁶ Risklerin azaltılması veya ortadan kaldırılması için mutlaka tehlikelerle kaynağında mücadele edilmelidir. Kişisel koruyucu donanımlar son çare olarak kullanılmalıdır.

Ülkemizde yaşanan iş kazaları incelendiğinde dört sektör kazanın en fazla yaşandığı sektörler olarak dikkati çekmektedir. SGK tarafından en son ilan edilmiş olan 2016 yılı verilerine göre¹⁷ en çok iş kazası makine/metal sektöründe yaşanmıştır. Ancak ölümlü iş kazası sayıları incelendiğinde en çok ölümün inşaat sektöründe yaşandığı görülmektedir. 2016 yılı verilerine göre maden, makine/metal, inşaat ve ulaşım sektöründe yaşanmış kaza sayıları Türkiye geneli yaşanan kazaların neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Ayrıca ölümlü iş kazalarında ise bu dört sektör tüm sektörler içerisinde %61 gibi çok büyük bir paya sahiptir.¹⁸ Bu dört sektöre ait değerler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. 2016 yılı SGK verilerine göre en çok iş kazasının yaşandığı sektörler¹⁹

SEKTÖRLER	İŞ KAZASI SAYISI	ÖLÜMLÜ İŞ KAZASI SAYISI
<i>Makine/Metal</i>	62.264	96

¹⁵ Hüseyin Ceylan, "Türkiye'de inşaat sektöründe meydana gelen iş kazalarının analizi", *International Journal of Engineering Research and Development*, Sayı: 6(1), 2014, s. 1-6.

¹⁶ "İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği", T.C. Resmi Gazete 28512, 2012.

¹⁷ 2017 yılına ait iş kazası ve meslek hastalıkları verileri SGK tarafından henüz açıklanmamıştır. Bu sebeple 2017 yılına ait veriler bu çalışmada kullanılmamıştır.

¹⁸ Mustafa Yağımlı, Hande Ergin, "Türkiye'de İş Kazalarının Üstel Düzeltme Metodu ile Tahmin Edilmesi", *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, Sayı: 4, 2017, s. 118-123. DOI: 10.7240/marufbd.305236

¹⁹ M. Yağımlı, H. Ergin, a.g.m., s. 119.

İnşaat	44.552	496
Maden	11.792	83
Taşımacılık	9025	185
Dört sektörün toplam iş kazası sayıları	127.633	860
Türkiye geneli yaşanan toplam iş kazası sayıları	286.068	1405
Dört sektörün Türkiye geneli iş kazası sayılarındaki oranı	%45	%61

Tablo 1’deki veriler ışığında ülkemizde özellikle bu dört sektöre yönelik alınacak iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin büyük önem arz ettiği söylenebilir. Burada en önemli görev işverenlerle birlikte çalışanlara düşmektedir. Her ne kadar işveren gerekli önlemleri alarak sorumluluğunu yerine getirse de iş sağlığı ve güvenliği için yeterli bilinç ve eğitim düzeyine sahip olmayan çalışanlar bu önlemlere uyum sağlamayarak ölümlü veya sürekli iş göremezlik ile sonuçlanan iş kazalarına neden olabilmektedir. Bu sebeple işyerlerinde çalışanların eğitimi ve bilinçlendirilmesi iyi bir planlama ile ve alanında nitelikli uzmanlar tarafından yapılmalıdır. Ayrıca yapılacak risk değerlendirmesi sektöre has tehlikelere uygun ve bu tehlikelerin tespit edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik olarak gerçekleştirilmelidir.

İnşaat sektörü ülkemizde çok fazla yatırımların yapıldığı ayrıca iş gücü açısından ekonomimizin en hareketli ve önemli sektörlerinden birisidir. Ancak bu kadar önemli olan bu sektörde yaşanan iş kazaları ve bu kazalara bağlı ölüm sayıları incelendiğinde durum oldukça vahimdir.²⁰ Tablo 1 incelendiğinde 2016 yılında en çok ölümlü iş kazasının yaşandığı sektör olarak dikkati çekmektedir. Tablo 2’de inşaat sektöründe yaşanan iş kazaları ile Türkiye geneli yaşanan iş kazaları sayısı verilmiştir. Ayrıca Tablo 3’te Türkiye geneli ve inşaat sektörü için sigortalı çalışan sayıları belirtilmiştir.

Tablo 2. 2004-2016 yılları arasında inşaat sektörü ve Türkiye geneli yaşanan iş kazası ve ölümlü iş kazası sayıları²¹

Yıllar	İnşaat Sektörü		Türkiye Geneli		İnşaat Sektöründe yaşanan iş kazalarının Türkiye genelindeki oranı(%)	İnşaat Sektöründe yaşanan ölümlü iş kazalarının Türkiye genelindeki oranı(%)
	İş Kazası Sayısı	Ölüm Sayısı	İş Kazası Sayısı	Ölüm Sayısı		
2004	8106	263	83.830	841	9,67	31,27
2005	6480	290	73.923	1096	8,77	26,46
2006	7143	397	79.027	1601	9,04	24,80

²⁰ Ergin Arıoğlu, Nihal Arıoğlu, “Türk İnşaat Sektöründe İş Kazalarının İstatistiksel Değerlendirilmesi ve En Aza İndirilmesi için Çıkış Yollarının Araştırılması”, *Beton Prefabrikasyon*, Sayı: 43, 1997, s. 16-21.

²¹ Sosyal Güvenlik Kurumu, “İş Kazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri”, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari, erişim tarihi: 16.05.2018

2007	7615	359	80.602	1044	9,45	34,39
2008	5574	297	72.963	866	7,64	34,30
2009	6877	156	64.316	1171	10,69	13,32
2010	6437	475	62.903	1444	10,23	32,89
2011	7749	570	69.227	1700	11,19	33,53
2012	9209	256	74.871	744	12,30	34,41
2013	26.967	521	191.389	1360	14,09	38,31
2014	29.699	501	221.366	1626	13,42	30,81
2015	33.361	473	241.547	1252	13,81	37,78
2016	44.552	496	286.068	1405	15,57	35,30
Toplam	215.949	5647	1.751.044	17.832	Ortalama: 11,22	Ortalama: 31,35

Tablo 2’de yer alan inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının ve ölümlü iş kazalarının Türkiye geneli içerisindeki oranları değerlendirildiğinde inşaat sektöründe yaşanan iş kazaları Türkiye genelinin 10’da biri civarında seyrederken ölümlü iş kazalarının 2009 yılı haricinde neredeyse tüm yıllarda Türkiye genelinin 3’te biri değerinde olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının ölümle sonuçlanma ihtimalinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. 2004-2016 yılları arasında inşaat sektörü ve Türkiye genelinde yer alan sigortalı sayıları²²

Yıllar	İnşaat Sektörü Sigortalı Sayısı	Türkiye Geneli Sigortalı Sayısı	İnşaat Sektörü Sigortalı Sayısının Türkiye Geneli İçerisindeki Yüzdesi (%)
2004	752.136	6.181.251	12,17
2005	933.498	6.918.605	13,49
2006	1.185.723	7.818.642	15,17
2007	1.247.970	8.505.390	14,67
2008	1.238.888	8.802.989	14,07
2009	1.227.689	9.030.202	13,60
2010	1.450.291	10.030.810	14,46
2011	1.630.851	11.030.939	14,78
2012	1.789.487	11.939.620	14,99
2013	1.849.942	12.484.113	14,82
2014	1.875.929	13.240.122	14,17
2015	1.980.630	13.999.398	14,15

²² Sağlık Güvenlik Kurumu, a.g.e.

2016	1.887.099	13.775.188	13,70
Ortalama	1.465.395	10.289.021	14,17

İnşaat Sektöründe İş Kazalarına Neden Olan Etkenler

İşyerlerinde yaşanan iş kazaları dünya genelinde önlenmesi için çözüm yolları aranan büyük bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan iş kazalarının %88'i tehlikeli hareketler, %10'u tehlikeli koşullar ve %2'si ise kaçınılmaz olaylar (afetler gibi) sonucu meydana gelmektedir. Bu durum iş kazalarının %98'inin aslında önlenebilir olduğunu göstermektedir.²³

Sektörel olarak iş kazaları incelendiğinde inşaat sektörü sayısal olarak daha fazla iş kazasının yaşandığı sektörlerden biridir. Bu sebeple bu sektörde yaşanmış olan iş kazaları özel olarak tespit edilmeli ve kaza kök nedenleri ortaya çıkarılmalıdır. Ayrıca iş sağlığı ve güvenliği kanunu ile birlikte kanuna bağlı olarak çıkarılan yönetmeliklere mutlaka riayet edilmeli ve bu bağlamda işyerlerinde gerekli önlemler alınmalıdır. İşveren, teknik elemanlar ve diğer çalışanlar bu hususta üzerine düşen görev ve sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmelidir.²⁴ İşyerlerinde bu bilincin oluşturulması durumunda iş kazalarının gözle görülür düzeyde azalması muhtemeldir.

İnşaat sektöründe yaşanan iş kazaları incelenirken bu kazaların meydana gelme nedenlerinin sınıflandırılarak tespit edilmesi de büyük önem taşımaktadır. Bu şekilde yapılacak bir sınıflandırma ile kazaya neden olan olaylar arasında önlem alınma önceliği sıralaması yapılması mümkün olacaktır. İnşaat sektörü kendi doğasına özgü birçok tehlike ve bu tehlikelerden kaynaklanan risklere sahiptir. Müngen tarafından yapılan inşaat sektöründe yaşanmış 5239 adet iş kazasının analizi sonucunda kazalara neden olan olaylar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. İnşaat sektöründe iş kazalarına neden olan etkenlere bağlı yaralanma ve ölüm sayıları²⁵

No	Kazaya Neden Olan Etken	Kaza Sonucu Yaralanan Sayısı		Kaza Sonucu Ölüm Sayısı		Toplam	
		Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)
1	İnsan Düşmesi	934	32,88	1028	42,87	1962	37,45
2	Malzeme Düşmesi	278	9,79	251	10,47	529	10,10
3	Malzeme Sıçraması	211	7,43	100	0,42	221	4,22
4	Kazı Kenarı Göçmesi	53	1,87	138	5,75	191	3,65
5	Yapı Kısmı Çökmesi	73	2,57	167	6,96	240	4,58
6	Elektrik Çarpması	80	2,82	293	12,22	373	7,12
7	Patlayıcı Madde Kazaları	82	2,89	50	2,09	132	2,52
8	Yapı Makinesi Kazaları	97	3,41	206	8,59	303	5,78
9	Uzuv Kaptırma	604	21,26	1	0,04	605	11,55

²³ Hüseyin Ceylan, "Türkiye'deki İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Electronic Journal of Vocational Colleges*. Sayı: 2(2), 2012, s. 94-104.

²⁴ A. Çavuş, E. Taçgın, a.g.m. s.14; Uğur Müngen, "İnşaat Sektörümüzdeki Başlıca İş Kazası Tipleri" *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, Sayı: 469, 2011, s. 32-39.

²⁵ U. Müngen, a.g.m., s.34.

10	Uzuv Sıkışması	200	7,04	1	0,04	201	3,84
11	El Aleti ile Vurma	42	1,48	0	0,00	42	0,80
12	Sivri Uçlu Cisim Yaralanması	75	2,64	0	0,00	75	1,43
13	Şantiye içi Trafik Kazaları	38	1,34	168	7,01	206	3,93
14	Diğer Kazalar	74	2,60	85	3,54	159	3,03
Toplam		2841	100	2398	100	5239	100

Tablo 4 incelendiğinde inşaat sektörü için en büyük tehlikenin ölüm riski yüksek olan düşme tehlikesi olduğu görülmektedir. Hem bu tabloda hem de SGK istatistiklerinde insan düşmesinin bu sektörde büyük farkla en çok ölüme sebebiyet veren olay olduğu görülmektedir. Bu düşme şekilleri kayarak, takılarak ya da yükseklik farkı olan yerden düşme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tablo özellikle yüksekte çalışma eğitiminin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Çeşitli faktörlerden kaynaklanan tehlikeler sonucunda iş kazalarının yaşandığı inşaat sektöründe bu kazaların sınıflandırılarak incelenmesi önem arz etmektedir. Her bir faktör kendi içinde değerlendirilmeli ve ona özel önlemler alınmalıdır. Ayrıca güvenlik kültürünün mutlaka inşaat şantiyelerinde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Yaşanan iş kazalarının %88'inin tehlikeli hareketten kaynaklanması bu kazaların büyük çoğunluğunun insan hataları nedeniyle olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışanlar mutlaka yaptıkları iş hakkında eğitilip bilinçlendirilmelidir.

MATERYAL ve YÖNTEM

Materyal

Bu çalışmada SGK'nın iş kazası ve meslek hastalıkları için yayınlamış olduğu 2004-2016 yılları arası istatistikler materyal olarak kullanılmıştır. Ayrıca literatür taraması yapılarak spesifik kazalar üzerine yapılmış mevcut çalışmalar da değerlendirilmiştir.

Yöntem

İnşaat sektöründe ve Türkiye genelinde yaşanan iş kazalarının Kaza Sıklık Oranı(KSO), Kaza Ağırlık Oranı(KAO) ve Kaza Olabilirlik Oranı(KOO) değerleri hesaplanarak genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu hesaplamalar yardımıyla iş kazası verilerinin incelenmesi daha sade, kolay ve anlaşılır olacaktır.

Kaza Sıklık Oranı(KSO)

KSO bir takvim yılı içerisinde çalışılan 1.000.000 iş saatine karşılık meydana gelen iş kazası sayısını göstermek için kullanılmaktadır. Yine KSO ile tam gün çalışan her 100 çalışan başına kaç kaza olduğu da hesaplanmaktadır.²⁶ KSO'ya ait iki yöntemin denklemleri şu şekildedir;

1.000.000 iş saati için,

²⁶ Bilgin Balcı, Erturul Taçkın, Eylem Özlem Balcı, Aylin Yerden, "İş Kazalarında Mali Kayıplar", *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, 2013, s. 72-74; Ali Ekrem Arıtan, Melike Ataman, "Kaza Oranları Hesaplamalarıyla İş Kazası Analizi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Sayı: 17, 2017, s. 239-246. DOI:10.5578/fmbd.51762

$$KSO = \frac{\text{İKS}}{PTEGS \times 8} \times 1000000 \quad (1)$$

100 çalışan için,

$$KSO = \frac{\text{İKS}}{PTEGS \times 8} \times 225000^{27} \quad (2)$$

İKS: İş Kazası Sayısı

PTEGS²⁸: Toplam Prim Tahakkuk Eden Gün Sayısı

2016 yılı inşaat sektörü değeri için örnek hesaplama yapacak olursak,

İKS_{İnşaat 2016}=44.552 kaza

PTEGS_{İnşaat 2016}=619823294 gün

$$KSO = \frac{44552}{619823294 \times 8} \times 1000000$$

$$KSO_{1 \text{ milyon çalışma saati}} = 8,98 \text{ iş kazası}$$

$$KSO = \frac{44552}{619823294 \times 8} \times 225000$$

$$KSO_{100 \text{ çalışan}} = 2,02 \text{ iş kazası}$$

Bu çalışmada inşaat sektörü ve Türkiye genelinde her yıl için her iki hesaplama da yapılmıştır.

Kaza Ağırlık Oranı(KAO)

KAO bir takvim yılı içerisinde çalışılan 1.000.000 saatte kaybedilen iş saatini hesaplamak için kullanılmaktadır. Yine KAO değeri her 100 saat için kaybedilen saat değerini de göstermektedir.²⁹ KAO'ya ait iki yöntemin denklemleri şunlardır;

1.000.000 iş saatinde kaybedilen saat değeri için,

$$KAO = \frac{TGK}{PTEGS \times 8} \times 1000000 \quad (3)$$

Her 100 saatte kaybedilen saat değeri için,

$$KAO = \frac{TGK \times 8}{PTEGS \times 8} \times 100 \quad (4)$$

²⁷ 225000, tam gün çalışan sigortalının yılda 50 hafta haftada 45 saat çalıştığı varsayılarak elde edilen değerdir.

²⁸ Toplam Prim Tahakkuk Eden Gün Sayısı sektörler için hesaplanırken SGK'nın yayınladığı Türkiye geneli değerinin çalışan sayısına oranı kullanılmıştır.

²⁹ B. Balcı, E. Taçkın, E.Ö. Balcı, A. Yerden, *a.g.m.*, s. 73; A.E. Arıtan, M. Ataman, *a.g.m.*, s. 241.

TGK³⁰: İş Kazası Sonucu Toplam Gün Kaybı
PTEGS: Toplam Prim Tahakkuk Eden Gün Sayısı

2016 yılı inşaat sektörü değeri için örnek hesaplama yapacak olursak,

TGK_{inşaat2016}=7707708 gün

PTEGS_{inşaat 2016}=619823294 gün

$$KAO = \frac{7707708}{619823294 \times 8} \times 1000000$$

$$KAO_{1 \text{ milyon çalışma saati}} = 1554 \text{ saat}$$

$$KAO = \frac{7707708 \times 8}{619823294 \times 8} \times 100$$

$$KAO_{100 \text{ çalışma saati}} = 1,24 \text{ saat}$$

Bu çalışmada inşaat sektörü ve Türkiye genelinde her yıl için her iki hesaplama da yapılmıştır.

Kaza Olabilirlik Oranı(KOO):

Bir yıl içerisinde meydana gelen iş kazası veya ölümlü iş kazası sayılarının toplam sayısının, aynı yıl içerisindeki incelenen grupta yer alan çalışanların toplam sayısına bölünmesiyle elde edilen değer 100.000 ile çarpılması sonucu kaza olabilirlik oranı (KOO) elde edilir. Bu oran sayesinde istatistik verileri daha kolay ve sade olarak incelenmektedir. Buradan elde edilen sonuç her 100 bin çalışanda kaza olabilirlik oranını vermektedir.³¹

$$KOO = \frac{İKS}{TÇS} \times 100000 \quad (5)$$

İKS: İş Kazası Sayısı

TÇS: Toplam Çalışan Sayısı

2016 yılı inşaat sektörü değeri için örnek hesaplama yapacak olursak,

İKS_{inşaat 2016} = 44.552 kaza

TÇS_{inşaat 2016} = 13.775.188 çalışan

$$KOO_{\text{inşaat Sektörü 2016}} = \frac{44.552}{1.887.099} \times 100000$$

$$KOO_{\text{inşaat Sektörü 2016}} = 2360,87$$

BULGULAR

SGK verileri ve literatürde yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde inşaat sektöründe iş kazasına neden olan etkenler arasında insan düşmesi faktörü gerek kaza sonucu iş günü kaybı gerekse ölüm

³⁰ TGK = (Geçici İş Göremezlik Süreleri) + (Sürekli İş Göremezlik Süreleri * 75) + (Ölüm Vaka Sayısı * 7500)

³¹ B. Balcı, E. Taçkın, E.Ö. Balcı, A. Yerden, *a.g.m.*, s. 73; A.E. Arıtan, M. Ataman, *a.g.m.*, s. 242.

sayısı bakımından büyük farkla ilk sırada yer almaktadır. Tablo 4’te de görüldüğü üzere örnek olarak incelenmiş olan inşaat sektöründe yaşanmış 5239 adet iş kazası sonucu yaralanan 2841 kişi içerisinde 934 kişi, hayatını kaybeden 2398 kişi içerisinde 1028 kişi insan düşmesi faktöründen kaynaklı kaza geçirmiştir. Yaralanan sayıları bakımından insan düşmesinden sonra en çok yaşanan faktörler uzuv kaptırma ve malzeme düşmesi olarak gerçekleşmiştir. Yine ölüm sayıları incelendiğinde insan düşmesinden sonra en çok ölüm vakası elektrik çarpması ve malzeme düşmesi faktörlerinden kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak tablo incelendiğinde insan düşmesi faktörü dikkat çekmektedir. Özellikle inşaat sektörü çalışanları yüksekte çalışma başta olmak üzere yaşanabilecek her türlü düşme kaynaklı kazalar için özel olarak eğitilmeli ve uygun donanımlar ile çalıştırılmalıdır.

Hem inşaat sektöründe hem de Türkiye genelinde yaşanan iş kazalarının Kaza Sıklık Oranı(KSO) değerleri (1) ve (2) nolu denklemler yardımıyla, Kaza Ağırlık Oranı(KAO) değerleri (3) ve (4) nolu denklemler yardımıyla ve Kaza Olabilirlik Oranı(KOO) değerleri (5) nolu denklem yardımıyla 2004-2016 yılları için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bu sayede inşaat sektörünün Türkiye geneli içerisindeki durumu bu hesaplamalarla daha sade ve anlaşılır şekilde ortaya konulmuştur. Hesaplanan bu değerler KSO ve KAO için Tablo 5’te KOO için Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 5. İnşaat Sektörü ve Türkiye Geneli için Kaza Sıklık Oranı ve Kaza Ağırlık Oranı değerleri

YILLAR	İNŞAAT SEKTÖRÜ				TÜRKİYE GENELİ			
	Kaza Sıklık Oranı(KSO)		Kaza Ağırlık Oranı(KAO)		Kaza Sıklık Oranı(KSO)		Kaza Ağırlık Oranı(KAO)	
	1 Milyon İş Saatinde	100 Çalışanda	1 Milyon İş Saatinde	100 İş Saatinde	1 Milyon İş Saatinde	100 Çalışanda	1 Milyon İş Saatinde	100 İş Saatinde
2004	4,38	0,99	1713	1,37	5,52	1,24	791	0,63
2005	2,77	0,62	1393	1,11	4,27	0,96	782	0,63
2006	2,40	0,54	1460	1,17	4,03	0,91	961	0,77
2007	2,32	0,52	1223	0,98	3,61	0,81	634	0,51
2008	1,68	0,38	1052	0,84	3,10	0,70	519	0,42
2009	2,17	0,49	697	0,56	2,76	0,62	641	0,51
2010	1,74	0,39	1278	1,02	2,46	0,55	706	0,56
2011	1,85	0,42	1371	1,10	2,45	0,55	721	0,58
2012	1,99	0,45	778	0,62	2,43	0,55	395	0,32
2013	5,59	1,26	1134	0,91	5,88	1,32	507	0,41
2014	6,17	1,39	1045	0,84	6,51	1,46	514	0,41

2015	6,61	1,49	1254	1,00	6,77	1,52	565	0,45
2016	8,98	2,02	1554	1,24	7,90	1,78	665	0,53
Ortalama	3,74	0,84	1227,08	0,98	4,44	1,00	646,23	0,52

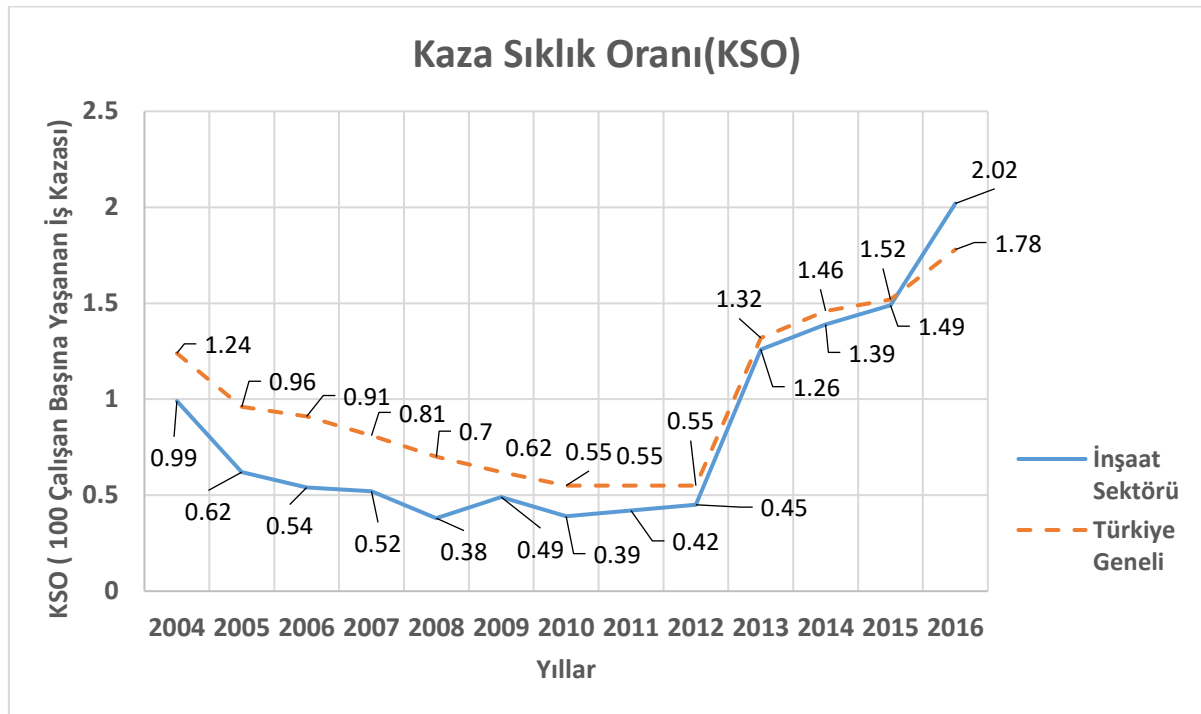
Tablo 5'te Türkiye geneli için KSO değerinin inşaat sektörüne göre genel olarak daha yüksek değerlerde olduğu görülmektedir. Ancak özellikle 2013 yılı ve sonrasında KSO değerinde yaşanan önemli artış ve yine bu yıllarda inşaat sektörünün Türkiye geneli değerlerine yakın olması hatta 2016 yılında daha yüksek bir değere çıkmış olması dikkat çekici bir durumdur. Kaza sonucu kaybedilen çalışma saati değerlerinin hesaplandığı KAO değeri incelendiğinde inşaat sektöründe Türkiye geneline kıyasla çok daha fazla çalışma saati kaybolduğu görülmektedir. Ortalama değerler dikkate alınırsa yaklaşık olarak iki kat fark bulunmaktadır.

Tablo 6. İnşaat Sektörü ve Türkiye Geneli için Kaza Olabilirlik Oranı değerleri

YILLAR	Kaza Olabilirlik Oranı (KOO) (Her 100.000 çalışanda)			
	İnşaat Sektörü		Türkiye Geneli	
	İş Kazası Olabilirliği	Ölümlü İş Kazası Olabilirliği	İş Kazası Olabilirliği	Ölümlü İş Kazası Olabilirliği
2004	1077,73	34,97	1356,20	13,61
2005	694,16	31,07	1068,47	15,84
2006	602,42	33,48	1010,75	20,48
2007	610,19	28,77	947,66	12,27
2008	449,92	23,97	828,84	9,84
2009	560,16	12,71	712,23	12,97
2010	443,84	32,75	627,10	14,40
2011	475,15	34,95	627,57	15,41
2012	514,62	14,31	627,08	6,23
2013	1457,72	28,16	1533,06	10,89
2014	1583,16	26,71	1671,93	12,28
2015	1684,36	23,88	1725,41	8,94
2016	2360,87	26,28	2076,69	10,20
Ortalama	962,64	27,08	1139,46	12,57

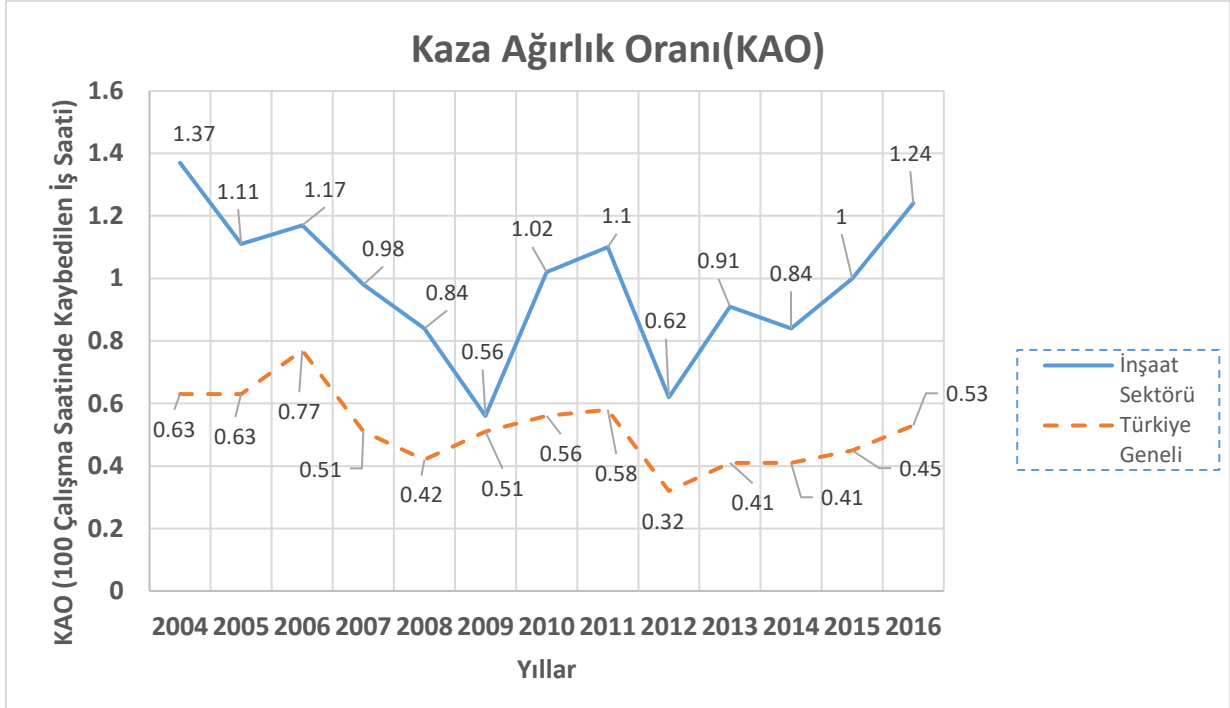
Tablo 6’da iş kazasının olabilirliği ile ölümlü iş kazasının olabilirliği hem inşaat sektörü hem de Türkiye geneli için ayrı ayrı ele alınmıştır. Tablo incelendiğinde inşaat sektörüne ait KOO değerlerinin genel olarak iş kazaları için Türkiye geneli değerine yakın ve daha az olduğu görülmektedir. Ancak ölümlü iş kazaları için KOO değerleri incelendiğinde inşaat sektörüne ait değerlerin Türkiye geneline ait değerlerin genel olarak iki katından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının ne kadar ölümcül olduğunu göstermektedir.

Tablo 5 ve Tablo 6’da yer alan değerlerin daha anlaşılır olarak görülmesi için KSO, KAO ve KOO değerleri inşaat sektörü ve Türkiye geneli için yıllara göre aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

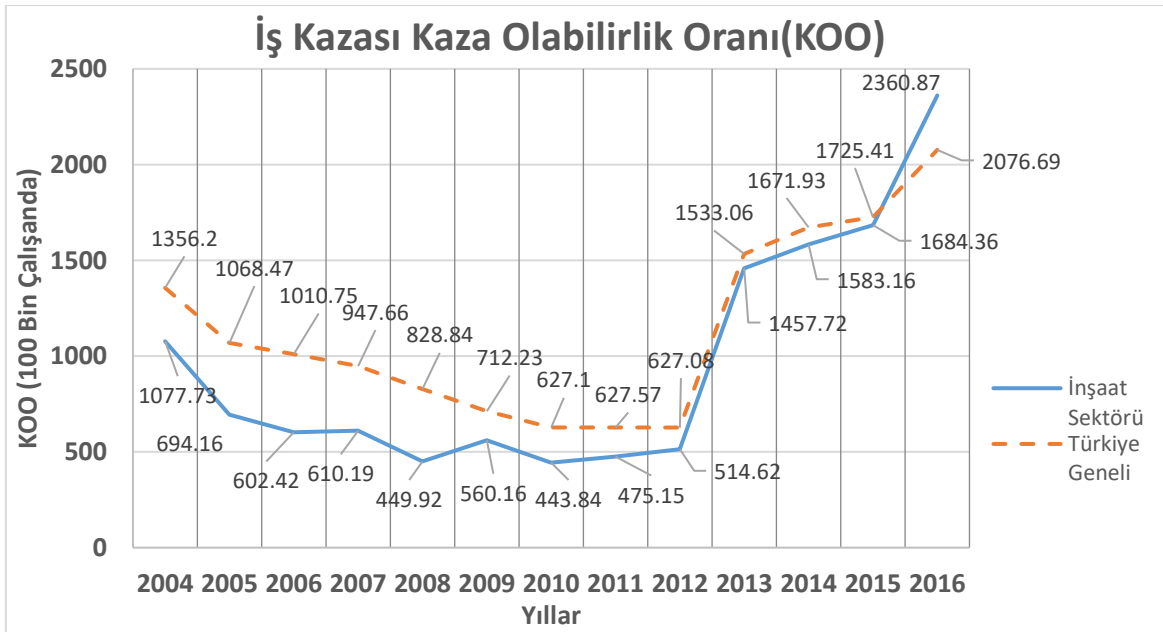
Grafik 1. Yıllara göre 100 çalışanda görülen Kaza Sıklık Oranı

Grafik 1’de de görüldüğü üzere inşaat sektöründe 100 çalışanda yaşanan iş kazası sayısı Türkiye geneli değerlerine yakın bir seviyede olmuştur. Özellikle 2013 yılı ve sonrasında hem inşaat sektöründe hem de Türkiye genelinde KSO değerinde yaşanan iş kazası sayılarındaki artışa bağlı olarak önemli oranda artış olduğu görülmektedir.

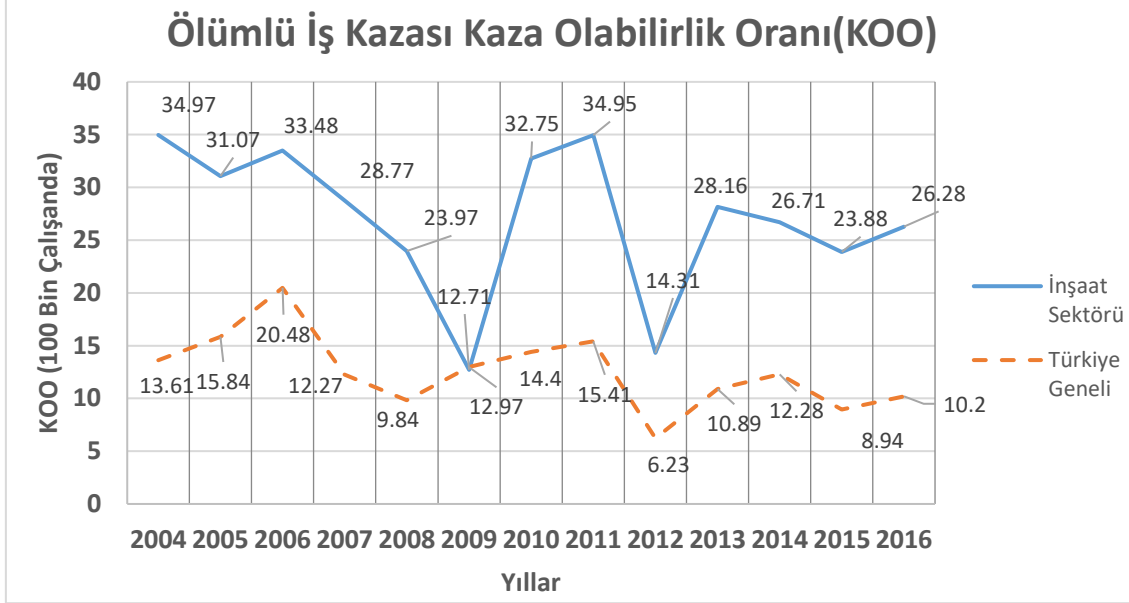
Grafik 2. Yıllara göre 100 çalışma saatinde görülen Kaza Ağırlık Oranı

Grafik 2’de hem inşaat sektörü hem de Türkiye geneli yaşanan iş kazalarının KAO değerlerine yer verilmiştir. Grafik incelendiğinde inşaat sektörüne ait değerlerin Türkiye geneli değerlerinin yaklaşık iki katı olduğu görülmektedir. Bu durum inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının ne kadar fazla iş saati kaybına neden olduğunun göstergesidir. Grafik 1 ve Grafik 2’de yıllara göre KSO ve KAO değerleri verilirken daha sade bir ifade olması için 100 çalışan için KSO ve 100 çalışma saatinde KAO değerleri kullanılmıştır.

Grafik 3. Yıllara göre 100 bin çalışanda görülen iş kazası Kaza Olabilirlik Oranı

Grafik 3'te inşaat sektöründe ve Türkiye'de yaşanan iş kazalarının KOO değerleri gösterilmiştir. Yıllara göre verilen bu değerler incelendiğinde inşaat sektörünün 2013 yılına kadar KOO değerinin Türkiye genelinden daha az olduğu 2013 yılı ve sonrasında ise yakın değerlerde seyrettiği görülmektedir.

Grafik 4. Yıllara göre 100 bin çalışanda görülen ölümlü iş kazası Kaza Olabilirlik Oranı Grafik 4 inşaat sektörü ve Türkiye genelinde yaşanan ölümlü iş kazalarının KOO değerlerini göstermektedir. Grafik incelendiğinde inşaat sektörünün yıllara göre ölümlü iş kazası KOO değeri 2009 yılı haricinde Türkiye genelinin iki katından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının ne kadar ölümcül olduğunu görmek adına oldukça önemlidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İş kazası, her sektörde olduğu gibi inşaat sektöründe de yaşanan en büyük problemlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alana yönelik teknolojik gelişmeler olmasına karşın emek yoğun bir sektör olarak varlığını sürdürmeye devam eden inşaat sektörü özellikle insan hatalarından kaynaklı kazaların çok fazla yaşandığı sektörlerden birisidir. Yaşanan kazalar sonucunda sadece kazazede değil diğer çalışanlar da psikolojik olarak etkilenmektedir. Özellikle iş kazalarına bağlı olarak ölüm sayısının çok fazla olduğu bu sektörde özel önlemler alınması ve yaşanan kazaların detaylı olarak incelenerek tekrarlanmaması için yapılması gerekenler planlanmalıdır.

Ülkemizde iş kazalarının en çok yaşandığı dört sektörden birisi olarak karşımıza çıkan inşaat sektörü ölümlü iş kazalarının en çok yaşandığı sektördür. Bu sektörde 2004-2016 yılları arasında ortalama sigortalı çalışan sayısı Türkiye genelinin %14,17'sidir(Tablo 3). Çalışma kapsamında SGK verileri ışığında analiz edilen 2004-2016 yılları arasında yaşanan iş kazaları incelendiğinde(Tablo 2) Türkiye genelinde yaşanan iş kazalarının 10'da biri ölümlü iş kazalarının ise 2009 yılı haricinde yaklaşık olarak 3'te birinin inşaat sektöründe yaşandığı görülmektedir. Bu durum bu sektörde yaşanan kazaların ne kadar ölümcül olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu çalışma bağlamında inşaat sektörü için SGK verilerinden hareketle yıllara göre hesaplanan KSO, KAO ve KOO değerleri incelendiğinde(Tablo 5 ve 6) inşaat sektörü KSO değerlerinin Türkiye geneline özellikle 2013 yılı ve sonrasında çok yakın seyrettiği görülmüştür. İnşaat sektörünün

KAO değeri ise Türkiye genelinin yaklaşık olarak iki katı değerleri almıştır. KOO'nun iş kazası bakımından Türkiye geneline yakın seyrettiği ölümlü iş kazası değerlerinin ise iki katından daha fazla olduğu görülmüştür.

Doğası gereği bünyesinde birçok tehlike barındıran inşaat sektöründe yaşanan iş kazalarının ve ölümlerin büyük çoğunluğu kayarak, takılarak veya yüksekte düşme tehlikesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmada yer verilen Müngen tarafından yapılmış olan 5239 örnek kazanın tehlike nedenlerinin incelenmesi sonucunda da insan düşmesinin yaralanmalar içerisinde %32,88 oranında, yaşanan ölümlerde ise %42,87 gibi çok yüksek bir oranda olduğu görülmektedir. Yine kaza sonucu yaralanma oranlarında %21,26 ile uzuv kaptırma yüksek bir oranda iken bu etken sonucu ölüm oranının %0,04 olduğu görülmektedir. Ölümcül olmayan bu iş kazası türü genelde sürekli ya da geçici iş göremezlikle sonuçlanmaktadır. Ayrıca malzeme düşmesi sonucu yaralanma oranı %9,79 iken malzeme sıçramasından kaynaklanan yaralanma oranı %7,43'tür. Ölüm oranları incelendiğinde yaralanma oranı %2,82 gibi bir değer olan elektrik çarpmasının ölüm oranı %12,22 ile insan düşmesinden sonra en çok görülen ölüm vakası olmuştur. Malzeme düşmesi ve şantiye içi trafik kazalarından kaynaklı ölüm oranları da oldukça yüksektir.

İnşaat sektörü bünyesinde çok farklı iş kollarının birlikte veya farklı zaman dilimlerinde çalıştığı bir alandır. Özellikle ülkemizde inşaat sektöründe götürü usulü çalışmalar oldukça yaygındır. Bu durum bu sektöre iş sağlığı ve güvenliğine yönelik önlemlerin alınmasını güçleştirmektedir. Asıl işveren-alt işveren ilişkisinin çok fazla olduğu bu sektörde mutlaka işverenler görev, yetki ve sorumluluklarının bilincinde olmalı ve üstüne düşen vazifelerini hakkıyla yerine getirmelidir. Aynı şekilde çalışanlar da kendi sorumluluklarının farkında olmalı ve kendilerine verilen talimatları eksiksiz yerine getirmelidir. Özellikle İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili yönetmeliklere mutlaka uyulmalıdır.

Yapılan araştırmalar iş kazalarının %88'inin tehlikeli hareket, %10'unun tehlikeli koşullar ve %2'sinin de kaçınılmazlık ilkesinden kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum aslında iş kazalarının %98 oranında önlenilecek olaylar olduğunu göstermektedir. Özellikle çalışanların iş tecrübeleri ile paralel olarak artış gösteren özgüvenleri, kazaların büyük çoğunluğunun temel nedenidir. Bu bağlamda işyerinde verilecek olan iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri büyük önem arz etmektedir. Yapılacak eğitimlere en yetkili kişiden vasıfsız elemana kadar herkes mutlaka katılım sağlamalıdır. Ayrıca eğitimler mutlaka sektörde yetkin olan iş güvenliği uzmanlarına verilmeli ve eğitimin içeriği ilgili yönetmelikteki eğitim konularına ek olarak o işyerine has özel tehlikeler ve riskler de eğitimde yer almalıdır.

Gerek sektörel gerekse de Türkiye geneli iş kazası istatistikleri incelendiğinde 2013 yılı ve sonrasında kaza sayılarının önceki yıllara göre yaklaşık üç kat daha fazla sayıda olması dikkat çekmektedir. Bu durumun 2012 yılında yürürlüğe giren İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve bu kanuna bağlı yönetmeliklerin getirmiş olduğu yükümlülüklerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu bağlamda işyerlerinde yaşanan iş kazalarının bildirim bilinci artmış ve bildirimde bulunulmayan durumlar için cezai yaptırımlar getirilmiştir.

Sonuç olarak iş kazaları önlenilebilir vakalar olduğu için öncelikle iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerine yönelik olarak güvenlik kültürünün oluşturulması kazaların oluşmamasına ya da oluşan kaza sonucu meydana gelebilecek hasarın en aza indirgenmesine katkı sağlayacaktır. Her şeyden önce çalışanların bu bağlamda neyi neden yaptığını bilmesi gerekmektedir. Ayrıca alması gereken önlemlerin aslında kendisine eziyet değil onu korumaya yönelik olduğu bilinci çalışanlara kazandırılmalıdır.

Kaynakça

- Akboğa, Özge, Baradan, Selim, *İnşaat sektöründeki ölümlü iş kazalarının karakteristiklerinin incelenmesi: İzmir alan çalışması*, 5. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu, İzmir, 2015, s. 215-224.
- Altın, Mustafa, Kapıdaş, İlyas Furkan, Lorasokkay, Mehmet Ali, “Hatalı kurulan kalıp ve iskeleler sonucu meydana gelen iş kazalarının inşaat maliyetine ve ülke ekonomisine olan etkileri”, *Selçuk-Teknik Dergisi*, Sayı: 16, 2017, s. 55-70.
- Arioğlu, Ergin, Arıoğlu, Nihal, “Türk İnşaat Sektöründe İş Kazalarının İstatistiksel Değerlendirilmesi ve En Aza İndirilmesi için Çıkış Yollarının Araştırılması”, *Beton Prefabrikasyon*, Sayı: 43, 1997, s. 16-21.
- Aritan, Ali Ekrem, Ataman, Melike, “Kaza Oranları Hesaplamalarıyla İş Kazası Analizi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Sayı: 17, 2017, s. 239-246. DOI:10.5578/fmbd.51762
- Balcı, Bilgin, Balcı, Eylem Özlem, Taçkın, Erturul Yerden, Aylin, “İş Kazalarında Mali Kayıplar”, *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:6, 2013, 72-74.
- Barriuso, A. Romero, Escribano, B. M. Villena, Canamares, M. Segarra, Garcia, M. N. Gonzalez, Saiz, A. Rodriguez, “Analysis and diagnosis of risk-prevention training actions in the Spanish construction sector”, *Safety Science*, Sayı: 106, 2018, s. 79-91. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.02.023>
- Ceylan, Hüseyin, “Türkiye’deki İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Sayı: 2(2), 2012, s. 94-104.
- Ceylan, Hüseyin, “Türkiye’de inşaat sektöründe meydana gelen iş kazalarının analizi”, *International Journal of Engineering Research and Development*, Sayı: 6(1), 2014, s. 1-6.
- Çavuş, Ali, Taçgın, Erturul, “Türkiye’de inşaat sektöründeki iş kazalarının sınıflandırılarak nedenlerinin incelenmesi”, *Academic Platform Journal of Engineering and Science*, Sayı: 4(2), 2016, s. 13-24.
- Forteza, Francisco J., Carretero-Gomez, Jose M., Sese, Albert, “Occupational risks, accidents on sites and economic performance of construction firms”, *Safety Science*, Sayı: 94, 2017, s. 61–76.
- Hola, Bozena, Nowobilski, Tomasz, Szer, Iwona, Szer, Jacek, “Identification of factors affecting the accident rate in the construction industry”, *Procedia Engineering*, Sayı: 208, 2017, s. 35–42.

Hola, Bozena, Szostak, Mariusz, “Methodology of analysing the accident rate in the construction industry”, *Procedia Engineering*, Sayı: 172, 2017, s. 355 – 362.

Hoyland, Sindre Aske., Skotnes, Ruth Østgaard, Holte, Kari Anne, “An empirical exploration of the presence of HRO safety principles across the health care sector and construction industry in Norway”, *Safety Science*, Sayı: 107, 2018, s. 161-172.

<http://dx.doi.org/10.1016/j.ssci.2017.07.003>

“İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği”, T.C. Resmi Gazete 28512, 2012.

Lee, Wing Hang, Tse, Kam Hung Danny, Ma, Wai Kit Percy, “Applied technologies in minimizing accidents in construction industry”, *Procedia Environmental Sciences*, Sayı: 36, 2016, s. 54 – 56.

Müngen, Uğur, “İnşaat Sektörümüzdeki Başlıca İş Kazası Tipleri”, *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, Sayı: 469, 2011, s. 32-39.

“Sektörel Bakış 2018-İnşaat”, <https://home.kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2018/01/sektorel-bakis-2018-insaat.html>, erişim tarihi: 14.05.2018.

Sosyal Güvenlik Kurumu, “İş Kazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri”, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari, erişim tarihi: 16.05.2018

Sousa, Vitor, Almeida, Nuno M., Dias, Luis A., “Risk-based management of occupational safety and health in the construction industry – Part 1: Background knowledge”, *Safety Science*, Sayı: 66, 2014, s. 75–86.

Yağımlı, Mustafa, Ergin, Hande, “Türkiye’de İş Kazalarının Üstel Düzeltme Metodu ile Tahmin Edilmesi,” *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, Sayı: 4, 2017, s. 118-123.

DOI: 10.7240/marufbd.305236

Yağımlı, Mustafa, Hacıbektaşoğlu, Süleyman Enes, “Türkiye’de inşaat sektöründe yaşanan iş kazaları ve ölümlü iş kazası sayılarının tahmini”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Sayı: 22, 2018, s. 142-156.

Yıldız, Serkan, Yılmaz, Mustafa, “Türk inşaat sektöründe çalışanların güvenlik kültürü düzeyinin ve güvenlik performansı ile ilişkisinin incelenmesi”, *Journal of Polytechnic*, Sayı: 20(1), 2017, 137-149.

Yılmaz, Fatih, Tan, Oktay, “Bir inşaat şantiyesinde iş kazalarının neden olduğu iş-günü kayıplarının işverene maliyetinin belirlenmesi”, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Sayı: 14, 2015, s. 143-156.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 2 Issue 3, November 2018

BİLİMSEL AÇIKLAMANIN TARİHSEL-FELSEFİ TEMELLERİ BAĞLAMINDA PLATON'UN İDEALAR KURAMI

*Plato's Theory's of Forms in the Context of Historical And Philosophical Foundations of
Scientific Explanation*

S. Ertan Tağman*

Öz: Açıklama insanlık için yazılı tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli bir entelektüel ihtiyaç olarak görülmüştür. Açıklamanın amacı anlamayı sağlamaktır ve anlama insan anlığının en karakteristik işlevidir. Açıklama gerektiren sorular sormak ve bu soruları cevaplamaya çalışmak, insanlarda gelişmiş bir eylem olan dünyayı biçimlendirme çabasının içerisindeki entelektüel bir yaratıcılığı gerektirir. Bu yaratıcılık aslında olan olduğu gibi, salt bir biçimde değerlendirmek demektir. Batı'da metafizik çalışmalar başlamadan önce, Antik Yunan'da karmaşık bir mitoloji bulunmaktaydı ve açıklama bu mitler içinde filizlenmişti. Mitler var olanı, düzenlemekte, birleştirmekte, tutarlı ve anlamlı kılmaktaydı. Muthos'tan, logos'a geçiş olarak mitlerden felsefeye geçiş, kişileştirmeden veya mitleştirmeden uzak durmaktan daha köklü bir dönüşümü; politik, dini ve sosyal bir değişimin ürünü olmaktan ziyade, kapalı bir toplumdan tamamen uzakta entelektüel bir dönüşümü ifade eder. Açık bir topluma doğru, gittikçe genişleyen bir zümre tarafından geçmişin değerleri görece önemsizleştirilir ve yeni düşünceler biçimlendirilir. Düşüncede yapılan bir devrim için önemli olan; bazı şeyleri belirleyen tarafsız, değişmeyen ve eşitliği sağlayan bir *yasa* fikrinin ortaya çıkmasıdır. Aynı olgulara ilişkin tartışma, genel ve değişmeyen *yasa* ilkelerine ya da akla başvurularak yönetilmelidir. Gökyüzü ve Yeryüzündeki dönüşümleri, düzenlilikleri tanımlayan ve bunlarla ilgili ön-deyi sağlayan rasyonel açıklamaları arayanlar Presokratlar olmuştur. Antik Yunan kozmolojisinde köklerini bulan felsefe, var olan şeylerin temel öğeleri içinde mevcut olan rasyonel düzeni bularak evreni anlamaya çalışmıştır. Açıklama kavramının çetrefilli yapısını gören ilk teorisyenler Presokratlardı, ancak bu kavramla ilgili ilk bilinçli çalışmaya cesaret eden filozoflar Platon ve Aristoteles olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Platon, Bilimsel Açıklama, Explanandum, Logos.

Abstract: The explanation has been seen as an important intellectual necessity since the early periods of written history for humanity. Explanation aims to understanding and it is the most characteristic function of the human intellect. Asking questions that require clarification and trying to answer these questions requires intellectual creativity within the effort to shape the world, an advanced action in people. This creativity is, in essence, just as it is to evaluate it in a form. Before the metaphysical studies began in the West, there was a complex mythology in Ancient Greece and the explanation sprouted in these myths. Myths made the existence being organized, united, consistent and meaningful. From Muthos, as a transition to the logos, a more radical transformation than the transition from myths to philosophy, personification, or remoteness; it is an intellectual transformation that is far from a closed society rather than a product of political, religious and social change. Towards an open assembly, the values of the past are relatively insignificant and new thoughts are formed by a growing group. What is important for a revolution in thought is; it is the emergence of an impartial, unchanging and equality law idea that determines some things. The discussion of the same phenomena should be governed by general and unchanging legal principles or by reasoning. Those who are looking for rational explanations that define the transformations and regularities in the sky and the Earth and provide preliminary information about them have been Presocrats. The philosophy rooted in ancient Greek cosmology has sought to

* Dr. Öğretim Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
setagman@mehemtakif.edu.tr

understand the universe by finding the rational order present in the essential elements of existing things. The first theoreticians who saw the complex structure of the concept of explanation were Presocrates, but the philosophers who dared to work on this concept first became conscious of Plato and Aristotle.

Keywords: Plato, Scientific Explanation, Explanandum, Logos

GİRİŞ

Felsefenin birincil görevi insanın evreni ve kendisini anlamasına yardımcı olmaktır. Antik Yunan kozmolojisinde köklerini bulan felsefe var olan şeylerin temel öğeleri içinde mevcut olan rasyonel düzeni bularak evreni anlamaya çalışmıştır. Açıklama kavramının çetrefilli yapısını gören ilk teorisyenler Presokratlardı, ancak bu kavramla ilgili ilk bilinçli çalışmaya cesaret eden filozoflar Platon ve Aristoteles olmuştur. Burada Presokratlara teorisyen denilmesinin nedeni, bu konuyla ilgili yaptıkları çalışmaların “bilimsel” ya da “felsefi” betimlenmesine izin verecek düzeyde sofistike olmamasından kaynaklanmaktadır. Burada “bilimsel” kavramı da olayları; tekrarlanabilir, genelleştirilebilir yasalara dayandırarak gelecekte ortaya çıkabilecek olayları öngörebilme anlamında kullanılmıştır. Bu natüralist bir anlayıştır; yani belli ön-koşulların doğal sonucu olarak olayları açıklamak anlamında kullanılmıştır. Bunun aksine bilimsel olmayan görüşler tekrarlanabilirlik ve kestirilebilirlik fikrine daha az vurgu yapmaktadır. Örneğin neden bir deprem olduğu sorulduğunda, bir mistik bunu insanların yaptığı adaletsizlik ve şirk yüzünden Yaraticının memnuniyetsizliğine atfederken; bir sismolog bunu tektonik tabakalarda ve fay hattında meydana gelen hareketlere indirgeyecektir. Burada makul açıklamalar diğerlerinden basitlik, genellenebilirlik, indirgemeye dayalı çıkarım, kanıtlama ve evrensellik özellikleriyle ayrılırlar. Dolayısıyla bilim, tek bir olay ya da süresiz oluşların açıklamasıyla değil, neden bu tip şeylerin neden bu tip koşullar altında meydana geldiğinin açıklamasıyla uğraşır.

Presokratların bilginin ne olduğu ve bunun kaynakları ile ilgili sordukları sorular epistemolojik ve ontolojik açıklamaları kullanmalarını zorunlu kılmıştır. Onların sıkıntıya düştüğü bir noktada Sokrates ön saflara geçmiş ve bu zor olan sorunsallarla ilgilenmeye başlamıştır. Ancak Sokrates'in yazılı herhangi bir bilgi bırakmamasından dolayı onunla ilgili olan birçok şeyi Platon'un, Sokrates'in ağzından yazdığı diyaloglarda görmekteyiz.

Platon'un “Formlar/İdealar kuramı”¹ açıklamanın ne olduğu ile ilgili oldukça geniş bir tartışma olarak değerlendirilebilir. Bu durumda Platon'da formlar ya da ideaların ne anlama geldiğine kısaca göz atmakta fayda vardır. Üzerinde filozofların tamamının uzlaştığı pek söylenemese de, bizi ilgilendirmesi açısından sadece felsefe tarihçilerinden birkaç örnek verilerek Platon'un idea anlayışı ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Şu halde o ide,

1) Yeni felsefede düşüncenin, ahlakın, zevkin kanunları denilen şey (*ideai*);

2) Aristoteles'in kategoriler dediği, eşyayı altında tasavvur ettiğimiz ve yukarıdaki kısma dahil olan umumi şekiller (*gene*);

3) Tabii ilimlerin tipler, nevilere dediği şey (*eide*).²

Tikel şeylerin oluşturduğu evren yanında bir de idelerin oluşturduğu bir evren vardır. İdeler evreni cansız, kaskatı ve duran bir evren değildir. Bu evreni Platon, Elealıların “Bir”i gibi hareketsiz ve sabit

¹ “Eidos (Form) ve İdea sözcükleri çoğu zaman özdeşleştirilmiştir. Bunlar aynı kökten gelirler ve “biçim” veya “fikir” olarak çevrilirler.” -Her ne kadar günümüzde idea terimi aynı şekilde Türkçede kullanımını devam ettirse de, 1970'lere kadar ülkemizdeki çoğu Platon çevirisinde eidios veya form fikir olarak adlandırılmıştır- “Bununla birlikte anlamları daha ayrıntılıdır. Eidos bir şeyin görünümü, biçimi, formu, yüzü ya da şeklidir (Protogoras, 352a), İdea, tanımlamaları belli bir figüre gönderme yapan eidos'inkinden farklı bir nesnenin görünen yüzüdür. Platon Theaitetos'ta (184d) ruhtan bir idea gibi söz eder. İyi'nin kendisinin niteliği eidos değil, idea'dır. Ousia varlığı karakterize eder, eidos ise varlığın ruhun idea'sına görüldüğü yüzünü belirtir”. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Jean-François Mattéi, **Platon**, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 48-57.

² Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, 1964, s. 47-52

olarak değil, aksine “canlı ve yaratıcı” bir evren olarak algılar. İdeler tüm varlıkların sonu olmayan modelleridir ve bu nedenle tek tek objeleri sürekli etkilerler.³

Platon ilk diyaloglarından başlayarak, mantıktan yoksun rutinler olan hareketli düşünceleri aşıp bilginin özel konusunu tanımlamaya çalışır. Büyük *Hippias*'taki güzellik olsun, *Euthyphron*'daki dindarlık, *Lakhes*'teki cesaret ya da *Lysis*'teki sevgi olsun, Sokrates her zaman düşünülen gerçekliğin “öz”ün peşine düşmüştür. Öz, *ousia*, nesnenin görünümünün farklılığına indirgenemez; basit *ti esti* (nedir?) sorusu sorulduğunda kendi içinde nesneyi karakterize eder. Söz konusu olan; tüm güzel, kutsal, ya da enerjik şeylerin ortak karakterini yakalamaktır... Bir şeyin *ousia*'sı, *eidos*'u ya da özel objelere indirgenemeyen bir bütünün evrensel özelliği olan *idea*'sıyla açıklanır... Bir gerçekliğin özü önce onunla ilgili tanımla ortaya çıkar: sözcülemi *logos*, *horos* ya da *horismos* tanımlanacak objenin kavranmasıyla ilgili sınırların ufkunu belirtirler... Doğrudan doğruya felsefe ile ilişkili olanlar sadece ölüm kaygısı içindedirler, çünkü ölüm onların önünde bir uçurum açarak adaletsizlik karşısında üzülmelerini, adaletin olacağı başka bir dünya umudu içinde yaşamalarını sağlar. Bu düşünce Platonculuğun dönüm noktasıdır. İdealar teorisi artık metodolojik olarak bilginin bir koşulu değildir; bundan böyle ontolojik olarak bir yaşam tercihidir ve daha sonra epistemolojik olarak yeni bir boyut (bilginin konusu) daha kazanır.⁴

Platon'un İdealar Kuramı

Platon idealar kuramını, yazdığı diyaloglarında açık bir biçimde ortaya koymuştur, yukarıda da bahsedildiği gibi idealar kuramı metodolojik olarak bilginin bir koşulu olmaktan çıkıp, ontolojik bir mahiyete bürünmüştür. Bu noktada Platon'un ideaları yerleştirebileceği üç ontolojik seviye belirlemesi yaptığı söylenebilir: Fiziksel nesnelere ve sayılar (üçgen, üç; x, y, z); Formlar (uzunluk, kısalık; A, B, C); nesnenin özelliklerinin tekil örnekleri (uzun, kısa; f, g, h). Platon kendinde Uzunluk olarak tanımladığı şeyin, Sokrates uzundur, önermesindeki uzun kavramından farklı olduğunu söyler, ikincileri tekil nitelikler olarak adlandırarak Formlardan ayırır. Platon'un diyalogları her ne kadar aporetik bir yapıda da olsa, sorgulanan kavramların en azından ne olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Açıklama konusunda “Platon retrospektifi” olarak adlandırılacak aşağıda bahsedilen diyaloglar çerçevesinde Platon'un açıklama ile ilgili düşünceleri kısaca ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Platon'un açıklama ile ilgili düşüncelerini, *Phaidon* (95-107) diyalogunda bulmak mümkündür. İkinci dönem diyaloglarından sayılan *Phaidon* diyalogu Sokrates'in idam edileceği gün tutuklu olduğu yerde geçer. Ayrıca üçüncü dönem diyaloglarından sayılan ve sensualizme ve empirizme yani bilginin temelini duyumlarda ve deneyde kabul eden görüşlere karşı eleştirel bir tutum takındığı, bilginin doğası ile ilgili tartışmaları içeren *Theaetetus* diyalogunun son bölümlerinde (201-210) yine açıklama ile ilgili ipuçları vermektedir. Bunun dışında *Timaios* diyalogunun tamamı bir açıklama kuramının zarif örneklerini içermektedir. Burada Platon'un açıklama ile ilgili düşünceleri, yukarıda ifade edilen üç diyalog üzerinden, kendinden önceki filozofların (özellikle doğal açıklamalar olarak nitelendireceğimiz) açıklamalarına yaptığı itirazları temelinde değerlendirilerek bir açıklama kuramı hakkında ne düşündüğü üzerinde durulacaktır.

Platon'un açıklama ile ilgili düşünceleri genel olarak “yargısal olmayan bir belirlenimci açıklama kuramı” olarak nitelendirilecektir. Belirlenimci açıklama kuramından kasıt: “Tekil bir şeyin açıklaması; her zaman bu tekil şeyin belirleyici ya da zorunlu nedeni aracılığıyla yapılabilir” şeklindeki iddiadır. Ancak burada bahsedilen ‘zorunluluk’ ve ‘neden’i Yunanlılar bizim günümüzde kullandığımız anlamda kullanmamışlardır.

Yunanlılarda kullanılan “*aition*” günümüzde “neden” olarak çevrilmekle birlikte, daha geniş bir anlama geldiği de açıktır. Bizim için neden, bir şeyleri bir duruma, sürece ya da herhangi bir şeye dönüştüren ya da sürükleyen etkin nedendir. Platon'da nedene karşılık geldiği söylenen “*aition*” daha çok sorumlu olmak anlamına gelmektedir.⁵ Platon, ilk dilbilimsel çalışma olarak kabul edilen *Kratylos* diyalogunda *aition*'u “şeylerin o şekilde olagelmesini sağlayan şey”⁶ şeklinde tanımlar. Bunun dışında *Hippias* ve *Lysis* diyaloglarında *aition*'u farklı anlamlarda kullanmıştır. Örneğin *Hippias* diyalogunda “kendi sonucunu üretmek” anlamında kullanılırken, *Lysis* diyalogunda ise *aition* “bir şey yüzünden yapmak”

³ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi..*, Çev. Vural Okur, İm Yay., 2005, s. 217.

⁴ Jean-François Mattéi, *Platon*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kit. 2008, s. 48-51.

⁵ R. J. Hankinson, *Cause and Explanation in Ancient Greek*, Oxford University Press, New York, 1988, s. 86.

⁶ Platon, *Kratylos*, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul, 2000, 413a.

ya da “bir şey için yapmak” şeklinde iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bu ifade şu şekilde örneklendirilebilir: Hasta olduğumuzda tıbbi yardım alırız. Ancak hasta olmamız yüzünden tıbbi yardım almamız, sağlıklı olmak için tıbbi yardım alırız. Teleolojik bir özellik içeren *aition* idea kuramının temel kavramlarından birisini oluşturmaktadır.

Phaidon Diyalogu

Phaidon diyalogunda Sokrates ve Cebes arasındaki tartışma önemli bir yer kaplamaktadır ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Platon, Sokrates'in ağzından doğal nedenler bağlamında kendinden önceki filozofların açıklamalarına duyduğu ilgiden bahseder. Ancak sonradan bu doğal nedenleri kabul edilemez bulur. Yani fiziksel açıklamayı reddeder.

*“...delikanlılığında fizik denilen bu bilime çok büyük bir istek duymuştum. Her şeyin nedenini, onu var edeni, yok edeni ve niçin var olduğunu bilmeyi eşsiz güzellikte bir şey bulurdum ve bin defa, önce şu meseleleri incelemekte kafamı yorduğum da oldu...”*⁷

Sokrates Cebes'e, Anaksagoras'ın önerdiği açıklama türlerine büyük umutlarla bel bağladığını anlatır. Ancak Sokrates, Aristoteles'in “nihai açıklama” dediği, günümüzde “teleolojik açıklama” ya da “ereksel açıklama” denilen bu tarz bir açıklama için örnek vermez. Bu yüzden onun yaptığı bu açıklama türü “güçlü nihai açıklamalar”⁸ olarak adlandırılabilir, çünkü bu tür açıklamalar şeyleri amaçladıkları iyi olmaları koşuluyla değil, en iyisi olmaları yönünden açıklarlar;

*“Evet düşünüyorum ki Anaksagoras bana en başta yerin düz veya yuvarlak olup olmadığını öğretecek, öğretirken de bunun niçin gerektiğini, dünya için en iyi şeklin bu olduğunu ve bu yüzden onun için en iyi şeklin bu olduğunu tasdik ederek, en küçük noktalarına varıncaya kadar her şeyi anlatacak; yer evrenin ortasındadır deseydi ve onun merkezde olmasının en iyi olduğunu bana anlatmış olsaydı bir başka neden aramazdım bile... Oldukları gibi olmanın en iyi olduğunu, bunun için bu şeylerden her birinin ayrı ve hepsinin genel nedenlerini göstererek her biri için en iyi olanla hepsi için en iyi olanın ne olduğunu inceden inceye anlatacağımı düşünüyordum... Fakat dostum bu güzel umut çok sürmedi; çünkü oldukça, zihni hiç kullanmayan ve nesnelerin düzenini gerçek nedenlere bağlayacak yerde, havayı, eteri, suyu ve daha bir sürü birbirini tutmayan şeyleri neden olarak alan bir insan görüyorum... Burada oturuyor olmamın nedenini kemik ve kas yapısıyla bağdaştırmak ve bunun gibi şeylere neden adını vermek sapıklıktır...”*⁹

Platon, bu açıklama türlerinin, birinin arzulanacağı en iyi açıklama türü olduğu konusundaki düşüncesinde ısrar eder, ancak Anaksagoras'ın belirtilen niyeti (doğal nedenlere bağlılık) nedeniyle ondan ayrılır. Anaksagoras bu açıklamayı, Sokrates'in reddettiği doğal neden bağlamında ele almaktadır. Oysa Platon, doğal neden fikrine karşıttır:

*“Bana bir şeyin güzelliğini vücuda getirenin, ya parlak rengi, ya şekli veya buna benzer bir şey olduğu söylenecek olursa, benim aklımı alt üst etmekten başka bir işe yaramayan bütün bu sebepleri oldukları yerde bırakıyorum ve bir şeydeki güzelliğin hangi yönden hangi şekilde olursa olsun kendinden güzellik bulunmasından ve onun geçmesinden geldiğini sadece safça, belki de bönce kabul etmekle yetiniyorum... güzel şeyleri güzel kılmanın güzel olduğunu söyleyebilirim...”*¹⁰

Sokrates en iyi açıklama açısından, gerçek bir açıklamanın gerçek bir “*aition*”a sahip olması gerektiğini belirtir. Çünkü daha önce de bahsedildiği gibi Sokrates, doğal şeyleri (ateş, hava, su, toprak...) neden olarak görmenin büyük bir saçmalık olduğunu söyler. Ancak bu doğal nedenleri reddettiği anlamına gelmez, sadece bunları gerçek bir açıklama için yetersiz bulur.¹¹ Çünkü mekanist açıklama (doğal nedenlere dayanan) şeylerin nasıl öyle işlediklerini açıklayabilir ama neden öyle olduklarını açıklamaz. İkinci bölümde Platon, kendisinin “ikinci en iyi” açıklama yaklaşımı olarak kabul edilen Formlar/İdealar aracılığıyla açıklama görüşünü belirtir. Bunlar “Formal açıklamalar” olarak adlandırılabilir. Platon öncelikle bu tarz açıklamaların güvenilir bir türünü sunar; “Kendinde Güzellik dışında bir güzel varsa,

⁷ Platon, **Phaidon**, Çev. H. R. Atademir, S. K. Yetkin, Ankara, 1943, 96c-96d.

⁸ David-Hillel Ruben, *Explaining Explanation*, Taylor and Frances Lib., 2004, s. 46.

⁹ Platon, **a.g.e.**, 1943, 97e.

¹⁰ Platon, **a.g.e.**, 1943, 100d.

¹¹ R. J. Hankinson, **a.g.e.**, 1998, s. 83-86.

bu şey ancak bu kendinde güzelden bir şeyler aldığı için güzeldir.”¹² Bu açıklamalar şu değildir: x, F’tir, çünkü F’likten pay alır. Daha çok şudur: x, f’tir, çünkü A’lıktan pay alır. Örnek olarak Taş neden soğuktur? Taş soğuktur (f), çünkü Soğukluk Formundan (A) pay alır.¹³

Formlar zıtlıkları ile beraber asla nitelendirilemezler. Güzellik formu hiçbir zaman çirkin olamaz, Uzunluk formu hiçbir zaman kısa olamaz. Bunlar şeylerin içindeki tikel nitelikler için de böyledir. Birisi olduğunda diğerini iter, yok eder.

Üçüncü bölümde Platon, bu Formal açıklamanın daha az güvenli ama bilgi veren bir türünü daha sunar. Buna göre iki form asla bir arada bulunamaz. Ancak, herhangi bir x’in sahip olduğu F, dışında diğer formlardan da pay aldığına, alınan diğer form önceki formu baskılar.¹⁴ Örneğin taş, soğuktur, çünkü soğukluk formuna sahiptir, ancak taşı ısıttığımızda soğğun zıddı olan ateş formu, taşın sıcak olmasına neden olur. Buradaki neden bildiğimiz bir neden değildir. Yunanlıların “aition” olarak nitelendirdiği nedendir. Örneğin Ateş formu, cismin sıcak olmasını belirler ve zorunlu kılar. Asla sıcak olmasının nedeni değildir. Bu açıdan bakıldığında Platon’un belirlenimci bir açıklama kuramı oluşturduğu söylenebilir, çünkü *aition* herhangi bir şeyin öyle olmasını belirleyen şeydir, dolayısıyla formal açıklamalar bazı zorunluluk öğeleri içerir.

Sonuç olarak Platon’un üç çeşit açıklama tipi öne sürdüğü söylenebilir:

(1) Doğal (fiziksel) açıklama (Anaxagoras’ın ve doğa felsefecilerinin öne sürdüğü açıklamaları reddetmiştir),

(2) Nihai (ereksel) açıklama (en iyiye dayanarak yapılan açıklamalar),

(3) Formal açıklama (Formlara dayanarak yapılan açıklama).

Günümüzde nedensel açıklama olarak adlandırılan kavrama en yakın açıklama tipi olan fail nedensel açıklama, doğal olmayan fail nedenlerin imkânına açık kapı bıraktığı için doğal açıklamadan daha genel bir kategori altına sokulabilir. Ancak fail nedensellik düşüncesi Platon tarafından ayrı bir tip olarak oluşturulmamıştır: Onun önerdiği özel bir fail nedensel açıklama türü olan doğal açıklamadır. Doğal açıklamalar fail nedenin fiziksel şeyler olduğu, fail nedensel açıklamalardır.

Platon için hangi açıklamalar Formal açıklamalar olarak görülür ve bunların doğal ve nihai açıklamalar ile nasıl bir ilişkisi vardır? Platon’un gerçek bir açıklama türü olarak doğal açıklamaları reddettiği çok açıktır. Ancak, fail açıklamanın, doğal nedenler aracılığıyla yapılan açıklamalardan daha geniş olduğu düşünülürse, bu durumda Platon Formları, fiziksel tözler yerine başka bir etkin neden türü olarak düşünmüştür.¹⁵ Yani Platon’un doğal açıklamalar ve mantıksal açıklamalar arasında ayırım yapmaması üzerinde düşünmek gerekir ancak bu ayrı bir tartışma konusudur ve belki de Formlar aracılığıyla yapılan açıklamalar mantıksal açıklamaların bir türü olarak değerlendirilebilir.

Modern görüş (pozitivizmin XX. yüzyılın başlarından itibaren revize edilmiş bilgi anlayışı metafiziği tamamen dışladığı için) soyut şeylerin fail bir nedensel rol oynayamayacağını söyler. Bu iddia değişim üzerinden ileri sürülür: Herhangi bir neden olma ya da neden olunma bir değişim yaratır. Soyut cisimlerin ise bir değişim yaratma yetileri yoktur. Bu durumda Platon’un Formları soyut nesnelere olarak mı düşünülmelidir? Ancak yukarıda daha önce de bahsedildiği üzere, Platon’a göre idealar ya da formlar ontolojik olarak reeldir.

Sokrates’in ağzıyla Platon, Formların şeyleri hususi kıldığını belirtir. Bu hususi şeylere yaklaşan Formlar, o şeyleri belli nitelikleri almaya zorlar. Diğer Formlar ona yaklaştığında ise, bu nitelikler ondan uzaklaşır. Formlar sırf metafor olarak adlandırılmadıkça, modern anlamda soyut nesnelere olarak kabul edilemez. Bu durumda doğal ve mantıksal açıklamalar arasında Platon’un bir ayırım yaptığını söylemek fazla iddialı olur.¹⁶

Platon, Formal ve Fail nedensel açıklamalar arasındaki ayırımı mümkün mertebe azaltmak için, doğal açıklamaların “oluşu ve bozuluşu genel anlamda”¹⁷ açıklamaya çabaladığını dile getirir. Platon Formal açıklamaların aslında, doğal açıklamaların açıklamada başarısız oldukları aynı sorulara verilen cevaplar olduğunu belirtir. Bunun böyle olmasının nedeni: Formal açıklamalar; şeylerin neden varlığa gelip sonra varlıktan gittikleri sorusunu Formlar aracılığıyla açıklamaya çalışmaktır, bu durumda fail bir nedensel

¹² Platon, **a.g.e.**, 1943, 100c.

¹³ David-Hillel Ruben, **a.g.e.**, 2004, s. 48.

¹⁴ David-Hillel Ruben, **a.g.e.**, 2004, s. 51.

¹⁵ David-Hillel Ruben, **a.g.e.**, 2004, s. 52.

¹⁶ E. L. Burge, “The Ideas as Aitai in the *Phaedo*”, *Phronesis*, C. 16, 1971, s. 1–13.

¹⁷ C.C.W. Taylor, “Forms as Causes in the *Phaedo*”, *Mind*, C. 68, 1969, s. 45–59.

açıklama gibi görünmektedir. Burada Platon'un "iyi bir açıklamanın gerçek bir *aition*'a sahip olması gerektiği" düşüncesi hatırlanacak olursa, Formal bir açıklamanın bir şeyin güzel olmasının nedenini o şeyin sahip olduğu Güzellik formu ile açıklaması, Moliere'in açıklama tarzıyla¹⁸ paralel olmasına neden olacaktır.

Platon'da Explanandum ve Explanans

Platon'un *explanandum* ve *explanans*¹⁹ ile ilgili doğrudan bir düşüncesi olduğunu söylemek zordur. O daha çok Formlar ve İyi üzerine düşünmüştür. Platon'a göre bir *aition* elde etmek istendiğinde, bir açıklama talep edilmiş olur. Açıklama, Platon için olay ya da olguların kendileridir. Çünkü açıklamalar idealar aracılığıyla yapılıyorsa en son nedene gitmek ilk ideaya gitmeyi gerektirdiğinden Tanrı'nın bilgisi, doğrudan tanrı kavramından gelmektedir ki bu bir panteizme de kapı aralar. Dolayısıyla fiziksel olayları açıklamak, onların temsil ettiği ideaları açıklamak olduğunda aralarındaki ayırımın nasıl yapılacağı gündeme gelmektedir.

Platon'da fiziksel açıklama ile ilgili sorunsalın ortaya çıkmasında iki sözcük esastır: "aynı" ve "gayrı". Aynılık ile ilgili olarak Platon'un ortaya attığı sorunsala iki farklı biçimde yaklaşılabılır. Birincisinde Platon; (a) mümkün alemler çapında özdeşlik kuramını (token identity) kullanır. İkincisinde ise (b) özdeş olmayan iki belirtke tipinin sadece aynılığına ihtiyaç duyar.²⁰

Burada *Pahidon* diyaloguna başvurarak sorunsal biraz daha açılabilir. Platon diyalogunda;

"...bundan önce büyüyip gelişmesinin nedeninin yemek-içmek olduğunun herkesçe açıkça bilindiği, besinlerle etler etlere, kemikler kemiklere, bunun gibi beden parçalarından her birine uygun öğeler eklendiğini sanıyordum. Bu yüzden küçük olan kütle sonunda büyüyor, evet, böylece insan da küçükken büyük oluyor, diyordum, işte o zaman bu fikirdeydim... Ayakta kendisinin tam omuzlarına kadar gelen bir küçük adamın yanında büyük bir adam; bunun gibi bir atın yanında başka bir atı görerek yahut bunlardan daha açık bir örnek alınacak olursa, on sayısının, kendisine iki eklendiğinden ötürü sekizden daha büyük; iki kulacın kendisinin yarısını aştığı için bir kulaçtan daha büyük göründüğünü bilmek yeter sanıyordum... bu şeylerden herhangi birinin nedenini bilmek aklımdan geçmez. Bire bir katılınca kendisine bir katıldığı için mi birin iki olduğunu; yoksa birbiriyle toplanmasıyla bunun ötekine, ötekinin de buna katıldığı için mi iki olduklarını bir türlü kestiremiyorum. Çünkü onlar ayrı ayrı buldukları vakit, her birinin gerçekten bir olduğunu ve o zaman iki olmadığını görünce şaşırdım kaldım; fakat birbirlerine yaklaştılar ve böylece ikinin neden var olduğu meydana çıktı: Onların durumlarının karşılıklı yaklaşımlarından meydana gelen birleşme, demek istiyorum. Bir'i parçalara ayrılması halinde bu ikiyi veren nedenin kendisini verenin, ayrılma olmadığına da inanmıyorum. Çünkü bu, şimdi bize ikiyi veren nedenin aksi bir nedendir. Birinci halde neden, birbirinin yanında toplanmış olmaları; şimdi de birbirinden çıkarılmaları ve ayrılmalarıdır. Bir'in neden meydana

¹⁸ "Moliere'in komedisinde afyonun neden uyku getirdiğine dair doktorun iddia ettiği açıklamayı hatırlarsak: Onun *virtus dormitivası* (uyutucu bir gücü) vardır. Biz açıklanması gerekenin yeniden ifadesini bir açıklama olarak kabul edemeyiz. O zaman daha fazlasını gerektiren bir açıklamayı şart mı koşalım? Fakat bu şart da hâlâ yeterli değildir. "Afyon, haşhaştan elde edilir ve uyku getiricidir." ifadesi afyonun niye uyku getirici olduğunun bir açıklaması değildir; daha fazlasını, yani afyonun haşhaştan elde edildiğini gerektirse bile". W. V. Quine, J. S. Jullian, **Bilgi Ağı**, Çev. Hadi Adanalı, Kitâbiyat, Ankara, 2011, s. 99.

¹⁹ Explanans ve Explanandum, Hempel tarafından, bilimsel açıklama modelinin temel kavramları olarak kullanılmıştır. Explanandum, açıklanan; explanans ise ön koşul önermeleri ve yasalar olarak açıklayan önermeler için kullanılır.

²⁰ Tip ve İm ayrımı felsefede, nesneyi ifade eden kavram ile kavramın ifade ettiği tikel nesne arasındaki ayrımı ifade eder. Örnek vermek gerekirse, garajımızda bir bisiklet olduğunu düşünelim, bir sohbetle "Bisiklet son dönemlerde çok yaygınlaştı" cümlesi içinde kullandığımız bisiklet kavramı ile garajımızdaki bisikleti kastetmediğimiz ortadadır. Burada İm (token) garajımızdaki bisiklet, Tip de genel bisiklet kavramıdır. İm (token) belirli bir zamanda belirli bir yerde varolan ve somut fiziksel bir nesne olarak gösterilen şeydir. Örneğin "İkisinde de aynı araba var" dediğimizde, ya o arabanın tipini yani, aynı marka ve model vs. arabaya sahip olduklarını söylüyoruzdur, ya da İm olarak aslında ikisinin de tek bir arabaya bindiğini söylüyoruzdur.

*geldiğine, ne de bir kelime ile herhangi bir şeyin ne ile doğduğuna, yok ve var olduğunu bildiğime de artık inanmıyorum...*²¹

Platon'da aynılık kavramı üzerine düşünüldüğünde Platon'un gayrılık ve aynılık kavramından ne anladığının sorulması gerekir. Örneğin iki işlem yapılıyor ve ikisinde de "2" elde ediliyor. Birincisinde "1" bütüne "1" bütün eklendiğinde "2" bütün elde ediliyor. Ancak "1" bütün "2" ile bölüldüğünde yine "2" bütün elde ediliyor olacaktır. Bu durumda birbirine zıt olan bölme ve toplama nasıl aynı sonuca götürüyor? Bu anlamda gayrılık ifade eden bir şeyin bölünmesi ve eklenmesi nasıl aynılık ifade eden iki bütünü oluşturuyor sorusuna şu şekilde cevap verilebilir:

(1) Explanandum: Daha önceden bir bütün olan bir şeyin iki bütün haline getirilmesi.

Olası Açıklama: Bir olan şeyi ortadan ikiye bölme.

(2) Explanandum: Daha önceden bir bütün olan iki şeyin bir bütün haline getirilmesi.

Olası Açıklama: İkinci şeye bu birinci şeyi ekleme.

Doğal açıklamayı kabul edenlere göre birbirine zıt olan açıklamalar aynı olgu için geçerli olamaz.

Bu durumda Platon'un kendi sözleri ile yola çıkıldığında temel iki ilkeyi belirlediği görülür:

İlke 1: Birbirine zıt olan iki şey aynı şeyi açıklayamaz

İlke 2: Aynı şey birbirine zıt olan iki şeyi açıklayamaz.²²

Burada günümüz terminolojisi ile Antik Yunan terminolojisi arasındaki farklılıklara dikkat çekilmesi gerekmektedir. Örneğin antik dönem anlayışı için Uzunluk ve Kısalık, formları birbirine zıttır. Günümüzde ise bu iki kavram zıtlık barındırmaz. Platon için de günümüz anlayışıyla uygun biçimde zıtlık barındırmadığı söylenebilir. Platon uzunluk ve kısalık gibi formların şeylerin birbirine göre nasıl olduklarını belirlediğini söyler. Fakat r, s, ve t şeklinde üç adet şeyin birbirine göre farklı boyları olduğu ve aynı anda bir yerde bulunduğu ifade edildiğinde, bunların r, s'den uzun, s, t'den uzun ise bu durumda s aynı anda hem uzunluk hem de kısalık formuna sahip olması gerekir ki bu durumda iki şeyin karşıtlığı ve çelişkisi ancak özel tanımlamalarla sağlanabilir. Örneğin çağdaş görüşe göre c, e'nin nedeni ise, ancak c veya e'nin herhangi bir nedensellik önermesi içinde kullanılan doğru tanımlaması içinde doğru olur. Bu durumda 'neden' dediğimiz şey bizim bunu nasıl tanımladığımıza bağlıdır. Burada pragmatik yaklaşım göze çarpmaktadır. Bir tanım üzerinden giderek herhangi bir kavramın içeriği doğrultusunda çelişki ya da karşıtlık aramak pragmatik yaklaşım içerisinde değerlendirilebilir.

Platon'un, biraz önce bahsedilen ilkeleri kullanırken, temel amacı doğal açıklamanın geçersizliğini ortaya koymaktır. Onun iddiasının temel mantığı herhangi birisi böyle bir açıklamayı kabul ederse aksini de kabul etmelidir, ya da her ikisini de kabul etmemelidir. Ona göre doğal açıklamalar böyle bir olasılığı barındırmazlar, kabul edilebilir bir açıklama Platon'a göre Formlar aracılığıyla yapılabilir.

Bunun dışında Platon için hipotez, açıklama ile sıkı bağlantı içerisindedir.²³ Bunu göstermek için Menon diyalogunda kullandığı ilkedden bahsedilebilir. Menon diyalogunda "Erdem öğretilir mi?" sorusuna erdem ne olduğunu tanımlayarak başlamak yerine, olayı dolaylı yoldan ele alır:

"...demek şimdi, eğer yanılmıyorsam, ne olduğunu bilmediğimiz bir şeyin nasıl olduğunu araştırmaya koyulacağız, yalnız, senin yüceliğinden bir şey eksilmesini istemem ama bana şu lütufta bulun: erdem öğrenilip öğrenilemeyeceğini bir varsayıma dayanarak incelememe izin ver. Burada «varsayım» kelimesini geometri bilginlerinin aldıkları anlamda kullanıyorum. Onlara falan üçgen filân dairenin içine çizilebilir mi? diye sorulsa şöyle cevap verirler: «Bu şeklin yüzeyi oraya uyar mı uymaz mı henüz bilmiyorum. Yalnız, bunu belirtmek için bir varsayıma dayanılarak şöyle düşünülebilir: şu şartlarla, sonuç şöyle olacaktır, başka şartlarla, başka bir sonuca varılacaktır İşte ben de üçgenin daire içine çizilip çizilemeyeceği sorusuna böyle varsayım yoluyla cevap verebilirim.» Erdem için de böyle olacak. Henüz ne olduğunu, nasıl bir şey olduğunu bilmediğimize göre, bunun

²¹ Platon, a.g.e., 1943, 96c-97b.

²² David-Hillel Ruben, a.g.e., 2004, s. 56.

²³ R. J. Hankinson, a.g.e., 1998, s. 103

*öğrenilip Öğrenilemeyeceği üzerinde ancak bir varsayıma dayanarak düşünebiliriz: erdem öğretilebilir yahut öğretilemez olduğuna göre ruha ait şeylerin hangi cinsindedir?*²⁴

Bu anlatımı sembolik olarak ifade etmek gerekirse: Belirli bir p olayını bilmek istediğimizde, p olayı doğrudan araştırmaya elverişli değilse, o p olayı yerine araştırmaya elverişli olan ve p olayı ile eşdeğer gördüğümüz bir s olayını ele alırız ve bu durumda p olayı için doğru olan s olayı içinde doğru olur.

Bu işlem geometride kullanılan analiz yöntemi olarak adlandırılır. Önce herhangi bir problemten (p olayı) başlanır (teorem), bu p olayının doğru olduğu durumlar gösterilmeye çalışılır ve bunun için p olayının doğru olmasını sağlayacak bir örüntü oluşturulur (aksiyom), sonra bu aksiyomlardan yola çıkarak gerçek teoremlere ulaşılır.

Elbette analiz yöntemi basitçe, özel bir problemi daha üst bir teoreme indirgeme olarak nitelendirilemez. Çünkü örnek vermek gerekirse Pythagoras teoremi özel bir üçgen için (dik açılı üçgen) geçerli olan durumun tüm üçgenler için değil, sadece aynı özellikte olan yani tüm dik üçgenler için geçerli olacağını söylemektedir. Bu niteliksel bir durumun (dik üçgen olma durumu) tüm üçgenlere değil, sadece niteliksel olarak aynı olan ve niceliksel farklılıklara sahip olan tüm üçgenler için geçerli olması anlamına gelir. Aslında bilimsel yöntemin ilkel modüllerini oluşturduğu iddia edilebilecek olan Platon, bu açıdan bakıldığında özel bir durumun tüm diğer özel durumlar için geçerli olacağını söyleyen analiz yöntemini geometriden alarak tüm bilgi türleri için oluşturmaya çalışmıştır. Platon “geometri ile uğraşanlar, tek ya da çift sayı, düzlemsel şekiller, açılar gibi temele aldıkları bir takım ilkelere hareket ederek, onların varlığı ile ilgili bir gerekçelendirme yapmadan, bir takım sonuçlara ulaşmaya çalışırlar”²⁵ diyerek kendi yöntemi konusunda da ipuçları vermektedir.

Bütün bunlardan sonra hipotetik analiz yönteminin Antik Yunanda geometri usulü ile birçok ortak noktası olduğu bilindiğine göre ve hipotetik analiz yöntemi; bilinmeyenleri, bilinenlere indirgeme olarak da tanımlanabileceğine göre, burada Platon'un yöntemi; bir hipotezin ortaya konulması (ki bu hipotez aksiyomatik bir takım ilkelere desteklenmiştir) sonucunda araştırmaya elverişli olmayan bir konu hakkında “indirgeme yapılarak” bir açıklama ileri sürme şeklinde özetlenebilir.

Theaitetos Diyalogu

Yukarıda da kısaca değinildiği üzere Platon'un bilgi kuramını anlamak bir noktada açıklamanın ne olduğunu anlamak demektir. Bunun için de Theaitetos adlı diyalogunun (201d-210b) pasajları arasında yaptığı mülahazalara değinmekte fayda vardır. Platon bu diyalogda bilgi konusunu tartışır, ancak açıklama ve bilgi arasındaki yakın ilişkiyi verdikten sonra bunların her ikisinin epistemik ya da en azından epistemik görünümlü kavramlar olduğunu, bilgi ile ilgili verdiği tanımlamalardan da bunun bir yere kadar açıklama ile doğrudan ilişkili olduğunu görmek şaşırtıcı olmaz. Platon'un “bir konu hakkında açıklama veremeyen bir kimsenin bu konu hakkında bilgisi yok demektir”²⁶ ifadesi, açıklanabilirlik ve açıklanamazlık, bilinebilirlik ve bilinemezlik kavramlarını eşdeğer gördüğü anlamına gelmektedir.

Bu diyalogun başında Platon, Theaitetos'un ağzından “bilgiyi”: “Bir kanıt/açıklamaya (logos) dayanan doğru sanı”²⁷ olarak tanımlamaktadır. Çağdaş bazı epistemolojik kaynaklarda da Platon'un bilgiyi “doğru sanının gerekçelendirmesi olarak”²⁸ tanımladığı görülmektedir. Ancak “kanıt/açıklama” yapısı gereği “gerekçelendirmekten” daha fazlasıdır. Örneğin doğru bir p sanısı, güvenilir bir kaynaktan alındıysa gerekçelendirmesi yapılabilir. Ancak Platon'un “kanıt” olarak nitelendirdiği şey, aslında açıklama olarak adlandırdığımız şeydir.

“...bizi ve başka şeyleri teşkil eden ilk öğelerin kanıtları/açıklamaları olamayacağını bazı kimselerin söylediklerini ben de işittiğimi sanıyorum. Kendinden veya kendiliğinden var olan her şeye sadece bir ad verilebilir; hakkında başka hiçbir şey söylenemez; ne var olduğu iddia edilebilir ne de var olmadığı. Zira böylece onlara varlık

²⁴ Platon, **Menon**, Çev. Adnan Cemgil, Ankara, 1942,86e - 87b.

²⁵ Platon, **Devlet**, Çev., S. Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 59.

²⁶ Platon, **Theaitetos**, Çev. Macit Gökberk, Ankara, 1945, 202b.

* Logos, Platon'da bazen kanıt bazen ise açıklama olarak kullanılmıştır. Türkçesinden faydalandığımız Theaitetos adlı eserin çevirisinde logos, kanıt anlamında kullanılmakla beraber 202b, 208b, 208d, 209a, 210a numaralı pasajlarda açıklama terimi “kanıt” şeklinde çevrilmiştir.

²⁷ Platon, **a.g.e.**, 1945, 202c.

²⁸ Timothy Chappell, "Plato on Knowledge in the Theaetetus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL: <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/plato-theaetetus/>

veya yokluk bağlanmış olur; hâlbuki yalnızca onu zikretmek istiyorsak, kendisine başka hiçbir şey katmamalıyız. Gerçekten onlara hiçbir vakit ne “kendisi” ne “şu” ne “her biri” ne “yalnız” ne “bu” ne de bu türlü herhangi bir şeyi eklememeli; zira her yerde kullanılan her şeye eklenen bu kelimeler, eklendikleri şeylerden başka şeylerdir. Fakat ona dair bir şey söylemek mümkün olsaydı, ona ait bir kanıtla imkân olsaydı, hiç katıksız ifade edilebilirdi. Hâlbuki bu ilk öğelerden herhangi birini bir kanıtın yardımı ile ifade etmek imkânsızdır; zira bunlar ancak kendi adlarıyla çağrılabilirler; bir ad: işte onların biricik mülkleri, buna karşılık, bunlardan birleşmiş olanlar, esasen birleşik oldukları için, aynı şekilde adları da birleşerek bir kanıt olurlar; zira kanıtların bütün özü adların birleşmesinden ibarettir. Demek oluyor ki, öğeler kanıtsızdırlar. Bilinemez fakat algılanabilirler; birleşik şeyler ise bilinebilir, ifade edilebilir ve doğru sanı olarak düşünülebilirler.”²⁹

Buradan da anlaşılacağı üzere Platon açıklama ile ilgili iki sorun üzerinde durur. Birincisi; açıklamanın kendi içinde anlaşılabilir bir noktaya kadar geriye götürülüp götürülmeyeceği, ikincisi de; bir şey ile ilgili açıklamaya sahip olmanın, bu şeyin bilgisi için gerekli olan ek bir öğe olup olmaması ile ilgilidir. Platon açıklamada geriye gitme sorununu, bu geriye gitmeyi sonlandırmakla ilgili spesifik bir kuram temelinde ele alır. Bu kurama göre açıklama yapmak, bir şeyi en son bileşenlerine kadar ayırtmak ile aynı anlama gelmektedir. Karmaşık yapılar en basit bileşenlerine kadar çözümlenmelidir. Bu karmaşıklık çözümü ile açıklığa kavuşur. Nihai basitliklere inildiğinde ise daha fazla çözümlenemeyecek ya da ayırtılamayacak olmasından dolayı bunlar anlaşılmalıdır. Bu durumda Platon, en son basitlik noktasında açıklamanın da durması gerektiğini belirtir.

“Diyelim ki Sokrates adının ilk hecesi hakkında sana şunu soruyorlar: aziz Theaitetos, söyle bakalım SO nedir? Ne diye cevap verirsin”³⁰, bu soruyu Theaitetos: “S ile O diye”³¹ cevaplar. Bunun hece hakkında bir açıklama olduğunu kabul eden Platon, aynı şekilde “S” nin açıklamasının olup olmayacağını sorduğunda aldığı cevap: “Nasıl olur da bir öğe gene bir öğe ile ifade edilebilir? Zira S sessiz bir harftir. Sadece bir gürlütlü dilin bir fısıltısıdır. O halde bu harflerle açıklanamaz demek tamamıyla doğrudur”³².

Platon bundan sonra bir dilemma ortaya koyar: Karmaşık yapılar ya öğelerinin bir toplamıdır ya da parçaların toplamından farklı yeni şeylerdir. Birincisi geçerli olduğunda, tüm yapıyı bilen ve açıklayabilen birisi, öğelerini de bilmek zorundadır; “parçaların toplamının, bütünle aynı şey olduğu düşünülüğünde, harfler hecelerden ne daha az ne de daha fazla bilinebilir ve anlaşılabilir değildir. İkincisini, yani parçaları olmayan şeyin çözümlenemeyeceği düşüncesi ele alındığında ise heceler basitliklerdir ve aynen harflerde olduğu gibi anlaşılabilir ve bilinemezdir”³³. Eğer hece, parçaları olmayan bir bütün ise heceler ve harfler, aynı derecede açıklama için yetersizdir ve bilinemez. Çünkü en son bileşenlerine ayrılmış bir şeyin açıklaması yapılamaz.

Bu dilemmanın birinci ucunda Platon aşağıdaki ilkeye dayanmaktadır:

Eğer x, bir bütünsel ve p1...pn onun bütün parçalarını oluşturuyorsa ve eğer x, p1...pn ise, o halde her bir p1...pn anlaşılır ise x anlaşılmalıdır.³⁴

Buradan; genel mantık ilkesi olarak görülen “özdeşlik ilkesi” temele alındığında, anlaşılabilir parçalardan anlaşılabilir bir şey elde edilemez düşüncesine ulaşılmaktadır. İkilemin bir ucunda “bütün parçaların toplamıdır, ancak ve ancak her bir parça anlaşılabilirse bütün de anlaşılabilir” önermesi yer almaktayken, Platon’un bu düşüncesi onaylanmak zorundadır. Ancak Platon; bütün anlaşılabilir ise, sadece parçaların toplamının da anlaşılabilir olduğunu değil, her bir parçanın da anlaşılabilir olduğunu söyler. Bu durumda da, eğer bütünün parçaları bir özellik taşıyorsa ancak ve ancak bütün de o özelliği taşır, bu durum açıkça bir terkip hatası olarak görülmektedir.³⁵

İkilemin diğer ucunda bütünün, parçaların toplamından daha fazlası olduğu iddiası yer almaktadır. Bu durumda bütün yeni yapılar olarak adlandırılabilir. Platon bu durumu şöyle ifade etmektedir: “O halde,

²⁹ Platon, a.g.e., 1945, 201e-202c.

³⁰ Platon, a.g.e., 1945, 203a.

³¹ Platon, a.g.e., 1945, 203b.

³² Platon, a.g.e., 1945, 203b.

³³ Platon, a.g.e., 1945, 203c – 205c.

³⁴ David-Hillel Ruben, a.g.e., 2004, s. 73.

³⁵ David-Hillel Ruben, a.g.e., 2004, s. 73.

şu şimdi söylediğimizi kabul etmiş olalım: hece birbirine uygun olan öğelerden teşekkül eden bir tek toplu bir bütündür. Çünkü parçaları olsaydı, bütün de parçaların toplamı olurdu.”³⁶

Platon burada; bütünün, parçaların toplamından daha fazlası olduğu, dolayısıyla onun varlığının *sine qua non* (kendiliğinden) olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Buradan da aynı öğeler gibi meydana gelen birleşik yapının da bilinemez ve açıklanamaz olduğu sonucu çıkarılabilir:

“Hatırlıyor musun dostum, biraz önce şu sözün doğruluğunu tasdik etmiştik: Başka şeylerin teşekkül ettiği ilk öğeler için bir kanıt/açıklama yoktu. O halde hece birkaç harften teşekkül etmiştir; o harfler de parçalardır; demek ki hecelerle harfler aynı derecede bilinebilir ve ifade edilebilirler, çünkü “parçaların toplamı” ile “bütün” aynılığı meydana çıkarmıştır... Fakat bir ise, bölünemezse, hece de tıpkı harf gibi ifade edilemez ve bilinemez olacaktır. Zira aynı sebep aynı neticeyi doğurur.”³⁷

Bütün bunlardan sonra Platon, *logos*'a dayanan doğru sanı olarak başta tanımladığı bilgidен yola çıkarak, *logos*'un mahiyeti hakkında üç belirleme yapar:

- a) düşüncenin dilde yansıması,
- b) öğeler yoluyla bütüne erişmek,
- c) konuyu bütün başka şeylerden ayıran bir işaret göstermek.”³⁸

İlk ikisi ile verdiği örnekler yukarıda anlatılmıştı. Üçüncüsü, Platon'un kısırdöngüden kurtulma yolu olarak gördüğü özelliktir. Ancak ona göre herhangi bir şey hakkında açıklama yapılmış bir bilgiye sahip olmak “sadece sanıyla bilmek değil fakat farkı da bilmek”³⁹ olarak tanımlanırsa, açıklama katılmış doğru sanı olarak bilgiyi tanımlamak yine yetersiz olacaktır ve Platon yine aporetik bir biçimde diyalogu şu şekilde sonlandırır: “Böylece bilgi, ne algıdır, ne doğru sanıdır, ne de kanıtı dayanan doğru sanıdır.”⁴⁰

Kısaca özetlemek gerekirse; Platon'da bilgi Antik Yunan düşüncesi adına çok önemli bir gelişme addedebileceğimiz tarzda değişmez ve kalıcı bir özellik gösterir. Çünkü Platon *Menon* diyalogunda “Bütün bunlarda özdeş olanın ne olduğunu öğrenmek istediğimi anlamıyor musun?”⁴¹ diye sorarak *Menon*'dan, erdemin ne olduğu ile ilgili sorusuna, bilginin anlaşılabilir olması için tanımlanacak şeyin aslında tüm istenen şeylerde ortak olanın, değişmez olanın yansıtılması şeklinde olması gerektiği cevabını almak istemektedir. Çünkü “Platon için ‘değişme’, ‘bozulma’ ile eş anlamlıdır; bu da maddesel şeyler için söz konusudur. Maddesel şeyler de duylulara konu olurlar. ‘Değişmeyen’, dolayısıyla da kusursuz olan önemlidir. Çünkü bu maddesel değil zihinsel olandır; ‘değişmeyen’ duylulara değil, zihne konu olur”⁴². Daha önce Platon'un üç ontolojik seviye belirlemesi yaptığı hatırlanacak olursa buna uygun olarak epistemolojik olarak üç bilgi türü sunması gerekmektedir bunlar da: “Birincisi episteme'nin algı (*aisthesis*) olduğu, ikincisi doğru sanı (*alethes doksa*) olduğu, üçüncüsü de temellendirilmiş doğru sanı (*alethes doksa meta logou*) olduğudur.”⁴³

Platon *Menon*'da bilgi kuramı açısından erdemin öğretilen bir şey olup olmadığı ile ilgili tartışmada erdemin bir Tanrı vergisi (*technē*) olduğu için öğretilmeyeceğini, dolayısıyla da özünün kavranamayacağını ve açıklanamayacağını ama bilinebilir (başkaları için *doxa*, ona sahip olan birisi için ise *epistēmē* düzeyinde bilinebilirliği kastetmektedir) bir şey olduğunu dile getirmekteydi. Bunun dışında retoriğin öğretilen bir şey olduğu için basit marifet (*empeiriai*) sayılabileceğini, dolayısıyla bir erdem olmadığını ifade etmekteydi. Bunu söylerken de bir taraftan Sofistlere gönderme yaptığı açıkça görülmektedir.

Platon'da bilgi, açıklama ile eşdeğer görülmekle beraber bunların nitelikleri konusunda kendisinin bir uzlaşıya vardığını söylemek güçtür. Bilginin ancak bir bütün olması Platon'u tatmin edebilir, çünkü ancak bu anlamda söz konusu olan şey anlaşılabilir bir şey olur. Bu ister herhangi bir kavramın çözümlenmesi sürecinde olsun isterse herhangi bir olgu ya da olay karşısında olsun, parçası olmayan bir şeyi ortaya koymak o şey hakkında bilme ya da o şeyi açıklama yetisine sahip olmak dolayısıyla onu anlamak anlamına gelmektedir. Bu görüş aslında holist bir bakış açısının ipuçlarını vermektedir. Bu

³⁶ Platon, **a.g.e.**, 1945, 204a.

³⁷ Platon, **a.g.e.**, 1945, 205e.

³⁸ Platon, **a.g.e.**, 1945, 208c.

³⁹ Platon, **a.g.e.**, 1945, 210a.

⁴⁰ Platon, **a.g.e.**, 1945, 210a.

⁴¹ Platon, **a.g.e.**, 1942, 75b.

⁴² Cemal Güzel, “Platon'un Bilgi Görüşü”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2003, C. 20, Sayı: 2, s. 105-115

⁴³ Platon, **a.g.e.**, 1942, s.107.

holist (bütüncül) bakış açısı, Platon'un *Kharmides* diyalogunda tıp alanından verdiği örnekle daha rahat bir şekilde anlaşılabilir. O bu diyalogda Hipokratik bir yöntemi benimseyerek tıp alanından şu örneği vermektedir: "Gözündeki ağrı şikâyetiyle hekime giden bir hastayı, alanında uzman olan hekimler muayene ederken sadece 'ağrıyan gözle' ilgilenmezler. Önce tüm başı hatta tüm vücudu incelerler. Çünkü onlar için parça, bütün iyi olmadıkça iyi olamaz, böylece tıp gerçek bir açıklama ve anlama sağladığı için saygın bir bilim olarak nitelendirilebilir."⁴⁴ Ancak Platon için tüm tıp çalışmaları aynı özellikte değildir. Nitekim *Yasalar* adlı diyalogunda da bu görüşünü destekleyen bir takım önermeler ileri sürmektedir: "İki tür tıp çalışması yapılabilir, birincisi; her ne kadar sonuçları kesin de olsa sadece deneyimlere dayandığından, mevcut sorunla ilgili nedensel bir anlayış ortaya koyamaz, bu yüzden basit bir çalışma olarak adlandırılır. Oysa ikinci tür tıp çalışmaları bilimsel olarak o sorunun doğası ile ilgilenir yani bedeninin tüm doğasını araştırır, aynen bir filozofun kendi alanında yaptığı gibi bir hekim de hastalığın kökenlerini bulmaya çalışır."⁴⁵

Timaios Diyalogu

Platon'un diyalogları, açıklamaları; düzenliliğin nedenleri ve ilkelerine hem doğru hem de uygun bir biçimde başvurma yoluyla, verilen bir şeyin yapısı, karşılıklı ilişkisi, işlevleri veya koşullarını anlaşılır kılan tamamlanmış anlatılar olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶ Platon, konusu ve doğruluk iddiaları açısından açıklamaları ikiye ayırır; birisi doğru açıklamalar diğeri ise olası açıklamalardır. Doğru açıklamalar (*alethos logos*) akıllı şeyler olarak davranırken, doğruluğu kendi içinde ve kendinden bir şey olarak diğer açıklama türü için özel bir ölçüm yapmayı sağlar. Olası açıklamalar (*eikōs muthos*) fiziksel şeyleri açıklar, kendiliğinden doğrulukları yoktur, ancak doğru açıklama ilkelerine göre kurulduğunda doğruluk kazanırlar.

Platon *Timaios*'taki düşüncelerini kesin olarak değil, akla en yakın olan olasılık olarak ileri sürmektedir. Ona göre ancak bir Tanrı, doğal dünyayı kesin olarak bilebilir, çünkü doğal dünya durmadan değişen bir dünyadır, durmadan değişen bir dünyada da kesin gerçekleri değil, ancak akla yakın olasılıklar vardır. İyi bir yöntem bu olasılıkları yüksek bir gerçeklik düzeyine vardırabilir ama değişmez idea bilgisiyse değişen nesnelere bilgisi arasında her zaman bir uçurum vardır. Bu açıdan *Timaios* bir mitostur, ancak akla yakın bir mitos.⁴⁷

"... işte benim üzerinde yürümek istediğim yol. Ben şimdi her şeyin ilkesinden ya da ilkelerinden söz edecek değilim... başlarken söylediğim sözlerle, yani akla yakın olan açıklamaların değeriyle yetinip başlangıçtan beri yaptığım gibi, her olay ya da bütün üzerine ileri sürülen açıklamalar gibi, belki de onlardan çok daha akla yakın açıklamalar vereceğim. Öyleyse, söze başlamadan önce, bizi garip, anlamsız açıklamalardan kurtarsın, akla yakın öğretilere doğru götürsün diye bir kez daha Tanrı'yı yardımımıza çağıralım ve konuşmamızı sürdürüelim."⁴⁸

Platon *Timaios*'ta açıklama ve anlama arasındaki ilişkiyi de yukarıda bahsedilen bağlam içerisinde ele alır. *Timaios* diyalogu evrenin yapısı ve oluşumu hakkında bilgi vermektedir, ancak bu bilgi daha önce de değinildiği üzere kesin değil akla yakın olarak nitelenen olası açıklamalar (*eikōs muthos*) şeklindedir. Ancak bu ifade, söylediği şeylerin bir hikâyeden ibaretmiş gibi anlaşılması gerektiği sonucunu vermez. O bunu söylerken daha çok kendi kanısını dile getirdiğini söylemektedir. Çünkü bu görünen evren, İlahi zanaatkarın, *Demiurge*'un, Sanatçı'nın, zihnindeki o mükemmel tasarımın bir benzeri ya da temsilidir. Dolayısıyla o mükemmel tasarımın sadece bize görüldüğü kadarına sahibiz. Ancak onun Sanatçısı yoktan var eden bir varlık değildir.

Sonuç olarak Platon'un açıklama ve anlama ile ilgili olarak söylediği şeyleri kısaca özetlemek gerekirse: Açıklama, bilgi ile eşdeğer görülmektedir. Ancak burada bahsedilen bilgi doğru sanı (*doxa*) olan değil, kesin ve değişmez (*epistēmē*) olan bilgidir. Bir şeyi anlamak ya da o şey hakkında *epistēmē* sahibi olmak açıklayıcı bir bilgiye sahip olmak anlamına gelir; yani o şeyin 'neden'inin bilgisine sahip olmak

⁴⁴ Platon, *Kharmides*, Çev. Nurettin Ş. Kösemihal, MEB Yayınları, Ankara, 1965, 156e.

⁴⁵ Platon, *Yasalar*, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2007, 720b

⁴⁶ A. F. Ashbaugh, *Plato's Theory of Explanation*, State University of New York Press, 1988, s. 8

⁴⁷ Platon, *Timaios*, Çev. Erol Güneş, Lütfi Ay, MEB Dünya Klasikleri, 2001, Açıklamalar, s. 116.

⁴⁸ Platon, *a.g.e.*, 2001, s. 52.

demektir. Bir şeyi anlamak, o şeyi, şeylerin genel yapısına uyumlu şekilde görmek demektir, yani o şeyin açıklandığının farkında olmasıdır.

Kaynakça

- Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, 1964
- A. F. Ashbaugh, **Plato's Theory of Explanation**, State University of New York Press, 1988
- Cemal Güzel, "Platon'un Bilgi Görüşü", Hacettepe *Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, C. 20, Sayı: 2Platon, **Kharmides**, Çev. Nurettin Ş. Kösemihal, MEB Yayınları, Ankara, 1965
- C.C.W.Taylor, "Forms as Causes in the Phaedo", *Mind*, C. 68, 1969
- David-Hillel Ruben, *Explaining Explanation*, Taylor and Frances Lib., 2004
- E. L. Burge, "The Ideas as Aitai in the Phaedo", *Phronesis*, C. 16, 1971
- Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi.*, Çev. Vural Okur, İm Yay., 2005
- Jean-François Mattéi, *Platon*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kit. 2008
- Platon, **Yasalar**, Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007
- Platon, **Timaios**, Çev. Erol Güney, Lütfi Ay, MEB Dünya Klasikleri, 2001
- Platon, **Menon**, Çev. Adnan Cemgil, Ankara, 1942
- Platon, **Devlet**, Çev., S. Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995
- Platon, **Theaitetos**, Çev. Macit Gökberk, Ankara, 1945
- Platon, **Phaidon**, Çev. H. R. Atademir, S. K. Yetkin, Ankara, 1943
- Platon, *Kratylos*, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul, 2000
- R. J. Hankinson, *Cause and Explanation in Ancient Greek*, Oxford University Press, New York, 1988
- Timothy Chappell, "Plato on Knowledge in the Theaetetus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL: <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/plato-theaetetus/>
- W. V. Quine, J. S. Jullian, **Bilgi Ağı**, Çev. Hadi Adanalı, Kitâbiyat, Ankara, 2011